

त्सास्ति न च स्वात्मानं स्वयमेव संकटे यातयतः सखं वास्तीति न परस्वस्य स्वतः स्वद्वौ प्रवृत्तिः संभवति नापि तेन
 सह जीवस्याभेदः संभवति। जीवपरयोर्भेदे तु जीवाद्दृष्टानुरोधेन राजावसरो जीवभोगार्थं स्वध्याने प्र
 वर्तते। स्वकृतमर्यादा परिपालनार्थं चेति युज्यतेऽतः न तयोर्भेदः संभवतीत्यर्थः॥१२०॥ उत्तरमाह। दो
 षइति॥ विभेदयोगे विशेषेण भेदो यद्योस्तौ विभेदौ विद्मि-ज्योतयो यो गो-अभेदेनो क्यमहा-दोषः। अन्य
 स्याभ्यामप्यस्या संभवात्। अतो जीवपरयोस्तात्त्विको भेदो न्युत्तरस्यार्थः। किं तर्हि अनादियोगेन नञ्चतु

सन सुजात उवाच॥ दोषो महान्नत्र विभेदयोगे ह्यनादियोगेन भवंति नित्याः। तथा स्य नाधिक्य
 मप्येति किंचिदनादियोगेन भवंति पुंसः॥२०॥ शीलं मस्येति सनादीभोग्यवर्गः स्थूल सूक्ष्म देहद्वया
 त्वकाविक्षोभाणितैः सह योगेन संबन्धेन पुंसः परस्मात्सकाशात् नित्याः जीवाद्यटाकाशजलचंडा
 दिन्यायेन भवंति उद्भवन्ति। तथा तेन औपाधिकेन भेदेनास्य आधिक्यं किंचिदपि न अप्येति। नहि
 जलचंडे कंपमाने मुख्यश्चंडः कंपते। नापि घटाकाशे चलति मुख्ये आकाशे चरन्ने संभाव्यते।
 तथा च श्रुतयः। एक एव तु भूतात्मा भूते भूते प्रकाशते। एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचंडवत्।
 तथा स्य ज्योतिरात्मा विवस्वानपो हि-वा बहुधा को नु गच्छन्। उपाधिना क्रियते भेदरूपो दे

प्राणाऽऽक्रोमं सन्नेव समवनीयं तद्वृत्तिकामयमानस्य अस्यादेहादुत्क्रांतस्य देहं परणेनासद्रूपत्वं नयतः
 स्वर्णकारदृष्टं तेन पित्र्यमाधर्मादिरूपांतरे कर्तव्यमुत्क्रान्तिप्राप्तस्य स्वर्णवत्स्य भावगतस्य दुःखोत्तिनि
 विध्यते ॥१८॥ अनुज्ञीक्य परंप्राप्नोति चेदवस्था न्यास्यताः योगात् पर एव जीवत्वं प्राप्नोतीत्युक्तं प्रवर्तित
 म्यायुक्तं अनियोज्यवत्तामत्यास्य रस्येसा शंकते को सति तितं परमात्मानं अजं न न्याद्विहीनं पुराणपुरा
 पि नवमिस्य नेन परिणामितं निरस्तं तादृशं परं को सौ नियुक्तं मन्त्रिद्योमादयंदुःखादिभ्यो भवति। निधो
 घतराष्ट्रवाचा को सौ नियुक्ते तमजं पुराणं सचेदिदं कर्तुं मनुक्रमेण किं वा स्वर्णार्थमथ वा सुखं च तमे
 विद्वद्बुद्धिः सर्वं यथावत् ॥१९॥

ज्ञानांतरसत्त्वे तस्याप्यन्यस्तस्याप्यन्य इति परा नवस्ते निजावगमनमुपर एव नियोजकालं विना इदं सर्वं ने
 तनावेतयं विज्यः तदुत्तरा तदेवानुजाविशदिति कृतेः क्रमेण भवतीति शंकते सचेदिति। एतद्वयति
 किंवेति। अस्य परस्यावाप्तकामतया निष्कामस्य किंवा कार्यं कर्तव्यमस्ति न विमर्शार्थः। प्रयोजनम
 भूद्विभूतमं दोषि प्रवर्तत इति न्यायेन प्रयोजनं विना परे प्रवृत्तिर्न संभवतीत्यर्थः। ननु लोकवत्तुली
 या कैवल्यनिष्ठिना येन लोके निष्प्रयोजनं पि चतुरमादित्री डादृश्यमेतदहं सूर्यापि लीलेव जगत्स्य
 हि प्रयोजनादिकमिच्छाशंस्याहायवेति। चतुरंगादित्री जपिसुखार्थमेव क्रियते न वपरस्य सुखं हि

मनुविनश्यति। यथोक्तं। कुरंगमातंगयतंग। नमीनाहताः पंचभिरेवयंवेति। फलितमाहकामादि
 ति। विषयास्यत्कारजोदुःखरूपंयत्किंचिसर्वंधुनुतेनाज्ञायति॥१३॥ विषक्षेदोवमाह॥ तम
 इति॥ अयंकामोभूतानांतमःअज्ञानंतत्कार्यकरत्वात्। यतःअप्रकाशोनास्तिप्रकाशोविषय
 विवेकोयस्मिन्सतथा॥ अतएवनरकबहुःखदः। एतदेवाहमुच्यतेइति॥ यथासुखतोमदिरा
 मन्ताःगच्छंतइतिपाठेग्रहगृहीताःपथिगच्छंतः। अथभवत्गर्तयुक्तंरांदेधावतितथाकामि
 नःसंसारैवर्त्तमानाःसुखंयदभायीदीप्रतिधावन्तीत्यर्थः॥१४॥ अमृत्वत्तेःकामेनानभिभूत
 चित्तस्यसंसृत्तरणमयव्याधवत्प्रत्ययमःकिंकुर्यान्नविमपीत्यर्थः। यस्मादेवंतस्मादस्यक
 मस्यआयुःजीवनंमृताज्ञानंनिर्णयन्अपनेष्यन्अन्यत्किंचित्काम्यमानंस्मादिकममन्य
 मात्रःअगणयन्नाधीयीतनस्मरेत्तुष्टबुद्ध्याविषयविस्मरणमेवकाममूलोद्वेदहेतुरि
 त्यर्थः। यदाहवशिष्टः। धर्मस्यजागतस्यास्यजातस्याकाशवर्णवत्। अपुनःस्मरणमन्येसा

संकल्पकृता इति दोषो रागादिः। मिथ्यार्थयोगेन विषयसंगेन अप्रिहतांतरात्मा व्यथितचित्ति-
 तः संन विषया स्मर-स्मरणपूर्वकमुपास्ते हेतौ शतप्रययः। स्मरणमेव विषयो वा सरना-
 हेतुरतस्तौषां विस्मरणमेव कर्तव्यमित्यर्थः॥१०॥ तस्मरणे दोषमाह। अप्रिध्येति। अप्रिध्या-
 विषयस्मरणं प्रथमंततः कामतस्यास्य प्रित्ताषः केन चिन्निमित्तेन तस्मतिहतो कोधः एते
 अप्रिध्यादयः एवं क्रमेण बालान् अजितचित्तान् प्रत्यवे मोहाय प्रापयति। ये तु धीराः जितचित्ताः
 निष्कामास्ते प्रसूतं तरति॥ पाठांतरैर्धर्मयोगाभ्यासं चरंति॥११॥ स इति॥ सः प्रसूतं तरणं कामः
 योगीनां मिथ्यायन् आत्मानं चिंतयन् उद्यतितान् कामानेव निहन्त्यात्। हननोपायमाह॥
 अनादरेण तु छत्तुं बुद्ध्यापि पतितं तरणवत्स्यात्तीन् प्राप्ता न विअबुध्यमानः अचेतयन्।
 य एवं विद्वांस्त्वा कामान् निहंति ए नं पुरुषं प्रसूतं ज्ञानं प्रसरि वयमदुवनात्ति न गसते॥
 निष्कामकस्य प्रसूतं नयं नास्तीत्यर्थः॥१२॥ सक्तमनिदति। कामानुसारीति॥ विषयार्थं विषय

इदं सर्वं तत एव आततं तस्मा ज्ञातं तत् आत्मत्वेन प्राप्तिं तत् तच्छब्दवाच्यं। तदिति वा तस्य महतो
 प्रतस्य नाम भवतीति प्राप्तिप्रशिक्षेः। वक्तुं न शक्नुमः। वाच्यमगोचरं तं योगिनः पश्यंति॥११॥ इदानीं
 तद्दर्शनाभ्यासं योगसंक्षेपेणाह। अयं नमिति॥ गिरतिरूपसंहरति स्वात्मनि। योगशास्त्रोक्तरीत्या

सर्वमेव ततो विद्यात्तच्छब्दं न शक्नुमः॥ योगिनस्तं प्रपश्यंति प्रगवंतं सनातनं॥१२॥ अपानं गि
 रतिप्राणः प्राणं गिरतिचंद्रमाः॥ आदिस्यो गिरते चंद्रमादिस्यं गिरते परः॥ योगिस्तं प्रपश्यंति प्रगवं॥१३॥

पाहिं नागुदमापी इदं तैर्दतानसं स्पर्शम्॥ इह स नोऽपानवायुमुन्नये अंशनैः शनैः। तं प्राणेनैक
 तां नीत्वा स्थिरं कृत्वा हृदं बरो चेतो मात्रेण तिष्ठेत्तत् अबुद्धे वित्तापयेत्। चंद्रमा अत्र मनः आदिस्यो
 बुद्धिः परः परमात्मा। एवं च आदिस्यं गिरति तं योगिनः पश्यंति॥१३॥

न्यतरस्यापि पूर्णत्वेन युज्यते तदुपाधिरप्येव। तथा चाधिकानाध्यस्तयोर्विधिमसत्ता कचान्नपरस्परपरिच्छे-
दकत्वं किंचितरेतरतिरो धाय कस्त्वमेवास्तीति स्वस्वप्रतीति काले द्वयोरपि पूर्णत्वं प्रतियोगिनो सादानीमदर्श-
नं यो मातृ ब्रह्मण्यध्यस्त उपाधि जीवेश्वर नेद हेतुरित्यर्थः। यदा तु पूर्णानि प्राणादीनि ब्रह्मण्यध्यस्तानि पूर्णानि
स्मरणः सकाशात् हरतिसम्यग्बेक्षणनेन हरी कुर्वति। रज्जुतश्च सर्वे तदा जीवेश्वर नेद निमित्तस्योपाधेरभावात् तत् पूर्णं
ब्रह्मेवावशिष्यते। यथोक्तं विष्णुपुराणे। विभेदजनकेऽज्ञानेनाशमायंति कंगते। आत्मनो ब्रह्मणा भेदमसंतं व-
रिष्यतीति। एवं च अंशां शिल्प रूपेण जीवेश्वरयोर्भेदो नुयगमादनुपचरितस्त्वयोरभेदप्रतिपादकस्तच्च मस्यहं
ब्रह्मास्म्यमात्मा ब्रह्मेत्यादिरात्ममइति सिद्धं। यत् पूर्णं शिष्यते तं प्रगबतं योगिनः पश्यंति॥१०॥

तस्माद्देवायुरायातस्तस्मिंश्च प्रयतः सदा। तस्मादग्निंश्च सोमंश्च तस्मिंश्च प्राणञ्चाततः॥ ११॥

तस्मात्पूर्णं वायुरिविधं चानामविभूतानामुपलक्षणं। तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संप्रतः। अंशा-
दायुः यो वोरग्निः अग्नेरायः अद्वाः पृथिवी तितत एव सर्वं भूतोद्भवश्नतेः। प्रयतः निरुद्धीतः एतेन तत्रैव लयं
दर्शयता तदुपादानकत्वं भूतानां मुक्तं। अग्निर्जोत्ता सोमो जोज्यं। प्राण इति देहं द्रियादिसंघातग्रहणं॥१२॥

अब्रह्मादेतं शिष्टं। तेन ब्रह्मर्षी स्तीति यस्तु सुखिरः। येषां च मते कर्मणा मृत्युना शस्तेषामपि न ममुक्तिप्रनाद्या
कर्मणा मोक्षहेतुत्वं च स्थितं। ये केचिन्नु-अस्मिन् मोक्षो निमित्तो धर्मान्-अग्निहोत्रादीनि कर्माणि नावर्तयितुं
मोक्षार्थं संन्यासमेव कुर्वन्ति। ये केचिन्-कर्ममुत्तयर्थं कर्माण्येव उपासना सहितानि कुर्वन्ति। येषां तु तादृशो महान्
धर्मो नास्ति किंतु-अत्य एवाग्निहोत्रादिनिष्ठानुष्ठानात्मको स्तितेषामपि सधर्मः पापेन रागादिदोषेण हन्य-
ते। उत धर्म एव पापं हन्तीति प्रश्नार्थः॥२२॥ उत्तरमाह॥ उपयमिति॥ तत्र मोक्षोऽप्यसंन्यासः सोपासने कर्म

सनस्तु जात उवाच॥ उपयमेव तत्रोपयुज्यते॥ कलं धर्मी स्येवेतरस्य च॥२३॥

च उपयुज्यते तथा धर्मस्य फलं स्वर्गः चित्तशुद्धिर्वा इतरस्य अधर्मस्य पापस्य नित्य
कर्मसागस्य वा फलं नरकः कुपधुज्य इति॥२३॥

इदमेवसंग्रहवाक्यं विवृणोति तस्मिन् स्थित इति ह्यप्या॥ उपयसं न्यासः सोपासनं कर्म च तस्मिन् मोक्षे स्वस्व
रूपे स्थितौ स्थितिनिमित्तं निर्यन्त्र विबलं वा शब्दार्थः। नयोर्विशेषमहं ज्ञानेनेति संन्यासः पूर्वकणज्ञा
नेन ब्रह्मविद्यया सिद्धं नित्यं निर्वृतं ब्रह्म प्रनिहन्ति मृतं तज्जडदुःखादिप्रातिकूल्येन सज्जिदानंदात्मकं ग
च्छति प्राप्नोति। हन्ते रत्नं गस्यर्थं लं प्रोयं। तथा सोपासनेन कर्मणाऽन्यथा सिद्धीद्विपरीतं साध्यं पुण्यं प्रश
तास्मिन् स्थितौ वाप्युजयं हि नि संज्ञानेन विद्वान्यति हन्ति सिद्धं॥ तथा न्यथा पुण्यमुपैति देही तथा गतं
पापमुपैति सिद्धं॥ २४॥

स्तं देवतादि प्राप्नुयैति यतः देही देहाभिमानो भवति तथा गतं तेन प्रकारेण स्थितं
सिद्धं नरं देहाभिमानं नैवापमयि। कदाचिदुपैति। देवभावं प्राप्नोति कदाचिन्मुच्य
तेऽन्यथा जयविजयादिव तू न तो प्रशस्यसीति ज्ञानमेव श्रेष्ठमिति भावः॥

२४॥

फलं धर्मस्यैवेतरस्य चेत्पुनराहं विदुषोतिगांत्वेति। उपयं युज्यस्य पापस्य च फलं स्वर्गनरकार्यं त
च्च स्थिरं शुचिमुगलं प्राप्य पुनरस्मिन् लोके कर्मणा पूर्वसंस्कारानुगुणेन तच्च द्योत्य चित्तेन युज्य
ते यो गं प्राप्नोति कर्म कृत्वा तत्फलं पुनः कर्मैव कुरुते तेन कर्मणा शान्तिमुच्यत इत्यर्थः॥ य

गत्वोपयं कर्मणा युज्येऽस्थिरं शुभं स्य पापस्य स चापि कर्मणा धर्मेण पापं प्रणुदतीह विद्वान्धर्मो
बलीयानिति तस्य सिद्धिः॥ २५॥

अप्येवं तथापि स चापि कर्मयोगी कर्मणा धर्मेण धर्मरूपेण पापं प्रणुदति दूरीकरोति विद्वान्
मूढस्तु कर्मणः फलं स्वर्गपञ्चादिकमेवेच्छतीति भावः॥ अतो हेतोः धर्मो बलीयान् न तत्र
धर्म इति हेतोः तस्य धर्मकुर्वतः सिद्धिः कालेन रागादिदोषनाशाय कषायपक्षिद्वारा मो
क्षोप्यस्तीत्यर्थः॥ विस्तीति पाठो सिद्धिर्मात्रेण शेषः॥ २५॥

काथो धर्मः पापं च बंधं हेतुः निरुधर्मं च पुण्यं मोक्षहेतुरिति मन्वाना एव प्रतिपादयन्ति ।
अथ मत्सोममन्त्रा अपम । अक्षय्यं हवे वातुर्मास्य याजिनः कृतं भवति । यस्यैतः प्रायश्चित्तास्ति संस्काराः
स ब्रह्मणः साधुत्वं स लोकतां गच्छतीति साक्षाः श्रुतयः स्मृतयश्च पुण्यकृतां हि जातीनां स्वस्य धर्म

एतदाहुः । वा निहाहुः स्वस्य धर्मस्य लोकादि जातीनां पुण्यकृतां सनातनान् । तेषां अत्रमा
न्यततोपि चान्यान्नेतद्विद्वन्नेतुमिष्टमिह मी ॥ २६ ॥

स्य फलपूता सनातनान् निर्यान् लोकान् आहुः तेषां क्रमान् धर्मतारतम्येन उच्चनीचभावकथ
य । ततोपि चान्यान् निरतिशयान् प्रसंगानंदकूपान् । बहुलं प्रमायां । मोक्षसुखं च कथय ।
एतस्वधर्मादन्यत्स्वाभाविकप्रवृत्तिविषयवृत्तनिमित्तकाम्यं च कर्मवेदितुं न शक्यामि । एतेन
स्वस्य वैराग्यं दर्शितं । प्रकृते च तदुपयोगोऽस्तीति शोभे ॥ २६ ॥

उत्तरमाह। येषामिति॥ ब्रूते यमनियमादिरूपे विस्पर्धा अहमन्येभ्योऽधिकं यमादीन्साध
इष्यामि अहमन्येभ्य इति संधर्षः विज्यामि ज्ञामि दिवत्तपस्य नि निवेश इति यावत् बलव

सनत्सुजात उवाचा येषां ब्रूते य विस्पर्धा बले बलवता मिवा ते ब्राह्मणा इतः प्रेय ब्रह्मलो
कप्रकाशकाः॥२७॥
तां मन्त्रादीनामिव। यौ ते गिनौ ब्राह्मणाः सगुणब्रह्मविद इतो देहात्प्रेत्य गत्वा ब्रह्म
लोके ते जश्चिनः पूज्याः भवन्ति। ततो मुक्तिं च ब्रह्मणा सह प्राप्नुवन्ति। तथा च स्मर्य
ते ब्रह्मणा सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रति संचरे। परस्यां ते भूतान् ज्ञानः प्रविशन्ति परंपद
मिति॥२७॥

२१
अथ

सर्वधर्मस्य योगधर्मस्य फलमुक्त्वा इत्या धर्मस्य फलमाहायेषामिति॥ हं ओमेव यज्ञादीन्स
र्वोक्तैर्षणानुतिष्ठेयमिति येषामाग्नहं तेषां तत्तयज्ञादिकं ज्ञानस्य साधनं विविदिषोऽस्यादनद्य

येषां धर्मे विस्मृता तेषां ज्ञानसाधनं॥ तेषां स्मृणा इतो मुक्ताः स्वर्गं यांति विविष्टपं॥ २८॥

राप्तिवति॥ तथा च श्रुतिः तमेतं देवानुबन्धनेन ब्राह्मणा विविदिषंति यज्ञेन दानेन तपसा
नाराकेनेति॥ विविष्टपं देवलोकेन तु सत्यलोके॥ विविदिषाद्यर्थमपि कर्माहुतिष्ठतां आनु
षंगिकं स्वर्गफलमपि भवतीत्यर्थः॥ यदा हायस्तं वः॥ तद्यथा नैककार्यं निमित्तेऽथायागं
धइत्यनुसंधेते एवं धर्मचर्यमाणमर्थमनुसंधेयं त इति॥ २८॥

ये तु अकरणे प्रथवायं मत्वा धर्मा धर्ममेव धर्ममनुतिष्ठंति । न ज्ञानार्थं नापि स्वर्गार्थं तानाहा तस्ये
ति । तस्य धर्मस्य समाचारं सम्यगनुष्ठानं वेदविदो वैदिकत्वाभिमानिनो ज्ञानाः सम्यगित्याहुः
तु ने ततः किंचिदेहिकमा मुषिकं वा फलं कामयन्ते । एनं जनं एवान् जनान् प्रयिच्छन्त्येते न मन्ये

तस्य सम्यक्समाचारमाहुर्वेदविदो ज्ञानाः । नैनं मन्ये तदप्यिच्छं वा ह्यभाष्यन्तरं जनं ॥ २० ॥

त न मानयेत् किंचित्तु मानयेद्देवैः सार्धः । तमेव विशिनष्टि वा ह्यं आत्मनि वर्णाश्रमवयोवस्था
भिमानिन्वा त्वहिर्मुखं । वैदिकत्वान्निष्कामत्वाच्च आभ्यन्तरं यतः । अकामहतस्य श्रोत्रियस्य वा
मोषमर्दनारतस्ये न हिरण्यगर्भदिवन्विना नां मानुषादीनामानंदगणनायां उत्तरोत्तरं
तदुणितायां स एव इदं स्थानंदः स एवः प्रज्ञापतेरानंद इति प्रतिषेधार्थं श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य

वेदज्ञानदोषः
विश्रुयते ॥ २० ॥

एवंयोगिनामासुविविदिषुणां निष्कामवर्णान्मात्रिमानिनां च धर्मः उक्तममध्यमाधमतावेन प्रोक्तः।
 संप्रतिअहिंसाप्रधानायोगिधर्मानाहायचमन्येतेति॥ यत्रगृहेऽनंयानंचब्राह्मणस्यसंन्यासिनः
 भूयिष्ठमस्तीतिमन्येतजानीयात्। तत्तूर्येपाप्यजीवन्जीवेत्तत्राणवात्रोक्तुर्वात्। नक्षीणवृत्तिगृह

यत्रमन्येतभूयिष्ठेपाप्यजीवत्तजोत्तये॥ अन्तंयानंचब्राह्मणस्यतज्जीवन्मानुसंज्वरेत्॥ ३०॥
 यत्राकथयमानस्यप्रयच्छसशिवंभयं॥ अतिरिक्तमिवाकुर्वन्समेपाप्येतरोजनगा॥ ३१॥

स्वपीडयेदितिभाष्यप्राद्विबर्षाकालेत्तृणंचउल्लयाडद्धिततरंत्तृणां तृणोदकमितिपाठांतरं।
 मानुसंज्वरेत्तद्व्याध्यात्म्यान्तंनपीडयेदित्यर्थः॥ ३०॥ यत्रदेशेअकथयमानस्यस्वमाहात्म्यंअ
 प्रकाशयतःअशिवममंगलंभयंप्रयच्छति। सत्त्वस्यंतमिदं। भयप्रदेपिदेशेस्थित्वासत्यपिसामर्थ्ये
 तत्रयत्नममध्यमेआत्मानंस्वनिष्ठादिनाऽतिरिक्तमधिकमिवअकुर्वन्सोत्तर्यमप्रकाशयन्पोज
 नोभवतिसमेपाप्यप्रशस्ततरः। परपीडांमानंचसद्देदितिभूयोवद्व्यर्थः॥ ३१॥

श्रुत्वा मुनयः ते संन्यासिनः स्वकीयस्य स्वपांडित्यस्य उपजीवनात्पांडित्यादिकं प्रकाशयन्निष्ठां इष्टं
नृपतिर्वीरतांशो जवतीत्यर्थः॥३३॥ यद्वा स्मरणं ब्रह्मविदुः शास्त्रीनां मध्ये वसन् नृपि ज्ञातव्यो मे मम नि
संश्रुता च यथापि स्तोत्रं ज्ञातव्यं संतुष्टिं मन्यते ज्ञातव्यो मे योगगतिं मांशो सिधुरिति यस्य

यथा स्वयं वा तमश्नाति श्वावै निरुपमं तये॥ एवं ते वां तमश्नंति स्वकीयस्योपसेवनात्॥३३॥
निरुपमं ज्ञातव्यं मे इति मन्यते ब्राह्मणः॥ शास्त्रीनां तु वसन् मध्ये तु विदुर्ब्राह्मणं बुधाः॥३४॥
को ह्यनंतरमात्मानं ब्राह्मणो हनुमतिं॥ निर्लिङ्गमचलं शुद्धं सर्वद्वैतविवर्जितं॥३५॥

प्रथमं ते जसो मतिस्तं ब्राह्मणं ब्रह्मिष्ठं बुधाः तत्त्वज्ञाः विदुः॥३४॥ ईदृशी चर्या वि
नाऽनंतरमुपाधिस्ततश्च वधाने अन्यमात्मानं प्रयच्छन् निर्लिङ्गं अनुमानाद्यगम्यं अचलं
न्यायकं शुद्धं संगं सर्वद्वैतविवर्जितं सज्जानीयं विजानीयं स्वगतभेदभूतं हनुगं
हेतुं यथैवं मन्त्रं ज्ञेयं॥ ज्ञातुमिच्छथः॥ को हति न कोपीत्यर्थः॥३५॥

१३

ब्रह्मत्वप्रकाशेन चावतिष्ठति सुखं भवति येन सोऽप्यात्मनो ब्रह्म भावं पश्यतीति सा
 हृदोक्तो वाक्यं। पाठांतरं तु सुगमं॥३६॥ आत्माज्ञाने दोषमाह। यं इति। अन्यथा आत्मत्वे
 न भासमाना देहादेर्विपरीतं सतं अन्यथा वाक्यं दिरूपं। शेषं स्पष्टार्थं॥३७॥ आत्मतत्त्व

तस्माद्विद्वन्निष्ठायाऽपि ब्राह्मणस्य सति पश्यति॥३८॥ योन्यथा संतमात्मानमन्यथा प्रतिप
 द्यते॥ किं तेन न कृतं पापं चोरेणास्मावहारिणा॥३९॥ अस्मांतस्यादनादाता सस्य तो नि
 रूप इवः॥ शिष्टो न शिष्टवत्स स्याद्ब्राह्मणो ब्रह्मविक्रिन्॥३८॥

प्रतिपक्षपायमाह। अस्मांत इति॥ अस्मांतः अमरहितः यतः अनादाता आदानशून्यः
 निष्परिग्रह इत्यर्थः। अतएव सन्नतः शिष्टानां। निरूप इव शून्यत्वं भवति। तथा शि
 ष्टेऽपि शिष्टवन् न स्यात्। शिष्टत्वं न प्रकाशयेत्। पाठांतरं शिष्टवत्पथेष्टा चरणद्वयस्य
 न। किं तु शिष्ट एव वैदिकमर्थादाय रिपालने पर एव स्यात्। कविः अंतर्दशी॥३८॥

१३

महाव्रतानामाव्रतानि। संपांस्तु गति सुपोडादेशाः ॥ १० ॥ नास्वस्वस्वीयं किमपि नास्ति धर्मादिष्वेकैक
स्मिन्नपि पक्षपाते सति तदर्थं सर्वसंज्ञता सधर्मः ॥ ११ ॥ बुद्धेव मुख्यं प्राप्येवंतेषां ॥ १२ ॥ परीवादः परदोषकीर्तनं सत्
यथाभूतं। असद्विरोधितं ॥ १३ ॥ अप्रकीर्तित इति दमचिरो धिन एव प्रातिकूल्यादयो मदरोषत्वेन सूचितो अपि भू
गम्यादिकया प्रकर्षेण विधिमुखेन न प्रोक्ता इत्यर्थः। लोकद्वेष्यपारदायादि प्रातिकूल्यधर्मादौ विघ्नाचरणं। अभ्यस्त
यागुणिलुदापारोपः ॥ १४ ॥ कामः स्वभिन्नाद्यः। पारतंत्र्यं मघादिव शब्दोपेभनं राजद्वारादौ परदोषस्तुचनं। अर्थहानिर्नरु
तं कवेऽप्यदिषु दंडेन वा विवर्तनाः। विवादो वैरः ॥ १५ ॥ मोहोऽर्थदुर्पहेतुः। ह्येष्टो ह्यतीसापसंबोक्तेः। अतिवादो निर्मयीद
धर्मश्च संवत्तपोदमश्च अमास्यधर्मी सिति क्षान्तया ॥ दानं भूतं चैव धृतिः समाचमहाव्रतादादशब्राह्मणस्य ॥ १६ ॥
यो नैतेभ्यः प्रच्यवेद्वाद्भ्यः सर्वा मयी प्राप्य विवी सशिष्यात् ॥ विभिर्द्वाभ्यामेकतो वा धितो यो नास्य स्वमस्तीति च वेदितव्यं ॥ १७ ॥
दमस्या गोधा प्रमाद इत्येतेषां दमं स्थितं ॥ एतानि ब्रह्ममुख्यानां ब्राह्मणानां मनीषिणां ॥ १८ ॥ सदा सदा परीवादो ब्राह्मणस्य न शब्द
भावचः ॥ १९ ॥ कामक्रोधोपास्तं प्रपरिवादोपेभनं ॥ अर्थहानिर्विवादश्च मास्यं प्राणिपीडनं ॥ २० ॥ ईषी मोदोतिवादश्च सं
नाशोऽभ्यस्तयिता ॥ तस्मात्त्राज्ञो न माघेत सदा स्येत हि गते ॥ २१ ॥
वचनां संज्ञानाशः कार्यकार्यविवेकराहित्यं। अभ्यस्तयितानैरंतर्येण परदोहरीलता एतन्मदवत्वं विगर्हितं निन्दितं स
हि सदा ही सापत्नात्वेपि नाभ्यणीयमिति सूचितं ॥ २२ ॥

[illegible]

गं. ल. मानंनिगदितुम्. अमर्षस्तानायाः परममनुगेधंगिरिभुवोविहायश्रीकं
 ठः शिरसिनि यतंधारयति याम्. १२ विनिच्छान्युन्मत्तैरपि च परिहार्या
 णि यतितैरवाच्यानिब्रालैः सपुत्रकमपास्यानिपि मुनैः. हरंती लोका
 नामनवरत्नमेनांसि कियतां कदाप्यश्रुता त्वं जगति पुनरेका विजयसे.
 सधत्तंती स्यर्लोका दधनि तल्लोका पहतये जराज्जटग्रंथौ यदसि विनि
 बद्धा पुरभिदा. अये निलोभा नामपि मत्तसितो भंजनयतां गुराणां मेवा
 यंतव जननिदोषः परिगतः १४ जडा - नंधान्यं गून्मृत्तिवधिरानु

रा. ३

वासाह्वोक्तानां जनिमरणाशोकापहरांतदेतत्तेतीरं श्रमश्रमनधीरं हि
 शत्रुनः एव नयत्साक्षाद्देहैरपि गलितभेदैरवसितं नयस्मिन् जीवानां प्र
 सरति मनोवागवसरः निराकारं नित्यं निजमहिमनिर्वासिततमो विष्णु
 द्रव्यतत्त्वं स्फुरतदिनितत्त्वं न विषयः १० महादानैर्ध्यानैर्वहुविधचित्तानै
 रपि वयन्नतन्म्यं घोरभिः स्फुरिमलतपोराजिभिरपि अचिंत्यं तद्दिदृक्षुः
 षट्मखिलसाधारणा तथा दहाना केनासित्वमिह तुलनीया कथयन् ११
 नृणां मीढाभावाद्दपि परिहरं त्याग्य भवभयं शिवायास्ते मूर्तेः कश्चिद्महि

वैलक्षण्यं २ उः सहो ५

यो २

जोः

संज्ञि

लंतस्पयदास्यादकः काकः। ^८अथ विषमम्। विरुद्धधर्माध्यासात्तद्वयोः संबंधायोग्यत्वं निर्देशाद्
त्येकम्। अभाष्टफलालाभे द्विष्टफलालाभ इति द्वितीयम्। कार्यकारणगुणयोर्विरोध इति तृतीयम्।
कार्यकारणक्रिययोर्विरोध इति चतुर्थम्। क्रमेण यथा। शिरीषादीपमृद्गं। केयमायतलोचना।
अथ कचकुक्कुटाग्निर्कर्मशोभनदमज्वरः। तथा। सिंहकासुतवित्रस्तः शशश्चंद्रसमाश्रितः। अथ
सेसाश्रयतत्रतमन्यः सिंहकासुतः। तथा। सयश्चैकरस्यशमिवाप्यचित्रं रणोरणे यस्य कृपाणा
लेखा। तमालनीलोशरदिंदुकांतं यशस्त्रिलोकाभरणी प्रसूते। तथा। आनंदमर्मदामिर्मकुव
लयलोचने दहामित्वम्। विरहस्त्वयैव जनितापयति तरांशरीरं मे। नवात्रविरोधो अस्मिन्
तिवस्मादिति वाच्यम्। विरोधस्याविवक्षितत्वात्। कार्यकारणरूपा ननु कारस्येति ध्येयम्।
अथाधिकम्। आश्रितमहत्त्वादाप्रमयमहत्त्वम्। आश्रयमहत्त्वादाश्रितमहत्त्वं नोभयथाध्यधि

विस्तु

जो १

तथा^२ कत्वमस्तम्। यथा। अहो विरालं भूमा लुबनत्रितयोदम्। मातिमानुमशकोपियशोराशिधद्वते।
 द्वितीयं यथा। धुगां त कालप्रतिषेहतात्मनो अगोतयस्यां सविलोसमासत। तनोप्रमुस्तत्रनकोर
 नद्विषस्तपोधनाभातमसंनवा मुदः। प्रथमो दाहरणे अहो विरालमि-त्यादौ मा नाशक्ययशोर
 शेरधिकतया ग्राधारस्य महत्वं प्रतीयते। पथ्यं ते वयशोरयो विशंगलतापरत्वमित्येकमधिकम्
 द्वितीये तथा विधेदुधिसा नाभावा मुदीयम हत्वं। उभयत्रैव वस्तु प्रकथिता त्वर्थे मिति ध्वेयम्।
 अथ प्रत्यनीकम्। वक्तुमुपमेयमु शनमुपमानं तज्जिगीषया यत्र। तस्य विरोधी तु-त्या कले
 तं प्रत्यनीकं तत्तदर्थो विप्रतिपक्षीतिरस्केचुं न समर्थं न तदीयस्यतिरस्केतिस्तत्प्रत्यनीकम्॥
 यथा यस्य किंविदप्यक्तुं मि-क्षमः कायनिग्रहगृहीतविग्रहः। कीर्तव्यं क्रसदृशा कृतिं कृती राकु
 र्दुमधुना विवाधते। न विदोस्तदी यत्वाभावात्कथं प्रत्यनीकमिति चेत्। उच्यते। सा-हा
 तत्कले ३

ल
 ८४

ता-च्यते

नयेवमध्ययनवागादेर्वैष्वर्ष्यस्यादिसारांस्तेष्टवतिमाह। छंदांसीति॥ एष उपनिषद्प्रसिद्धः अथैवं
महाबुनिर्महर्षिसंघेयानिपुराजगौतां येव छंदांसि उपनिषद्पाणिनामनिश्चितं। छादयंतिहवा एनं छंदां
सिपावाकृष्टंणइति अस्या छंदःराय निर्वचनस्यैव वाच्यते अदृढयज्ञरूपा इति अथैवं गोपनिषदि यज्ञा
नां पापादुक्षितुमसामर्थ्यदर्शनात् ब्रह्मविद्यायां नौ छंदसां मुख्यं छंदस्यैव कर्मायां नांतु गौणमिति भावः। किं
चाउत आदि। येषु अधीतवेदाः सोपनिषद्वेदपाठलोपितः अधीतवेदः तोपिन छंदो विदः। यतः वेदवेद्यस्य
गौपनिषदस्य पुरुषस्य तत्त्वं यावत्स्यैव न विदुर्न जानंति। अधेवाचरति माययेषवाचं अस्यां अफला मयुष्या
मिति पुष्पं हि पत्नं वाचः सत्यमिति अति श्रुतिश्चेतदाह। सर्वं परं ब्रह्म॥ ५०॥ छंदासि नामेति। द्विपदां मनुष्याणां मध्ये

छंदासि नाम क्षत्रियतां यद्वर्षपुराजगौ महर्षिसंघः पठतः॥ छंदो वेदस्ते य उत आधीतवेदानवेदवेदस्य विदुर्हितं॥ ५०॥
छंदासि नाम द्विपदावरिष्ठस्वच्छंदयोगेन भवंति तत्र॥ छंदो विदस्तं न च तानधीत्यगतानवेदस्य न वेदमायी॥ ५१॥
वरिष्ठतत्र सखे ब्रह्मणि विषये छंदासि वेदास्वच्छंदयोगेन स्वातंत्र्यसंबंधेनैव भवंति। कर्मकांडार्थज्ञानवत् ब्रह्म
कांडार्थज्ञानं न मध्येऽनुष्ठा नांतरमपेक्षते। तथाहि। तद्धेतुसंशयं अविर्भवेदेवः प्रतिपेदेहं मनुरभवेत्सर्वं

तिष्ठन् सादर्शनं सार्वभौमं ध्येतिष्ठन्नायतीत्यादौ तिष्ठति गायसोर्मध्ये इव कार्योत्तरं नार्थते तेन च ज्ञातेन सत्ये
न। चकार एव कारार्थे। तेनैवेत्यर्थः। छंदो विदो भवन्ति। न कर्म मान्न ज्ञानेन। तान् छंदो ज्ञानं अधीत्य प्राप्य आर्थाः
वेदस्य वेदं प्रवेदनीयं प्रसन्नमगता इति न। अपितु गताः प्राप्ता एवेत्यर्थः। एते न तद्विज्ञानार्थं सगुरुमेवाभिगच्छेदितु
स्याः ऋते रथोदशितः॥५१॥ तथापि ब्रह्मणो दुर्ज्ञेयत्वमाह॥ नेति वेदानां रहस्यं सर्ववेदिता ज्ञाता कश्चिन्नास्ति। क
श्चित्तु एतां वेदानां रहस्यं जलियादकाचं चित्तं न ह्येति शयात्तु ध्यते। यो ह्यस्ति तत्त्वमसि वाच्यार्थानुसंधा
ता वा वेदानां वेदसंज्ञिकत्वं कः निर्विकल्पकं वेदं सर्वदत्तिप्रलये प्रकाशमानं ब्रह्म न वेद किंतु सत्ये सर्वदत्ति
वाधावधिभूते प्रत्यक्षे लये स्थित एव निर्विकल्पकं सुखं वेदः॥५२॥ इममेवार्थं भगवन्तरेणाहनेति वेदानां वेद्यानामहं
न वेदानां वेदिता कश्चिदस्ति कश्चिन्नेतां ध्यते नापि राजन्॥ यो वेद वेदानां स वेद वेदं स होस्ति तो यस्तु स वेद वेदं॥५२॥
न वेदानां वेदिता कश्चिदस्ति वेदं न वेदं न विदुर्न वेदं॥ वेदो वेदं स वेद वेदं यो वेद वेदं न स वेद सत्यं॥५३॥ ॥५३॥
का सदी नाम नेतानां मध्ये कश्चिद्वेदिता नास्ति। अतो होतो वेदं न चेतसा वेदं वेदबोध्यमात्मानं न विदुः। नापि वेदं अ
नात्मानं न विदुः। आत्मा आत्मा च न जगत्सु विषयादिसु र्थः। ननु ब्रह्म धीरस्य आत्मा शायते एव हश्यते त्व
ज्यदा बुध्येति ऋते रित्याहं व्याहृ॥ वेदमात्मानं यो वेद स एव वेद न नात्मानं सर्वं वेद आत्मा जगत्सु त्वत्सर्वे स्य।

३२
यस्तु वा हि सुखः वेद्यं नाना ज्ञानं वेदस्य सखं ब्रह्म न वेदात्तया च श्रुती जवतः आत्मनो वा श्रेयसि नैव अवर्णने न मया
चिज्ञानेदं सर्वं विदितं परां चिरवा निचयत्तत्त्वयं भूस्तस्मात्परं पश्यति नांतरात्मनिति। यत्तत्त्वत्तत्त्वसितव
न॥५३॥ तानि वेद्यं विदुः। जडत्वात् तं व प्राणस्य प्राणमुत चक्षुषश्चक्षुः श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसोपे मनो विदुरिति प्रा
णादीनां अवर्तकत्वेन प्रसिद्धेदाः प्रमाणानि वेदविदः प्रमातारश्च न विदुः। यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा
सहैतितस्य वा शून्यं न सातीतत्त्वश्रुतेः। यद्यप्येवं तथापि वेदं वेदितारमात्मानं वेदेनैव प्रमाणेन श्रुतं ब्रह्मास्मीति सा

यो वेद वेदा स च वेद वेद्यं न तं विदुर्बेद विदो न वेदाः । तथापि वेदेन विदंति वेदं ये ब्राह्मणा वेद विदो न वंति ॥ ५४ ॥

दिना विदंति ज्ञानं तिके ते ये ब्राह्मणाः वेदविदे वेदं पाठतोऽर्थतोऽनुष्ठानतश्च विदंतितो वेदवि
दः। अथ न्यनयशादिना संस्कृतचित्ता एव वाक्यादात्मानं लक्षणया जानन्ति न ह्यने
इत्यर्थः॥५४॥

इदमेव दृष्टान्तेन प्रतिपादयति धामांशोति॥ धामतेजः तन्मायाः अंशाय स्वसन्ते ज्ञोमयोऽर्थाश्चंद्रः तस्य जागः कला
प्रतिपद्गता। तस्य संवेदने शायने यथायथैव हि प्रसिद्धमहीरुस्य शाखादुपादीयते। तथा हि तथैव वेदाः पर
मात्मानाः संवेदनेऽर्थे परमपुरुषार्थरूपे सत्यं सर्वथा यथा ध्येवेदाः उपादीयंत इति श्रामनंति। तस्योपनिषद्
पुरुषं च ध्यानी स्योपनिषद् त्वं विशोषणात्वा चोमनोचरत्वं श्रुतेः सोयं देवदत्त इत्यादि वाक्यवत्तत्त्वमस्यादि

धामांशो जागृत्य तया हि वेदा यथा च शाखा हि महीरुस्य॥ संवेदं चैव यथा ननं विनस्त्रिभुवनं सत्ये परमात्मनो र्यो॥ ५५॥
अनिता नानि आस्रणं आख्यातारं विचक्षणं॥ यश्चिन्त्य विचि किं सः स याचये सर्व संशयो न॥ ५६॥

या स्वमपि लक्षणं या स्वाधैव प्रमाययत्वे वेदार्थः॥ ५५॥ एवं तु रूपसद्वर्बकं वाक्यार्थं प्रतिपद्य पादमुक्तं गुरुलक्ष
णं याह। अमीति। आस्रणं ब्रह्मविदे लक्षणेन तो ज्ञानानि लक्षणं मेवाह। आख्यातारं उपक्रमोपसंहारैकसूत्र्या
दिषु द्विधत्वात्सर्वं लिङ्गानुसारेण वाक्यार्थं वर्णनं कुशलं। विचक्षणं श्रुतार्थस्य पुक्तिभिरनुचिंतने सामर्थ्यं।
त्रिदिध्यासनपरिचाकेन मप्येक्षसाक्षात्कारवत्कृत्यः चिन्त्य विचि किं सः निः संशयः सन्न परस्यापि सर्व संश
यान् याचये विदुषोति। अत्र स्व रूपं यात्रिपेव परा विवेचि यायेन संशयान् दूरीकरोतीत्यर्थः॥ ५६॥ ॥

१४

यमिति यमप्रयतमानं निरारंभे मादृशं मानयंति देवाद्यः स एव ब्रह्मात्मविबूमानि जीवो न भो
 त्रि। यं तु यशादिकरायमिति मानयंति स देवानां पशुरमानित एवां तथा च श्रुतिः। प्रेण एव
 न्यां देवतामुप्रास्तेः यो सा ब्रह्मो ह मस्याति न स वेदव्यापश्रुतं स देवानामिति। उच्यते पितृ
 न संबन्धे
 प्रवृत्तिज

यमप्रयतमानं तु मानयंति समानितः। न मान्यमान्यो नो मन्येत न मान्यमपि संज्वे निरस्य प्र
 लोकः स्वभाववृत्तिर्हि निमेषो न्येव वत्सदा॥ विदो सो मानयंती ह इति मन्येत मा
 अधर्ममपि पुणाम्हा लोकमाया विशारदाः। न मां मानयिष्यंति मान्यानामव
 गोचरं

शादिना तर्पयति। ततो हेतोः आस्मानमन्ये मान्यमानमपि मान्यं न मन्येतानापि अदियापेक्ष
 रेत। अवमाने सतीति शेषः। नकारो हि न क्रमः॥ ४१॥ लोकः स्वभावादेव मां मानयति न
 तु मयि मानयोग्यता सति मत्वादर्पेन प्राप्नुयादियाह॥ लोकः केति॥ ४२॥ येन मां मानयति
 तेषि पशवन्निर्विनेकत्वादुपेक्ष्य एव न तु दंडनीया इत्याहुः अधर्मेति॥ ४३॥

१४

[illegible]

कः क्षेत्रे क्षेत्रे वसतो यमात्मा। दृष्टं संवत्सराकारं नीयमाने यथा घटे। घटो नीये तनाकाशं तद्वत् जीवो न भि
 यम इत्याद्याः श्रोत्रोऽथ धिक् जीवपरयोर्भेदं दर्शयन्ति। एकधेति ईश्वररूपेण बहुधेति जीवरूपेण एक
 एव ईश्वरः जन्माशयतरंगव्यायेन प्रकाशत इत्याद्युक्तं तदर्थः। एवं च जीवेशाभेदप्रयुक्तः। सर्वोपि व्य
 यवहारः सेव्यति। न च परांतरकव्यनाचतरतीति सिद्धं। कथं भूतेन अनादियोगो र्वेन क्षेत्र संबंधे
 न अनादियोगेन अनादिना आदिष्वन्येनाज्ञानेन हेतुना योगः संबंधोऽस्य सोनादियोगस्तेन प्रवृत्तिज
 नादि जात इति शेषः। पुंसः पुंसांसः अज्ञानयोगोऽयः क्षेत्रयोग इत्यर्थः॥२०॥ जीवेशयोर्भेदं निरस्य प्र

प एतद्वा प्रगवान्सनियो विकारयोगेन करोति विश्वं॥ तथा च तच्चित्तिरिति स्पष्टं भवते तथार्थयोगे च जर्ज
 ति वेदाः॥२१॥

ये च स्यापि परमेश्वरात् तद्धर्कसत्त्वं वारयति य एतद्वेति॥ वाशब्द उपमा र्थः। य इति पुंस्त्वं विधेयापेक्ष
 या। एतत्परिदृश्यमानं जगत् यज्जिगदिव जातिसनियोऽविकारः। अगवान्सर्वैश्वर्यसंपन्नः परमात्मे
 वा वाशब्दो मिथ्यात्वद्योतकः। तथा हि। यत्र हि दैतमिव भवति। तदितर इतरं पश्यति। अहमद्य
 स्वप्ने गजमिवाद्वाक्षमिवेदेतेके। च मिथ्यार्थानुवादे इव शब्दः प्रयुज्यते। अतिशब्द इदं सर्वं यद

यमासा। नृसैवेदेविश्वं। सर्वरत्नविदेवस्येसाद्याप्रयवस्यप्रसाधनस्यमाहा। विकारोऽनृतेमायातद्यो
गेनविश्वकरोति। स्वप्नेद्रजालवन्नुक्तनककुंडलवज्रगह्वरगोः परमार्थतोविकारविकारिभा
वोस्तिब्रह्मणोप्यनिरुद्धावरोःरित्यर्थः॥ ननुनिरुपपरिणामिचप्रधानंस्वतंत्रमेवतदस्वजगतोऽनृते
मेवकारणमस्तीत्याहस्यातुननुचेतनंवेलक्ष्यज्यादिसांख्याह। तथाचतच्छक्तिरिति। तथाचत
नैवप्रकारेणस्या। अनिस्वप्नवज्रगद्वभासयतीतस्यपरमात्मनःशक्तिस्तदन्यास्तीतिवेदो
पिमंज्यतेस्य। तथाचश्रूयते। देवात्प्रशक्तिःस्रगुणेर्निर्गुणोमितिपरास्यशक्तिर्विविधैवश्रूय
तइतिवा। ननुभोग्यत्वात्शक्तिः। आत्माःनःस्व। भोक्तृत्वादात्मातस्यामी। तथाचतयोर्नेदइत्या
शंख्याह। तथाथेति। शक्तिर्हि नशक्तिमतः। एवमृष्टावन्नेरिवदहनेप्रकाशिनशक्तिः। वेदाः। यदि
बहुःस्याप्रजाययेति। सचैवसा। भवदिसादयः। चकाराः। प्रोक्तेशक्तिग्रहोपितादशार्थयोगेन
क्तिशक्तिमतोरनेदेनसंबंधेप्रमाणंभवतीत्यर्थः॥ २१॥ एवंजीवेश्वर्योरनेदाः। जगतोमिथात्वा
धतराः। उवाचा। येस्मिन्मार्मानाचरंतीहलोकेचिन्तथाधर्मकेविदिताचरंति॥ धर्मःपापेनप्रतिह
न्यतेस्विदुताहोधर्मःप्रतिहंतिपापं॥ २२॥ तजगज्जग्यादिनिमित्तभूतयाःप्रवृत्तेःब्रह्मानन्यत्वात्

मानिनी देवता यमः ॥ एवं क्रोधाद्यभिमानिन्योऽपि देवताः यमस्य दासभूताः संतीत्यविदैवंमर्थः अ
 ध्यात्वंतु अज्ञानादेव क्रोधादय उद्भवन्ति ततोऽत्रियत इत्यर्थः ॥ ननु यद्योऽस्माकं समस्तानं तर्हितत्वं
 आत्मनः पृथक् सिद्धं मप्यथ कसिद्धं वा ॥ अं ये सुक्ता नामपि पुनर्बन्धापत्तिः ॥ आद्ये सांख्यप्रकृति
 वत्तदनाशापत्तिरित्याशंक्य मत्स्युं विशिनष्टि ॥ नराणामहंगतेनैव विमार्गान् चरन्निति ॥ जीवा
 नां यो हंकारस्तेन सह गतं गमनं अहंकारसाहित्यं तेन विमार्गान् ॥ अनात्मगान्मार्गान् चरन् विषया
 न्मुञ्जान इत्यर्थः ॥ सुक्ता वशानाथयस्याहमर्थस्य चिदाभासस्य नष्टत्वात् न शुद्धादात्मनः सका
 शादज्ञानं पुनरुदेति नापि पृथगवतिष्ठत इति भावः ॥ ननु सुषुप्तावहंकारलयेऽपि दृश्यते इत्याह
 नचेति ॥ तदानीमपि स ह्यहमर्थस्य सत्त्वात् न कश्चित् तत्त्वज्ञानं विना आत्मयोगमुपैति स्वं रूपं
 आप्नोतीत्यर्थः ॥ अतो हंकारनाशात् प्राक् आत्मनः क्रोधादिरूपस्य मत्स्यारुदयोऽप्युपेत एवेत्यर्थः
 अस्यादोष इति पाठे आस्ते स्मिन्नित्यास्य मज्ञानस्याभिधानं अहंकारस्तस्मान्निःसरत इति प्र
 ववत् ॥ आत्मयोगाभावे दोषमाह ते इति ॥ तेनराः मोहिताः क्रोधादिभिरिति शेषः ॥ तद्वशे क्रोधादि
 रूपस्य स्योर्वधे शेवर्तमानाः संतः इतोऽस्माह्योकात्प्रेतागताः संतः तत्र यमलोके पुनरित्यसक

चक्षुमाहुः। अथ सत्यवतः कार्यत्वात् संबंधवशांगतं। अंगुष्ठमात्रं पुरुषं निश्चर्य यमो बलादिति। अस्य
 व्यतिरेकपुरेण आत्मनि कल्पितत्वमाह। आत्मावसन्नमिति। आत्मनि प्रतीत्येव अवसन्नं लीलंतेन
 रज्जुरगादिव त्रयमादिकमपि आत्मनि कल्पितमेवेत्यर्थः। आत्मावासमिति पाठे आत्माश्रयमित्य
 मित्यर्थः। यमप्रज्ञानोपायमाह। मृतमिति प्रत्यक्षं यंत्रित्वागिष्य आत्मानुसंधाने निरस्ताखिलक
 ल्पनाजालं अमृतत्वं मोक्षहेतुः। योगिनां यममयं नास्तीत्यर्थः। न तस्यैरण्डा न डारानमृत्युरिति श्रु
 तेः। ननु कल्पितस्य यमस्य मृगजलादेरैवाधः क्रियाकारित्वं न युक्तमत आह पितृलोका इति। यादृ
 शो यद्वैस्तादृशो बलिरिति न्यायेनात्मानि कल्पितमगृह भावस्य विधनि वर्तकत्वं वत्तत्राप्यर्थः। क्रि
 याकारित्वमस्तीति भावः। अत्र युक्तिमाह। त्रिविदिति। शीतोष्मादिव देवस्मिन्नस्य विर
 ह्द्वयस्यासंभवात् तस्मिन्नेव त्रिवत्वात् त्रिवत्वे रज्ज्वास्येदं द्वादिवत् कल्पिते इत्यर्थः। ६॥ अस्तीति।
 अस्य यमस्यादेवादाज्ञातः क्रोधादिरूपो मृत्युर्निराहेतुर्निरसस्तु द्रवति। अत्र यथाज्ञानाभि

गच्छन्ति ततो मृत्युं न तरन्ति । देहनाशमात्रेण न मुच्यत इत्यर्थः । तथा च भ्रूतिः । येन
 अन्ते विचिन्तामनुष्यः । स्त्रीत्येकेनायमस्तीति चेत्के । इति मृतस्यास्तीत्यनास्तित्वे
 उपक्षिप्य योनिमन्यत्र यद्यन्ते शरीरत्वाय देहिनः । स्थायुमन्येन संयतियथा
 कर्मयथा भूतमिति । अस्तीत्येवोपलब्धव्य इति वास्ति । तदेतदंतरप्राप्तिर्वाहः ।
 अत्र हेतुः तदर्थेति । सत्त्वप्रकृतस्वास्थ्ययोगः । सत्त्वयोगः यथा यष्टांगो
 बोधेतः तस्या नवगमादलाभात् स संतात उद्धाद्यस्ति यग्यो निषुन्नो गयो
 गेन नोगलिष्य या देही देहा निमाना प्रवर्तते ॥ १॥ नोगयोगमेव निर्दत्तितद्व
 इति ॥ यत्र अस्य पुंसः मिथ्याभूतेषु अर्थेषु शब्दादिविषयेषु योगो रागसाद
 र्यगतिः प्रवृत्तिः नित्यास्वाभादि कीर्तदेव दुःखियाणां मदामोहनं । अर्थानां
 मिथ्यात्वं संकल्पकृतत्वात् । यदा हाक्षपातः । दोषानिमित्तं रूपादयो विषयाः

रुमनार्थः। पतंति गच्छंति नरकादाविति शेषः। ततस्तान् तत्र गतान् अनुदेवा इन्द्रियाणि
 स्वयं ते तत्रैव गच्छंति ॥ तमुक्तामंतं प्राणो नूक्तामतिप्राणमनूक्तामंतं सर्वे प्राणाः
 नूक्तामंतीति मृतेऽभूदप्राणत्याग इति अनुशासनाच्च मृत्युकरशानं मरणम
 ज्ञामपि लभते। अथ भाविः। मृत्युकरस्य तद्विस्मृतिरिति मृते रक्षानं प्रत्यगानंद
 त्रिस्मारकत्वेन यमस्य प्रत्यक्त्वेन गृहीतस्य देहस्य च विस्मारकत्वेन सा
 स्मादयमपि मृत्युशब्दोत्तथा न मृत्यो मृत्युकरशानं गोप्यमममति ॥ ना
 ननु प्राकुरमरणात् मृत्युभयं मृतस्य तु कृतं कृत्यं तेषां स्त्रीत्याशं स्यात्
 कर्मदयैकृतिः ॥ भोगप्रदस्य कर्मणो दयस्य सति कर्मफले जोगेऽनुरागो
 येषां ते तथा नूतास्तत्र स्वर्गादौ अनुधाति जोगवासनया पूर्वदेहं त्यक्त्वा

योः देवालये १ सहस्रतनुगे गरीशरघुनाथनाम्नानुजोः गुजः सुमतिविह्वलात्पामन्नत्ववित्तंतजो शरन्निसमुपते
 ८० रिरिद्रीव श्रीतपुतिः सुधारकतचरिका मन्त्रल मात्रेलायुग्रहात्र २ चिरं चरकश्रुः श्रुतादिरचितानितं चाणिघडि
 भावनिपतंततोर्थमिति दुर्गदे विल्लात। विविद्यसुरपुसंग्रहं च यत्रो महायासरसदभ्रमति संजतसगुगा गत्यता
 क्तांमपि ३ इति श्रीमद्वल्लभानिवेशोक्तसद्वत्सुतलह्मणा विरचिता योगवद्विकासमाप्तिमगमत् श्रीकृष्णार्पण
 मस्तु॥ श्री संवत् १७२९ मीती चैतसुदीतेरसीवार सुकरवार गंगाश्राद्ध श्रीगोपालश्राद्धे श्रीफासीनाथ

राम०
 ८०

वमुन्मादितियलं हितं का श्रेष्ठता अपि निलज्जु नं श्री हतिकाणा अलकः स्थाने कप्रिषुक मित्रित्तु वपु पि सः जः
 खेदस्ता संसू विमनि सुग शोषिणि हिताः १५ रसाला प्रति स्था यमौ छंतु मन्त्र य पञ्चो रं भा ती विस्मति च समे हो नि
 लंगु गुलु मं घ मे कं ज ये च्छोक म् छानिका रात्तु न श्रं १५ मुख जेषु न स्प के व लं स म सु क्ता र्क म ग्नि सा दि न्य
 यो य स स र्पिः प्रव य म् सु स्वर ए म थ शो णित शु द्वि र्ज व वि द्धो क स न ह क ल मी तु १६ ब्रह्म णी ग हे म थिते म दित
 र ले न व ती त रं ३ म थ कु ए वि का रे ख दि र स सो र उ चितं त्व य नि द्रे म हि वी य यः अ म ह र स्त व ग हः ५ व धो ग
 लुर को स या श्व ज्ञ र नि अ रं त थ यो क रं अ ए गु गु लु च व र ग य स म ह छा य तु श्री तो द नं मो हे व ल्ति मु र ति वा नि
 का ग दे ये र्नु तु रे कं क छ म् ग ह भे व म न च तै ल ह वि षी लो रं क मे रा त्रि षु १८ प्रति रोग म ग्प्र मु दितं तु य दे न त्त्व थि या
 स मी व ल कालं ति का रा न प्र वि क ल्प यो ज य ति यः स य रे वो म य ती य हः ख म चि रे ग सु सी स्मा त् १९ अ ति गू ष ॥ बु ध ल
 स्मा नि मि तौ तु वा जी कर यो ग र ति यो ग वं दि का यो १० इ ति वा जी कर या तं नं वि शि ष्ट त र शि ष्ट सं स द न तं स न ग र
 त ल्प थ अ र तु जा र ति ष्टि न वै ध ना रा य ग म् अ वी त व र क दि का प रि ल ण यो वा हि ती य वि त्रि त न रे वु रे म ह ति य स्त

३
ग. ल. कथमिव समर्थो नरपशुः २९ नरोप्येतावन्तं यत्तु समयमारभ्य मिलितो यदु
धारादाराद्वतिजगतो विस्मयभरः इतीमा मीहांते मनसि चिरकालं स्थित
वती मयं संप्राप्तो हं सफलं तु मं वप्रणयतः ३० स्ववृत्तिव्यासंगो नियतम
थमिथ्या प्रलयनं कुतर्कं च भ्यासं सततं परंपैशुन्यमननम्. अपि आवंश्चा
वं मम तु पुनरेवं विधगुरा नृते स्वलोनाम हारामपि निरीक्षेत वदनम्. ३१
विशालाभ्यामाभ्यां किमिह नयनाभ्यां यत्तु फलं न याभ्यामात्मीया परम
रमणीया तव तनुः. अयं हि न्यक्तारो जन्तु निमनुजस्य श्रवणयो र्ययोर्ना

राम.
६

थः करणसरणयोदिव्यसरितः २६ इहं हि ब्रह्मांडं सकल भुवना भोग भवनं
 तरंगैर्यस्या तर्लुठति परितस्ति इकमिव सख्यश्च कंठ प्रयित्त तज राजरुद्र
 दिल्लोज्ज्वलानां संध्या तस्तव जननिता पंहरतुनः २७ अपते तीर्था नित्यरितमि
 हयस्योद्धतिविधौ करं करो कर्बुत्यपि किल कपालिग्रभृतयः ३ संतं मासं
 यत्त्वमियमनुके पाद इह दये पुनाना सर्वे द्यामद्यमचन दृष्यं दलयसि २८
 श्रवणाकानां श्रान्तेरमित विविक्लिप्ता यिचलितैर्विमुक्तानां मेकं किल सदृशं
 मेनः परिषदाम् अहो मा भुङ्क्षुर्जननिदृढयं त्याः परिकरं तव भत्ता द्यां कर्तुं

धर्मपराधर्ममोक्षप्रापकत्वं वेदाः कथं वेति। एतत्कर्मणोऽक्रममुक्तिहेतुत्वं विद्वान्ज्ञानमक्रमकथं नु नु
वेति न शरणीकरोति। कर्मद्विरेव मोक्षसिद्धौ किञ्चाने निमनेति भावः॥१७॥ समाधत्ते। एवमिति॥
अविद्वान् एव त्वदुक्तक्रमेण तत्र मोक्षपदेऽप्याति तथैव अर्थजातं भोगमोक्षारब्धं प्रयोजनसामान्यं
वेदाः वदन्ति तथा अनीहो निष्कामः परात्मा परं अनात्मानं देहादिकं अविद्यया आत्मत्वेन गृह्णन्ती
कः परं निर्गुणात्मानं आयाति आभिमुख्येन प्राप्नोति निष्कामः तत्तदुपाध्याकारः। तं संको निष्कलेन

सनस्तु जात उवाच॥ एवं ह्यविद्वानुपयाति तत्र तथार्थजातं वदन्ति वेदाः॥ अनीह आयाति परं
परात्मा प्रयाति मार्गेण निहं। समाजन्ति॥१८॥ रूपेणावतिष्ठति इत्यर्थः। अन्यथा तु स एव जीवः प्रा

गेण सुषुम्नाया मार्गात् तत्तत्लोकप्रापकाकान् निहस्य निरस्य ब्रह्मलोकद्वारा परं प्रयाति। तयोर्धर्मा
पन्नमत्तत्त्वमेतीति श्रुतेः। तथा च ब्रह्मद्वारं गे। तद्यथा वेशस्कारी वेशसोपात्रा मुपादाया न्यन्वतरं कल्प्या
तत्तरं रूपं कुरुते एवमेव देहशरीरं निहस्य विद्यांगमपित्वा न्यन्वतरं कल्प्या तत्तरं रूपं कुरुते पित्र्यं वा गोधवं
वा देवं वा प्राजापत्यं वा आस्रवंति नुकामयमाना धाः कामयमानो योऽकामो निष्काम आस्रकामः स्यात् न तस्य

धोविस्मरणं वरं॥ तथापि तव न स्वास्थं सर्वविस्मरणं इति चेत्॥ १५॥ यमं त्वेके इत्यत्र आत्मा न
 सन्नमित्यमोष्यान् निकाशित इत्युक्तं तद्वाच्यं॥ स क्रोधलोभादिति॥ यस्त्वच्छरीरेण यः अहं प्रत्ययवि
 षयः अंतरात्मा बाह्योत्पन्नो शरीरमपेक्ष्य आंतरः चिद्विद्वं धिरुपोजीवः समो हवान् अतस्मिंस्तद्विद्वो
 हः अनात्मनि देहादौ वास्तवबुद्धिः विषयैरूपं ज्ञानं तद्वान् क्रोधलोभद्वयसंज्ञो भवति मुक्तनलिको व्या
 येन स्वयं बंधाती नोपि अज्ञानात्वात्मानं बद्धं मन्यते तेन क्रोमादिव शो भवतीत्यर्थः॥ उपसंहार एति एवमिति॥
 स क्रोधलोभो मोहवानंतरात्मा स वै प्रत्यक्षश्चरीरेण एषः आरंभं प्रत्यक्षं जायमानं विदित्वा ज्ञानेतिष्ठ
 न्नविभेति हृदयोः॥ १६॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ यानेनाहुरित्यया साधु लोकां दिजातीनां पुण्यं तमाप्सना
 तमान्॥ तेषां परार्थं कथयेतीह वेदा एतद्विद्वान्नेति कथं नु कर्म॥ १७॥ जायमानं मोहादिति शेषः॥ मोहवि
 रोधिनिशानेतिष्ठन्निष्ठावान् जायमानं विभेति तत्र दृष्टांतः विषये गोचरे तस्य ज्ञानस्य प्रसक्तं धः विनश्यते
 प्रसोयं प्रस्य॥ मर्त्यः देहः अज्ञानं त्वं बंधो ज्ञाने नैव नश्यति न कर्मणोति प्रसक्तं धः॥ १६॥ अत्र शंक्ते
 यानिति॥ साधु इत्यया को वा स वेत्ति अथ मेधादिना कर्मणा पुण्यं तमा निंदं लोकं दद्यापेक्षया पुण्यान्
 सनातनान् अवहारापेक्षया निसाधो कान् सत्यलोकां रयान् इह वेदे आहुः वेदविदः तेषां लोकानां परा

अंगुष्ठेति॥ अंगुष्ठमात्रे हृदये प्रतिष्ठितत्वाद् अंगुष्ठमात्रे तेन हृदयपुंडुरीकं ध्यानस्थं लभ्यते इति ज्ञेयं
पूर्वः अंतरात्मा वा ह्यात्मनोऽन्वयमवादिभ्यः पंचभ्यः आंतरः॥ लिङ्गस्य पंचप्राणमनोबुद्धिर्दशो दिवात्मकस्य
गशरीरस्य संबन्धेन निरसं स्याति इह लोकपरलोको वा जागृत्य प्रोवागच्छति॥ तं ईशं यमयितारं ईशं सत्यं अनु
कल्प्य उपाधिप्रनु सर्वकार्येषु समर्थं प्राधं मूलकारणं विराजमानं प्रत्यक्षेत् तन्न रूपेण प्रकाशमानमपि मरणः न
पश्येति॥ तं योगिनः पश्येति॥ १५॥ नन्वेगुष्ठमात्रस्य हृदये स्थितस्य हृदयतायेन तापप्राप्तिरपि स्थानाच्च तापस्य
अंगुष्ठमात्रः पुरोऽतः॥ अलिङ्गस्य योगेन संघातिनिर्यं॥ तमीशं प्रीतिमनुकल्प्य प्राधं पश्येति मृदान विराजमानं॥ १५॥
असाधना वापि यसाधनवासमाप्ते तद्दृश्यते मानुषेषु॥ समानमेतदमृतस्येतरस्य मुक्तास्तत्र मध्वउसं समाधुः॥ योगिनस्त
जवस्यकु मुक्तिरियाशंक्य तस्य कदाचिदपितापोनास्तीत्याह॥ असाधना इति॥ मानुषेषु संघातादिमानि
षु जीवेषु केचिदसाधनाः शमादिहीनाः केचिदसाधनास्तद्वत्तः वा पूर्वतस्तत्त्वे एतद्गुणसमानं॥ निर्विकारं असं
गोद्ययं पुरुषरससंगत्वं श्रुतेः॥ एवं मुक्तबहुयोरपीत्याह॥ समानमिति॥ सौवर्हि मुक्तैषु विशेष इत्यत आह॥ मुक्ता इति
तत्र ते पुमध्वमुक्ताः मध्वः मधुनः ब्रह्मरस्य सं उहं उहं पश्यं काष्ठं समाधुः संप्राप्ताः॥ अयं जावः॥ अवस्थोतरं गते
स्वः॥ स्वस्याव स्थोतरे दर्शनादुपाधिधर्म एव दुःखं प्राप्त्या उपहिते पि जातिस्फटिके इव जपाकुसमलो हि स सर्वस्य प्रा
उपाधिस्यागां नुमुक्तानो न दुःखस्य शोऽस्तीति ते निर

सिद्धयाम् प्राप्तिरिति॥

ननु नित्यापरोक्षं ब्रह्म साक्षादपरोक्षादिति शङ्कते। अतः किं योगेने साक्षात्काहा। एकमिति। हे स इव हे सः परमा
 त्मा शरीरदक्षमास्तु ज्ञापितेन असंबद्धः स चतुष्पाहो यमासा चतुष्पादिति शङ्कते। तं चेर्णापादानां जागृत्स्वप्नसुषु
 प्ततुरीयास्थानां मध्ये एकपादं तुरीयं नो-स्ति पतिन प्रकाशयति। कीदृशः सलिलात् निविशेयात्। अतिगभीरात्। उच्चर
 नु उपर्येव पादत्रये चरन्। तं तुरीयं पादं शिवमेवेतं चतुर्थं प्रम्यते स आत्मा सविज्ञेय इति श्रुतिप्रसिद्ध उर्ध्वं य उपरित
 नावपादत्रयाय निश्चये जसे आज्ञा। रम्याय तेषां चालनायेत्यर्थः। सततं व्याप्तं। तुरीये। त्रिषु संततमिच्छते। न हि चेत्

एकपादं नो-स्ति पति सलिलात् हे स उच्चरन्। तं चेत्सततमूर्ध्वं य न मूर्ध्वं नी मूर्ध्वं तं भवेत्ता योगिनस्तं प्रयश्यं ॥१७॥

आनुबेधं विना विश्वाद्यः स्वस्वार्थे प्रभवन्ति। तं चेत्संश्रयति तदा मूर्ध्वं च मूर्ध्वं तं च अज्ञानकृतं द्वयं सति ज्ञाने काल
 त्रये विनास्तीत्यर्थः। यद्यपि नित्यापरोक्षं ब्रह्म तथाप्यपाधि विविष्टेनैव रूपेणापरोक्षं ननु ततो निष्पद्यस्ते
 वेणातस्तदापरोक्षाय योगो-पेक्षित इत्यर्थः। सततमूर्ध्वं त्रिमिति पाठे ह स्तिग्वत्पादत्रयः। त्रियानिमित्त
 मित्यर्थः ॥१८॥

एवं रूपः बाह्यः न सा तीतः जगज्जन्मादियो निनिवि कारो यो गौ कगद्यो यद्वा ना न्न ह्येव्यं लभ्यते कर्म लो ५
 नास्ति सर्व रूपः परमात्मा पावकं भोक्तारं जीवं गिरं न आसन्निसं हरं न पुरुषं धर्मं ये तं यो वेद तस्य अर्थः पुरुषा य
 मोक्षो न रिष्यते न हि स्थिते कर्म फलं बतं ज्ञान फलं नास्ति मिश्रार्थः यस्य ज्ञानादर्थनाशो नास्ति तं योगिनः प
 र्येति ॥ १८ ॥ न केवलं मोक्ष एव ज्ञानतः स्यात् अयितु सर्वं हरं स्वरूपं वि आत्म्यं तर्ह्येत मे वा स्तीति साहाय्य इति दर्श
 एवं रूपे माहात्म्या स पावकं पुरुषो गिरं न ॥ यो वै तं पुरुषं वेद तस्ये हात्मान रिष्यते ॥ योगिनः सां ॥ १८ ॥ सहस्रं सहस्रा
 णां पक्षांसं तस्य संपतेत् ॥ मध्यमे मध्ये आगच्छेदपि चे स्यान्नमो जवः ॥ योगिनः सां ॥ १९ ॥ न दर्शने तिष्ठति रूपम
 स्थपश्यंति चैवं स विभक्त सत्त्वाः ॥ हितो यनीधी मनसा ज्ञानतः प्यते ये प्रव्रजेयु रमृतास्ते जवन्ति ॥ योगिनः सां प्रपश्येति ॥ २० ॥
 लक्षाणि अनन्ता न्नापक्षान्कृत्वा योदरे गच्छे सोपि मध्ये शरीरोतः मध्यमे मध्यस्थे हृदयस्थे परमेश्वरे आगच्छेदेव ॥ वि
 प्रकृष्टमर्थं हार्दकाशो योगिनः पश्येतीत्यर्थः ॥ एतच्छांतीता नागतादेर्युक्त्वलक्षणं ॥ तथा च हार्दकाशं प्रकृष्टम
 यते ॥ यश्चास्ये हास्ति यश्च नास्ति सर्वतदज्ञगत्या विदत इति ॥ यत्र दूरस्थे ॥ यस्मिं योगिनः पश्येति ॥ २० ॥ एवं विध
 स्यान्नमो दर्शनार्थं योगादुपगुणानि साध्यांतराण्याह नेति ॥ चेक्षराद्यमाद्यमेनं प्रहृचि ता एव चित्ते न गच्छेत् ॥ ता तिष्ठ
 र्वा ह्यर्थः ॥ किंच यदायं हितः जगन्मित्रं जं मनीषी मनो निग्रहशीलश्च भवति ॥ तथा मनसा च पुत्रादीनां नाशो सत्यपि
 न तप्यते तदैव चित्तं प्रहृज्जाते ति शेषं ॥ एव शीलं यो प्रव्रजेयुः विक्षेपहेतु नृणां दीस्य जेयुस्ते संन्यासिनो अमृता जवन्ति ॥

एवं ब्रह्म प्राप्या सर्वकला वा सिं कृत कृत्वा तां चाह उपाविति । उभौ लोकोऽपि आत्मलोके च विद्यया ब्रह्माकारया अतः क
रणवत्या अहमेवेदं सर्वं स्मीति सार्वस्याकारया च ब्रह्मव्याप्य प्रकाशयतीत्यादिप्रारब्ध कर्मवत्तद्वदेहः सं
सृजति विद्वान् यदेवं तदा अहं तमप्यग्नि होत्रमस्य हतमेव भवति । ज्ञाने सर्वाणि कर्म कला ज्यंतर्जयंतीत्यर्थः ।
अतः ब्राह्मी वाक्तेतव अहं मज्ञानस्मीति वदतः लघुता नीचता मादधीतमा करोतु । अहं दासो स्मीति मा ब्रूहीत्यर्थः ॥

उभौ लोको विद्यया व्याप्ययाति तदा हतं चाह तमग्नि होत्रं ॥ प्राते ब्राह्मी लघुता मादधीत प्रज्ञानं स्यान्ना
मधीरा लजंते ॥ योगिनः स्तं प्रपश्यंति प्रगवतं सनातनं ॥ १७ ॥

तं चेद्भूयुरतिवाद्यसीत्यतिवाद्यस्मीति ब्रह्मात्मा पशुवेति अत्रैव ब्रह्म विदमति वादित्व दोषो नास्तीति प्रव
र्जितं । प्रज्ञानमिति ॥ अस्य नामैव स्यात् । प्रज्ञानं ब्रह्मेति । ब्रह्म विदुर्ज्ञेनेति च अतिव्यावृत्तया बिंदुपेण स्वमी
हास्यं न गोपनीयं अधिकारि चैव । प्राकृतेषु तु गोपनीयमेव । तथा चैतन्मैव योगी सतां धर्ममदूषयन् । जनायथा
र्मवेत्येव नाद्ये युर्नैव संगतमिति । एतच्च प्रज्ञानमिति नामधीराः ध्यानवत एव लजंते । यस्य नाम प्रज्ञानं तं
योगिनः पश्यंति ॥ १७ ॥

जं. ल.
५

22

यः स्नेहाक्षं विगलितगतिः पुण्यगतिः संपतनविश्वोद्धर्त्रांगद्विदलितः सि
द्धिभिषजम् सुधासिंधुतस्माकुलितहृदयोमातरमयं शिशुः संप्राप्तस्त्वाम्
हमिहविदध्याः समुचितम् २४ विलीनो वै वै वस्यत नगरकोलाहल
भरोगताहताहं क्वचिदपि परेतान् नृगयितुम् विमानानां वातो विहल
यतिवीथीर्दिद्विषसंकथातेकल्पा गीयद्वधिमहीमराउल्लमगात् २५
स्फुरत्कामकोधप्रवततरसंजातजटिलज्वलज्वालाजालज्वलितव
पुष्पानः प्रतिदिनम् हरंतां सतापं कमपि मरुदुह्वासिलहरीकुटाचंवत्सा

राम
५

समुत्पत्तिः पद्ममरापदपद्ममल्लनखान्निवासः कंदर्पप्रतिभटजटाजूट
 भवनेः अथायं व्यासंगो हतपतितनिस्तारणविधेर्न कस्मादुत्कर्षस्तवज न
 निजागतिः २१ नृगोभ्यो योतीनां कथयतटिनीनां कतमया पुराणां संहर्तुः
 सारधुनिकपदोधिहृहे कथावा श्रीभर्तुः पदकमलमत्तालिसलिलेस्तु
 त्तालेत्रोयस्यातवजननिदीयेतकविभिः २२ विधत्तानिः शंकां निरवधि
 समाधिं रहोसुखं शेषेशोता हरिरवरतं नृत्यनुहरः कृतं प्रायश्चित्तैरत्नम
 यतपोदानयजनैः सवित्रीकामानां यदि जगति जागर्ति भवती २३ अना

निविदित्वा स्याद्भोकोत्येतिसब्रान्णं इति च
पसेक्षशाभिजोब्राह्मणत्वमुक्त्योदितरस्याद्वा
वेदरश्मिति ॥ ६७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri.

एवमिति। स संप्रसंगे न ह्यन्येन वेदेन मन्त्राणां वा वाच्यसुखलोपाय एतद्वा नादिकं कर्तुं प्रवर्तत इत्य-
र्थः ॥४४॥ सत्यादिति। तथा भवेत्। परमानंदस्य चेतस्यैकदेशेनैव विषयो भिन्नाः चो भवेत्तु लि-
तश्चासौ यज्ञः ज्योतिषो मादिः प्रतापेन संतुल्यते। सत्यस्य वेदं च न स्याज्ज्योतिषो मेन स्वर्गो मा-
मोर्वेजेते सादेः अवधारणात् प्राप्ताप्यनिश्चयतः संकल्पोचितो भवेदिति वा ठेसस्य तस्यैव स-

एवं वेदप्रविशामप्राशो ह्यमिति न संतुल्यते ॥ दानस्य च नैव ज्योतिषो मादेतत्सर्ववर्तते ॥४४॥ सत्या-
स्यैव मानानां संकल्पश्चैतानि वेदः ॥ ततो यज्ञः प्रतापेन संतुल्यते वा अवधारणात् ॥४५॥ प्र-
न स्यात्स्य भवति वा नान्यस्याप्युक्तमिति ॥ संकल्पः पुरुषः संकल्पो न धिति तिष्ठति ॥४६॥

सं संकल्पं ह्यन्यस्य तु संकल्पो यद्यप्यर्थः। सन मादे यज्ञो विराट् स्थानवधारणात् आपरोक्षे-
न प्रविशति वादेन प्रवर्तते। अतस्तु सत्य एतद्वा वाच्यस्यैव तत्सर्वं च नैव भारते तिष्ठत-
त्सत्यमेव तस्यैव ॥४५॥ मनसोति। यज्ञस्यैव नुक्तं भवेत्। अन्यस्यैव सत्यो मनसोदेवता ध्यानादिरू-
पो भवति। वाचा प्रसूयते ज्योतिषो मादिः एते वा पूर्व-

स्वरूपो न वेति विचित्राश्च तान च तान संतीति वक्तुं शक्यं ननु ज्ञेयमानत्वात् नापि संती
 ति। शोभनेन सद्यो बाधात्। एवं ब्रह्मण्यपि विचित्राः निर्वचनीयाः स्युः। स्तीति सूत्रार्थः। त
 था चास्य जगतोः निर्वचनीयत्वं प्रतिपादयति। कोऽपि वेदक इह प्रयोच्यते तत्राज्ञाता
 कुत इयं विस्तरितीति। न कोऽपि वेद। न कोऽपि प्राबोचदिति श्रुत्यर्थः। सैधेय्या मिश्रदृष्टिः।
 अपवाद इति सूत्रम्। अहं च तन्मात्रमिति सूत्रिता। स यथा सैधेय्यखिल्य उदके प्राप्ता उदके मे
 वानुविलीयते। स यथा सैधेय्यधनोऽन्तरोऽवाह्यः। स्मर सधन एव वा श्रयेयमात्मा क
 स्त्रः प्रज्ञानधन इति श्रुत्या च दर्शिता यथा जले प्रास्तः सैधेय्यखिल्यः स्वापादानं उदके ज
 ले लीनमनुस्वयमपिलीयते। न्यधाकर कालये इव जले परिमाणं धिक्कं स्यात्। अतः
 स अंतरं कारणं वा संधीनी भावः। तदुभयवर्जितः केवलरसतन्मात्रात्प्राज्ञा जलेऽपि व्यतीत
 इत्येतो। एवमयं प्रपंचः कार्यकारणोभयस्वरूपहीनः समाधौ केवलप्रज्ञानधनो निर्व्यय
 ने इति श्रुत्यर्थः। अनेन दृष्टिचयेण जनबोधार्थं शास्त्रेऽप्युच्यते। यथोक्तं संक्षेपशारिरे।

ज्ञानः कर्म॥ २॥

[illegible][illegible]

क्रिविकलान्ग्रह ग्रस्तान्साखिलदुरितनिस्तारसरणीन्. निलिंपेर्नि
 मुक्तानपिचनिरयातर्निपलितान्नरानंबशातुंत्वमिहपरमंभैषजमसि. १५
 स्वभावस्येष्टानां सहजशिशिरारणमयमप्सामपारस्तेमातर्जगतिमहिमा
 योपिजयति. मुदायंगायंतिद्युतल्लमनवद्यद्युतिभूतः समासाद्यायापिस्फु
 टपुल्लकसोदाः सगरजाः १६ कृतकैर्द्रुनस्थानयद्गदितिसंतप्तमनसः
 समुद्रतुंसंतित्रिभुवनतलेतीर्थनिबहाः. अपिप्रायश्चित्तप्रसरणपथात्ता
 तचरितान्नरान्नरीकर्तुंत्वमिवजननित्यंविजयसे. १७ निदानंधर्माणां

गं. ल. किमपि च विधानं न वमुदां प्रधानं तीर्थानाममलपरिधानं विजगत्तः समा
 धानं बुद्धेरथ वलुति रोधानमधियांश्रियां — माधानं नः परिहरतु नापं
 तव वपुः १८ पुरोधायं धावं द्रविणमदिशधरिणं तदृशां महीपानां नाना
 तहरातरखेदस्य नियतम् ममेवायं मनुः स्वहितं शतहंतुर्जडधियो वियो
 गस्ते मातये हि कुरुणातः क्षणमपि १९ मरुद्भीला लोलह्वरितुलि
 तां भोजपटलीं स्वतस्यां शुभ्रातकुराणां विलसत्कौकुमरुवि स्फुरन्ती व
 द्भोजहरद्गहजं यालजटिलं जलते जंघालं मम जननं जालं जरयतु २०

राय.
 ४

किं मात्मतत्त्वप्रकाशेनेत्यत आह। ज्ञानेन च। ज्ञानमुपेतीति। आत्मता भान्न परं वि
 द्यते। आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्तीति पुरुषः। किमिच्छन् कस्य कामाय शरीरमनु
 संज्वरेदित्यादिशास्त्रादात्मधा सिरेव परमपुरुषार्थ इति भावः। विपक्षे दोषमाह। अ
 थेति पक्षांतरे अन्यथा आत्मज्ञानाभावेन अनात्मनि पुरुषार्थत्वं बुद्ध्यावर्गफलानु
 कांक्षी भवति। वृत्ते आत्मानं स्वस्वविषयोपहारमुखेन आवृणोतीति वर्गः। इन्द्रियग
 ज्ञानेन च। ज्ञानमुपेति विद्वानथान्यथावर्गफलानुकांक्षी॥ अस्मिन् कृतं तत्सरि गृह्य स
 र्वं अमुत्र भुंक्ते पुनरेति मार्गः॥ २॥
 पक्षस्य अयं फलं विषयमुखं तदा कांक्षी स न अ
 स्मिन्नु के कृतं य सुपयं पापं वा तत्सर्वं परिगृह्यते। विधाकर्मणी समन्वारनेते पूर्वज्ञाने
 ति श्रुतेः। तं ज्ञानं तमिति श्रुतिपदस्यार्थः। अमुत्र स्वर्गे निरुक्ते वा तत्सर्वं सुखं दुःखं वा भुंक्ते
 ततः पुनरिमं मार्गं लोके कर्मदोषपाजयेति। तस्मिन् यो वत्सं पातमुचित्वाथैतमेवात्मानं पुन

किं मात्मतत्त्वप्रकाशेनेत्यत आह। ज्ञानेन च। ज्ञानमुपेतीति। आत्मता भान्न परं वि
 द्यते। आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्तीति पुरुषः। किमिच्छन् कस्य कामाय शरीरमनु
 संज्वरेदित्यादिशास्त्रादात्मधा सिरेव परमपुरुषार्थ इति भावः। विपक्षे दोषमाह। अ
 थेति पक्षांतरे अन्यथा आत्मज्ञानाभावेन अनात्मनि पुरुषार्थत्वं बुद्ध्यावर्गफलानु
 कांक्षी भवति। वृत्ते आत्मानं स्वस्वविषयोपहारमुखेन आवृणोतीति वर्गः। इन्द्रियग
 ज्ञानेन च। ज्ञानमुपेति विद्वानथान्यथावर्गफलानुकांक्षी॥ अस्मिन् कृतं तत्सरि गृह्य स
 र्वं अमुत्र भुंक्ते पुनरेति मार्गः॥ २॥
 पक्षस्य अयं फलं विषयमुखं तदा कांक्षी स न अ
 स्मिन्नु के कृतं य सुपयं पापं वा तत्सर्वं परिगृह्यते। विधाकर्मणी समन्वारनेते पूर्वज्ञाने
 ति श्रुतेः। तं ज्ञानं तमिति श्रुतिपदस्यार्थः। अमुत्र स्वर्गे निरुक्ते वा तत्सर्वं सुखं दुःखं वा भुंक्ते
 ततः पुनरिमं मार्गं लोके कर्मदोषपाजयेति। तस्मिन् यो वत्सं पातमुचित्वाथैतमेवात्मानं पुन

नन्वेवं तर्हि स्वाध्यायप्रवचने एवेति जाको मोक्षः न्यतः हितवस्तु हितपदसादरेणाध्ययनाध्यापनयोर्मुख्यतयस्त्व
 आवणात् अस्ति तयो रपि मोक्ष हेतुत्वं तत्कथमुच्यते। न च सिद्धिजिनोत्तारयंतीति मत्वा विद्वद्विद्वत्तपसो
 र्जदमाह अस्मिन्निति। अविदुषो तपसः फलमाप्नुषि कं। विदुषां ब्राह्मणानां तु इमे एव लोकाः फलदाः शान्दे
 एफ। लमिसुर्थः। कीदृशानां धात्वे तपसि तिष्ठतां। धात्वे धातये। ह्यस्यार्थे तवैके केचन न इति धामः खन। अ
 वश्यकर्तव्ये रसुर्थः। तच्च शोभोदमस्तपः शोचमिति जागे वीरुं। अहं तपसाति पाठे स्पष्टार्थः॥१०॥

अस्मिन्लोके तपस्तपसं फलं मय न दृश्यते॥ ब्राह्मणा नामिमे लोका धात्वे तपसि तिष्ठतां॥१॥ अत राश्रुतं वाच
 कथं सप्रहम सप्रहं तपो भवति केवलं॥ स नस्तु जात तद्दृष्टि यथा विद्याम तत्तद्वयं॥१॥ स नस्तु जात उवा
 निष्कल्पं तपस्ये तत्केवलं परिबर्हते॥ एतत्सप्रहं मप्रहं तपो भवति केवलं॥१२॥ सप्रहं विदुषः अ
 सप्रहं विदुषश्च एकमेव तपः केवलं अहं सत्कपदे विधुं प्राप्नोतीति एष्टति कथमिति॥१॥ उत्तरमाह नि
 ष्कल्पमिति॥ कल्पं कामः अहं हि संचतद्विहितं तपः केवलं केवलं साधनत्वात् केवलं मिसुच्यते। तदे
 व अहं एवेतमपि सका मं जे सप्रहं मिसुच्यते। यत्तु केवलं देवा र्थमेव क्रियते तत्तत्सु। तथा च श्रुतौ॥
 यदेव विदुषा करोति अहं योपनिषदा तदेव वीर्यं च तत्र भवतीति तत्र प्रत्यय श्रुते विद्यादिहीनस्यापि त

माहं त्वं गम्यते॥१२॥
 प सो वीर्यं वत्सव ग

संन्यासं कृत्वा पितृ चक्रानां संगतिर्न कर्तव्येत्याह। गृहंतीति मर्त्याः कौलिकाः स्वशिक्षयास्वेव गुरुणां शिक्षया
स्वेन ब्रह्मेन च। बहिर्दृष्टीनां रमणीयेन च देवसुखेण गैर्दूराणि गङ्गाणि पापानि मद्यमांसपरस्त्रीसेवनादीनि
मूहयन्ति श्रद्धयंति। यथा सर्वाः स्वल्पाः परमुद्वेजयंतो विविक्तादौ नित्याय आत्मानं गृह्णन्ति तद्वत्। तेषु बाह्यतः
रमणीयेषु तेषां समीपे विमृष्टा ज्ञानाः मुह्यन्ति एतदेवाह। यथा ध्यानं मार्गमनति क्रम्य शिक्षा नो लोकदृष्टमोचा
रमसंजतः। अथायं नरकाय प्रावयितुं तान् मोहयन्ते मद्यमांसाद्यश्चिब्रतोपदेशेन प्रतारयन्ति। अतः सम्यक्व्यवहारि
तैः सहैव संगतिर्यद्वा जायते कर्तव्या ते योगिनः पश्यन्ति॥२१॥ एवं सर्वकर्मास्थिर्निर्गता योगिनामपि दुःसंगस्यागमाव-
गृह्णन्ति सर्वा इव गङ्गाणि स्वशिक्षयास्वेन ब्रह्मेन च मर्त्याः॥ तेषु प्रमुह्यन्ति ज्ञानाविमृष्टा यथा ध्यानं मोहयन्ते प्र-
याय॥ योगिसं०॥२१॥ नाहं सदाऽसहकृतः स्थानमस्मिन् न चास्मिन् स्मरन्ते मे कुतः स्यात्॥ सत्यान्ते ससमानबन्धे
सतम्यो निरसतश्चैक एव॥ योगिनस्तो प्रपश्यन्ति जगत्तं सनातनं॥२२॥
इयं कतयाऽहं ज्ञानी बन्धुक्तानां तेषां अनुभवमनुब्रूयति नाहमिति॥ अहं सदा कालत्रयेऽपि असहकृतः असतादेहो
द्विधादिना तादात्म्याध्यासेन तद्वत्ः सखदुःखजराप्रवृत्त्यादिधर्मवान्कृतः असहकृतः न स्थानमवेयादेहादिना

प्रीत्यब्धयोगिनः

सुमन्त्रः ॥ अकसंमर्थप्रदुणसहितवेष्टाभ्ययनं ॥ आह

यस्य सर्वगुणानामस्य सत्त्विकाभादिगुणभागभवति। यस्मात्मानमनुविद्यविज्ञाना
निमग्नं सर्वलोकां प्रीतिं सर्वभूतकामानि तिष्ठते। एतेषां मध्ये त्रिभिर्हीभ्यामेकतो वा-
र्थितः अर्थः वित्तं संजातमस्य स तथा। स्वदेवं वित्तं ॥२१॥ दमः जितेन्द्रियत्वं त्यागः कर्मणामीश्वर-
रूपं। अप्रमादः तत्त्वानुसंधानं। अमृतं मुक्तिः। सत्यं सुखं नित्यं प्रयत्नानि फलदाय-
नवन्तीत्यर्थः ॥२२॥ अष्टादशदोषाणां दष्टादशगुणत्वं दमस्याह ॥ दम इति ॥ कृते कर्मणि वेदिके
प्रतिकूलं अश्रद्धा। आलस्यं दिवा। अकृत्यं यथा सञ्जातं प्रतिकूलं क्षयाजिह्वा लोभ्यादि। इदं ह यमे-
को दोषः। अन्तर्भावस्य प्रसिद्धे। अर्थो धनार्जनार्थो नित्यत्वं ॥ कामः अमिच्छा। स्थलाधनाद्यभि-
लाषः ॥२३॥
तदमस्यागोऽप्रमादश्च तेन मनसा हि तं। तानि सत्यं सुखं न्याहृज्जायन्ता ये मनीषिणाः ॥२४॥ तमो-
खष्टादशगुणः प्रतिकूलं कृताकृते ॥ अन्तर्भावस्य चिकामार्थे चित्तास्य हा ॥२५॥ अपस्मारश्च
तिगादस्तथा संभावनात्मनि। एतेर्विभुको दोषयः सदा तः सद्भिस्तथ्यते ॥२६॥
पेभून्मपरदोषस्य कत्वं। परितापोऽतिदुःखत्वं। अरतिः सङ्क्रियानभिह्वायः ॥२७॥ अपस्मारः क-
र्तव्यविस्मरणं। अतिगादः पराकोपाः संभावनामहत्त्वबुद्धिः ॥२८॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कोयः शीकस्तथा रल्लिलि मत्स्य ॥ मत्स्य ॥ २३ ॥
विहिंसा च कामार्थे च तथा स्य हा ॥२३॥

तपोऽस्वप्नसंस्तुतं ॥ तप इति । इदं सर्वं भोग्यं तपो नृत्तं तपः प्राप्योपरं श्रमं मुक्तिं ॥ १३ ॥ ननु निःकल्मषं त
 पः श्रुतं तत्र किं तल्लिख्यं यद्विहितं तपसा समातनं गुह्यं ब्रह्मविद्यां जानीयामिति । छति । कल्मषमिति ।
 ॥ १४ ॥

तपो मूलमिदं सर्वं यन्मां पृच्छसि क्षत्रिय ॥ तप इति । इदं विद्वांसः परं त्वमृतमाप्नुयुर्भा ॥ १३ ॥ एत राष्ट्रं उवा
 च ॥ कल्मषं तपसो ब्रह्मश्रुतं निःकल्मषं तपः ॥ न त्स जातये न दं विद्यां गुह्यं समातनं ॥ १४ ॥ स न त्स
 जात उवाच ॥ कोऽथादयो द्वादशायस्य दोषा ॥ तथानृत्तं सानिदशत्रिराजन् ॥ धर्मादयो द्वाद
 शते पितृणां शास्त्रे गुण ये विदिता द्विजा नः ॥ १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
 तदेवाह कोऽथादय इति ॥ कोऽथादिगणो द्वादशकः । दशत्रिंशदशेत्यर्थः । तावान्नृत्तं सित्य
 र्गश्च तपसः कल्मषं । धर्मादिगणा विरुद्धत्वात् ॥ तत्सहितं धर्माद्युपेतं तु तपो निःकल्मषं मोक्ष
 हेतुरित्यर्थः । पितृणां वंशकर्तृणां मन्यादीनां । आतनो नादस्य पिपाठः ॥ १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क्रोधः इच्छा प्रतीयातो स्यात्क्रोधा ताडनादि हेतुर्मनसापः ॥१॥ कामः स्त्र्यजित्तावः ॥२॥ लोभः धनव्ययजीरत्नं ॥३॥ मोहः कृषाकृषविवेकराहित्यं ॥४॥ विधिस्त्यासस्यपुनरोत्तरमात्रेयिषासाख्याश्च वृत्तिः धेरुपानेइसंरूपं ॥५॥ अहंपानिर्दयत्वं ॥६॥ असूया परगुणेषु दोषदर्शनैः ॥७॥ मानः आत्मनि रज्यता बुद्धिः ॥८॥ धो कः इच्छार्थेनाशे सति मनोवैकल्या ॥९॥ स्टेहा भोग्यवर्गेषादरः ॥१०॥ ईर्ष्या परोक्षार्थसहितसुखं ॥११॥ जुगुप्सा परनिदोषी भस्मतावा ॥१२॥ मनुष्याणां योगिनां अयोगिनां चैते दोषाः सर्वे वा प्रदीयते इत्यर्थः ॥१३॥ एतेषां मध्ये एकैकोपि मनुष्यनाशयितुं सर्वार्थः किंतु कतिपयसमुदायः सर्वसमुदायानां साहाय्येनैव इति ॥ अंतरं छिद ॥१४॥

२०

क्रोधः कामो लोभो मोहो विधिस्त्यासकृपाः सूर्यवर्ग्याः सदा द्वावैते नरेण ॥१५॥ एकैकधर्मेण निष्कृष्टाः सदा द्वावैते नरेण ॥१६॥ एवैकधर्मेण निष्कृष्टाः सदा द्वावैते नरेण ॥१७॥ विकल्पनः स्पृहया नुः पापधर्मान् यकुर्वन् नो न सतः सुदुर्गो पुनः विकल्पनः परगुणाक्षयत्वगुणोक्त्या निधानशीलः ॥१८॥ स्पृहया पुरतिष्ठत्वं पूर्वकंपरस्त्र्यादिभोगेष्वावाप्तमनस्वी गवीधिया सरावमानुनेरी ॥१९॥ विज्जकोपमिति तन्निनापि सदा कोपपरः ॥२०॥ निजभावादि वस्थिरः ॥२१॥ अरक्षणाः ताको सत्यां स्वीकृत्ये स्यादेः पालनमकुर्वन् द्येतान् प्रदूयावधमान् निर्वापः

क्रोधः कृषा कृषविवेकराहित्यं ॥४॥ विधिस्त्यासस्यपुनरोत्तरमात्रेयिषासाख्याश्च वृत्तिः धेरुपानेइसंरूपं ॥५॥ अहंपानिर्दयत्वं ॥६॥ असूया परगुणेषु दोषदर्शनैः ॥७॥ मानः आत्मनि रज्यता बुद्धिः ॥८॥ धो कः इच्छार्थेनाशे सति मनोवैकल्या ॥९॥ स्टेहा भोग्यवर्गेषादरः ॥१०॥ ईर्ष्या परोक्षार्थसहितसुखं ॥११॥ जुगुप्सा परनिदोषी भस्मतावा ॥१२॥ मनुष्याणां योगिनां अयोगिनां चैते दोषाः सर्वे वा प्रदीयते इत्यर्थः ॥१३॥ एतेषां मध्ये एकैकोपि मनुष्यनाशयितुं सर्वार्थः किंतु कतिपयसमुदायः सर्वसमुदायानां साहाय्येनैव इति ॥ अंतरं छिद ॥१४॥

चतुर्परिमाणवान् अस्थूलमजम्बुस्वमदीर्घमिति ब्रह्मणि चतुर्विध्यपरिमाणवनिषेधः
 एतैर्निर्गुणं रूपमुक्तं। सुमनाः शोभनं मनोदिव्यं चक्षुर्मायाख्यं अतीतादिसर्वप्रकाशकं यस्यामनो
 स्येदेवं चक्षुरिति श्रुतेः। ससमनाः एतेन सगुणं रूपमुक्तं। सर्वभूतेषु जागृति अंतर्धामिरूपेण जाग
 र्ति। शपो अलुगार्धः। पितरं अर्धाद्व्यादादीनां जरायु जादीनां च। सर्वभूतेषु सर्वदेहेषु पुष्करे हृद
 यपुंडरीके निहितं स्थितं विदुर्ब्राह्मणा जानंति। एवं गुणविशिष्टं। प्रयोगात्मानं हृदये विचिंत
 नेन साक्षात्कृत्यैकस्योऽवतीत्यर्थः॥३१॥ इति श्रीमद्यदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंध
 रचतुर्दशवंशावतंसश्रीगोविंदस्वरिस्तनो नरेत्तकंठस्यैकतौ पारतप्रावदीपे उद्योगवर्षणि
 सनस्कृतातीयार्थप्रकाशे पंचमोऽध्यायः समाप्तश्च सनस्कृतातीयार्थप्रकाशः॥३॥
 अगोरणीयास्तुमनाः सर्वभूतेषु जागृति॥ पितरं सर्वभूतेषु पुष्करे निहितं विदुः॥ ३१

अहमेकमुमुक्षुणांशेयइत्याह॥ आत्मेवेति॥ ममस्थानमधिष्ठानं आत्मेवस्वेमहिम्निप्रतिष्ठितं
 तिष्ठते॥ अतएवममजन्मजननहेतुरपि आत्मेव॥ अजन्मादेव॥ अहंकार्ये श्रोतः प्रोतश्च तिर्यगे
 ध्वं च पटेतंतवइवानुस्सृतोस्मि॥ अजरा अमर्यक्तस्वभावोप्रतिष्ठा अधिष्ठानत्वं यस्य स तथा
 अजश्चरइति पादो व्याख्यातः॥ मां सर्वेषां भूतानामंतरात्मानं सर्वे श्रद्धां सर्वकर्तारं विज्ञा
 यकविः प्रसन्न आस्ते॥३०॥ प्रकरणार्थमुपसंहरति॥ अणोरिति॥ अणोरप्यंतरोदुर्लभ्यः न
 आत्मेव स्थानं जन्म जन्मचालो ज्ञात प्रोतो ह मज्जर प्रतिष्ठः॥ अजश्चरो दिवा रात्रि मंतडितो
 आत्मेव स्थानं मम जन्म चालो आत्मा श्रोत प्रोतो ह मज्जर प्रतिष्ठः॥ अजश्चरो दिवा रात्रि मंतडितो
 होमो विज्ञायकविः रास्ते प्रसन्नः॥३०॥ अणोरणीयान्सुमनाः सर्वभूतेषु जायति॥ पितरं
 सर्वभूतेषु हरे निहितं विदुः॥३१॥ इति श्रीमत्भारतेश्वरसहस्रनामसंहितायां पंचमोऽध्यायः
 कवि सनत्कुशातीथ मध्याह्न शास्त्रं समाप्तं॥ श्री॥

उत्तरमाह। अस्य महतो भूतस्य निःश्चलितमेतद्वेदो यन्नेवदः सा मवेदइत्यादिश्रुतेर्यस्य प्रलापोयं वेदशास्त्र
 दिः प्रपंचस्तस्येव परमात्मनः स्वयं श्रुत्या कृतस्य नामरूपात्मना व्याकृतस्य स्वस्वरूपं दं जगत्प्रभाति। नामादिविश्रो
 षस्तेरितीधंभावे तृतीया। नामरूपात्मको यो विशेषस्तदात्मकस्वरूपस्येत्यर्थः। तथा च श्रुतिः। तदेतं तर्ह्यव्या
 कृतमासीत् तन्नामरूपाभ्यामेव व्याकीयतो सो नामा यमिदं रूपद्वितीति। हिमहा नुभावा निर्दिश्य। अथ वद
 स्तलो रूपे मूर्त्तये वा मूर्त्तयेत्यादिना कर्त्तृत्वं दृश्यमदृश्यं च विश्वं ब्रह्म रूपत्वेन निर्दिश्य ब्रह्मे वेदमिति। स्म्य
 व्यवदंति अथारोपप्रसंगेन। अपवादप्रसंगे च तत्र ब्रह्म विश्वस्मात् भूतमितीति विरूपमेवेदं रूपं विरूपं
 उदाहरति। वेदादयः। अथानादेशो नेति नेति न ह्येतस्मादन्यसरमस्तीति नेतीत्यादयः। अत्र नेति नेति म
 सनत्सजातः। तस्येव नामादिविश्रोषस्तेरिदं जगद्भाति महा नुभावा। निर्दिश्य सम्यक् व्यवदंति वेदास्तादृशेष र
 प्यमुदाहरति॥ १॥ तदर्थमुक्तं तत्परतदीत्यानाभ्यामसोपुष्यमुपेति विद्वाः॥ पुष्येन पापं विनिहत्य फला
 संजायते ज्ञानविदीपितात्मा॥ १॥ श्रीः॥ ॥ अथेन प्रहते मूर्त्तौ धूर्त्तौ निषिद्धा शून्यशेषत्वे प्रसक्ते एतस्मादौत्मना
 न्यसरं कार्यकारणं वा। तिरिक्तं नास्तीति हेतौ नेतीति सूच्यते न तु शून्यमवशेष्यत इति सूच्येव ब्रह्मणो विश्ववैरूप्यमु
 क्तं। ततश्च यत्प्रभवत्वेन वेदो मान्यस्तवेदोक्तमागी ननु हानेनाव जीनतो वेदाध्ययनमपि निष्कलं भवति भगवदाज्ञा
 जेतदोषादिति भावः। श्रूयते। चानतस्य वाच्यविभागे उपस्तीति। दत्ताख्ये दुष्टा परमात्मानात्सतीति मत्वा तं स जेतः वेदो
 रणमात्रं स जेतोपि फलं नो नास्तीति अर्थः॥ ७॥ श्रीः॥

यद्विश्वस्माद्विलक्षणं ब्रह्म प्रोक्तं तदर्थं तस्याऽप्यर्थ एतत्प्रसिद्धं तपः कृच्छ्रं चंड
 यणादिध्यानधारणादिचरुक्तं तपसा ब्रह्म विजिज्ञास्येति श्रुत्या प्रोक्तं ।
 तथा एषा इत्याद्यागादिरपि तदर्थमेव । तत्र क्रममाह ताभ्यामिति । इ
 ज्यातपोभ्यां पुण्योत्पत्तिः पुण्येन पापनाशः निष्पापस्तु ज्ञानेन ब्र
 ह्मकार्याचेतोवृत्त्या विदीप्तितात्मा प्रकाशिता तत्त्वो भवति । एतेन इ
 तपसोः साक्षान्मोक्षतत्त्वसो देतुत्वनिरसनेन ज्ञानकर्मसमुच्चयपक्षो
 निर्मूलो वेदितव्यः ॥ ८ ॥

१८

यो वा कथयमानस्य स्यात्मानं नालु संज्वरेत् ॥ ब्रह्मस्वं नो यमुं जीत तदन्नं सस्म तं सतां ॥ १८ ॥
 यथास्वं वा तमश्नाति श्वावे नि यमज्ज नये ॥ एव त वा त मज्ज ति स्व वीर्य स्या य से व नाना ॥ १९ ॥
 को ह्यनंतरमास्मानं ब्राह्मणो हतु महति ॥ नि लि ग म च त्त्त शु र

१८

समस्तज्ञान

॥ श्रीगेविंदं ह्रीं सरसीरुहाभ्यां नमः ॥ ॥ अत्र भाष्यकारादिभिर्व्याख्यातासंप्रतितनपुस्तकेषु वस्थितान्या
 यान् श्लोकांश्च गुणोपसंहारन्यायेनैकीकृत्य व्याख्यायते ॥ ततो राजेति ॥ मनीषीणां सन्निवृत्तमनीषावां न
 रहिते एकान्ते ॥ परमां बुद्धिं परविद्यां ॥ अथ पराययातदक्षरमधिगम्यत ॥ इति श्रुतिं प्रसिद्धां प्रपद्यते ॥ एतेन विषयो
 दर्शितः ॥ प्रयोजनं दर्शयति महात्मा बुद्धिं पश्चिदिति परं ब्रह्म भवितुमिच्छन् ॥ ब्रह्म विदुस्तेव सवतीति ब्रह्म सा
 नस्य ब्रह्मभावफलकत्वमवणात् ॥ विदुरे रितं गम्यं ॥ सनत्कुजातः प्रोवाच ॥ मृत्युर्नास्तीति भारतेति मृत्यु
 र्नास्तीति स्य बंधस्याभावं श्रुत्वा प्रतिपद्यमानं संगत्वा त्वपलवतोऽपि समपापा इयं नास्तीति संतोषं प्राप्य तेन ज्ञा
 नस्य सर्वदुर्मेच्छूलनहेतुत्वं दर्शितं ॥ यथोक्तं ॥ इत्यापि स इमां श्लोकां न हंति न निबध्यत इति ॥ १॥ प्रश्नमे
 नाह ॥ सनत्कुजातेति ॥ मृत्युरिति ध्रुवं जन्म मृतं स्य चेति ॥ साहचर्याज्जन्मं मरणं प्रवाहरूपो बंध उच्यते ॥ स
 नास्तीति तय प्रकर्षेण वादं पूर्वोक्तं विदुराद ॥ नामुरवा ॥ क्षुणो मि ॥ हे सनत्कुजात सर्वदा सुषुजातं जन्म यस्य
 नित्यकुमारत्वेन क्षरामरणविवर्जितेत्यर्थः ॥ अतिश्रुतं तदाह ॥ न विरोधो न चोत्पत्तिर्न बहो न च साधकः ॥ न

मुमुक्षुर्नवे मुमुक्षु इत्येषा परमार्थेति । तथा अमृत्यवे पत्योरसावाय एकान्तं वर्षाणि मघवान् अजापतो ब्रह्म
 चर्यमुवासेति बंधनिवृत्त्यर्थो यत्नश्चक्रयते । न ह्यसतो नित्यनिवृत्तस्य निवृत्त्यर्थं यत्नो युज्यते न तत्तयोः
 पक्षयोः कतरत् तत्तमं सत्यं तद्गृहीति शेषः ॥ २॥ यत्कर्मणा ब्रह्मचर्येण अमृत्युर्न स्तीति तेन सत्यस्य बंध
 स्य साधनेन नाना इति अष्टमः पक्षवानसि । यच्चापरं मृत्युः स्वरूपत एव नास्तीत्यष्टमः एतत् एतयोः
 पक्षयोः परस्परविरुद्धत्वं माविशं क्रियाः मामंस्थाः अमृत्युः कर्मणा केविदिति पाठे कर्मसाध्यं अ
 नृतत्वं उतज्ञानसाध्यमिति पक्षाद्वयोपन्यासः तयोश्चक्रमसमुच्चयपक्षाग्रयेण विरोधाभावं मन्या
 नो माविशं क्रिया इती ब्रवीतित्यर्थः ॥ ३॥ अविरोधमेवाह उपे इति । एतस्य एकस्यैव पुंसोऽवस्था मेदे
 न उपे अपि सत्ये एव हेतुत्रियविहि । अविद्यावस्थायाम् बंधः सत्यः कर्मनाशयश्च विद्यावतांतुरङ्ग
 वत्कालत्रये पि नास्तीति । मोहाद्वास्तमानस्य तु ज्ञानमात्रेण निवृत्तिर्भवतीति सावः । आद्यप्रवृत्त्ये इ
 ति पाठे उपे अपि न ते अनादिनी नित्य इत्यर्थः । सिद्धान्तमाह । मोहादिति । निर्मेहानांतुनास्त्येवमे

त्कृत्यर्थः। मोहं विवृणोति प्रमादमिति। आत्मतत्त्वानवेक्षणं प्रमादः। मूढाज्ञानमिति यावत्। दैतेव मृत्युः
 मृत्युवतम इति श्रुतेः। अप्रमादं अवहितं नासम्भवावेक्षणं ज्ञानमिति यावत्। ज्ञानं सम्पन्नवेक्षे
 णमिति स्मृततेः। अमृतत्वं हेतुः॥४॥ प्रमादादज्ञानात् असुराः असुषुरपमाणाः। कामक्रोधाद्या
 सुरवृत्तिभिराक्रांताः प्रसादवन्मृत्युवन्। अपरवन्। तथा अप्रमादात् ज्ञाना इत्युक्तताः। एवं ज्ञे
 त्येव संतः विद्यया अविद्यया। ब्रह्मत्वमात्मनो मन्यमानाः विद्यया पुनर्ब्रह्मे वपुर्वन्ति। ब्रह्मेव
 सन् ब्रह्माप्येति श्रुतिश्रुतेः। सराक्षेति पाठे सुराः शमदमादिमंतः ब्रह्मजताः। ब्रह्मसावेग
 ता इत्यर्थः। मृत्युमज्ञानं जंतुनू अति संसारं संकल्पे पातयति न तु व्याघ्र इव दृक् यदेतन्नायमेवा
 स्य दृश्यते न स्वरूपमित्यर्थः। हियतः अस्य रूपं निरीक्ष्यमाणमपि नो पल्लस्यते। न हि रज्जुं राम-
 रगोपादानमज्ञानमुरगवद्वृक्षं नाक्यमित्यर्थः॥५॥ ननु यदि मृत्योः रूपं नो पल्लस्यते तर्हि
 न ह्यस्य किं प्रमाणं अत आह। यममिति। अतः अज्ञानाख्याह मृत्योरन्ययमसंज्ञामेकमहः

नास्येति॥ अस्य आत्मविदः अतिवादाः निदावचनानि। हृदयं तापयंति। अथ वामयानाधीतं मयानहृतमिच्छादि
 कमिषि अस्य मन इति पृथग्विचिन्ताययति। श्रूयते च। नै न कृता कृते तपत इति। एतत् ह वा वनतं यति। किम
 साधुना करनं किमहे पापमकरव इति च। ब्राह्मी ब्रह्म संबंधिनी ये विद्याः अस्मै पुरुषाय लघुश्रीं ध्यातां प्रज्ञां यामधि
 कृत्य स्मरेति प्रज्ञा प्रासादमाप्नुयति शौच्यः शौचतो ज्ञेयान्। प्रमिष्टानि वशौ लब्धः सर्वा प्राप्ते नुपश्यतीति तां प्रज्ञां
 एते भराख्याः आदधीत समर्पयेत्। आत्मवि सर्वविद्भवतीत्यर्थः। तां कां यो प्रज्ञां धीराः ध्यानवन्तो नाम निश्चिन्तयन्ते
 नास्यातिवादा हृदयं तापयंति नानाधीतं नाहृतमग्निहोत्रं। मनो ब्राह्मी लघुत्वात् आदधीत प्रज्ञां चास्मै ब्रामधीरा
 लभन्ते॥ योगिनः स्तं॥ २४॥ एवं यः सर्वभूतेषु आत्मानमनुपश्यति॥ अन्यत्रो न्यत्र युक्तेषु किं शोचेत्ततः परं॥ २५॥
 तेनान्ये। एतेः लोकमोहनिवृत्तिः सर्वज्ञत्वं च। ब्रह्मविद्याफलमुक्तं प्रवृत्तिः। यं न तापयंति तं विद्वद्विन्नं पर
 मेष्ठ्यं योगिनः पश्यंति॥ २४॥ एवमनेन प्रकारेण यः सर्वभूतेषु सदृशेण अनुस्मृतमात्मानं गुरुक्तिमनुपश्यति
 ध्यानेन साक्षात्करोति स अन्यत्र पुनरदरादौ अन्यत्र कर्मदोषयुक्तेषु पुरुषांतरेषु स ह्यकिं शोचति नैव शो
 चति किंतु त एव शोचतीत्यर्थः॥ २५॥

उदकं पीयते स्मिन्निस्तदपाने कासारादौ तृष्णार्तस्य यावता जले न स्नानयानादिसिद्धिस्तावदेतैव सर्वेषु शरीरैः
 पुश्चात्तत्र स्यादपाने इष्टसिद्धिः अतो ग्रंथोऽत्रैव न बध्यैव किंतु तदंतर्गतं सौपथ्यं सारमात्रं गुरुवाक्याद्भूतं
 स्वायोगेन कृतस्योऽप्येवमित्यर्थः ॥ २६ ॥ अंगुष्ठेति ॥ उपाधितः अन्वपरिमाणोऽपि स्वतो महात्मा व्यापकः न दृश्यते
 रूपादिहीनत्वात् ॥ अजोऽन्मादिभ्यः दिवारात्रं चरतीति चरुजगन्त्रियमनेनिमो धत्त इत्यर्थः ॥ सः अधिकारीति
 आत्मानं महाशालीकविः ॥ २७ ॥ दर्शनी आलोकर्जः अउपरतोऽप्यतिष्ठतस्तत्त्वस्यैव अतएव प्रसंगः उपाधि कृतं बहू
 यथोदपाने महति सर्वतः संलुतो दके ॥ एवं सर्वेषु देवेषु आत्मानमनुज्ञानतः ॥ २८ ॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषो महात्मान इत्य
 ते सोऽहं हि संनिविष्टः ॥ अजश्चरो दिवारात्रं मतं दितश्च सतं मल्लिकविरासे प्रसंगः ॥ २९ ॥ अहमेव स्य तो मातापि
 तापुत्रोऽस्य हंपुनः ॥ आत्मा हं मयि सर्वस्य यच्च नास्ति यदस्ति च ॥ ३० ॥ विताम हो सि स्थ विरः वितापुत्रश्च भारत ॥ म
 मेव यथा माता स्थानमेव यथा नवो ह्यहं ॥ ३१ ॥ व्यस्यमानिर्मलः ॥ ३२ ॥ अथेदानीं ब्रह्मविदात्मनो ब्रह्म भावं वामदेववद
 परोक्षीकुर्वन्त्यस्य सार्वभौमस्योतिः ॥ अहमेवेति ॥ नास्ति अतीतानागतं अस्ति वर्तमानं सर्वेषां मंतरात्मा चाहमेवास्मि ॥ ३३ ॥
 विताम ह इति ॥ एवं ब्रह्मनिर्णयं सर्वमारोच्य अथ वदति न मे स्यं न मे वयमिति ॥ यद्यपि रश्मिभिरभ्यासुरगभ्यारोपितस्तथापि त
 यो न कश्चिद्व्यसंबोधोऽस्ति ॥ अधिष्ठानावतिरेकेणाध्यस्तस्यासत्त्वात् ॥ एवं प्रसंगस्तजगतोरप्यसंबंधोऽप्युच्यते ॥ ३४ ॥

हर्वाध्यायांतेमौनं ब्राह्मीश्रीः सत्यादिषट्चमोहात्मकस्य मसोः प्रतिरोधकानीकृतं तान्ये
 वप्रश्नपूर्वकं विवरीतुं अध्यायांतरमारभते कस्यैष मौनइत्यादि॥ न्यासपूर्वकं स्वीक्रियमाणो
 मुनेर्धर्मो मौनसंज्ञः कस्य प्रयोजनस्यार्थे इत्येकः प्रश्नः। लोकप्रसिद्धेर्वा द्विः यमो वा अमौनं च

३८
 एतत्तु उवाच॥ कस्यैष मौनः कतरं नु मौनं प्रब्रूहि विद्वान्निह मौनभावः॥ मौनेन विद्वा
 नुतयाति मौनं कथं मुने मौनमिहार्चयन्ति॥१॥
 मौनं च निर्विघातं ब्राह्मणइति श्रौतं प्रसिद्धं रमौनशब्दितासां दिसु बाल्यापरपर्यायात्
 श्रवणमननाख्यातइत्यादन्यज्ञसमनियतं निदिध्यासनं वा मौनशब्दितं तयोर्मध्ये त्रकतरमौ
 नशब्दाभिधेयमिति द्वितीयः। तस्य च भावं स्वलक्षणं ब्रूहीति तृतीयः। तेन मौनेन विद्वान् मौनं
 मनः प्राणेन्द्रियक्रियाणां निरवशेषेणोपरमं निर्विकल्पकं पदमिति यावन्तदुत अचिन्तातीति चतुर्थः। कथं

कः केन प्रकारेण मौनमाचरेत्तिति पंचमः
 प्रश्नः॥१॥

१६

पंचानामपि प्रभुना नानां तं ज्ञेयं चरमाहायत इति यस्मादेतौरेन प्रथगास्मानं मनसा सह वेदाः न अनुप्रविशंति ॥
 यतो वाचो निवर्तते अथाप्यमनसा सहैति वा अमनसा तीतव्यं तेऽतनो हेतोः प्रोक्तमिति एतन्नामैवार्थः ॥ एतेन
 वा अमनसा तीतपदप्राप्तिर्मेव न स्य प्रयोजनं तच्च वागादिना ह्येद्विनिर्गतरूपं ॥ तेन च न साक्षात्प्राप्यं तरप्रपं
 च यो रभानं तेन वा भावेन प्राप्य वा अमनसा तीतं पदमिति प्रश्नचतुष्टयस्योत्तरमुक्तं भवति ॥ पंचमप्रश्नस्यो

सनस्फ ॥ यतो न वेदा मनसा सहैव अनुप्रविशंति ततो यमो न ॥ यत्रोक्तिरितो वेदशब्दस्तथायं स तन्मयत्वेन विभा
 तिराजन् ॥ २॥
 चरमाहायत्रोक्त इति ॥ यत्र अविद्यानेष्टमत्रात्मनि वेदशब्दस्तथा अयमिति लौकिकशब्दश्च उचितः क्षेत्रे
 कुरेश्वरसमुद्देशे तत्राशुवाविर्भूतः स प्रमासात अयत्वेन विभाति प्रकाशते हेराजन् ॥ अयं भावः ॥ वेदशब्देन वे
 दस्य सारतरः प्रणवः ॥ ध्रुवसेवरे वेदादजायत पुत्र इति यदुर्वेदात्स्वरितिसामवेदा चीनि शुक्राव्यभ्यतपतो यो
 भित्तये ये स्य यो वर्णा अजायता कारुकारो मकार इति तान् ब्रूयात्समभरतदेतदोमिति बहुचक्रास्त्रणाव ॥
 तस्य च प्रणवस्य ॐ मिसे तद्दक्षरमिदं सर्वमिति सार्वस्य कृते ज्ञाया ज्ञाणा च मकारो कार मकाराणां क्रमास्त
 न स्य जन्मः सत्त्वकारणप्रवचनचक्राणां वाच्यत्वाच्च यो रभेदात्पूर्वपूर्वस्या उचरोत्तरत्र प्रविजायते

१६

आचार्योति। योनिःस्थानं। योनिःपदं इति षडे अकारि। स्वयो नो निषदते स रूप इत्यादौ दर्शनात्। गर्भे भूत्वा तस्य नि
 ष्कपरसेवया अंतरंगत्वं प्राप्येत्यर्थः। शास्त्रकाराः शास्त्रकर्तृत्वं ब्रह्मण्येव श्रुतं। महतो भूतस्य। स्वनिःस्वसितमे
 तमेतद्यद्वेद इत्यादिना। गुरोरनुग्रहादिहेतुब्रह्मभावं प्राप्नुवंतीत्यर्थः॥ परममपुनरावृत्तियोगं ब्रह्मणा सहोक्तं
 कालि॥ ६॥ अस्मिन्निति॥ योनिर्न कामाः ब्रह्मी स्थितिं प्राप्तुं ये च द्वे द्वे सहाः ते देहादात्मनं निर्हरंति पश्य कुर्वंति। सत्यसंस्थाः
 आचार्ययोनिमिहये प्राविश्य पूजागर्भे ब्रह्मचर्यं चरंति॥ इहैव ते शास्त्रकारा भवंति प्रत्ययदेहं ह्युत्तमं योतियोगं॥ ६॥
 अस्मिन्नेवेन यतीह कामा ब्रह्मी स्थितिं अनुति तिक्षमाणाः॥ त आत्मानं निर्हरतीह देहं॥ मुजा दिषी कामिन
 सत्यसंस्थाः॥ ७॥ शरीरमेतौ कुरुतः पिता माता च भारता॥ आचार्यशास्त्राया जातिः सा पुण्यं॥ जिनैरा मरा ॥ ८॥
 सत्यगुणप्राज्ञाः श्रुतिश्चरतं स्वाच्छरीरात्प्रवहेन्मुजा दिव इषी कां धैर्येणेति। प्रवहेत्प्रथमं कुर्यात्॥ ७॥ आचार्यः शा
 स्त्रा उपदेष्टा यस्य सा। जातिर्जन्म। याया ब्रह्मणः स सा वित्री प्राप्या सा विचरति तीर्थं जन्म। एवं आचार्यः सर्वत्र
 विद्या प्राप्या पितरस्य जन्मोत्तरं भवति तत्र मोक्षहेतुत्वा सुख्यत्वादिगुणयुक्तं॥ ८॥ ॥ ॥ ॥

यस्येति॥१२॥

प्राप्तिविद्योविद्यासुखेन हृष्यन् आचार्यं यत् अख्यं तं मानयति स ब्रह्मचर्यं स तृतीयः पादः साह आचार्य
 गेति आसक्तं स्वस्यैः पकृतं विद्यादाने न तस्य च अर्थं प्रयोजनं दुःखनिवृत्तिमानं दवापि च ज्ञा
 त्वा अनुभूय अनेनाचार्येण भावितो बहिर्लोस्मीति विज्ञानं न यन्मन्यते ॥१४॥ अनुपादय विद्यानि
 प्रथमं धर्ममर्थदानेन न अपरिहृत्य प्रवासंगुह्यत्वादन्यत्रो अमाले स्थितिं न कुर्वीत एतद्गुरुवैर्यं
 प्रदानमहं करोमीति नैव मन्ये तं मतस्तान च भाषयेत्तव देतवाचो ॥१५॥ चतुष्पादं ब्रह्मचर्येणैव

आचार्येणासक्तं विज्ञानं साक्षात् आचार्येण भावितोस्मीत्यनेनाप्यन्यत्वे तं प्रतिहृष्यति ॥३१॥ तृतीयो ब्रह्मच
 र्यस्य पादः ॥१४॥ आचार्यस्यानुपादय प्रवासं प्राज्ञः कुर्वीत नैतदहं करोमि ॥३॥ स नैतन भाषयेत्
 सर्वे चतुर्थो ब्रह्मचर्यस्य पादः ॥१५॥ कालेन पादस्तत्र ते तथा यै ततश्च पादं गुरुर्यागतश्च ॥३॥ उक्ताह यो
 मेन च पादप्रत्येकं स्येन पादचततोपयाति ॥१६॥

तुष्यदीविद्यामाहा कालेनेति कालेन बुद्धिपरिवाकेन उक्ताह योगेन बुद्धिमेन शास्त्रेण सहा ध्यायिभिर्वि
 ॥ वारेण ॥ क्रमस्तनविवक्षितः ॥ उक्तं च ॥ आचार्यस्यादमाद-ते पादं शिष्यः स्वमे

चतुष्पादं ब्रह्मचर्येणैव कालेन पादमादयति ॥१६॥

धर्मादय इति॥ यस्य रूपं स्व रूपं तादृश्यं नाना विचंगानि आसन प्राण जपादीनि बलं योगे निर्योक्तता ब्रह्म
धो वेदार्थः कर्म ब्रह्मणी तयो योगेन अधिगमेन ब्रह्म चर्य फल ली स र्पः॥१०॥ एवमिति॥ अहं करोमीत्यभिमानं
विना तत्प्रकाशकं च चने च विना गुर्वर्धं प्रवृत्तः सः आचार्यः वृत्तिं जीविकां एति प्राप्नोति वृत्तिवर्त्तनं शिष्य
स्येति शेषः॥१८॥ वसन्त्यहं च वेदति शेषः सर्वतः सर्वैः प्रकारेर्वर्त्तते वृत्तिवर्त्तनं॥ धनैरिति॥१९॥२०॥२१॥

धर्मादयो द्वादश यस्य रूपं नाना विचंगानि तया वलं च॥ आचार्य योगे फल लीति चारु ब्रह्म
एवं प्रवृत्तो यदुपात्तमेतत्तै धनमाचार्य यत्तदनुप्रयच्छेत्॥ स सांघ. विवदु गुणमेव मेति गुणैः सुखं वृत्ति चरति
रेषा॥१८॥ एवं वसन् सर्वतो वर्त्तते इत्यहं नु ज्ञातुं ज्ञाते च प्रतिष्ठां॥ वर्त्तते चोत्से प्रदिशे दिशः अवसं स्य चिह्न
चर्ये जनाः॥१९॥ एतेन प्रवृत्त चर्येण देया देव तं मा प्रवृत्तं॥ एतच्च महाभाग ब्रह्म लोकां मनीषिणः॥२०॥
गंधर्वाणां मने जौ व रूपं स सरसा मधुव॥ एतेन प्रवृत्त चर्येण सूर्योऽप्यहं ज्ञायते॥२१॥ आकांक्षार्थस्य संयोगाद्
स भेदा विना विव॥ एवम्यतस्मात्तु यो ह्यजगत्तामसः॥२२॥ ॥ आकांक्षेति॥ स भेदः पारदगुटिका विशेषः चिंताम
णिसंज्ञः तं चिंतितवत्ता प्रदेभ्यं धत्ते येन पारस भेदाधि नां वया आकांक्षस्य लिखितस्यार्थस्य संयोगः प्राप्तिस्त
तो वाह्यता बो भवति॥ एवमेव एते देवा दयः समाजा यजुः चर्यं प्रदे स तादात्म्यं सत्यं च॥ चिंतितवत्ता प्रदेभ्यं गतो॥२३॥

सक्तैरिति॥ इदं स्मृतिरिति सक्तैरेव यत्तु निष्कामत्वं प्रवर्तितं न कामपूर्वकं उपपन्नैर्न प्रवर्तितं। य
 थोक्तं। न जातु कामः कर्मानामुपभोगे शाम्यतीति। निष्कामत्वं बहुविकल्परहितं इति द्वयैर्न प्रवर्तितं नाप्यु
 पपन्नैः काम्ययशादिकारणवर्धयै कर्तैरित्यर्थः॥३०॥ ननु स्वयं कथं इति शेषः। तेन बहुविधेन न ग्ल
 पेत्। ग्लानिं न प्राप्नुयात्। गुणैः कीर्त्तयति॥३१॥ अप्रिये कीर्त्तयति। तनाशादिप्रभवे समुत्पन्ने
 विकल्पेन न गच्छति। तिस्रस्तुर्थस्यो गच्छत्यर्थः। पञ्चमं सागमया न्वारूपमाह। इष्टानिति॥३२॥
 सक्तैर्द्वयैर्न प्रवर्तितं नोपपन्नैश्च कामतः॥ न च द्वयैस्तद्वर्तितं नोपपन्नैश्च कामतः॥३०॥ न च व
 र्मस्वसि हेषु दुःखे तेन च न ग्लयेत्॥ सर्वैरेव गुणैर्युक्तो द्वयवानपि यो भवेत्॥३१॥ अप्रिये
 च समुत्पन्ने व्यथां जातु न गच्छति॥ इष्टान्युक्तं। दारं च नया चेत् कदाचने॥३२॥ अर्हते
 पाचमानाय प्रदेयं तच्छुभं भवेत्॥ अप्रमादी भवेदेतैः चोपेष्टगुणो भवेत्॥३३॥ संध्या नं समा
 धानं चोद्यं वैराग्यमेव च॥ अस्तो यं ब्रह्म च यं च तथा संग्रहमेव च॥३४॥ षष्ठमाह अर्हते इति। अर्ह
 ते योग्याय। षड्विधसंग्रहमाह। अप्रमादीति। स च अप्रमादश्च॥३३॥ संध्या यथार्थं च न। ध्यानं
 मूर्ते चरस्यासनोऽवा नुसंधानं। समाधानं संप्रज्ञाता संप्रज्ञात भेदे न द्विविधः समाधिः। चोद्यं तर्क्ये
 न समाधिकत्वे सार्वकाम्यादौ दोषमुन्नीयति। वैराग्यं परं। अस्तो यं परस्वापहरणाभावः। ब्रह्मचर्यस्य

सक्तैरिति॥ इदं स्मृतिरिति सक्तैरेव यत्तु निष्कामत्वं प्रवर्तितं न कामपूर्वकं उपपन्नैर्न प्रवर्तितं नाप्यु
 पपन्नैः काम्ययशादिकारणवर्धयै कर्तैरित्यर्थः॥३०॥ ननु स्वयं कथं इति शेषः। तेन बहुविधेन न ग्ल
 पेत्। ग्लानिं न प्राप्नुयात्। गुणैः कीर्त्तयति॥३१॥ अप्रिये कीर्त्तयति। तनाशादिप्रभवे समुत्पन्ने
 विकल्पेन न गच्छति। तिस्रस्तुर्थस्यो गच्छत्यर्थः। पञ्चमं सागमया न्वारूपमाह। इष्टानिति॥३२॥
 सक्तैर्द्वयैर्न प्रवर्तितं नोपपन्नैश्च कामतः॥ न च द्वयैस्तद्वर्तितं नोपपन्नैश्च कामतः॥३०॥ न च व
 र्मस्वसि हेषु दुःखे तेन च न ग्लयेत्॥ सर्वैरेव गुणैर्युक्तो द्वयवानपि यो भवेत्॥३१॥ अप्रिये
 च समुत्पन्ने व्यथां जातु न गच्छति॥ इष्टान्युक्तं। दारं च नया चेत् कदाचने॥३२॥ अर्हते
 पाचमानाय प्रदेयं तच्छुभं भवेत्॥ अप्रमादी भवेदेतैः चोपेष्टगुणो भवेत्॥३३॥ संध्या नं समा
 धानं चोद्यं वैराग्यमेव च॥ अस्तो यं ब्रह्म च यं च तथा संग्रहमेव च॥३४॥ षष्ठमाह अर्हते इति। अर्ह
 ते योग्याय। षड्विधसंग्रहमाह। अप्रमादीति। स च अप्रमादश्च॥३३॥ संध्या यथार्थं च न। ध्यानं
 मूर्ते चरस्यासनोऽवा नुसंधानं। समाधानं संप्रज्ञाता संप्रज्ञात भेदे न द्विविधः समाधिः। चोद्यं तर्क्ये
 न समाधिकत्वे सार्वकाम्यादौ दोषमुन्नीयति। वैराग्यं परं। अस्तो यं परस्वापहरणाभावः। ब्रह्मचर्यस्य

मदइति। येषां सविपर्ययाः दशगुणत्वेनोक्तास्त एव कृताकृते प्रतिकृता भवदशा। तथा वक्ष्यमा
 णस्य षड्विधस्यागस्य च विपर्ययाः षट्। ते च लक्ष्मीप्राप्तौ द्वयः। अप्रिये ज्ञाते यथा। स्वीयेषु याञ्चा।
 यात्रे च प्रदानं। सत्यधिकारे इष्टापूर्त्तयोरकरणं। कामस्यागः। प्रमादश्च। एते च द्विविंशतिम
 दकशब्देषाः॥२६॥ श्रेयाः प्रवृत्ततः। तृतीयः वक्ष्यमाणः कामस्यागः। तस्मिन् कामसंगे कृते सति
 मित्रं प्रदः। भावे मित्राद्वैतमिति यावत्। स एव दुःखं द्वितीयोदभवप्रवृत्तिः। यत्र न्यस्य स यश्च पुनो
 तितदन्त्येनैव यदन्त्येन तदुःखमित्यादि श्रुति श्रुतिभ्यः। कामस्यागादेव सर्वदुःखनिवृत्तिरूपो मो
 क्षः सिद्धः। तथा च श्रुतिः। यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येस्य हृदि स्थिताः। अथमर्थोऽदतो प्रवस्यन्न
 ह्यसमश्नुत इति॥२७॥ सागमेवाहं श्रेयामिति॥ श्रेयः लक्ष्मीविद्यां वनहृत्पतिमदव्यति। इष्टयाग
 मदोक्ता दशादोषस्यागो भवति षड्विधः। विपर्ययाः स्मृता एते मददोषा उदाहृताः॥२८॥ श्रेया
 षड्विधस्यागस्तृतीयोदुक्करो भवेत्॥ तेन दुःखं तन्त्रं येन मित्रं तस्मिन्निर्गतं कृते॥२९॥ काम
 त्यागश्चरानेदं स तृतीय इति स्मृतः। अप्येवाच्यं वदस्ये तं स तृतीयो गुणः स्मृतः॥३०॥ श्रेयांस्त
 होमादि। आहर्त्तन्तराकारमादि॥३१॥ कामस्यागस्य परां कथां माह। अपीति। अवाच्यं निर्दृष्टि क
 र्त्वात्। तथा चोदाहृतं। यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते इति॥३२॥॥ श्रेयांस्त षड्विधस्यागः श्रियं प्राप्य न

निमेषे
 इष्टयाग
 स्वयोजनः॥३२॥

या ॥ अथ व्याख्या

एतदोगशास्त्रमध्यापयेत् ॥ अथ व्याख्या ॥ यतः यथास्य यथासेव धर्मेण तत्फलं स ज्ञाती
तथास्य वाचोविकारा एव यतश्च कर्त्तव्यं वेदं निधोगे योगि नितदधीनमित्यर्थः ॥ यथास्य
दुःखं तस्य ह्यं ॥ १ ॥ कर्मणा सत्यं ब्रह्म न जयेत् न ब्रह्म यात् ॥ यत्तु जुहुयात् यजेद्वा यत्तु
यागात्मकेन कर्मणा बालः अविद्वान् अमर्त्यं मोक्षं जनयति न वा प्रोति ॥ रतिमानं तं ना
लनते ॥ १ ॥ ॥ तूष्ठीमित्यर्द्धा व्याख्यातः ॥ स्तूत्याधीति ॥ नेदं न ह्येवं वदयेत् ॥ २ ॥ ॥ गतिः ॥ १ ॥
अध्यापयेन्मदयेत् यथास्य वाचोविकारात् कर्त्तव्यो वदति ॥ यास्मिन् योगे स ॥ तत्र रादा
तद्विदुरमुतालो भवति ॥ १ ॥ न कर्मणा सुकृतेनैव राजन् सत्यं जयेत् ॥ जुहुयात् ॥ यज्जघनो च वि
कोऽमर्त्यं भ्येति राजन् रतिं चासौ न लैत्यं तु काले ॥ १ ॥ तूष्ठीमेकउपासीत येष्टे तमेन सातप
तथः संस्तुतिनी दाभ्यां प्रोविष्यो विवर्जयेत् ॥ २ ॥ ॥ अत्रैव तिष्ठन् धर्मव्यवस्थां विंशति पश्यति ॥
तफलाच ब्रह्मविद्याऽहं ॥ त्रविनाशि फलात् कर्मणोति ॥ त्रैष्टेति शोखाज्ञाना र्थमेव यमेते
नतिनेतु न्यवधीमि ॥ २ ॥ ॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥

प्र ४

१ ॥

५

॥

अत्रोता हेतुः त्रिपदे हेतुः पूर्वोक्तं दृष्टं न दृष्टं अत्रोत्तरं प
आरोप्य अत्रिपदादकर्मणोति च त्रैष्टेति वदत्यप
त्राति-आविशति नादाभ्यां नमहाकारा पटाका
आसे नजम धिदित्या आत्रोति तस्माद् दृष्टं अत्रि

कृत्वा ध्यायते मनसापि न वेष्टते सक्तं तत्र मनसः श्वेद्वारहिये सति महता ब्रह्मचर्यादियुक्तं
शून्य शेषतैवेव साधिता ह्यपि साक्षात् कथं न्ययदेवनिर्धर्मैकं न्ययभावस्यापि त्रिः। कारकसमु
पवृत्तप्रसंगमिच्छते न शेषविषयः। सत्यं न भेदं नानुसारति योगिप्रसङ्गं पुनः पुनः प्रमाणं
नोपपद्यति। यत्तत्तु न प्रत्योदिनाऽप्यप्येव। पराशरं न जमिपवीजं विष्णोः सुखं नित्यं तिम
सनत्सु नानुवाच। यत्तत्तु के महान्यो निर्दिष्टो व्यमानं महत्तु शान्तं देदे वाजं। न्ययस्य स्य स्युषो
विराजते॥ योगिनस्तं प्रपद्यन्ति न गवन्तं न नातनं॥॥
सर्वं चेष्टा प्रवर्तकं नानंदरूपं महत्तु रूपा विष्णोः। योगिप्रसङ्गं नानंदी व्यमानं सत्यं न्ययस्य न्यय
महत्तु शोभापकं तदेव देवदेवः। योगिप्रसङ्गं नानंदी व्यमानं सत्यं न्ययस्य न्यय
धर्मप्राप्त्या विरीज्यते विराजते। तत्र नानंदः। आनंदः सत्यं न्ययस्य न्यय
नंदेन ज्ञातानि ज्ञातिवन्ति। आनंदः नानंदस्य विष्णोः। योगिप्रसङ्गं नानंदी व्यमानं सत्यं न्ययस्य न्यय
राशानंदेन स्यात्तु येन सत्यं न्ययस्य न्यय। शक्तिः। नतस्य शक्तिः नतस्य नाम नतं। अवाच्यनिर्दिष्टिक
पञ्च

न्ययस्य स्य स्युषो
विष्णोः सुखं नित्यं तिम
न्ययस्य स्य स्युषो
विष्णोः सुखं नित्यं तिम
न्ययस्य स्य स्युषो
विष्णोः सुखं नित्यं तिम

[illegible]

भुरवाः स्मरधनुस्तुक्ताः सखेसामपि। कीतापादवलाहतिस्तवतुतेतद्वत्तमाप्यावयोस्तो तोल्यमशोक
 केवलमहं धात्रासशोकः कृतः॥ अत्रकेचित्। नास्याः एथगलंकारत्वं कामिनीदेहेमुकुटकुंडलहार
 केयूरकंकणनूपुराणां स्वस्वशोभाजनकत्वं नत्वधिकम्। समुदायिभ्यः समुदायो नाधि
 क इति न्यायान्। अन्यथा लोके पितृया कल्पनप्रसंगान्। तदृश्ये वगुणालंकारकल्पनादि
 त्याहुः। तदसत्। अंगुलीभिरिव केशसंचयं सन्निगृह्यति भ्रमरी विमिता॥ कुञ्जलीकृतस
 रोजलोचनं बुवंती वरजनीमुखं शरी॥ अत्रोपसोत्प्रेक्षारूपकैः समासोक्त्वा च सहस्रस
 ष्टिर्द्वित्रशोभातिशयस्यानुभविकत्वेन संस्पृष्टे रलंकारांतरत्वस्य दुर्धरत्वादिभिः अथसं
 रः। वसत्कारे अन्यसापेक्षणा मलंकाराणां परस्परमनुयाह्यानुग्राहकत्वं तत्त्वम्। अथैव
 व्यक्ताव्यक्तरूपत्वादिधा। तदुक्तम्। योगवशादेतेषां तिलतैडुलंबैश्च दुग्धजलवच्च॥

लितं च १

॥ वास्तुशास्त्र ॥

३३ २८

ः विष्णुः

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ उत्तालतालसुन्दरप्रपातप्रजातपातालसुजंगकन्यम् । अत्राक्षविधातक
 पर्दजालं विस्तृततालं कलमेन्दुनम् ॥ १ ॥ उत्तालां प्रप्रपातसुदितवसुमतीरं धनीरं धनिय्य
 त्यातालां वृः स्वहीसपनसिमिसिमाकारिलालादने वम् । सुध्यासुतभोगीश्वरवररचिता
 पासनिःश्वाससिंहगङ्गाकलनेलं जालं कलमसुविभजं ध्वजं देनाद्यलीला ॥ २ ॥ चंद्रक
 उप्रियापांगसंदोहानंदनिर्जरः । विदधातिककिः कोपिसुधासिंधुंतरंगितम् ॥ ३ ॥ इह
 खलु सामाजिकपराक्षितमेव काव्यं स्वर्गापवर्गादिजनकमितितत्परः । भार्यमयमारतः
 ॥ अतरवोक्तं काव्यप्रकाशे ॥ काव्यं ध्वजसे ॥ ४ ॥ अतएवाप्यत्र अक्षोषंगुणवत्काव्य
 र्थक्यते व्यवहारविदेशिवेत्ततये । सद्यः परनिर्वृतयेकांतासम्मिततयोपदेशयुजे ॥ १ ॥

अलौकिकश्चेति संस्काररूपपद्यते हेतु इति
 यत्कालवत्तत्पत्वात्संस्कार उपपद्यते द्विविध इति । क्रमेण यथा । सन्नारी भरणो भवानपि
 न किं किं नाधि रूढो वृषं किं वा नो भवतानि कामविषमादाधाः पुरो विद्विषाम् । इत्थं द्वौ पर
 श्वरा विह शिव स्वं वैकरूपस्त्रिभिस्तर्किलोकविभो न जातु कुरुष्वे सगो भुजंगैः सह । अत्र श्ले
 षव्यतिरेकयोः संकरो व्यक्तः । अव्यक्त संकरो यथा । आदौ चुं वनि चंद्र विंब विमलां लोलः कपो
 लः स्तुली संप्राप्य प्रसरं क्रमेण कुरुते पीनस्तना स्फालतम् । युष्मद्वोरिव धूजनस्य सततं कंठे ग
 लत्पुल्ल सात्किं वा यन्म करोत्यकारितस्सः कामी ववाप्यः पतर । अत्र कपोलः स्तुली मिति रूपकं
 कामी वचंद्र विंब विमला मिति चोपमा । वाप्य कामिनोः साधारण विशेषणयोगात् श्लेषः । राज
 वंशत्वया व्यापादिता इति पय्ययिः । आदिपदात्संदेहोपि । सपथा । उभयत्र साधक बाधक प्रमा
 णाभावेन संदेहः संशया लंकारः । यथा । नयनानंददा यो दो विंब मे तत्प्रसीदति । अभुनापि नि
 रुद्राशमविशीर्णो मिदं तमः । अत्र किं कामस्यो दीपकः कालो वनंति इति भगवन्तरेण कथनात्प

लः फ

अनयोदं ६

विंवा २

ये विवक्षया दीपकः २

व्यथोक्तं तद्वदनस्येदुर्विवक्षया प्रथमसनादतिशयोक्तिः किं वा इतदिति वक्तुं निदिश्यात्तदुपस्थितौ रोधादुपक
 प्रथमतः योः समुच्चयविवक्षया दीपकम् । अथवा तुल्ययोगिता । किमु प्रदोषसमये विशेषणसाम्पादन
 नस्यावगतोऽसमाप्तिः । आहोरेखन्मुखमे मल्लप्रस्तावनादप्रस्तुतप्रशंसेति वक्तुं न सदेहादयमे
 व सदेहालंकारः । वस्तुतस्तु । उपमाविशेषा एव स भवति केचिदलंकारः । तथाहि । अनन्योऽपमे
 योपमाचोपमानो नातिरिच्यते । नवानयो रूपमानांतरसंबंधाभावश्च मत्कारप्रयोक्तृकः । उपमाया
 तु सादृश्यमिति भेद इति वाच्यम् । एकस्योपमानत्वे उपमेयत्वे तथा प्रतीतावपि उपमानत्वापायात् । नव
 त्वात् । कथमथवा उपमाने तोपमेयत्वे एकस्यैवैकवाक्यमे इत्यादिस्तत्रैसागतं स्यादिति । उत्प्रेक्षा
 यामावर्त्योपमेयैव काव्यसंबन्धित्वा दलंकारः । उत्प्रेक्षा सा तु तदुपस्थापिकेति ध्येयम् । एवं सदेहस्त
 पकारश्चापि बीज्यम् । एवं मयि तु तोऽप्येवैविसमाप्तोक्तौ निदर्शनात्प्राप्तप्रस्तुतप्रशंसायां वस्तुतस्तु
 कल्पितम्

८८

नो
५८

५३

६

स्वीमुखचंद्रेचांद्रिकालोभातं। लोचनचकोरयुगलंचकारवासं नजानीमः। यथावा। श्यामवामरचम। कृतौ तयं
 गजतं फलकमिदुमं डलं। गडसर्बधनुषोभनोभुवोधीरवीर विजया खड्गं मते॥ यथावा। हिंदोलिके यमि
 दोः कलिकान्तं गस्प कोसुमी जयति। यामानीय मनोभरां दोलयति प्रवासिचेनां सि। यदा एकस्मिन्नहकः
 ओते पितास्तदा माला रूपकम्। यथा। रूपामृतस्य वाप। कापि जयन्ती रनं गस्या विप्रम रसे कसे पज्ज
 यति ज्ञानं दिनीवाला। रसना रूपकं यथा। किसलय करे लतानां कर कमलैः कामिनां मनो जयति॥
 नलिनीनां कमलमुखैर्मुखे दुभिर्योषितां मदनः। अत्रयोयः पूर्वोर्थः किसलयादिः उत्तरोत्तरेषां क
 रादीनामुपमेय इति। यत्रा रोषांतरनिर्वाहाया रोषः क्रियते तत्परं परित्र रूपकम्॥ यथा। स्मरशवरचा
 पयष्टि जयति ज्ञानं दजलधिनाशिलेखा। लावाण्यसलिललासीधुं सकल कला कमलसरसी
 यम्। वस्तुतस्तु अत्राणुपमेवा लंकार इति व्यवस्थापयिष्यते॥ ननु बंधाभिन्नं मुखं चंद्रवत्
 रवं इति प्रतीत्येवैलक्षण्याद नयोर्जद इति वाच्यम्। यौग्यसादृश्यप्रतीतेः सर्वसंमतत्वात्॥

लपकं तु न उपछा
 कृतिः। उपमेयता
 कीर्तिस्तैर्न पयो गिनी स्फुटमिषं सधं त्रिदिग्भांगं गभोगवती मिषात्रिभुवने भूत्वा त्रिधा वर्तते। किं
 वहीराधिपं द्रकुंदकुमुदप्रालेयशैलेच्छलात्कायव्यूहमिवाकरोति। सुदिहृतमुक्तैव जाता द्रुतम्॥
 यथावा स्फुटनीलोत्पलपटलं बुधामयूखे बुधासरसि। मन्थामहेति नितं विनिनेष कलंकः पारिस्म
 रति। एवमिषं प्रकारं तरेणाव्यूह्या। सापथा। धीतयित्वा कमपार्थगोपनीयं कथं वन। स्वयमेव
 समाधत्ते भ्लेबा देवाप्यपकृतिः। स्वयमेवेति विशेषणं द्वौ कौ न प्रसंगः। यथा। काले पयोध
 राणां मयति तयानैव शक्यते स्वातुम्। उत्कंठिता सितरत्ने नहि नहि सखि पिच्छिलः पथाः। अथ
 भ्लेबः। यत्रैकमने कार्यं वा क्यैरचितेः पदेरनेकस्मिन्। अथैकुरते निश्चयमर्थभ्लेबः। सविज्ञेयः।
 एतदर्थं विच्छिष्टविशेष्यकं वाचकपदमहिम्ना विच्छिष्टविशेष्ये देवयत्रावाराज्यं शासनात् न मेव इ

के२ यत्रादि० करणात् ८ त०

7
 घ-
 ६८
 ३४

५५
६८

तत्र २ स्थेव ६ रिति ६ त्यन २ रका ३ थ ३
 त्याहुः॥ तन्ना। रूपकोपमवोरने दप्रसंगत। अथसादृश्यमुपमासादृश्यस्यदलद्वयताडिङ्गित्वं तद्वत्तत्तयो
 धर्मवत्त्वं वा। भयोधर्मवत्त्वमात्रंरूपकमिति तयोर्नेकेष्वथाकथं चिन्निर्वाहणीयइतिचेत्। कासिपिरवेदि
 मूर्त्तंशमिन्नंशुखं वंद्रभयोधर्मवत्त्वमुरवमित्यनयोः प्रतीत्योः कावमत्कारिणीतिभयोभयः तालिनांतः
 करणेनत्वयैवसाहित्वेनाभिधीयतां। अथाद्यप्रतीतिश्चमत्कारिणीतिनविवादः किंतुवाधानिश्चयेजा
 गरुकेप्रभेदप्रतीतिरेवदुर्घटा इत्येवक्रमइतिचेत्। अपुष्पमन्सौसादृश्यविषयमाहात्म्यदोषेणवा
 धमिअथपरिभयाभेदंप्रतीतिरहाण। सत्यपिवाधानिश्चयेनीलं तमइतिप्रतीतिवादिनिदिक्॥ निर्मलि
 तार्थस्ति। उपमानोपमेययोर्गुणसाम्यान्नत्वोरोपोरूपकम्। यथा। द्राघीयः सहवारवासमिलित
 स्तेहादतीतोत्कटादंकन्यस्तकलंककंकसाहितः शंकेशशंकीवक। ज्योतिर्मंडलपुंदरीकमुकुलेष
 माकरेपुष्करेनारीणां असमानवृद्धवत्तमानोद्यमीनोत्करान्॥ यथावा। कमलाहोपि गिमुमु
 नो-

६८

किंवावदनमिदं कथमियती प्रभास्यस्यात् ॥ निश्चयान्ते यथा किमिदुर्विषयं किमुमु कुरविर्वि किमु मुखे कि
 मजे किमीनो किमुनदनवापो किमुदशो खगो वासु खौवा कनक कलशो वा किमुकुचो ताडिता तारा वा कन
 कलतिका वा किमवल्ला ॥ वस्तु तत्कृतुं ल्यपुल्लिकतया संशयस्येव निश्चयस्या पालंकारत्वं पुक्तम् । संम
 तं च त्रा ॥ चाम् । अथ यदि सादृश्यदर्शनाद्भवति तर्ह्यस्य इति सादृश्य व्यञ्जकतया वस्तुत्कारात्थापकत्वेन भवति
 संशयस्यालंकारांतरत्वं न निश्चयस्येति यदि तदा सादृश्यस्येवालंकारत्वमस्तु संशयस्तु तद्व्यञ्जक इति नित्यं
 कैर्षः ॥ अथ रूपकम् ॥ यत्र गुणानां साम्ये सत्पु पमानोपमेययोरेभिदा । अभिदेति । अत्र केचित् । उपमा
 नवाचकपदेन सादृश्यसंबंधोपमेयं पुरादि लक्ष्यते । तेना अन्यथा अयोग्यताज्ञाने परिपंथिनिश हा
 दभेदधीरेव नोत्पद्यत इति । अतएव बाहुः । यलोपमानशब्दानां मोरो हस्तिव्याप्राश्रयात् । उपमेये भवेद्विनि
 स्तदा तद्रूपकं विदु रिति । तथाच । पुरां च प्रद्वत्यत्र चं प्रस जाती यभयो धम्मविंशुखमिति निप्रतीतिरि
 सिदेत्यविवक्षितम् ॥ ३ सिदेत्यविवक्षितम् ।

नत्वम्

णी ३

सहिधापरिकीर्तिः ७

४४

६७

व

भासि शरच्चंद्रिका विसर्ज्यती। अतिस्पर्शतये ह भूषणमंगान्यनुलिपतावेयं। अत्र चैविकाया अनुलेपन
मलं भाष्यमेव संभावितम्। अत्रेवमवधेयं हृदयं ग्योषमेव काव्यसर्वस्वमतत्वादलंकारशतवस्तुस्थितिः
उत्प्रेसातु तदुपलब्धधिके त्यलंकारतया व्यवक्रियते। एवं स देह रूपकादि अविधीयम्। न व वाच्यानु
त्प्रेसा विहाय किमिति व्यंग्योपमायास्तावदलंकारत्वे स्वीक्रियत इति वाच्यं। वाच्यापेक्षया व्यंग्यप्रतीते
रधिकवमत्कारहेतुत्वस्य सर्वसंमतत्वात् न चोपमाया व्यंग्यत्वेनालंकारत्वमपि त्वलंकाराध्यत्वमेवेति वाच्यं
रसपुष्टिद्वारा तस्या अलंकारत्वे धैर्यत्वं कारत्वं न प्राप्यात्॥ अथ संशयः॥ वस्तुनियत्रेकस्मिन् नैकवि
षये स्तुतवती संदेहः। अतिपेक्षुः सादृश्यादनिश्चयः संशयः स इति। सौंदर्यो ने दोक्तो नदनुक्तो च॥ आद्यो
यथा। द्विधा कृता त्मा किमयं दिवा करो विभ्रमरोचिः किमयं कृता रात्रिः। गतंतिरथी नमनरुसारथे प्रसि
द्धिर्द्विज्वलनं हविर्भुजः। द्वितीये यथा। इदं कण्ठे त्यलं चक्षुरिदं वेति विलासिनि। न निश्चितो मिसतत
किंतु दोलायते मनः। अयं मिथु यगमो निश्चयान्ध। यथा। एतत्किं शशि विंबं न तदस्ति कथं कलं कमं केस्य

पं०

६७

निव
वस्तु

यथावा। वंदायने शुक्लरुचा धर्ह सोहं सायते वारु रुते न कांता। कौंतायते स्पर्शश्रुयेन वारि वारीयते स्वच्छतया
मा। यथा। गायंति किं नरगणाः सह किं प्रीतिरुत्तुंग शीलशिवरेषु हमावलस्य। सीरेणु कुंद दलान् श्रीराम
णालं नालनी हारहारहर हाससितं यशस्ते॥ यथावा। रघामल्लते वतधी वंदकले वातिनिर्मला सामे॥
हंसी वनैकला लापायेते न्यहरति निद्रेव। भेदांतरमाह॥ अथानिमोपम्येयत्र वरुना भवे यथा पूर्वम्॥ उपमा
नमुचरेषां स्वेयं रसनोपमेत्यन्या। यथा। नमइव विमलं सलिलं सलिलमिवा नंदकारि शशि विवम्॥
शशि विवले सधु निरुणी वदुनं शरत्कुसुमे॥ भेदांतरमाह॥ उपमानोपमेययोश्च यदीश्रवयवाश्चो
यत्रोपमीयते सा समस्तो विषया इत्येकः प्रकारः॥ यत्तु केवलमवयवानामेव क्रियते सद्वितीयः॥ उदा
हरणं मृणालिका कोमल वाङ्मुखा सरोजपत्रारुणपाणिपादा। सरोजिनी चारुतनु विभक्तिप्रि
पालिनी लोज्ज्वलकुंतलासौ॥ तथा। पद्मचारुपुरवी भाति पद्मपत्रायते क्षणा। दशमैः केसराका
रैरल्लिनी लशिरोरुहः॥ अथोत्प्रेक्षा॥ उपमेये उपमानं त्वलं भावनमुत्प्रेक्षा। सभावनं तु तदकोटिकः
संदेहः। नवसंशपालं कारेण गतायता। अतुल्यकोटिकत्वादिति। यथा। यनसमयसलिलधौतेन

४४

६६

विस्पष्टिकृते शिरोधमिति । यथावा । इहानीलक्षानां जठरलाविश्लेषचतुरः शिखानामावधः स्फुरतिशुक
 चंद्रपुटनिभः । ततः स्त्रीणां हंत क्षममथरकांतिं तुल्यितुं समताडुकातिस्फुटसुभगरागं किसलंयसु
 लोकप्रसिद्धायथा । इदीवरश्यामत्तुर्नृपोल्लोचनोचनानो रश्मिरयष्टिः । अन्योन्यशोभापरिवृष्टये
 योगस्तडिभोयदयो रिवास्तु । एते विद्वद्वादेः प्रयोगे श्रौती ॥ तुल्याये विहितस्यवतेः कल्पवादिप्रयोगे वा
 यी ॥ आद्यायथा । तन्नेपि समरेषु त्वी विजयश्री नमुचति । प्रभावप्रत्नवं कां त स्वाधीनपतिकायथा । अत्र वि
 जयश्री रूपमेवास्वाधीनपतिका उपमानं अपरित्यागः साधारणो धर्मः । यथाशब्दप्रयोगश्च । आ
 यीयथा । वकिंत हरिणा विलोमलोचनायाः कुपितरुणारुणतारहरिकांति । सरसिजमिदमाननं चय
 स्वाः सममिति वेताससंमदं विधत्ते । अत्रापि पूर्ववद्दीधिसु । समासे श्रौती यथा । वागधा विवर्त्त एतौ वा
 गर्भप्रतिपत्तये । जगतः पितरौ वंदे पाद्वती परमेधसे ॥ आद्ययथा । आद्ये तमथरहितं दशाहीनं पुरातनम् ।
 आदितीथमहं वंदे मधुसूत्र सदृशं हरिम् । एवं तद्वि ते पि बोद्धा । एकस्मेव बहुरूपमानो पादानामालोप

त्य

६६

द्ये

वै२

सादि२

अथ मित्त इति वाच्यम् । कल्पिता कल्पित साधारणस्यैव नेदस्य विवर्तितत्वात् । कथमन्यथा उपमाने
 पमे यत्ने एकस्यैकं वाक्ये द्वयसि गतं स्यात् । यवमीमाह सा कल्पितोपमा रव्यायै सपमेयं विशेषणे यु
 क्तं । तावद्भिस्तादृभिः स्यादुपमानं तथा मन्त्र । उदा० सुरवमा पूरणं किपोलं मृगमदलि रिवताद्रि पत्रलेख
 ते । भगविलसत्सकल कलं सुकुटलीं धूममिंदु विवर्धिव । षष्ठीमाह । अनुपममेतदस्ति त्वुपमानं
 तादृशो घणो वासत् । संभाव्य यदि वेदथैर्घा क्रियते तात सायुपमा ॥ यथा । उभोष दिव्योन्निप
 जैः प्रवाह्य बाको रागं गापयसः पतेताम् । तेनोपमीयेत तमा लनीलमाधुक्तमुक्तालं तमस्य वसः ॥
 यथावाः सुवृत्तमुक्ताफलजाला वित्रैर्न वेद र्वडं यदि चंद्रमंडलम् । भ्रमां बुर्विं कृत्स्नराजितं वते मु
 खं रतावितुपमीयते प्रिये ॥ प्रायामियमेकातिशयोक्तिः । कल्पिता लोकप्रसिद्धा चेति द्विधा सा । कवि
 मिः कल्पितत्वात् कल्पिता । यथा । उरुमं ह्युपारमणी रमणोपमदुग्धनो लतिलतनिवेशनिर्महिमा
 शोः । विवंकुठोरविसर्कौडकडारगौरैर्विलोपदं प्रथममग्न करैर्व्यनक्ति । यथावा । अभिनवकुशस्त

त्वो

वि-

वा५
 दृष्यक
 न०

महारजस्तत्त्वाद्योपमाभिमासाह ३

मिब ३

तिः। एवमुभयलोपे त्रिलोपे वा बोध्या विस्तर नयान्नेह प्रदर्श्यते। तृतीयायथा। वस्त्वंतरमस्त्यनयो न सि
 मा भिनि परस्परं यत्र भवेत्। उभयो रूपमानत्वं समानमुभयो यमा। सा न्या। यथा। शशिर्मंडलमिव वि
 मलं वदन्ते ते सुरवामि वेदुर्विवमपि। कुमुदमिव स्मितमेतस्मितं कुमुदं वधवलमिदम्। नयात्र न्यो
 पमानव्यवच्छेदश्च सत्कारप्रयोजकः। उपमायां तु सादृश्यमित्युपमातो नैद्दृतिर्वाच्यम्। अत्र न
 ऐक्ये कोपमानत्वे उपमेयत्वे तथा प्रतीतावपि अनयो रूपमानत्वा न पायात्। न च एकनिरूपि
 ता नुपोषिता मानकेति विशेषणप्रसंगे पादे तद्व्यवच्छेद इति वाच्यम्। एतादृशमेदकल्पने प्र
 भासस्यानुचितत्वात्। अन्यथा अलंकारनैत्यस्यात्। अनुर्थमिह। सा स्यादन्तत्रया रम्याया
 नैके वस्तुन न्येह दशमिति। स्वस्थत्वयमेव न के उपमानं नोपमेयं व। यथा। गगनं गगनाकारं स
 गरः सागरोपमः। समरावणयोर्दुरासरावणयो रिव। नवतद्भिन्ने सतीति विशेषणोपमानो

५४

६५

व

न

न

६५

३०

तथा

मिथुपलक्षणं इवादिपदमपि बोध्यम् । शशिर्मण्डलमिव वदन् नृणालमिव भुजलतायुगलमे-
तत् । करिदुर्भाविबतवकुशैरंभाणभाविबोरुते । इयमेव लुप्तोपमा । उपमानानुपादाने पिलु-
षोपमायथा । नकायसदृशं किंचिदन्यदस्तीह तोषकृदिति । योतकपदलोपे तु समासे क्यविक्य-
ङिः एतुलिवत्तवत्पुपमा । कमेणोदा । परिष्ठादितनृणालीकानमंगीप्रदक्षिः कथमपि परिवार-
प्रायनाभिः क्रियासु । कथलयतिवहिर्मांशोर्नः कलकस्यलक्ष्मीमभिजवकरिदतवेदपांडुः कपो-
लः । अस्मिंश्चंद्रमसि प्रसन्नमहसि व्याकोशकुदविषिप्राचीनखेमुपेयुषित्वयिगते हरे नि-
जप्रेयसि । आसः कैरवकोरकीकतिदुर्वतस्माः सरोजीयति सीते । यतिमन्मथो मृगदृशे
दकर्वेदकीतीयति । मृधेनिदाय यमं शुद्धं पश्यति तमरे । सधुतः पाथसंवारसंवरत्यवनीष

दी०

मु०

अथ ३

५५

मध्यादेकम् । तथोपमानोपमेययोः साधारणधर्ममभिधायकपदं तथोपमेयमिति चतुष्टयम् ॥
 तत्रैकमिवादीनां प्रयोक्तव्यमित्युक्तम् । तत्कथं दिनेदिने साधारणवर्तमानेत्यादिषु अनेकेषां
 प्रयोगः ॥ उच्यते ॥ श्रीपद्माने कत्वा त्रैलोक्येनैककारकमुपमानोपमेयतया निर्दिष्टं तत्रानेकेषां
 मपि प्रयोगः ॥ यथा ॥ ततः प्रतल्लोकोत्तरे भास्वानिवरपुदिशम् । शरैस्तस्मै रिवो दीप्यामुद्गार
 व्यनरसानिव । यत्र तु बहुनामप्योपम्ये एकएव वादिः प्रयुज्यते तत्र गतार्थत्वाद्द्वययोगो
 व ॥ यथा ॥ साधुधराणामधिपे न तैस्तथासमाधिकैस्त्यमुपपादितव्या । सम्यक्प्रयोगादपरिज्ञे
 तायां नीता विवोत्साहपुरो न संपदित्याहो ॥ यथा ॥ कमलमिव चारुवदनं मृगमलमिव को
 मलं पुञ्जायुगलम् । अलिमालेव सुनीला तत्रैव मदिदेत्त एव कवरी ॥ इयमेव प्रणोदिसा ॥ इयम
 न्यासामान्येयत्रैवादि प्रयोगस्तान्मध्यादि ॥ अथेतमुप्रसिद्धं तदा विषयी प्रयोगे वा सामान्य

६४

ह्यः

६४

६४

मभि

दोषेण

न

तत्र

गितोऽनुयो गितो चेति तत्र नातिव्याप्तिः। एकपदस्य प्रधानार्थकतया प्रतीयेनातिव्याप्तिः॥ तथा
हि। तु ज्जमुहेणा कितो अरिचं हो उपमिज्जु अणेण इत्यत्र मुखप्रकर्षस्यैव वर्णनीयत्वात् मुखं तत्र
प्रधानं तथा च प्रधाननिरूपितप्रतियोगिता कंसादृश्यं तत्र भासते। न तु प्रधाननिरूपितानुयो गि
ता कर्मितीति। अभेदात्मके रूपके अतिव्याप्तिशोके वनास्ति। न च चंद्रो मुखमित्यत्र बाधकानस्य
जागरूकत्वेन सादृश्ये लक्षणा। तथा च तत्र सुतरामतिव्याप्तिरिति वाच्यम्। अत्र विषयमाहात्म्य
रूपेण नीलं तम इति बहिः शेषदशनि बाध्यतया अभेदस्यैव प्रतीतेः॥ मालोपमायाः अनतिरि
क्तत्वेन तत्रातिव्याप्तिशोका। लक्ष्यत्वादिति दिक्॥ वाक्योपमात्रघोटा तत्र त्वेका प्रयुज्य
ते यत्र। उपमानमिवादीनामेकं सामान्यमुपमेयम्॥ वाक्योपमा षड्प्रकारा। तेषु यत्रो
पमानं प्रयुज्यते। तथा इवादीनां इव वत्सदृशं यथा तुल्येति भादीनां साम्यवाचकानां

धर्मवत्सम् ॥ अतश्च यथा वदन्ते सत्यं तं । एतावदुपमेयोपमाया प्रतिबिम्बमिति वक्तव्यं
 पिताऽलुको गितामात्रकत्वे सतीति विशेषणीयं उपमेयोपमायामेकनिरूपितामिति च

य

त्व

भ्यां २

योगितापश्चाद्यतिरेकः प्रकीर्तितः॥ आक्षेपोयविशेषोक्तिः प्रोक्तापश्चाद्विभावना। पश्चादर्थान्तरन्यासोय
 थासैव्यविरोधवत्। स्वभावोक्तिस्तथाव्याजस्तुतिः प्रोक्तासहोक्तिभिः॥ विनोक्तिः परिवृत्तिश्च ताविक
 काव्यकारणम्। पद्ययोक्तुदत्तैव समुच्चयउदीरितः॥ पद्ययिधानुमानैव प्रोक्तः परिकरस्तथा। व्या
 जोक्तिपरिसर्येवविज्ञेये हेतुमालया॥ अन्योन्यमुत्तरस्तत्सः सारोतद्वदसंगतिः॥ समाधिश्चसमे
 नस्याद्विषमस्त्वधिकेनैव। प्रत्यनीकैमीलितं च स्यातामेकावली स्मृतिः॥ भ्रान्तिमांश्च प्रतीयेत
 सामान्यं च विशेषवत्। तद्गुणातद्गुणोच्चेव व्याघातः परिकीर्तितः॥ संसृष्टिसंकशासनादर्थ
 लैस्तयः क्रमात्। एकषष्टिसंसारव्यवृत्ताः प्राजमेवाभिसंमताः॥ क्रमेणलक्षणे दाहरणानि॥
 तत्रवहुविषयतया प्रधानं भूतानुपसर्गलक्षयति॥ तत्रोपमात्वं तावत्तद्विन्नत्वे सति तद्गतभूयो

विन्धनाथदेवविरचिते ५

वीकिशब्दगुण्यः २

चकलहृपप्यविसानात् ॥ पुनरुक्तं तदा नासो विभिन्नाकारशब्दाः ॥ एकार्थत्वे शब्दस्य तथा शब्दार्थ
वीर्यम् ॥ विभक्तीया तु प्रकीर्तिशब्दगुण्यः ॥ तेनाथंतिरसं कर्मितवा व्याप्ते नातिव्याप्तिः ॥ यथा च
कासत्यंगगौरामाः कोतुकानंदहेतवः ॥ तस्य शब्दः सुमनसो विबुधाः पार्श्ववर्तिनः ॥ अत्र नवताः ॥ वाक्य
धर्मीयकाले पदपुनरुक्तं वदनाभाभावाद्दसो द्वोधकालेतु सुतरामिति कथं तस्य रसोपकारकौ
रक्तत्वमिति श्लेषवदिवार्योऽयं ॥ तत्र प्रावासुत्तरं मनुत्तरमेवेत्यलं पल्लवितेन ॥ ॥ इति श्रीसहस्रसु
धासिंभो-शब्दलंकारमाञ्जरीनाम सप्तमस्तोत्रम् ॥ ७७ ॥ अवसरसंगत्या अर्थलंकारविवेचनमाह ॥
अर्थलंकारत्वं अर्थमुपलुप्य रसोपकारकत्वम् ॥ अथ प्रावासलंकारः ॥ उपमान-ययो स्यातामुपमे
योपमातेतः ॥ उत्प्रेक्षायाः ससंदेहो रूपकापकृती तथा ॥ श्लेषश्चाथ समासोक्तिः प्रोक्ता पञ्चानि दश
ना ॥ अप्रशंसितप्रशंसितशयोक्तीपरिकीर्तिते ॥ प्रतिवस्तुपमानद्वयं तोदीपकं तथा ॥ स्यात्तुल्य

धान्यात्तदाहृत्वं आथस्तिउदाहरिष्यते। अत्रकेचित्। इतां दृशस्य भवेद्यस्य स्वत एव वसत्कारिता ॥
 ननु पदार्थद्वयोपस्थित्यनंतरं आयमानेरसो द्वौ धे उपकारकतया। तथा च स्थिकथमलंकारत्वमिति ॥ उप
 कुर्वन्ति सैतं येन द्वारेण जातु चित्। हारादिव दर्शनकारास्तेनुप्राप्तो पमादय इति तल्लक्षणं दित्यर्थं प्राची
 वाची विलासमास्त्वं दर्शयितुं नानातितरा मस्माकं प्रद्वेषः। सैलिवेशविशेषेण वर्णनं रवकुवत्सि
 तिः ॥ चित्रं न वतितत्काथी प्रायो रसविवर्जितम्। रवकुकारप्रदर्शकं वर्णविन्यासवत्त्वं लक्षणम्। आदिपदा
 तच्छत्रवैधादि। रवकुवैधो यथा ॥ काचित्का मशरजातपातचैव हिलोयना। नाकलोकादिद्याताभूमौ जय
 तिमैतका ॥ काम्यासब्रुनोद्रित्ताविश्वसंतीषदाधिका। कातेहलोकानेदोघश्रीसीमासाधिकाधिका ॥
 एवंमन्त्रेपि बोध्याः ॥ एतेशक्तिमात्रप्रकाशकाः काथी स्वस्वतानेधतीतिका व्यप्रकाशकाराः। केचिदनुप्रा
 सादिवदेतेपि द्वाधुपकृत्यरसमुपकुर्वन्ति तवदिति। नचानयोर्मतयोरन्यतरपरिग्रहः साधीयान्। अनुभ
 ० एवमेकाहारादिवित्राणि बोध्यानि। यथा। दूतानंदनिदानेन नंदनं दननादिना। दीननादनुदानेन ददं दानं दिने
 दिने। चित्रां ततोदाहरणान्यस्माद्वरचितचित्रमिमांसाधी प्रष्टव्यानि। २

52

६९

सहस्रम् । अथैवेति बहुमथ्ये जातु विना त्रसादादहं बुबितरुचिः स्यात्तांदिता सा तथा मे ॥ सा रूपं पत्र सुपा
 ति उर्ग तथा सर्वथा भिषो भवति । सोत्र विभक्ति लेशो वचन लेशस्तु वचनाताम् । यथा । अलिकालयाय
 लकवल्तरि मालया समं शोभते तिलकमंजरी तस्या इत्यादि । वचन लेशो यथा । आयो सिंतरो माल्यः स
 त्यो नंतकु सयः ॥ स्तवावाच्यः ॥ सन्नाभयो युवतयः सत्मुख्यः सुनयनावधैः ॥ भाषा लेशविहीनः स्य
 शक्तिप्रयोन्यमथ लंकारः ॥ धत्ते वै विष्णु मयं सुतरा मुपमासमुच्चययोः । ननु उपमासमुच्चययोः कथमि
 ह संभवः साधम्याभिवादित्यत आह । स्फुटमथ लंकारावुपमासमुच्चयो किंतु । आश्रित्य शब्दमात्रं सा
 मान्यमिहापि संभवतः ॥ यथा जिननीति । मुदितमनसा सततं सुखामिना कृतानंद । सातगरी नगत्
 नयागोरी वमनोहरा भाति ॥ समुच्चये ॥ यथा । वसुधा महि तसुराजिते नी रागमना भवौ अवषथि ।
 सुरचित वराहवपुषस्तव हरे श्रीपमाघटते । अप्यंशार्थयो रपि अलंकारः । प्रकृते शब्दस्येव प्रा

धः

६९

अथमेव वचनं श्लेषोऽपि १

दे
ना
स्त

वैकुण्ठसुमनोहारिणीसदा। अत्र पुल्लिङ्गस्त्रीलिङ्गश्लेषः॥ यस्मिन्नुच्चार्यते सुव्यक्तविचित्र
विभिन्नभाषाणि। वाक्यानि यावदर्थं नाप्यश्लेषः स विज्ञेयः। यथा। इह हि न व व सं ते मं जरा पुं जरेणु कु
लं ध व लै हा व द्रु हे लं सरांति॥ त र ल म लिस मू हा हारि नुं कारि कं ग व ह ल प रि म लाली सुं द रं सि धुं वार म
अथ म र वं जे ता वा श्लेषः॥ सिद्धयति यत्नो द न्यैः सा रूप्यं प्रत्ययागमोपपदे। प्रकृती नौ विविधानां प्रकृति
श्लेषः स विज्ञेयः। यत्र प्रत्यये रागमे रूपपदेऽनान्ये रेव प्रकृती नौ तु नाना प्रकाराणां सा रूप्यं समान
रूपता सिध्यति स प्रकृतिश्लेषः॥ यथा॥ अयं सर्वाणि शास्त्राणि हृदि स्मृ व व स्यति। सामर्थ्यं हृदि मि
त्राणां मित्राणां वन्द पात्मजः॥ यत्र प्रकृतिप्रत्ययसंमुदायानां त्वत्पत्नो र्गण। सा रूप्यं प्रत्ययतः स ह्ये
यः प्रत्ययश्लेषः। यत्र प्रकृतिप्रत्ययसंमुदायानां प्रत्ययास्तत्काशात् सा रूप्यं समानरूपता भवति स
प्रत्ययश्लेषो विज्ञेयः॥ यथा। रजनि रमणो लोः षा द प ज्ञा व लोक लण ल म य प र ता ह व सै प

मिश्र २

वातापन इत्यादिषु प्रत्ययभेदेपि विभक्तिवद्वयनभेदेन विधीयते। एवं विभक्तावयव्येवचनमंतत न विर्यती
 न। तदपि वासतां मुख्या पुरःसरसत्तुः शोभनं मुखं पासीताः सन्मुख्य इति वचनभेदेपि विभक्तिभेदाभावा
 त्। यथा केले लक्षणोदाहरणानि। यत्र विभक्तिप्रत्ययवयवविशोदेकसूच्यमापन्नति वणनि विविधाना
 यत्तु लेशः सविज्ञेयः। यथा। कपालपाणिरैकाकी भिजावारी दिगंबरः। ईशोपिकालकटाश। मूर्ध्नि
 वक्त्रे विधेः लिखिते॥ यस्मिन् विभक्तियोगः समालोको गच्छ जायते विविधः। पदभंगेषु विविक्तो विज्ञेयो सोप
 दश्च लेशः। यथा। ते कोपी न धनास्त एव हि परं धात्री फलं भुंजते तेनोद्धारत र्दोत वाजिनिवहास्तै रेव
 लजासितिः। तेरेतत्समलं कृतं निजकुलं किं वा वक्रमहेये दृष्टाः परमेश्वरेण भवता पुष्टेन रुष्टेन वा
 अत्रोभयार्थे प्रकरणे घभावात् लेशत्वम्। स्त्रीपुंनपुंसकानां रादानां भवति यत्र सा रूपम्। लघु
 दीर्घत्विसमासैर्लिखितः लेशः सविज्ञेयः। यथा। लोचने रूपसंयुज्जितस्याः पद्मानुकारिणी। भूलते किं
 भक्तिप्रदं बिलोकनं प्रणयिनी नीलोत्पलस्य द्विनी ध्यानालं वनतां समाधिनिरतेन। ते हितप्राप्तये।
 लावण्यस्य महानिधी रसिकतां लक्ष्मीं दशोत्तमती पुष्पांकु कुरुतां नवाग्निरामनीने त्रेतु बहिरेः॥१॥

मवतरति ४

ग्रहलो६ ता १ नियम १

॥ रथान्तरं यं जनयेव किं न स्यादिति चेत् । उच्यते । द्वयोरप्यर्थयोः प्रकरणादि विधायकसत्वेन विधा-
यकविरहे वा विनिगमनाविरहेणाहमहमिकतया अभिधायाः अवहितप्रसक्तं प्रथमवरमभावे
तेषां कलहं कसमादध्यात् । कुत्राभिधा कुत्राभ्युज्जनेति विनिगंतुमशक्यत्वाच्च । तस्माद्यत्रैकत्रैव
प्रकरणादिकृतं आपस्तथेयं जना । यत्रचोभयार्थे प्रकरणादिकृतदभावो वा तत्र श्लेष इति निष्क-
र्षः । वधर्तृपदलिङ्गभाषाप्रकृतिप्रत्ययविभक्तिवचनानाम् । अत्रायं प्रतिमद्भिर्विधीयमानोऽप्युधा-
नवति । अत्रेति शब्दालंकारे । अत्र केचिद् । पदग्रहणेनास्मिन् ग्रहणं प्रत्ययेन च विभक्तिवचनं ग्रहण-
मिति कथमप्युधा श्लेष इति वदति । तन्न बाह् । तथाह । हारोमुक्ता कलापे हरस्यार्थहार इति पदश्ले-
षोपलिङ्गश्लेषो न विद्यते सैव त्रिपुल्लिङ्गत्वात् । तथा च यो निरित्यत्र पक्षी कसलं पक्ष्मा श्री-
रितिलिङ्गश्लेषेऽपि पदश्लेषाभावात् । तथा तापन इत्यत्र तपनस्यार्थतापनस्तापयतीति
अप्रसक्तत्वात् २ तथा मित्रोदय इत्यत्र मित्रं सुहृत् मित्रः सूर्यः इति श्लेषेऽपि
पदश्लेषाभावात् २

रत्नेन २

न

सयथा ३

केचित्त्वहारमकमेकाहारमनेकाहारवेतिस्वीकुर्वन्तीति तदुदाक्रियते) नानाविधेनैकांताभूराधि
तमनोभुवा। विविक्तेन विलासेन ततः सहस्रं नृणां ॥ अनेकाहारं स्वपुत्रेभ्यः ॥ शृङ्खलादिह
नाङ्गना धमकं शोभते तरासु। आदिपदात्मरिवर्तकपरिग्रहः ॥ अरवद्वयविन्यासवत्तनं शृङ्खला
मता ॥ अनेन खलु भर्तुं नयमकानो विविचिता ॥ यथा तन्मास्तिनारयश्च नाग्रहारविराजितम्। नव
दः सुदरीणां तन्माग्रहारविराजितम् ॥ यदग्न्यसंगमुत्पन्नानेपथ्यमिव नर्तकः। राहस्वरूपमारोहे तस्मिन्ने
यः परिवर्तकः ॥ यथा असङ्गतवचोयस्य कलिकामधुगर्हितम्। तस्य नस्या द्विषतरोः कलिकामधुगर्हितम्
अथ लोपः। वक्तुं समर्थमिदं सुस्मिष्टार्थं स्मिष्टविविधपदसंधि। युगपदनेके वाक्यत्रयविधीयते सन्ने
षः। तदर्थोपि। स्मिष्टविशेष्यकं वाचकपदमहिम्ना द्विष्टविशेषणो रेवयत्रापराय प्रतीतिः सन्नेष इ
ति। आद्यविशेषणात्समासोक्तौ तत्र संगः। ननु धर्मकिल्यता तो धम्मकिल्यनालघीयसीति न्याया

श्लो २

नाना
ग्रह
५२

४
७

५

५

स्वामि

वाणानामिति बहुवचनम् । नवशमरनेसरनेसिपाथिदे इत्यत्रार्थस्याप्रसिद्ध्या । समानार्थतामुच्यमिति
 विशेषणभावादव्याप्तिरिति वाच्यम् । एकाचः १ । प्रभिवारकत्वेराहित्ये पादे १ प्रसंगः ।
 प्रोद्यतेति कोटिप्रकटवदवतशद्वरोद्रानवद्राक । पादानुप्रासोपि यमकवत् । अयमेवलाटानुप्रा
 सइत्यपरे । यथा । कविराजमविज्ञायकुतः काव्यक्रियादरः । कविराजं विज्ञायकुतः काव्यक्रियादरः ।
 अथयमकम् । आनुप्रवालिमानाकामसमानार्थतामुच्यम् । आवान्तिर्यदिवर्णनार्थवर्णनेयमकेत
 दा । नराज्ञेत्यासर्वतिव्याप्तिवारणायैविशेषणम् । लाटानुप्रासं वारणायपरम् । विविधेत्या
 देरेकवर्णयिमकस्यासंभवेत्वात्तद्वारणायै ॥ तद्वर्जितं गज्जितमित्याद्यर्थान्तरसंक्रमितवाच्ये
 अतिव्याप्तिवारणायमुत्प्रेक्ष्यंति वारणायैषु रव्याथवाधे सतीति प्ररणीयम् । पादतद्गागद्विज्ञा
 द्भिद्यतेनदनैकधा । पादयमकं यथा । वह्नियःपरितः कनककच्छलीः सहृदितालसमाननर्वाशुकः ।
 अथल एषमवानिबराजते सहृदितालसमाननर्वाशुकः ॥ पादादयमकं यथा । सपदि कृतपदस्य
 दीहितेनस्मितशुचिनास्मरतब्दीहितेन । भवतिवतजनः सचिन्तालो नखलुमृषाकुतएववि
 नराहः । एवमद्रुद्विज्ञः श्लोकावृत्तिरुदाहाय्यम् । एतस्य बहवो भेदा अर्प्ये तमनुपपुक्तत्वादुपेक्षिताः ।

वर्ति १

श्री २

हि नखलु नरे कलि रति हरि रं बरे रावु । सो ने कस्य स कृत्य धर्मै र्वः के को नु प्रासः ॥ अने कस्य स कृत्य द व
 सिः र्थि । पं पा स वा म लु भ गार्थ द ना नं द र्थ द नाः ॥ अने ग स म र्थो ति बो र्थ र्थ ति मा रु ताः ॥ एक स्या
 प्य स कृत्य रः । परो वृत्त्य नु प्रासः । यथा भ मि भ ह द प मू व ली भ व न्नी ल ती ल म णि ण म हा रि ति । श र्वा न
 म नि गु णे क धा म ति त्र या म धा म ति स नो क्त मा म क म् । अ पि श द्वा द ने क स्या ने क वा र मा ह ति र्थि । उ त्तर रं ग
 य कुरं ग लो च ने लो च ने क म ल ग र्थ मो च ने । अ स्तु सुं द रि क लि द नं दि नी वी वि डं व र ग ती र मं व र म् । यथा वा ॥
 य ज्वे व भ ति प व नो म क रं द र्थ देः स्म र तो ध वी न प भु मि र्द ना गि न हो ता । आ वा त ष प सु र ती न ति तां न की
 त की ताल की न वि ग ल ज्ज ल सी कर ण ॥ न वानु लो नु प्रासः श्रे था न् । यथा । ति तं व गु र्थि र्गु र ण
 प्र यु क्ता व ध र्थि धा त् प्र ति मे न ते न । च का र सा म भ च की र ते नो ल ज्ज व ती ला ज्ज वि स न्ग मि नो ॥ उ लू ण
 स्त न भ्रे वा र् । यथा ह र्था कृ णा सि पि षो कृ ट क र दि व घ र कुं भ कृ टा व रं त नि ष्ठा ता स कृ त दि न्या स
 र ति क र्त्तु न द त्को ण पा हा द हा सा । श्री ग म त्व र्ग र्मा स त भ र वि क शे रः स्त नो स्फो ट कु प्य इ

शा २

मना

५

३

४८

५७

५९

कैः

५७

५९

साध्या। कालेपको धरणा मया तितथा मेव शक्यते स्थातुं। उत्कृष्टितासितरत्नेन हि न हि सखि पिष्ठिलं
 पंथाः॥ अथापुत्रासः॥ आरुक्षियदिवर्णानामन्यत्र यमकाद्भवेत्। अहरे क्वचिन्मयोसा वनुप्रासो निगद्य
 ते॥ तत्तव यमका न्यत्वे सति अहर्तया व्यंजना वृत्तिर्त्वं। न च यमके प्यनुप्रासा न्यत्वे सतीति विशेषता
 दन्योन्याश्रयः। एकाव्यप्रतिपादकत्वरहित्ये सति विरुद्धा नुसुवराहित्यादिना यमकत्व-
 स्मिन् कृत्य तदन्यत्वे व्यवहितत्वात्॥ उक्तवृत्तिगतत्वेन विविधोसौ प्रकीर्तितः। उक्तानुप्रासो
 हत्यनुप्रासश्च। उक्तो विरधः। तदल्लभत्वा उक्तानुप्रासः। केचिन्नुप्रास-
 मरेते। उक्तवदल्लभत्वा उक्तानुप्रास इत्याहुः॥ वृत्तिर्माधुर्यं गुणव्यंजिकात्तत्तदानुसुवरा-
 गतोदात्तः। आभ्यामुपाधिभ्यामितिशेषः। तत्र वृत्तिर्विभजते। मधुराप्रौढपकपात्तलिता भद्रेति ह
 तयः च। वर्णानि नामात्वा दस्येति यथा च नातफलाः। अत्येत्वनुप्रासस्य मधुराल-
 हारं क

व्यादि

तत्र १

विश्वनाथदेवविरचिते २

विरहाद्वावधिगुणदोषोद्यथक् । परपुस्तकमन्ये भर्जति दोषत्वं तदपि वक्रोदित्यवशाद्योरप्य
 न्यथात्मभुपगतमेवेत्युपरम्यते ॥ इति श्री साहित्यसुधारिणीं गुणमिरयिनाम प्रसक्त
 रंगः ॥ अवसरसंगत्या अलंकारनिरूपणे प्रसक्तते पुरःस्फुर्निकृता च शालंकारानाह ॥ तत्र शालं
 लंकारत्वं शालंकारस्योपकारकत्वं । सामान्यलक्षणं तु प्रागुक्तमनुसंधेयं । तद्देहनाह । वक्रो
 क्तः स्यादनुप्रासो यमकश्चैव चित्रपुक् । पुनरुक्तवशाभासः शालंकारतयोक्तः ॥ कर्मणालंकारो
 दाहरणाति । वक्रायदन्वयोक्तं व्यावर्त्येकान्यथातदुत्तरदः । वचनं यत्स्वदत्तमेवेति यासौ श्लेषवक्रोक्तिः
 यथा । सति सदेवसे व्यर्थं तन्वास्तु तदंगिणी ॥ अद्याप्येवमपि व्यायास्त्ववशात्तावशा भव ॥ विषयष्ट
 क्रियमाणादस्तिष्टाश्च विशेषतो भवति । अर्थान्तरप्रतीतिर्यत्रासौ काकुवक्रोक्तिः । क्रियमाणा
 तदुच्चार्यमाणान् यथा । शालंकारमपि स्वलक्षणं सोढुं शक्ये तद्दाललहलदिगर्थ । धीर्देन पुनरकारदा
 कुवितदयलात्वा कदुर्बलं । अत्रान्येनेति विषयदाणात्सोक्तं स्वयमन्यथा कदरो अपहृतो नातिव्यतिः

नानि

हिप

वि
 वि
 ५५
 २९
 त

मर्थोद्विधयः अथोतिरन्यथायथोतिः । कमेतायथा । आश्चर्येहिममसीधुभाजनाद्यावद्व्यदशने
 नैद्व्यपले) बं द्रम द शनमंडली । कतः १२ नवाव्यसिहोहोनीभयात् । यथा वा । सद्यो मुंडितमरुहतातु
 हुकप्रस्पद्धिनादेम क । एवमन्ये नम वस्तिमित्यथोतिः । द्विती योयथा । निमनय नप्रतिविदेरु
 ति बहुशः प्रतापता काविमी लीत्य ले पिधिम्यति करमपधितुं कुसुमलायी । भ्रमनय नी त्रलयोः सा
 दृश्यमन्येतापि वस्तिमित्यन्यथायथोतिः ॥ इत्याद्यां स्वासे कष हेतुनामपलापः कर्तुमयोग्यः स
 ज्यपादनी । तदुक्तं । गुणस्फुटत्वं सा कर्त्य काव्यपा कं प्रचक्षते । कृतस्वपरिणामे न कवायमुमुमी यते ।
 सप्रतिदू सं संस्कारमात्रं यो न्निष्ठ वस्तुगुणं नवेत् । काव्यं हीता कपाकं स्वाभुगुणं तेजनास्ततः ॥ गु
 लानी दशतात्पत्तो यस्यायस्ति दपायकं । दडिमानि दशेत्यादि न विचारधर्मवचः । यत्तु कैश्चिदुक्तं केवि
 दंतर्भवेत्येष्टिति । तन्ना । श दार्थगुणोत्तौ धेमेरिणौ रसधर्मेषु ते छनंतं भवितात् । यद्यपि लेखत्यागा
 त्वदे श्रिता इति तदविमं दं ॥ दोषा एव गुणभावाः सन्तु ये पदीत्यस्यापि तु वचत्वात् । तथा च विनिगमना

५६
 २९

पु.

३६

तीर्थं यथा। कांताधिनी तु या यमसि संकेतं साधिसाधिका॥ इति वदुः पदार्थे च काभिसाधिका पराभिधाने। अ
 स्यने सरसावाणी तु या या नाय कर्णयोः। त्वल्लोकोपयमे वास्य तच्चित्तं चेत्प्रसीदसि॥ इत्यत्र यन्तुः खे
 न। सिन्नं न यत्र स्तमने तदं। अभिलाषो यती तं च तत्सुखं स्वः पदास्यदमिति वक्तव्ये स्वः पदं कृतमिति। त
 था एक वाक्यार्थस्यानेक वाक्येन प्रतिपादने व्यासः विस्तारः। अनेक वाक्यार्थस्य एक वाक्येन प्रतिपादनं स
 मासः। कमेणो राहणं। यदेव तन्मुस ध्याया मध्यमा लंघ्य जायते। तन्निगलं वनं कृतं नमसदा लंघनं च तत्।
 अत्र मन्नास्तीति वक्तव्ये। तथोक्तं। समासो यथा। पतिश्च शुर ता मेष्टे पतिदे वरतां नुजे। इतरेषु च पर्यालोका ३
 स्त्रितयं त्रितयं त्रिषु। एवैकवाक्यार्थे बहुवाक्यार्थमिदं धनात्ममासः। दीप्तं सत्वं कीर्तिः। दीक्षाः भेगा
 रादयो रसायस्य सदीप्त रसः। तस्य भावो दीप्तरसत्वं कीर्तिः। यथा। प्रेयान् सो यन्मापाकृतः सपथं वा रा
 नतः कांतयादिनापमेव पदानि वा सभवा या वन्तया त्पुनस्तानि तावत्प्रत्युत पाति संपुष्टगलन्ती वी
 निवधैः ततो धावित्वेव कृतप्रणामकमने ज्ञेयो विधिः प्रगतिः॥ तथैव। अथ सिद्धिरूपः समाधिः।

मृदुकरपरिचरिता नरे मोक्षिताय क त्रय तव सुधापुकारी करी प्रः शिथ

चरति नो कंकः १ लयतिरिङ्गुः के ल को पेद्रिया ५ स्थपा १२
थामभुरमधिकं वै तस्यापि प्रसन्नरसं फली । सकृदपि जनो मध्यस्थः सन्नृसीतरविजनो वदतु यै दिहान्यत्वा दुस्य किमि
त्रियारदनं च दात । अणारुणं सोकुमार्यं अकां डेशे कदाचित् स्वाभावः परुषो जयः । यथा । सारसवत्ता विहता
नवका विलसं तिलसं तिनो कंकाः । सरसी वकी र्ति शो र्ध गतवति भुवि विवि क्रमादित्ये । तथा वस्तु स्वभावस्फु
टत्वं मर्थ व्यक्तिः । वस्तु नः स्वभावस्फुटत्वं वलनिया व्यक्तीकरणं यत्र सा अभिव्यक्तिः । यथा । आधाय को
मिलकरां पुज्ज कोलिताली माली समाज मधि हृत्य समालप्यती । मंदस्मितेन मपि सा विवि लोकि तेन चै तश्च
कीरनयना नु लुकी चकार । इत्यर्थ व्यक्ति व्याख्या च स्वभावोक्ता वंत भवियंति । तद्वोध विजृं भित्त । आ
र्थस्याभिप्रेतस्य वस्तु नो अभिव्यक्ति भावि व्यक्ति रितिया वार्ता । यथा । यो त्यामु कुर्वलित कंधरमा
न नंत सा ह न वंतरात यत्र निर्भ व हं त्या । दिव्यो मृतेन च विषेण च पक्ष्म लाक्ष्या गा दं निखात इ व मे हृदये क
दाक्षः ॥ अग्रान्यत्व मुदा रता । यथा । कामं कंदर्प विं डलो मयि वा मा स्मि निदयः । त्वयि निर्मत्सरो दि
ष्ट्ये रप ग्राम्यो थोरि सा वरुः । पदार्थे वाक्य रचनो वाक्यार्थे च पदाभिधा । प्रौढि व्यसि स मा सो व साभिप्राय
त्वमस्य च ॥ प्रौढि रो जः । क्रमेणो राहरणा सि । चंद्र इत्येक पदार्थे । अथ नयन समुत्थे ज्योतिरत्रे रितं दि

नं २

५४

२०
५५

मुद्राहरिता

किमि

५५
२०

स्याः षट्नायास्तद्वपः श्लेषः । यथा । यन्माके योऽस्ति ताते शिरसि शशिकला किं नु नामे तदस्या नामे वा २

स्यो विदुषो वीर्यो । अनुत्पल्यत्वमस्य कुरुत्वम् । उत्पल्यं विशदं स्वच्छमित्यमरः । उपपत्तिरुपपादोऽनुक्तिविन्या
सः । यथा योगः संमिलनं स एव रूपं यस्यास्तरे तत्पारिवितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः । नारी च्छामिलं दुःकथयतु वि
जयानप्रमार्णयदि दुर्द्व्याति ह्येदुमिहोऽपि सुखरितं शाश्वमव्यादिभोर्द्विः । यथा वा । दमं ह्युरेण वरणाः क्षतद्रव्य
कां डेतवी छिता कति विदेव पक्षानि गत्वा । आसीद्विहं तव दना च विमोक्षयती शारवासु वल्कलमस-रुमपि दुःमाणा
मित्यादिषु वज्रं का येषु दण्डा नुणत्वं निर्वहते । नैवे वि-अमात्रमेतन्नगुण इति कस्य विदुषणमस्तीति वार्थं
। अहो आताप्यणिं परगुणधेनो हिना यद्गुणत्वसाधकमेव गुणत्वबाधकतयोपन्यस्यते । यद्देवि च्यचमत्का
रा नुगुण्यस्य गुणत्वसाधकत्वात् । इत्थं प्रत्येतेषां तेषां मन्यदधि वचनं मनादरणीयम् । अथ विमल्येयाव
दध्यदिता प्रसादः । यथा । कांची पदं निर्दं । ननु विमलमणि कांची पदमिदं । विमलमणिपदस्याधिक्यात् । अ
वैषम्यं क्रमाभेदः समता । यथा । उदेति स विनित्यादौ । केचिन्नु । अवेधन्यं सुगमत्वं । यथा । केयमवगुं न व
ती नाति नारि स्फुटं रूपलावण्या । मध्येतपो धनानां किं सत्यमिव पांडुप्राणा । उक्तेर्वैचित्र्यमाधुर्यं ।
एकस्यैवाप्यस्य भग्नं तरेण कथमंतदेव नदी कंतत्वं गुणः । यथा । अमृतममृतैकः सदेहो सधन्यपि नान्य

प्रागुदाहृतं । २

मितियावत् ३

य
क
यं पक्षितम्

ति ४

रंजादयस्तः। सताभयस्तमो जो गुणमाहुः

ताताक कववस्त्रेव वाफणी ३
भनाये विशेधलो युक्त मुदर के छिडुयते। य ॥ नीलां बुजं कोडा

पदोक्तोः संपदा। अनेन सस्त जेतरां तु रगमेध, कश्चमभुगिरा। रदं दुरामोदनी। पदव्यासस्यगा

ठलै वं त्योः कवी भराः। अनेनाधिष्ठिताः प्रायः शब्दां भो नरसायनम्। धातु नस्तम भिसी सरमागस्त

शिर्षा मदीममेहितवे ताः। योधिदित्यभिललाषनहा लांडुस्त्यजः किंलै सुखादपिसातने कोतिरोज्वल्यभित्याहु

गुलीगुणविशारदाः। पुराणविनस्तानीयंते न नय्ये कवी वं वः। कल कणितगीते नै कंठे नाचूर्ति ते क्षाणः।

पाणपतः परिचयपरिरे सुखं विप्रिया। आरोहं त्यवरोहंति केनेणयतयो हिवत्। समाधिर्नाम सगुणस्तेन पूतोस

रस्वती। चंचु न भ्रमित चंडागदभिद्यातसं कर्लितो रुमुगलस्य सुयोधनेस्य। स्था नावन ऊ ध नेशेणि

तशोणशौचं रुतं सथिप्यतिक चोस्त वेदेभिभीमः। नर्तु सुकुमारता कीती कष्टत्वग्राम्यत्वरोष दयत्यागा देवा

भ्रितेन गुणाधितिवाची। वैपरीत्यस्यापि सुवचवात्। अपिच। कष्टत्वमोजोव्यंजक वर्णवत्त्वं सुकुमारता तु म

पुररसव्यंजक वर्णवत्त्वं तथावातयोः परस्परभावस्त्वत्वा भावात्केयं कष्टत्वत्यागात्सुकुमारतापरिश्रुः।

एवमविदग्धप्रयुक्तत्वरूपग्राम्यत्वविदग्धप्रयुक्तत्वरूपकौत्योरपि बोध्यं। तस्माद्विनिगमनाविरहादयोरेव

दोषगुणत्वं सिद्धमित्यलं पल्लवितेन। इति शब्दगुणाः। संप्रत्यालंकारिकमर्थन्यैः कृतापलापानथ गुणा
अकाशयामः। तत्रैकं न कीदित्यां तुल्यगत्वोपपत्तिरूपघटनात्माभ्युपेयः। अस्यार्थः। कर्मक्रियावरपरा कौधि

x पथावा। अन्योरनव धीं गिस्तनयोर्न भमाणायोः। अवकाशे नपयिस्तववाहुलतां तरे। ६

59

2 दै

ल्लोकि
कार्थानि
ति क्रमा
स ४

वि

46

54

क्र

गर्भेण ४

क ७

48

उच्यते। वक्राद्यो विलयवशाद्यथा दोषस्य कुचिजुलत्वं तथा गुणस्यापि कुचिदोषत्वे को दोष इति। वंधेष्टयत्वं च त्वेवमा
 धुर्यं कथितं बुधैः। अनेन हि पदव्यासाः कामं धीरामधुश्रुतः। एतच्च पदत्वमित्युपलक्षणमल्पसमासो मध्यसमा
 सो वाग्राह्यः। ~~अनेनोदाहरणं~~। रक्तसरवीभिः शपथैरने कैराष्ट्रमातापिन तान नैव। स्मितेन लज्जामधुरेण
 गौरी निवेद्या भासनिजामवस्थां। यथावा वैवस्वतो मधुर्नाम मनीषो मनीषिणी। असीन्मही च तामाद्यः प्र
 तावच्चैदसा भिव। वैवस्या जरेठत्वं च सोऽमुमाय्य बुदा हते। एतेन वक्रिता वाचो रूपा त्वान्मृति-हमाः॥ यथा। न ह्यस्य
 ते चैद न गंधवहो न को किलः कर्जति कान नाते। स को विदेशः परिश्रान्तिः नृनयत्रवापल्लवितोरसालः॥ यथावा
 वासं तीरसर्वं दुर्लुं दुर्लुं दिदिदिह वरैति। धिर्मोदिमरविदेनैवैवैदहरैति। पश्चादिदगतिवन्ति पुरस्तादिव वस्त
 जः। यत्रार्थव्यक्तिहेतुत्वात्सोयव्यक्तिः स्मृतो गुणः। अत्रार्थपदेन वाक्यार्थ उक्तः। ते न प्रसादाद्देहः॥ यथा॥
 शरणा निपतितः कतिस्त वायं वयमधि जादु क्राहताः सपत्न्या। किमपरम वशिष्ठ ते यदर्थं कथय करोषि सरोरुहा
 र्हिमो नै। यथावा। वेदान्तसैः पश्चिदनेषु वनेषु वासस्ताता ज्ञेया जनानि तत्र तवानुरोधः। प्रोमाधिकस्य भरतस्य च
 राज्यलाभो रत्ने रादेवि किमतः परमर्जनीयैः। इत्येवमर्थस्य कथयति त्युदाहृतं। वेदिव्यं न प्रपद्यते ते न श्रुत्याः
 पदकृताः। पदानां नृत्त्यत्राप्येवमित्यर्थः। यथावा। यनभुवितनुमात्राणमाज्ञाति
 यानि भवति गरायानैव ते पद्यपातः।

उत्तर

न

विकट
त्वं न

आरणा ३

68

५३

४

५

एणेमतः। यथा। असकलनयनायलोः। तद्वदपरिहासमतो। तल्लुखिपुसादिरेवमेवैकथयकि
 यंतिदिनानिबं वनीयः। यथावा। दिशिदिशिपरिहृत्सकलभाः। पिशुनगिरोगुरुगर्जनैवतादक। सहचरिहरयेनिवेदनीयं
 नवेदुरोधवशादयोविपाकः। केचिन्नुओजोशुताभिभित्तंशैथिल्यप्रसादः। ननुगाणान्तदयोःपरस्परविरहस्तपयोः।
 कथमिभित्तत्वमितिचेत्। अनुभवदृष्टतास्मान्। अतएवोक्तं कस्तप्रेक्षणीयेषु संस्त्ववः। सुरवदुःखयोः। यथा नुभ
 वतःसिद्धस्तथैवोक्तः प्रसादयोः। यथा। अथसविषयव्यावृत्तात्मायथाविधिस्मृत्तवैतपतिकुदंदत्वायनेसितातप
 वारणं। पुनित्ततरुचायोतयोदेवोसहशिश्रियोगलितवयसामिदवाकणानिदं हि कुलव्रतम्। अतएवोक्तं। अथ
 त्वमोक्तसामिभ्रप्रसादं प्रवक्षते। अनेन न विनासत्यैस्त्वदते काव्यपद्धतिरित्यप्याहुः। प्रतिपादप्रतिज्ञो कमेग
 मार्गपरिश्रमः। दुर्वेधोदुर्विभावश्च समतो तिम तो गुणः। यथा। यः श्री रवेऽतमालपत्रतिदिशः प्राच्याः स्मरन्मापतेः पा
 नुस्त्रेतिदं तपत्रितलसल्लस्मी। कुरंगीदृशः। केलिवेतसहस्रपत्रतिरतेकिंयत्तुषाथोचितः। कडाजजतसीधुपा
 त्रतिशशी। सोयंजगन्नेत्रति। ननुनातं गाः किमुद्वैहतेः किमफलैराडवरेजं दुका। सारंगामहिमामदं ब्रजताकिं
 शतयेषुशरानके। कोपादोपस्तमुद्ररोक्तसदाकोटिभादेः पुरः सिधुधानि कुरुते स्फुरति यत्तु कर्जितं त्रि
 तमित्यादौ सिंहाभिधाने मसृगावर्त्तात्पागोमुता इति सम ताया अभावस्य पुरा त्वमिति कथमस्या गुण त्वमिति चेत्।

५३

रि २

नि

डाकरवेडितरिपुस्कोधप्रोच्छलकोलिनाल धाधिपम् ॥

गु

तां। केइत्यातिग्राह। धृतिवर्गात्यगास्यशब्दवर्तिनोलेन। अह। तत्त्वनाधुर्व्यघटनातथा। शिरसिधिर
स्तिनिजवर्गात्यपुक्ताः स्यशाः कास्योमाताः। दवर्गकज्जि। उराहरली। अमैरुंदर। गणौरनिघर्नदनामिले। कलिंदन
दिनीतदेननैदनेदनेदने। एतादृश्येनघटनावेदभा। योगआघटतीयाभ्यामैत्ययोरेणतुल्ययोः। दादिशब्दोवृ
त्तिदेच्यंभुक्उद्धतऊजसि। उराहरली। मंथायस्तीर्णवामः। लुतकुहरवलनमैदरधानधीरः। कोणाचातेषुगज्जितिल
यघनघटान्योन्यसंघट्टवैडः। कल्लाकोधाग्रहतः। कुरुकुलनिधनोत्पातनिघर्तिततः। केनास्मस्तिहनादप्रतिर
सितसरवोडुडुभिस्ताडितोयं॥॥ एवंविधाघटनागौडी॥ एतदुभयभिन्नाघटनापांवालीतडुकी। माधुर्व्यवर्जके
वर्तेवैदभा। रीतिरिष्यते। ऊजःप्रकाशकेलैस्तृपांवालीतैस्तथापरे। इयमेवप्रसादव्यजिका। यथा। ललि
तलवंगलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरे। मधुकरनिकरकरंरितकोकिलवृत्तितकुंजकुटीरे। समासव्यंज
कत्वंस्वयमुदाहार्यं। स्वनायाव्यंजकत्वंमुदाहरिष्यते। इत्याहुर्ममदवरणास्तदपरेनभूमंते। तथाहि। तदपोषो
शदार्थोसगुणविति। तथा। अदोषंगुणवत्काव्यमिति। तथा। यदिहरिस्मरणेसरसंमनोयदिविलासकलासुकु
त्तरुले। मधुस्कोमलकांतिपदावलिभ्रणुतदाजयदेवसरस्वती॥ इत्यादिव्यवहारदर्शनात्तदुत्तमानांशवैदसित्वं

५२

५२

५५

महतीये

चित्तेषु न वदन्तीति तत्रोऽर्थः। अथ वदन्तीति विस्तारो धिकाशे च। तत्र च ग्राहक रूपाणां तेभ्यो दुतिः। वीरवी भत्सरो
 देभ्यो विस्तारः। हास्यादु तं नयान केभ्यो धिकाशः। अदु तेन य न वि काशः। नयान के दुता पसर रा मिति। कुरो वि प्रल
 ने त द्यु ते वा मिशया चिते। दी स्या त्म विस्त ते हे नुरो गो वी रसा स्ति तिः। वि तस्य विस्तार रूप दी हि हे नुरो जेः॥
 वीर वी भत्सरो रौ द्यो स्त स्या धि क्यं क्र मे ण तु। वी र वी भत्सरो रौ द्यो स्त शय मो जः। एवं हा स्ये भं गारो ग तया मा धु र्य
 प्र कृष्टे। धिकाश धि मिति या अ जे पि प्र कृष्टे। एव म द्यु तेभ्यो जः मा धु र्य नि प्या ला द क त्वे रूपं तया। एवं नयान के धि क्यं
 मा धु र्य नि ग्न चिते ह नि स्व भा व ते धि वि भा व स्य हो स र स तया अ जः प्र कृष्टं च। शु क्ळे ध नाग्नि व त्वं जल व त्स ह
 से वय त्। व्या जो त्य न्य त्र सा दो सो स त्वं वि वि ह तं स्ति तिः। अ न्या द ति। व्या प्य मि ह वि रौ य दा वी र रसा दि भु वि रौ
 व्या जो ति त दा शु क्ळे ध नाग्नि व त्। यथौ हा भं गार क रूपा दि भु वि रौ व्या जो ति त दा स्तु जल व त्। त द्यं वि वे कः। अ
 ग्राह हा स्य क रूपा दु त शां ते पु पं च सु मा धु र्य वी र रौ द्य नयान के वी भत्से पु च तु र्गु अ जः। स व रि से सु प्र सा द इ ति प्र कृ
 व्यौ गुण दृ त्वा पु न स्ते र्वा ह तिः। वा द्वा य जो र्म ता। गुण दृ त्वा उप चारे ण। ननु न द शो ति त या व ते त्र य ए वि स्वी का य
 न पु नः प्रा ची दं श गुणा इ ति भा वः। ते नु व द्वा त्। अ ते र्वा र्थे न क व र्णा नाः। अः समा सो र च ना ते र्वा र्थे न क ता मि
 ५३

विश्वनाथदेविनिर्मितिरोषोत्सारणा

५

यापारत्नलक्षणा यथाकष्टमजय्या

भित्तिरसपरिपोषकमनादत्यापरिपोषकस्ततिः नायकावेदग

मात्मनोनायिकायाश्चवर्त्मनमनादुत्पदि स्यराज्ञःप्रशसने हर्षक बीजवात्रनायकावेदगध्यप्रतीतिः

॥अत्रनव्याःपतेप्रतिभुविभावादिग्रहद्वारभ्यद्विशाद्वर्त्यतांअवुचिताथद्विर्वातभूताःअतएवोक्तधनिकता॥

अनौचित्यादतेनाम्यदस नैगस्यकाङ्क्षां प्राप्तिं चोत्पदधत्तु रसस्योपनिषत्परा ॥ इति ॥ साहित्यसुधासिद्धौ

पंचमस्तरेगः ॥ ॥ दोषानुक्ताप्रानावसरागुणानाह ॥ रसत्वसमानाधिकरणत्वे सति उत्कर्षहेतुत्वं गुणत्वं । अ

लंकारे प्रतिव्याप्तिवारणाय सत्यं । उत्कर्षश्चरत्याद्यवधिः स्य चैतन्यस्य आनंदो शो आचरणस्य सम्यगुच्छेदः ॥

नत्विदमसौ भवि । गुणानां वर्णधर्मत्वादिति चेत् । मलाद्यवेन रससमवेत्तत्वे वा नीका रतत् । तथा हि । रसापेक्षया

वर्णाः समासो रचनाश्चानिप्रभततरा इति लाघवे सहकृतं प्रमाणे न माधुर्यादीनां रसवृत्तित्वकल्पनात् । न च

गुणस्य रसमात्रसमवेतत्वे मधुरो वर्त इत्यादि बुद्धिर्न स्यादिति वाच्यं । तत्र तादृशगुणव्यंजकत्वे नापि निर्वह

त् । लाघवस्यैव विनिगमकत्वात् । अथ गुणानां भिदा । माधुर्ये जिप्रसादाख्यास्त्रयस्तेन पुनर्दश आह्लादवैभ

धुर्यं च गारे दुतिकारणा । गारे । अथ त्रिभोगे । दुतिर्विगलितं त्वैव विप्रोषव्येगा उत्कर्षरूपा जातिर्माधु

र्यमिति त्रौचः । शक्तिस्सादृश्यादिबुद्धिर्विकरवपदार्थः । गारादिद्वितीयाधुर्यमित्येव । इहाह समाजिकानां

वचः १

कृ३

न

५१ भा

०२

५१

क३

अंगीरसो नवे दे को वीरः अंगारयववा । अंगमन्ये रसाः स च कुप्यो निर्वहणे कुतमिति ।

मित्याहुः ५

एवमन्यत्रापि

अंतर यानि शोकोद्रेकादुबधेन प्रतिन्यति विसे अंगारः परमेव न धत्ते कुतः पक्षिपोषः न वा पक्षिपुष्पः स्वरते इति भावः ।
वि छेद इति । विवर्णांतरस्य संगवर्णनया अनवसरे प्रकृत विच्छेदः । यथा वीरवरिते राम नामग्न्ययो ह्यसिधिरुदे वीररसे
कै कणमोव नायंग उमातिरामस्योक्तो । हृषकता वीजं चात्र अनवसरे परित्याग प्रतीतिः । अंगस्याप्रतिवित्तिः
अंगिनमपेक्ष्य अंगानां शुभाशीला पुत्कर्षः । यथा हयग्रीववधे हयग्रीवस्य । अत्र वलवतो दुर्बलस्य बाध इति न्या
यादे परित्य बोध एव हृषकता वीजं । अंगिनो ननु संधानमिति । प्रधानस्याप्रतीतिरिति यावत् । यथा रत्नावली वा
प्रव्यागमने सागरिकायाः विस्मृतिः । अंगिनि अंगस्य कृतं दुष्टिहाहित्यं हृषकता वीजं । तथा हि । प्रवधेनानारसेन
मधित्वं तदवयवकं थानां नानाविधत्वात् । तत्र च न सर्वे जा प्राधान्या । परस्परनेरपेक्षे एक वाक्यतामैंग प्रसंगात् ।
एको रसो अंगी प्रतरेषां तदे विन्यायाय केनो गत्वं । तथा चोक्तं धनिकृता । प्रसिद्धे हि प्रवधानां नानारसानि बंधने । अं
गीरसो भवेदेकस्तु दुर्लभकमः परे । तथा चोक्तिनास्तु पछितौ कुतो गानां वै विन्यायात् । इति मिति भावः । प्रकृतीनां वि
पर्यय इति । रसानुधकारकत्वे सति अन्यथा प्रमाणा प्रतिपन्नस्यान्यथावधारणं लक्षणां । सत्यं तं विशेषणान्तर
पकारं कारादि विन्यासः । प्रकृतयो दिव्यौघ । धारो रासुधी से हतधीरत्ननि नधीरप्रतां ता उतमाधममध्यमा
धो विनीलो केशा स्त्राहि । न्यथा न विपर्ययः । हृषकता वीजं चात्रा न्ये यप्रतीतिः । अंगीग स्यान्निधान

पृ ३

परि

त्ये

दिव्यादिव्यादिव्या नि
तासां ज

उप ह

नेत्रत्रयेणाद्रुतः॥ २ वस्तुतस्त्यः अपदार्थ एवोतः

शमा ३

न

62

५०

नेत्र
मा

इत्यादिवाच्यभिव्यक्तिरस्य शब्दोपादानं यथा । त्वमग्रतः सं चरचंचलाक्षित्वमेवम् । चरनिःसराग्ने । इति बुबुधवेदमनिवर्ति
दीप्ते मिथो बुराणाभिपुनो विधे न च ॥ रसस्य स्वशब्दोपादानं यथा ॥ अंगारगिरिजानने सकुरुतोरत्नां प्रवीरः स्मरे बीभत्सो
छिभिस्तत्कलाचिच्छिन्नम् । स्याद्रुतस्तं जया । रोदोदृष्टा विमर्दने नैर्मुक्तं नमः प्रयातां चिरादित्त्वं सर्व रसात्मकः पशु
पतिर्न्यासतौ भूतये ॥ एवं छात्रिभावस्य बोध्यम् । कष्टकल्पनयेति । वस्तुतस्त एतत्पत्तिकष्ट एवोतभावः । प्रतिक
लविभावाति । प्राक्ततरसविरुद्धव्यंजकत्वं लक्षणां । विरुद्धव्यंजकत्वेन विभावावुभावव्यभिचारिणां त्रयाणां परि
ग्रहः । हृषकतावीजं चात्र प्रकृतरसविरुद्धव्यंजकत्वं मतीति । यथा । रोगेन यिप्रणयकेलिकलाविलासैराश्रय्य देहिमिह
साथ्ययो वनांते । पश्यप्रतिक्षणमश्व रसप्रधानमायुः पयः पिबति कालविडालरपः ॥ अत्र मृगारे प्रतिकूलस्य
शतस्यानित्यताप्रकाशकस्तपोविभावस्तत्र काशितश्च अभिचारी उपासः समैकलं मृगारमुक्कलयति । दाक्षिण्य
कः पुन इति । विच्छिद्यविच्छिद्यग्रहणं । यथा कुमारसंनवे रतिविलापे ॥ परिष्कारस्याधिरसस्य अथ सापुनैव विह्वले
त्युदीपनं कृत्वा मधुपर्शविच्छिद्यतमवेच्छरुते दसाभिशाभित्यादिना पुनरुपादानं परिभुक्तमालतीपरिमलव
हिस्योर्वहमिति । हृषकतावीजं चात्र विच्छिद्यपुनरंगोपनिबोधप्रतीतिः ॥ वस्तुतस्त वेद्यांतरसंवेधेन रसधारावि
छेदो नैवतीति तदेव हृषकतावीजं । अर्कोऽप्रथमं । यथा वेलीसंहारे द्वितीये के सैनिकधारे संप्रवृत्ते दुष्योधनस्य

य ५

५०

रे ४

विच्छिद्य २१

रसदोषत्ववसात्तादसविद्योतकदोषत्व ७

घ

हिता

व

वंद्योर्नमस्कारः। निरुतार्ये इत्युपलक्षणं। अत्र युक्तमपि बोध्यं। अंगीकृता कविदिदो रसो लोकास्वाय दोषता।
 प्रसिद्धे पादरादौ कवि लोकास्वाय दोषता। अत्र एव गमनः। संवातस्य हिलो केन न दोषा दोषतां धर्मः। शिवलि
 गस्य संस्थाने कस्यास्य च भावना। लाक्षणिकं यथा। अविदितपुण्यमित्युक्तमपि गतिः कर्णे युक्तमिति यु
 धारं। अनधिगतपरिमलार्थि ह्यतिदशमा लती माला॥ अत्र वसतीति। हर्षभयादिषु केव लरि न्यूनपद
 मधिकपदं गुण इति नष्टयक। प्रतिपादनमर्हति वक्रोचित्ये नैव गतार्थत्वात्। विहितस्यानुवाधत्वे अर्थो
 तस्मिन् संस्मृतवाच्ये लोकादुप्रासे कथितपदन दोषः। तत्र ह्यर्थं प्राप्नुदाहृतं। लादा उप्रासे उदाहरिष्यते॥ ॥
 रसदोषानाह॥ यन्निवारिरसस्वादिभावानां शब्दाव्यता। कष्टकल्यनया व्यक्तिसुभावाविभावयोः। प्रति
 कूलविभावादिग्रहो दीप्तिः पुनः पुनः। अर्कादे प्रथमं हृदो व्यंग्यमप्यर्थे विस्तरति॥ अंगि नो ननु संधानं प्रा
 कृतीतां विपर्ययः। अनंगस्याभिधानं च रसे दोषास्त्वेष्टाः। यन्निवारिदि। नो स्वशब्दोपादाने भावो
 निखरसं धानं त्वं न संस्मृतः॥ यन्निवारिभावे व ते पीतं तद्वत्त्वात्। अत्र एव काव्यप्रकाशे यन्निवारितायां मि
 तः। तथा। अविद्योतकदोषत्व ७ रसः पूर्व ॥ ततो रसभावो चेत्तापि भावो रसः स्मृत

र ५

ति ४
य

स्त ५

सियह्यारिकडे नातंगा नामची हो पारिपरयुक्त घेयापतंती बघया। तत्स कोय कदाचिह्न लायति विदितं ते स्तुकिं वा
 स्मिदत्ता मत्तेभ्यः श्रीनियोगा रुदिनुमि वने ते वां बुधियस्य कीर्तिः अत्र विदितं ते स्तुतिं ते न वेदयितव्या बुधिताथ
 मिधानेन को धामिभ्यः के श्रीस्तस्मादपस्त तेति विरुद्ध प्रकारयते। तथा। विध्ययुक्तस्य धेया विमर्श अंतर्भावः। य वि ३
 ध्या। वाताहारतया जगद्विषयैः शब्दास्य मिश्रं धितं ते यस्ताः पुनरुधतोय कलिकाती व्रजतैर्बहिभिः। ते पित्रस्तस्व
 मरुचम्विसनैर्नो तां शयं लुब्धकैर्दमस्य स्फुरितं विदन्मपि जनो जालो गुराणी हते। अत्र जगन्निःशेषं धनुं वाता
 हारतमाचरितमित्याद्यौ धर्मे हि मस्य स्फुरितमित्याद्यर्थो निरन्वासस्वरसंविधिविधायी ये विधेयस्य सुकृमाभिधाय च
 नेन स्फुर एव विधेया विमर्श अंतर्भावः॥ तथा विधेयविरोधं नुवा दस्तपस्याप्यनुवादायुक्तस्याप्यनुविताथ धिवां न
 भविः॥ यथा। अयं शमाहस्ताभिराभसलभ्रैति शरणास्मरकीडा व्रीडाशमन विरहिप्राण दमन। सोहं सोतं सप्रच
 लदलनी लोत्पलसरदे सरवेरोहं नोहं श्लयय कथय केदुवदना। अत्र विरहिप्राण दमन त्वे विरहिमोहं श्लयय कर
 तात्त्वमत्यंत विरुद्धमित्यनुविताथमिति। एवं तत्तुः स्वीकृतस्य समास पुनराहो। तथा। अश्लीलस्यानुविताथो प्य ३
 मन्वेवमधिकपदादानां मदीनरथ केतमां स्यादिति चेत्। कावोहानि श्रितिनवीनः पथाः॥ ॥ दो नानुस्फात दामा
 सास्ता प्रतं प्रमहवयं। नरो यः योनिरुक्तं स्यादथा विन्यस्य बोधनादिवयः॥ अनुज्याकिरा विहेन दोष्टा विस्फु

इदं प्रवृत्तत्वादि शस्यैव्यकपत्रां कष्टप्रथमपत्रिकायाः शोधपत्रम्।

शोण एवेति नियमो न वाच्यः॥ तथा। विशेषपरिवृत्तस्य न्यूनपदे॥ यथा। ययामां ययामलि
मानमानयतमोः सां द्वैमषी कूचकैर्मंत्रितं मथप्रयुज्यहरतश्चेतोत्पलानां श्रियम्॥
चंद्रार्णयितक्षणाच्च कणशः कृत्वाशिलापट्टके येन द्रष्टुमहं क्षमेदरादिशस्तद्वक्रमु
द्रांकिताः। अत्रज्योत्स्नीमिति ययामाविशेषोवाच्यः। तथा। विशेषपरिवृत्तस्य न्यूनपदे॥
यथा। कल्लोलवेल्लितदृष्टत्परुषप्रहारे रत्नान्यमूनिमकरालयमावमस्र्छा॥ किंकोस्तले
नविहितो नवतोननामवाध्याप्रसारितकरः पुरुषोत्तमोपि॥ अत्र विशेषपरिवृत्तिर्द्विशेषोपादानाद॥

न

तथा नियमपरिहृतस्यापि न्यूनपद एवोत्तराविति । नियमस्य शब्दादप्रतिपत्तिरिति नियमपरिहृतिः । यथा । यत्रा
 नुल्लिखितारव्यमे- हविलं निर्माणात्तेतद्विधेरुत्कर्षप्रतिषेधो गिकल्प्य नमपि न्यकारकोटिः परा ॥ याताः
 प्राणभृतां मनोरथगतीरुल्लंघ्य यत्संपदस्तस्याभासमरणी कृतारम सुमणे रश्मत्वमेवोचितम् ॥ अ
 नुल्लिखितारव्यं । अनिर्दिष्टकथकम् । अत्र छायामात्रमणी कृतारम सुमणे स्तस्या रमतेवोचितेति
 सानियमत्वं वाच्यं । तथा मात्रार्थे कृते गुणान्तरव्यवच्छेदेन निर्दिष्टातिशयः प्रतीयते । प्राकृतमणेर्गण
 नायां विंतामणेर्गणनमनुचितमिति कवितात्पर्यविषयी भूतार्थः सिद्ध्यति ॥ तथा च विंतामणिद्व
 त्तिगुणव्यवच्छेदाय मात्रार्थो विवक्षित इति निर्गलितोर्थः ॥ तथा अनियमपरिहृतस्याधिकपदे
 । अविवक्षितनियमस्य शब्देन प्रतिपादनमनियमपरिहृतिः ॥ यथा । वक्त्रा भोजे सरस्वत्यधिवसति
 सदाशोण एवाधरस्ते वाङ्मनः काकुत्स्ववीर्यस्मृति करणपटुर्दक्षिणस्ते समुद्रः । बाह्व्यः पार्श्वमिताः स
 एतपि भवतो नैव मुच्यन्ते । ह्यस्वच्छं तस्मानिसेस्मिन् कथमवनिपतेतं बुपानामिलासः । अत्र

तथा च प्रकृतवाक्योद्देश्योक्तप्रहितार्थरूपापुष्टार्थस्याधिकपदेनिरर्थकपदेनिरर्थकत्वात् तर्भाविः। यथा तस्मात्
 श्यामलो नो धिलं घणामासवानरः। कष्टस्य लिङ्गं अतर्भाविः। व्याहृतस्योद्बुधितार्थे अतर्भाविः। यथा। अर्घ्योपि
 स्मरति रसो ललसन्नो मे भुग्धायाः स्मरन्वतुराणि वेष्टितानि। भुग्धायाः स्मरन्वतुराणि कथं वेष्टितानि। स्मरन्वतु
 राणि वेष्टितानि वेष्टितार्थं भुग्धा। यथा वा। उगतिर्जयि मस्ते ते भावान्वेदु कलादयः प्रकृतिसधुराः संत्वेवान्ये
 मनोमदयति यो। मम भुग्धयः यथा तालोके विलोचनचंद्रिकानयनविषयं जन्मन्येकः स एव महोत्सवः। अत्र यदेव
 पैक्यार्थं तदेवोत्कर्षोद्धारोपितं। उत्कर्षोद्धारो वा प्राग्यस्येव निगद्यते। तस्यैव चेत्तदर्थं त्वं व्याह
 तार्थं तदा भवेत्। एवं पुनरुक्तस्य अधिकपदेनिरर्थकत्वात् तर्भाविः। तथा कुः। क्रमस्योद्बुधितार्थे अतर्भाविः। एवं
 ग्राम्यो ग्रामसंभवः अविशेषस्तत्प्रतिपादितः स्वरिरंसादिः तस्याप्युद्बुधितार्थे अतर्भाविः। एवं संधिस्थस्य संधि
 स्थ एवोत्तर्भाविः। एवं निर्हेतो न्यूनपदे ती एवं प्राक्षिप्य हि तस्यां उद्बुधितार्थे। विद्याविरुद्धस्याप्युद्बुधितार्थे अतर्भाविः।
 विद्येत्पुनरुक्तं प्रत्यक्षान्वितो धो प्रबोध्यं। यथा। सविवाणस्तदंगमः। अनुमानविरोधेन कृतं तदंगमः। आ
 गमविरोधेन कृपा लंपरं मेधमि त्यादि अनुविताये अतर्भाविः। एवमनं कृतं त्वं दृष्ट्यभोग्यं नुं नुपायं कायत्वं
 न दोषः। किं नुपुणाभावः। उत्कर्षोद्धारो वा प्राग्यस्येव निगद्यते। तस्यैव चेत्तदर्थं त्वं व्याह

प कर्षार्थ

प्य ८

प्य ७

अ व २

अ १

वभान
गत ॥ नव

रीत्या
मपि
६३
४९

नुचितत्वात् नकीर्तनप्रकाशस्यानुक्तत्वात् एवं तत्प्रकाशः यथासमापनं गुणः तदभाव एवायं न दोषः ननु वेपरीत्यमेव कुतो न स्यादिति चेत् यत्र प्रकाशप्रकाशस्तत्र प्रकाशमात्रेण समताया अभिवात् एवं समाप्तपुनराहं न ह्यपानमिति प्राक्प्रतिपादितं एवं अहं तरेकवाचकं न ह्यपत्तिः तथाहि अस्मान्मस्य पदपूर्वतभावात् अनासने ह्यप्रकतावीजस्य तुल्यत्वात् नच पदकृता सति विरहि अस्मान्मस्य पदपूर्वकतावीजं ननु यतिरुक्त इति चेदिति वाच्यं यत एतादृशमेव कल्पने दोषाणां मानं त्ये स्यात् एवमभवात् नतयोगोपिका व्याकाशसाधारणमेव ह्यपानमतः काये विशिष्योपादानवैयर्थ्यं एवमनभिहितवाच्यं न पदपूर्वतभूतं नच नूनपदत्वं वाचकपदरहितत्वं अनभिहितवाच्यं नुद्योतकघटितमिति वाच्यं दत्तोत्तरत्वात् स कीर्त्तनमिति मन्त्रं मनेतामित्रीणि न पृथग्गुणानि अपदस्य पदपूर्वतभावात् एवं प्रसिद्धि विहितमनप्रक्रममात्रोपरार्थानामनुचितार्थैर्वा तभावात् न पृथग्गुणत्वं ॥ अथायं दोषः अर्थोपपत्तः कष्टो व्याहृतपुनरुक्तदुःक्रमग्राम्याः सैदिधोनिर्हेतुः प्रसिद्धि विधा विकृष्टः अनवीकृतः समित्यमाभियमविशेषोपरिहृता साकोपोपपुनरुक्तः सहचरमिन्तः प्रकाशितविरुद्धः विध्यनुवादापुनरुक्तपुनरुक्तः स्वीकृतोत्पत्तिः शतिप्रावी दोषस्ते उक्तदोषे हेतुर्भवतामिति न पृथक्प्रतिपादितं तथाहि पुष्टदोषता उक्तैः पदानां विधेते पुष्टयत्रेति न आसमासः ॥

मिति तत्त्वं ४

विशेष ३

क ५
एवं ७
४९

तस्यो

यवः

५५

य ॥ २

लोकाव

वर्णः

५५

उः

अस्मान्मल

संयत्तः

अस्मान्मल

त्याय कत्वा नरः कर्म अहं विदुः वाचकं वाति व्याः । तत्र विरुद्धाथ प्रत्यायकत्वात् । यथा । तैरवदशमसमये केर
 विवधुर्विलोकिता कोपे । यद्विरुद्धादिदमः स्य विजया । पक्षे सर्म वाति । अत्रात्मनपीति योज्ये । अस्मान्मल सत्ता
 संध्या । अद्यापिस्तनशैलं दुर्गविषमं किं मानि कीर्त्तौ हृदि स्थातुं वांछा मानस एषा धिक्किंति कोपार्त्वालोहितः । उद्य
 रप्र हस्तं पुस्तकं दत्त करः कथं तिस्रो तत्प्राणाकुल्ल ह्येव कोशानिः सरदलिभ्रौत्पीडित्वा एतारा । ॥ अत्र कुद्रूपो को
 समासो न कृतः को वतु स्तान् योग्यता तद्विरुद्धे अस्मान्मल सत्ता मि त्यर्थः । तेनाथो ग्य स्तान्मल समासवत्पदत्वे लक्ष
 र्त्तौ । हृषकता वीजं वा क्रतुगुणगुणाप्रतीतिः । साको भयत्र कुद्रूपो को समासा करतो अजस्रो अमतीति । अ
 क्रुद्रूपो को समासा करतो च प्रसादस्याप्रतीतिरित्याहुः । परे तु हृषकता वीजं मासति विरहविशिष्ट विरुद्धाथ प्र
 तीतिरिति प्राहुः । सैकालं लक्ष्यति । भिन्नो वाक्यान्विता नोपदानां परस्परनिरपेक्षसंनिधिप्रपुक्तत्वे लक्ष
 र्त्तौ । अंबरमंजुनिपत्रमसतिः पीतमहो नगणस्य स्तह । यस्य वधस्तनयं दहमं शोपातुं स यो हरलोचनवह्निः ।
 हृषकता वीजं वा क्रतुगुणगुणाप्रतीतिः । साको भयत्र कुद्रूपो को समासा करतो अजस्रो अमतीति । अ
 क्रुद्रूपो को समासा करतो च प्रसादस्याप्रतीतिरित्याहुः । परे तु हृषकता वीजं मासति विरहविशिष्ट विरुद्धाथ प्र
 तीतिरिति प्राहुः । सैकालं लक्ष्यति । भिन्नो वाक्यान्विता नोपदानां परस्परनिरपेक्षसंनिधिप्रपुक्तत्वे लक्ष
 र्त्तौ । अंबरमंजुनिपत्रमसतिः पीतमहो नगणस्य स्तह । यस्य वधस्तनयं दहमं शोपातुं स यो हरलोचनवह्निः ।
 हृषकता वीजं वा क्रतुगुणगुणाप्रतीतिः । साको भयत्र कुद्रूपो को समासा करतो अजस्रो अमतीति । अ
 क्रुद्रूपो को समासा करतो च प्रसादस्याप्रतीतिरित्याहुः । परे तु हृषकता वीजं मासति विरहविशिष्ट विरुद्धाथ प्र
 तीतिरिति प्राहुः । सैकालं लक्ष्यति । भिन्नो वाक्यान्विता नोपदानां परस्परनिरपेक्षसंनिधिप्रपुक्तत्वे लक्ष
 र्त्तौ । अंबरमंजुनिपत्रमसतिः पीतमहो नगणस्य स्तह । यस्य वधस्तनयं दहमं शोपातुं स यो हरलोचनवह्निः ।

भिन्नः

वाक्य ३ व. शिष्य ३

69

४५

४५

* वचःस्थले मुकुंदस्य कोस्तमां कं कपदि

॥ ५० ॥

राक्षसप्रकाशादशोरायुः कर्मसुखस्य लभाधिगमस्य धातुशक्त्यादिशः ॥ अत्र दत्तविधेयं दत्तं सुतरां विधेयं शोधि
त्यर्थः ॥ हृषकतावीजं वात्र विधेयं कर्षः ॥ केचित्तु प्राद्वानुप्रासः ॥ अत्र दत्तकतावीजं विधेयः ॥ नवात्रमं नत्रकमत्वा
शंका ॥ वंशप्रयत्नेन एतस्य विशेषात् ॥ समाप्तमुत्तरां लक्षयति ॥ अत्र तावद्यवोधस्य विशेष्यस्थानु कर्षकं ॥ विना
विशेषणमात्रार्थं व्याप्यमाह शिल्पिणा ॥ यथा ॥ त्रल्लोडं त्रदेः शतं दृतिचवर्गं नो रूहो नालदं ॥ कोरु लो कप
दृडं त्रदेः दसस्य दित्वा हि काके तु दं ॥ ज्योतिष्य क्रोहं दं स्निग्धं वना विजयस्तं न दं ॥ द्रिदं दं भ्रेयस्त्रे विक्रमस्तं वित
रुविबुधं दधिर्लोकालदं ॥ अत्र विं वितरित्वं त एव वाक्यपरिपूर्तः ॥ वस्तुतस्तु ॥ क्रियाकारकतावे नान्ययवो
धे जाते पुनर्विशेषणावयेन शक्यं त्वमेव हृषकतावीजं वंशं तं तु न घटते पुनर्विशेषणं शोधितात्पयसित्वेन
तात्पर्यविषयो भूता वयाननुनाब कत्वरूपा कौ लोयाः सत्त्वानौषधेयं इति युक्तमुत्पश्यामः ॥ अर्द्धं तदेकवाचकं
लक्षयति ॥ अर्द्धं निविष्टवाक्याद्वितपं पदस्यापराद्धं प्रविष्टत्वं लक्षणी ॥ यथा ॥ काव्यराजत्वे दीये वदाने न परमात्पुता
गंतं भुक्ताभ्यां त्वामे कं पिबति मत्सिका ॥ यथा वा ॥ अस्त्राक्षरं पातं गम्यतां भः स एव विरचयसि चयां तं मद्भि
धर्मः कठोरः ॥ तदिति जनकपुत्रो लोचनैरभगमैः पिथिपथिकवधूभिः शिष्टितावी शिष्टिताव ॥ नयेव मरुती न स्था
त्यं मे ददति चेत् ॥ यवधानं द्विविधं ॥ पदद्वैतं यति कृतं च ॥ तत्राह ॥ ये अस्मान् स्मृता अत्ये अर्द्धं तदेकवाचकता

उच्यते १

ताताभावाच्चुःपदाथोपस्थितिः कथं वाच्य बोधः करे स्तुत्वा वाचा । अधिकपदत्वं वाच्यं तं उपलब्धार्थप्रत्यायत्वं
 यथा । इदमनुचितं मन्त्रं मन्त्रं सांयदित्तरास्त्वपिमान्मन्त्राविकाराः । यद्विचनकृतं तं तं विनीकौस्तनपतनावधि
 जीवितं रतं वा । अनन्तरमिति कृतं । प्रत्युत प्रक्रममंगमावहति आकांक्षाविलो ह्यकतावीजमिति केचित् । निष्कल
 तज्ञानं ह्यकतावीजमित्यपरे । तस्मिन्मन्त्रिरसो बोधवैगुण्ये स्यान्नुभयवसादि कत्वात् । कथितपदलक्ष्यति । प्रयो
 जनशून्यत्वे सति एकाक्यविषयकसमानार्थकसमानावुद्भवा कपदत्वं लक्षणी । उद्देश्यविषयस्थले लोकादनुप्रासा
 दो वाच्येति वाच्येति वाच्येति सत्यं । यथा । अधिकरकैरतत्वं कल्पितत्वापलीलापरिमलनमिसीलत्वादिमागं
 उपात्ती । सुतपुत्रकथयकस्य मीजयत्यं जयैव स्मरयिष्यन्तीलायोगराज्याभिषेकै ह्यकतावीजं जानासि इह
 विरहे इति न्यायेनोपभुक्तमोगवदिष्टाविच्छेदः । नव्यास्तु । सत्यार्थभेदतात्पर्ये पदेत्यादौ क्वत्तं नतिमिच्छेद्वद्वय
 कतावीजं । यथा यस्ताम्रं स एवास्तमेतीति वत्तयास्वापलीला तत्रैव यो वराज्याभिषेकै व्यजयतीत्यभेदप्रतीतिः
 स्यादित्याहुः । पतत्रकथं तदाक्यं वंधादाहुः करोत्तरं । रुचिबुद्धारतः कोपिनिकर्षो यत्र ग्रायेते । बंधस्त्रिधा । गानो
 नध्यो ह्युद्ध । तत्रो गानेन मीजुमव्याभ्यां समापने अल्पदोषत्वं । ननु वेपरात्यं न । यथा । उद्दमपुमतिपु
 ति व्यति कर प्रकीडद कपिलज्वालाजोत्पलमंगलततीति कृतं कोयलुयः । भोमो ह्यस्तवमानस्य किर

तल
 निरासप्र
 लं

धे ५

मानमे
क्य

सा

۳۱ و ۳۲

१५

नथाय

83

सिंदूरधुतिगुधमर्द्ध तिष्ठतस्त्वं पावधियय
 मलोधतिमिरज्यति असंभाधिये वास्तव्योऽपि
 नादुरेधावति। जोती।

वितर्प
 ७२
 ७२
 ३ वेति

भित्तैस्तित्तात्सव्यधियया स्वादविकुं द्रुगुर्गर्भजकवत्तवित्त्वं। प्रकृतरसविकुं द्रुसमासवत्त्वं। प्रकृतरसविकुं द्रुगु
 राव्यंजकरचनात्वेभित्तिलक्षणत्रयबोध्यं। क्रमेणयथा। नीलेन्द्रावरसमसुंदरतरा यत्करपीठहृगाल्मीश
 मस्पृक्षपाणशैबललतासानंदमुग्धमते। स्त्रंसंजीविगल्लुक्कलमभितोगी वारिणी मीतिनी वृंदेनंदनकान
 नेसन्धरतिः सानंदमानोद्यते। अत्रयुद्धवारेष्टेगारेविताः वर्णाः प्रतिकलाः। तथा। तथीमैदिरतांस्मितधुतिलुधा
 प्रणानिनेंदुर्भ्रमद्गीविभ्रमहादिदृष्टिविलसात्काणस्पृक्षरत्नकला॥ वंदोमोषधियाणिनाशुवसनं प्राप्तेयंती
 मनाकृतिर्विभ्रमवहिशपदं विधत्ते विनेविधत्तेरुणा। अत्रदीर्घसमासस्यप्रतिकूलत्वं। तादृशैरवनोराह
 रत्नं स्वयम्भूत्वं। दृषकतावीजं वात्रवणसिमासरचनातीप्रतिकूलगुणाभिव्यक्तिः शर्करावसिक्तचनेप्रयः
 परेभराविवरणप्रकाशवप्रेक्षते किमेपि वैरस्यभाषादयतिउपहृतः औत्वं प्राप्तः विसर्गो यस्यतदुपलुप्तविस
 र्गोऽयथा। धाशेविनीतो निपुणो निर्विकारो नृपोत्रसः॥ अस्यभृत्या वलोत्सिक्ता मेरुदुद्रुप्रभाविता उपहृते
 त्यादिप्रचंडं सुपतत्रकर्षेवबोधशैथिल्यापादकत्वमेवदृषकतावीजं। अतएवोक्तं। अत्रालुतविसर्गान्तोपदे
 प्रोत्तेपरस्य॥ हृत्वेः संयोगपूर्वैश्चलावरणमतिरिच्यते॥ इदं बोधलक्षणां विसर्गविकृत्येपिबोध्यं। यथा। स्म
 * तत्केचिद। वस्तुतस्त। अतिकदुदृषकतावीजमिपाजुक्कलगुणानभिर्व्यंजकत्वं मतं० हित विसर्गं
 वतुर्धु

गुणव्यं
 जक
 त
 प्रतिकूल
 ४२

* इहान्तरपदोपानाहं । प्रतिफलं वर्णपुपहतमुपविशगं विसंधिहृतं नै । नूननाधिक कथितवर्षतत्प्रकारं समाप्तपुनराहं । अर्द्धा ७२
 * तरेकवाचकमनवन्ततयोग न निहितवाच्यं । अपरकृतसमाप्तसंकीर्णगतिप्रसिद्धिहृतं । भग्नप्रक्रममक्रममपतपरार्थे वाक्य १००

दोष १ न्यदोषत्व

कानापदद्वयसिद्धौ नानापदद्वयसिद्धौ तु कथमित्येवं वा त्वं निति को मुदी कृत्स्न तंतदप्युपेक्षणीयं । युतसंस्कृत
 त्यादिसाधारं (त्यात्) कानापदद्वयसिद्धौ रपितदुक्तं संनवात् । केचित्तुपदांतरसमभिध्याहारविशेषतश्चावागच्छ
 तरप्रयुक्तदोषत्वमेवं वाक्यदोषत्व । तत्राक्रतिकदुच्युतसंस्कृत्यनुविताथान्त्रिलीलाग्राम्याविमृष्टविधेया
 शेषेव । तैः परांतरसमभिध्याहारसंस्मरणेभ्यः । इतरं च न्युपपददोषत्वमेवेति वदन्ति । तत्तुं च । काव्यप्रकाश
 विशेषात् । असमर्थत्वादिवाक्यदोषत्वस्यात् । तत्राप्यन्यतराभावस्य सत्त्वात् । वयं तु । परांतरसमभिध्या
 हारप्रयुक्तदोषत्वं वाक्यदोषत्व । युतिसंस्कृतित्वादीस्वतंत्रं वदोषत्वात् । नानाविधैः शिंका । नचप्रमाद्विहि
 त्यादौ अक्रतिकदुत्वादेरपि परांतरसमभिध्याहारप्रयुक्ततथात्वात् । नावा दव्याप्तिरिति वाच्यं । आतोसिनिहि
 तत्रप्रमाद्विहित्ये तावतेव अक्रतिकदुत्वमपि त्वं सात् । किंच । तत्रापि भट्टगारव्यैः कविभावाद्युपस्थापक
 पदसाविध्यादेव अक्रतिकदुत्वावगतैः । परांतरसमभिध्याहारप्रयुक्तदोषत्वस्य सत्त्वात् । नानाविधैः शिंका । न
 च युतसंस्कृत्यदेरपि साधुश्रुसाविध्यादेवास्ति दोषत्वमिति वाच्यं । वाच्यतिशयस्य केवलस्यापि दुष्टत्वात् ।
 नच अक्रतिकदुत्वादेर्न परदोषत्वस्यैव । अत्रापि नुवाक्यदोषत्वमिति वाच्यं । तत्वेपितत्वा नपायात् । इति प्रमः । अत्र प्र
 तिकलनवर्णपदद्वयं सिद्धं सरचनोपलक्षणपरं । ~~परांतरेषां तादाहरणानि ।~~ प्रतिकलनवर्णत्वं वाक्यवृ

रा२
 अं६

विशेषः

प्रसंगः

२ स्यादि

सपि२

* वदामः । साकांक्षानापदपञ्चप्रदोषत्व
 * क्यदोषत्व । अक्रतिकदुत्वादी नो न्युपपत्त्येव
 * त्यादिसंगच्छते । यद्वा

अत्र काव्यप्रकाशकारः

आम्यमित्त्राकिंविनिगमकमित्युक्तौ विनिगमकस्य वक्तुमशक्यत्वात् । एवंनेयार्थमपि न तत्पणं सञ्ज्ञं
 लक्षणायां प्रयोजनस्य त्वनियमासौर्तवात् । तेन रूपेण प्रतिविधादिधित त्वस्य प्रयोजनस्य वक्तुं शक्यत्वा
 त् । इदं नौ वाक्यं दोषां (६ नौ ह) । अथास्य युतसंस्कारमसमर्थं निरर्थकं । वाक्येपि दोषासं त्येते पदस्यांशेपि के
 वन । प्रतिफलवत्पुनरुक्तं लुप्तविसर्गं विसंधितं इत्तं न्यूननाधिककथितपदं यतः प्रकणसिमा सपुनरात्
 । अहं तरे कवावकमभवन्ततयोगमनभिहितं वाच्यं । अपदस्य समाससंकेतं गम्यते प्रसिद्धितं । भग्न
 प्रकमनकमममनपरार्थं वाक्यमेव तथोक्तिकाव्यप्रकाशकारः । अत्र केचित् । अतः कदुत्वादिष्व्युतसं
 स्कृतत्वादीनामपि कुंतो न वाक्यलोपत्वमित्यास्कीर्योति प्रांवांमिं । तत्राहुः । विवक्षितधर्म्युपस्थापकश
 द्दुतत्वे सति न नापदवृत्तिरूपेण वाक्यलोपत्वं युतसंस्कृत्यादि व्यावर्तनाय सत्यं । युतसंस्कृत्या
 दीनां विवक्षितधर्म्युपस्थापकशब्दगतत्वाभावादि त्याहुः । तन्न । युतसंस्कृत्यादित्रयं व्यावर्तकविशे
 षणवत् । अप्रयुक्तव्यावर्तकविशेषणस्यापि कविसंप्रदायो ल्पं यनप्रयुक्तत्वादेः सुवचत्वेन लोपा
 मधिवाक्यलोपत्वानापत्तेः । अत्रान्वये अत्रासे विवक्षितधर्म्युपस्थापकशब्दगतत्वाभावात् । यत्तु
 त । साधुशब्दस्येव तथात्वात् ॥ ३ ॥

३३

०१६

४९

का

दि

यथावा। तव कंठां सृजतासितं करवाले लतादिषाम्। प्रकृते समारण्ये यशः कुसुमसंयमम् ६
 प्रतिपाद्यविरुद्धबोधजनकत्वे लंघनमित्यन्ये। केचिन्नुतात्पर्यविषयीभूताश्च प्रतीतिवैधकीभूताः सन्ध्यायथी
 जनकत्वं तत्त्वं। अनुवितायाम्। लयो रथानां न परस्परं प्रतिवैधकतां। निहितं। निहितार्थे वदित्वेन प्रतिप
 चिश्चित्तेभ्यो जेदित्याहुः। यथा। रतस्वमेव भूपाल भूतलोपकृतौ कृतौ। अत्र भूतानां लोप इति प्रतीतिश्चि
 विसंक्रमंति कृतं। यथावा। सुधाकरकराकारविशारदविजोदितः। अकार्यमित्रमेकोसौ तस्य किं वर्यामहे। स्प
 अत्र कार्यविना मित्रमिति विवक्षितं। अकार्ये बुद्धिभ्रममिति प्रतीतिः यत्ने। समासावयवस्य नञो निंदार्थत्वात्
 तदुक्तं। तत्सादृश्यं तदव्यत्यंतदव्यत्यंतविरोधिना। अशशस्य भभावश्च न नार्थाविच्छेदकीभिताः। रूपकता
 वीजं वात्र प्रकृतौ विरुद्धार्थमात्रप्रतीतिः। अतएव न प्रकाशितविरुद्धरूपकता बीजसौ कर्तव्यं। तत्र प्रकृतौ य
 स्थाविप्रतीतेरिति ध्येयं। वस्तुतस्तु। सुतस्यैकृत्यसमथनुवितायामित्यर्थकावकाश्यात्मसंदिग्धाप्रतीत
 लिङ्गादिमष्टविधेयांशविरुद्धमतिकृतं काव्याकाव्यसाधारणानां काव्ये विशिष्टोपादानप्रयासबीजं
 नावधारयामः। अत्यनुशासनकबेरनादरणाकव्ये माये वेष्ये वस्यंतीत्यप्रयुक्तं मंथिनरूपणी। एवं निहि
 तार्थमपि न रूपणी द्वित्रिंशत्ताविलंबव्याकिं चित्करत्वात्। एवं ग्राम्यं कद्यादिपदं श्रोतीति तं वादिपदं

दहा ३ तादृष ३

मिथीयते

रातादृशेनापिकर्मतायन्महत्त्वं तस्मिन्निदिशन्निश्चयावकवैयतः स्वनेगरारक्षणेयसामर्थ्यमितिप्रतीतिः सि
 द्ध्यति । तच्चमिथ्यात्वं बह्व्रीहावन्यपदाथप्राधान्येनगुणीभूतमित्यविमृष्टविधेयशताभयमाशयः । उद्देशे
 वविधेयं वयदिष्टयकूपदाम्यानुपनिष्ठतेतदाप्राप्तमुदिष्ट्याप्राप्तविधीयते । यत्ततोवह्निमानिति वत्तन्मुसमा
 से अन्यथावह्निनत्पवतइत्यपि । ह्यकृतावाजं वात्रप्रधानतयाकवितात्पय्यविषयीभूतस्यप्राधान्या
 प्रतीतिः स्वस्मिन्पहायवाससिवह्नेयं धिरवन्नाथमनुहरतीतिथ्येयं । अकूयविधेयभावसंसर्गविशेष
 रोविशेष्यभावद्वयोपपत्त्यर्थोपिवाक्यायप्रतीतोभासते इतितात्पर्यम् । यत्राप्रकृतस्त्विधेयप्रकृतस्यविरो
 धिता । विरुद्धमतिकृतत्वात्सर्वकायेषुदृष्टान्मप्रकृतप्रतीतिप्रतिबंधेकाप्रकृतप्रतीतिजनकत्वमितिनि
 र्गलितोर्थः । नचनिहितार्थेअतिव्याप्तिरितिद्वयं । तत्रविलंबाविलंबेनोभयार्थप्रतीतेः । नचात्रतथाद्वयार्थप्रतिपं
 धीयस्यार्थस्यैवसंभवति । विपरितकल्पनंतद्वयतिपदमकार्यमिप्रसिद्धेतिरुद्धोक्तेः । अतएवनामत
 परार्थेअतिव्याप्तिरिति । लोकेनवातिव्याप्तिरितिद्वयोपिउभयोरेवप्रकृतत्वात् । उभयोरेवाप्रकृतत्वात् । प्रति
 बध्यप्रतिबंधकभावभावाच्च । नचप्रकृतप्रतीतिजनकत्वेमेवसम्यगितिवाच्यं । अवयवकासमर्थयोरतिव्याप्तेः ॥

तु

वे

४०

तदन्तपत्र

५९

य

४०

राका

× नचमद्रात्मनइत्याद्यनिधामूलधनावतिव्याप्तेः । तत्राप्रकृतप्रतीतिप्रतिबंधक
 × प्रकृतप्रतीतेः सत्वात् । प्रकरणेनापराथप्रतीतिजनकशक्तिप्रतिबंधात् । प्रकृतप्रतीतिविलंबाभावाच्च ।

निवाच्यम् २ दि३

दि३

रा३

त्रि

यत्प्र२

सकलत्रयित्वं पेशितं ननु तातकलत्रयित्वं न तातसंबंधस्य कलत्रविशेषणता कलत्रे कलत्रेता
तस्येव त्रयित्वं यथेव बोधः । प्रथमोक्तपदोपस्थाप्यातिरिक्तकैः सप्तसर्वस्यैव विशेषणतया अवयवस्य
त्यक्तिमिदं तातकं यमेवं भित्तिरेत । उच्यते । नहि विशेष्यत्वमात्रेण विधेयत्वं । पर्वतोर्वाहिमामित्या
ने विशेषणस्यैव बह्मादेर्विधेयत्वात् न वगमात् । नोपि विशेषणत्वमात्रेण । बहिः पर्वताधेय
इत्यत्र पर्वतादेर्विधेयत्वान्न वगमात् । किंतु विधेयत्वेन नृद्यत्वं न विषयतां विधेयत्वविधेयत्वबो
धनसामर्थ्यं वा समस्तमेव तत् ननु समस्तौ असमस्तमपि अनुवाचोपस्थापकपदानंतरोच्यते तमे
व अनन्यवन्धकारो ह्ययमेवैवैवादिमष्टविधेयोऽशता । तथेव राहस्यं स्त्राभावादिनिदिक् । यथा
वा. मूर्ध्नि मुहूर्तकृत्वा विरलगतलगतद्रुसं सक्तधाराधौ तेशो द्विप्रसादोपनतजयजगज्जात
मिथ्यामहिम्ना । केलासो ललासने शुच्यति करपियुनोत्सर्पिद्व्ये सुराणी दोष्ठा वैवी किमेत
त्कलत्रमिह नगरा रक्षणे प्रियासः । अत्रमहिम्ना मिथ्यात्वं ननु वाच्यमपि तु विधेयौ । अथेन्य
था तदेव मिथ्यामहिमत्वं नोत्तं तदा दानं नगरा रक्षणे प्रयासो ननु विनः । यदि विधेयः स्यात्ता

पा५

देह लक्षणम्.

त्यथः १

लक्षणादरात् १ पदार्थप्रतीतो विलंबो भावोत्तः ।

रहा
पदा
मिन्ना
३८
४

यिकतानेयार्थता। समयोक्तुं सार्थवाधादिन्यतद्विरुद्धति। अत्र कृदि प्रयोक्तव्यं तद्वैतकवे रथुत्यन्तिप्रतिषेधा
नेन वैरस्यापादकत्वं ह्यकतावीजं। आसत्तादिविलंबेन नान्यथोच्यते। तत्काव्यं लिख्यमित्याहुः। लंकारविशो
मेषा। तदर्थोपि। एकपदप्रतिषेधप्रकृतपदार्थज्ञानमनुगुणपरपदार्थज्ञानकृतव्यवधानराहित्येति विलंबि
तत्प्राप्तिप्रतीतिजनकत्वं तत्त्वं। निहितार्थे अतिव्याप्तिवादादुक्तसत्यं तत्। नवाप्रयुक्ते अतिव्याप्तिशङ्का तत्रैव पदार्थत्वं
भिन्नैवाक्यतानापन्नत्वं तन्मसं कालेनातिव्याप्तिः। यथा। मध्यगतगोत्रस्यारोपस्यावगमे वमध्यगतसवरं। तद्वाव
कस्य तु हि तुः पायादौ मध्यमः सरणः। अस्यार्थः। मध्ये गतः गकारो यस्य समध्यगतं गत्र दतादृशः साः। सागर इत्यर्थः
सैयस्याः। दधि व्यामध्यगतसवरं विनैव समं। तद्वावको हिमाचलस्तस्य तु हि तुः मध्यमः सरणः रमण इत्यर्थः। सपा
यात्। ह्यकतावीजं वाच्यतात्पर्यविषयीकृतार्थप्रत्ययविलंबः। केचित्तु व्यवहितपदार्थप्रतीतिसाधनत्वं
क्तिं ह्यमित्याहुः। नानिहितार्थेति व्याप्तेः। समासेन गुराणि भूतं विधेयं यत्र जायते। अविष्टमिधेयो शब्द
कुर्वन्मनीषिणः। वस्तुतस्तु प्रधानतस्तत्त्वप्राधान्यप्रत्यायकत्वे राहित्ये तत्त्वं। यथा किंलोभेन विलंबितः
समरतो येनैतदेवं कृतं मातृस्त्रीलपुतांगता किमथवा मातैवमेव मध्यमा। मिथ्येतन्ममभिहितं दित
यमप्याव्यनुजोसो गुरुमतितातात कलत्रमित्यनुचितं शक्ये विधाया कृतं। अत्राप्यस्य अनुजस्तान

याविवक्षि १

मानामातृ द्वारात्

मेमुने

एतदर्थोपि। उदारता गुणार्थं जकषदत्तम् २

गद्य

पित२

नानचनिहितार्थेनास्य संकरः। तत्र व्यवधानाः व्यवधानं तथा उभयार्थप्रतीतिः। अत्र च प्रकृतार्थप्रतीत्यनारोहः।
 यद्गवे ददिवधोक्तं तत्पदं ग्राम्यमुच्यते। तथा हि पदं त्रिविधं। ग्राम्यं नागरमुपनागरं च। तत्राद्यं स्वस्वशोभारहितं।
 उक्तं ग्राम्यं त्रैकांते विपर्ययाद्वाक्यं ग्राम्यमित्यभिधीयते। नया। सर्वेषां मनुष्याणां ते कटिं सर्वतोऽपदायिनी। त्वीप्रे
 स्वयंभवं कर्तुं याति नाव्यवमानस्य। हृषकतावीजं चात्र कवे रौप्ये दायकसिचनी। कटिप्रयोजनभावात्तत्तत्तत्
 लभासमिन्नशत। कल्पितार्थं न वेद्यदित्यन्वेयार्थं प्रचक्षते न च लक्षणाविरहे कथं पदार्थोपस्थिति रिति वाच्यं।
 पदार्थोपस्थितिर्लोकां बंधमानस्य तं न त्वात्। न हि संबंधिवोधे दृष्टित्वं प्रयोजकं। नो र्वाद्यभिभावाच्च। यथा। सप
 दिपंक्तिविहंगमनामभटसमयसंबलितं बलिगालिना। विपुलपद्वीतवर्षिशतैः शरैः स्ववगसेन्य मुक्तकजिता
 जितै। अत्र विहंगमश्च कवाको अभिप्रेतः। मानि च काणितानि विभ्रतौ। ति विहंगं नाम भटोरथाः पंक्तिरिति
 दशासी श्यालभ्यते पंक्तिर्दशविहंगं नाम भटोरथायस्य सपंक्तिविहंगं नाम भटो दशदशः। तन्न नवाभ्यां राम
 लक्ष्मणाभ्यां संबलितं स्ववगसेन्य मुक्तकजिता इन्द्रजिता जितै। न चान्नप्रयोजनं प्रतीयते। कष्टकल्पनया
 यथा कथं विद्याख्याने अभिप्रेतं यत्वा तं न चान्नकटिः दृष्टं प्रदाय विरहात्॥ उक्तं वैतदग्निपुराणे। अस्वाम

अन्येषां
सु३

थस्ततो

ल
माना

गन्ता

स्य१

किं विद२

तथा २

नो

नि

३

तथा

७६
न्याय

२६

मि
 तद्विज्ञात्सौकर्यं शंकापि। क्रमेण यथा। न साधने न तद्विज्ञात्सौकर्यं। परार्थवाच्यकक्षणां यत्सत्यं तद्वै
 धनं। मीनमथरगतिः पयोधुवांशीकरो धवहनभ्रमादिव। केतकीवनविहारकोतुकी वायुरापुरभवमनोभुवः। निर्वर्णा
 वैरदहनाः प्रशमादराणां नंदनुपां पुतनयाः सहमाधवेन। रक्तप्रसाधितभुवः सतविग्रहाश्च स्वच्छा नवैतु कुरु राजसुताः
 समरत्याः। अत्र क्रमेण ब्रीडा मुमुक्षाः संगत्य यत्र कत्वा दन्ती लतैः। इषकतावी जंवात्रा सभ्याथ प्रतीतिः। ओत्रियमंड
 लीषु बंडा लो गमते मिव किमपि वैरस्य मापादयतीति ध्येयं। संक्षिप्तं तद्गुणे घवतात्पय्यर्थि स्य सैशयः। तदर्थो धिअवि
 लीततात्पय्यकिपदार्थो पस्यापकपदत्वं। यथा। समहात्मा भाग्यवशात् न ह्यपदमुपागतः। इषकतावी जंवात्रा तत्पय्यनि
 र्जयाभावः। अप्रतीतिमिदं प्राहुः केवलं शास्त्रभाषितं। शुद्धं तत्पय्यप्येव मेवार्थं प्रवर्तितमनीषिणः। प्रतिशास्त्रेभ्यो
 प्रतीतेन प्रतीतमप्रतीतं। यत्किंचिच्छास्त्रपरिभाषितमित्यर्थः। यथा। न पक्षवृत्तिर्न सपक्षवृत्तिर्विषयवृत्तिः करवात्म
 धूमः। तथापि ते विक्रमभूमिभालप्रतापवद्भ्यः प्रमितिं करोति। अत्र यथादिशस्तर्कशास्त्रपरिभाषिताः। इषकतावी
 जंवात्रस्य केतज्ञानविहः। न वा समर्थवज्रसां कथं मिति वाच्यी। तत्र गणया हात्सकते गृहीतेपि सर्वे धिता वहे केदे
 शौ न विरहो न संबन्धो नरोपस्थितिः। प्रकृतेनुयाहका नुपस्थित्या संबन्धो गृहणान्न संबन्धो नरोपस्थितिश्चितिविशेषा
 सर्वेधाग्रहणानं

द्वितीयः कः २

व बोधनादपहस्यचक्रवाकस्योक्तबोधनादनुचितार्थमिति प्राहुः । तन्ना । चंद्रो नुराभित्यत्रापितथात्वापत्तेः । तथा चो
 पु पमास्तपकोपमौदा नाम नलंकारात्त्वार्थत्वे । चंद्रो निर्वहमात्रार्थे प्रकृतान्वितं ययत् । वदेति कवयः सर्वे निरर्थकमिदं व
 दम् । भिन्नलितायस्त्वाक्याय प्रत्ययानुक्तलाभे प्रत्यायकत्वाहित्यं अधिकपदे च वाक्याय प्रत्ययानुक्तलाभप्रत्यायकत्वे
 नस्त्येव । परंतु तदन्यतो लब्धमिति न तेन सांकर्यम् । यथा । विष्णवल्ली कुण्डराभं स्मरन् वस्यसर्द्धा । विनायकमहर्षदे लंबो ध्वद
 रमहं हितुं ॥ कृष्णकतावीं जं चात्र प्रकृताननुगुणस्यावधारणस्य प्रतीतिः । कवेरशक्तिस्तत्रैतामिति पदे । अवाचकमिदं प्राहु
 रसं केनाप्योचकं । असमर्थेनासंकेतः लाक्षणिकेनाप्योचकत्वमिति न तेषां प्रसंगः । यथा । सीमंते दिग्वधूनां सफद्वि
 रघती वारुसिं हरशोभां कुर्वन्ति कलकेलिकिसलययचना वीनरुक्त्यं वधूनां । स्थिती किंचला सारसमिव युवती मीनु
 र्निवाधरे सा ज्योत्स्ना जाया दयायाः । अगदमखिलं पञ्चवधोर्नवीना । अत्र ज्योत्स्नापदे वा ता तपस्या वाचकं । न चेदं तास्य
 व्यभिचयत्वात् । क्षणायोचकं न विषयितव्यम् । यत्नप्रयोजनप्रतिषिद्धाद्विषयैतदा लक्षणं या अनवतारां सुखिभ
 क्तावप्यस्य हवरात्वाच्च । धीतं धैसैकदसाकर्षयतु विभवं कापिवाला तपश्रीरिति तु युक्तं ॥ अंशुली लं । यस्य प्रवरा मां त्रेता
 सभ्यार्थं लं निर्वनेन । प्रागनुपपन्नं गन्धर्वं कर्तुं विधेयं तं । ग्राम्येव नासभ्या र्थं स्मारकत्वं किं बुद्ध्या दंतं ह्यो भारहि
 तम् । यत्प्रयानुशासनविरोधेन लक्षणविधि

सा
+
ती

नया
कथं
ताः ३
व

दोषक २

उदोष

अत्र ५

सायकोधमसन्निभः। सहस्रगावोअसिणीयस्यसहस्रगुः। इदस्येवेत्यर्थः। सायकः करवालः। यत्रप्रयोगेप्राचुर्यं बुद्धिर्वि
 सामग्रीवातस्यप्राकृप्रतीतिः। यच्चविलसप्रयोर्गविलंवितामयीकवातस्यविलंबेनप्रतीतिरितिप्रकृतेपितथा। अत्र
 चातात्पर्यविषयीभूतप्रतीतिरुक्तप्रकृतप्रतीतिविलंबेनवद्वेषकतायोजनं। केचिस्तुप्रकृतान्वितशराधर्थापेक्षि
 तिप्रतिबंधान्नह्यकतावीजमित्याहुः॥ विरुद्धार्थसमाकीर्णमनोवित्पार्थतागतं। तस्यार्थेपिगुणवर्धितुपादीयमान
 स्यात्तर्कबोधकत्वमितिपादयत्। तच्चपरार्थस्यकवेर्वाक्येमेणैवैतं। यथा। सहस्रत्यगणं सर्वोधर्वासहस्रत्रसंस्तुतं स
 हानुर्गं। सवलेननिर्हृतिर्न युगेनविराट्पुंस्तुतः। युगो धर्नं। अत्रपुंयोधनोक्तौस्वोक्तव्यमितिपादनं तात्पर्यकापामिदम
 नुवितार्थः। तथावा। उमिच्छंत्वारतां ते भरमुगयतोपातिनैकेनकृत्वाधत्वावात्येनवासीविलुलितकवराभारमसेबह
 त्वा। अथस्तत्कालकीर्तिद्विगुणितसुरतप्रीतिनाशोरेरावःशय्यामालिङ्गनीतंनपुरलसलसद्वाकुलस्याःपुनातु॥ इत्यस्य
 रेवताविषयकरतिवर्णनैर्नुवितार्थत्वं॥ अतरेवेकाव्यप्रकाशेनद्वयमोहपित्रोःसुरतवर्णनमेवेति। केचिस्तुगुणवर्धन
 पक्षबोधकत्वमप्युक्तंस्वोक्तबोधकत्वमुभयमप्यनुवितार्थत्वं। आर्धयथा। बहिरुत्फुल्लिगद्वभापुरयंचकस्ति। अप
 रयथा। अर्धपञ्चसनासीनश्चक्रवाकोविराजते। पुगादोभगवान्बोधाविनिमित्तसुरिवप्रजाः। अत्रोक्तव्यस्यसूर्यस्यायक

कर्षोक्तव्य २

गत्वा १ यो धो धूमवान्ससो निमान् यथा महानसः १

वह्निमान् धूमो तत्र धूमस्तत्र वह्निः वह्निव्याप्य धूमवान् यतस्माद्वह्निमान्यमिति सांप्रदायिकं पञ्चावयवप्रयोगः ॥
 तत्र पर्वते वह्निः धूमो यतः वह्निव्यापि धूमो धूमेन च पर्वते भवितव्यं पर्वताद्येव वह्निरित्येतादृशप्रयोगकाराणि गृह्य
 तैश्चित्सर्वं सिद्धं । तत्र बीजं संप्रत्यक्षं तुल्यं किमयमनेन प्रपुष्कमिति तत्तात्पर्यं चेन्नो दो लायमानुक्तिर्न प्रकृतैष
 व्यतिष्ठति तद्वन्नापिसामान्निकानोधीरित्यवधेयं ॥ उपसर्गविनातस्या द्वाधितायस्य बोधकं । धातुपाठस्य तुल्यत्वे
 समर्थं तदुच्यते । एतदर्थोऽपि तात्पर्यविषयीकृतार्थबोधना तु क्लृप्तशक्तिरहितपदत्वं लक्ष्यं । यथा रसांशं तदेव सुखा
 नेन समुपाजितं सत्त्वक्रियः । सुरासौ तस्मिन्नामेव हतिर्यप्रति सादरः । अत्र हंतीति गमनार्थं उच्यते पद्धतीत्याह तु प
 र्दानेनोभयार्थबोधकत्वेन नोभयार्थक्यानुपादेवेकत्वं । सर्वधितावच्छेदकप्रकारज्ञानाभाववद्वेषकता बीजम् ॥
 यद्वा उपसर्गदानं विना गमनबोधं प्रतिस्वरूपा योग्यत्वं ह्यवकता बीजं । अतरेवेकं प्रष्टुः । इदमपरमसामर्थ्यं धातोर्न्यत्यव्यतेन
 दर्थोऽसौ । न यशः क्रीतितमर्थं गमनं यथाहंतिरिति । यस्य बोधस्य दानं विनाधिगमनार्थं बोधस्तीति नार्थदोष इत्यवधे
 यः । अत्र प्रसिद्धार्थदोषाय प्रसिद्धार्थं निजुच्यते ॥ उभयार्थक्यमप्येतद्वदिति निहतायकं । तत्तु अतात्पर्यविषयाय प्रती
 त्याख्येति तात्पर्यविषयाय कपदत्वं लक्ष्यं । यथा सहस्रगोरिवानीह दुस्महं न वतः परे । तव हस्ते विभात्येव

६ कृतिः

मेव

ति
न

उत्
न ३

रसं कराव । यथा । अथ चुराडिकपोलयेस्ते कौतुहलं शब्दशब्दः शब्दाः । यथावा । अथादितां कनकपत्रसमानवलाङ्गि
 मुगक कंशकुवार्धितचारुहारी । कौतुहलं चित्तनिर्गन्धविशालविवा नुदाम नुपुरवल सुरास्मरानि । हृषकतावीजं वा
 व्रमतिर्वधकवर्णसित्वा प्रसोद्धो धप्रतिर्वधवेति । निर्दिष्टशब्दशब्देयनदसाधुस्मृतं यथा । प्रजाइवोगदरविंदनाभे ४ शोभोक्तं
 सज्जततटादिवायः । मुरखादिवायश्चतयोविधा नुः पुराग्निरीधुर्मधुभिः ॥ यथावा । कल्पादिपादिपतितानि वि
 नाविचारमेतानि मोक्षमुविता निमत्तोस्ति कानि । मुजेति सज्जनयते यदि हृदयमते हस्तोर्ध्वं दनयनी त्यलयोः प्रभवे । अ
 नारविंदनाभे शितिसंजनयते इति पदं यमसाधु । वस्तुस्तत् । अत्रासाधुत्वज्ञानादचयबोधस्वंगनमेव हृषकतावीजं । त
 युनयते । साधुशब्दस्मरणादिनां शक्तिभ्रमा सुखेव वा अचयबोधात् । द्वित्रिंशत्तुर्विधव्याक्तिविकारत्वात् । अतएव भा
 षामात्रस्य काव्यत्वं घटते । आन्नातमधिकोशेषु नालं कारिकसंमतं । यत्पदं लुक्कविप्रोक्तं तदस्मिन् तमुच्यते । यथाचैतान्
 ताचारः सर्वदेवविभाव्यते । तथा मन्वेदेवतोऽप्यपि शावोरादस्तोथ वा । ननु कथमत्र हृषकता । सत्यनुशासनसिद्धत्वे
 शाब्दसामान्याः परिहर्णत्वेन तद्विलंबेनाभावात् । कविं संप्रदायप्रयुक्तं त्वं कामस्याहेतुत्वात् । महिशाद्वबोधेतदप्यपे
 सारतीयं । गौरवान्मानाभावाद्यभिवादाश्चैति चेत् । उच्यते । प्रकृतप्रतीतिस्वंगनमत्र हृषकतावीजं । तथा हि कथायां पर्वतो

दिन

कै

संज्ञितं स्थवैतन्य ३ आवरणस्य ३

॥ अवसरसंगत्या दोषस्वरूपमाह । येषां ज्ञानाश्च मत्कारो न सम्यगुपजायते । सार्वकारसुगोच्यते दोषाः परिकी
 र्जिताः । दृष्टो हिलोके सगुणोपि सार्वकारोपि स दोषस्वेन ज्ञातो न तथा च मत्कारो न तथा काव्यमपि । वस्तुतस्तु
 रसापकर्षजनकज्ञानविषयत्वं लोच्यते । अपकर्षश्च रसाद्यवच्छिन्नस्यार्थदर्शने लेशेनावस्थितिः । ननु युतस्य
 स्फुट्यादिष्वप्यासिः । तद्ज्ञानस्य रागद्वेषाप्रतिबंधकतया रसापकर्षजनकज्ञानविषयत्वाभावात् । उन्निविसे
 लोकबोभासा जाहोइ साहोउरत्यादवाचोक्त्या भाषाभाष्यकाव्यत्वादिति चेत्तत् । तद्ज्ञानस्यापि प्रतिव
 धकत्वमित्येको वस्तुतस्तु तस्या दोषत्वस्यैव व्यवस्थाप्यत्वे तस्मिन्नेष्टापत्तेः । अथ प्राची दोषविशेषानाह । दुष्टं प
 दं क्रतिकदुः सुतसंस्तुत्यं प्रयुक्तं न समर्थं । निहितार्थमनुचितार्थं निरर्थकमवाचकं त्रिधा भूमी लोभसौदिध
 मप्रतीतं ग्राम्यं नेयाय मिथ्यमवेत्तिष्ठम् । अविलुष्टविधेयीशं विरुद्धमतिक्रममासगतमेव । क्रतिकदुपदं दु
 ष्टमितिसंवेधः । क्रमेण लक्षणोत्तराणि । निष्ठुराक्षरमत्यंतदुष्टं क्रतिकदुष्टमत्यंतम् । सुखवस्तुतस्तु सुख्योप
 कर्षकत्वे सति ओजोर्वाजकवर्णत्वं मेवंतद्वत् । यथादिष्टदुष्टतया अतिप्रसंगवारणाय सत्यं ते । नवप्रतिकल
 वर्णनास्यान्यथासिद्धिरिति वाच्यं । तस्य सध्वरसदोषतया अल्पदृष्टान्नवेति नैकात् । उपधेयस्य करेणुपाधेय

वाच्य ५

वा ३

धौरे कोकुरित्यभिधीयते । तेन वाच्यवत्कुरित्युपस्थापितं । यथा । मध्यामिको रवशतं समरेत कोपा
दुःशासनस्य रुधिरं नपि बाम्पुरस्तः । संचूर्णयाभिगदयानसुयोधनो रूसंधिं करोतु भवतां नृपतिः पणे
न । असुंदरं च मत्कारे वाच्यमुरवतिरीक्षकां यथा । प्रहरविरतो मध्ये हस्ततो त्रिपरेण वा किमुत सक
लेयाते वाह्निप्रियत्वमिहैष्यसि । इति दिनशतप्राणं । देशं प्रियस्य धिया सतो हरति गमनं बालाला
पैः संगलज्जलैः ॥ अत्रोक्तं गंधनिः सबाष्प गलज्जलै रित्यादिवाच्यमुरवतिरीक्षकः । प्राचीं वाचां
प्रपंचे न भयाप्येषा प्रपंचिता ॥ गुणीभूतमिहातस्मादस्माकं धनिसंमिता ॥ वस्तुतस्तु । सैक
लने नान्यस्य धने स्त्रयोभेदः । व्यंग्यस्य त्रिस्तुतत्वात् । तथाहि । किंविद्यवाच्यतां सहते । किंविद्यवा
था । तत्र वाच्यता सह वस्तुत्वं कारस्त्वम् । रसादिलक्षणस्त्वर्थः स्वप्नेपिनवाच्यः । सहिरसादिले

सकलमास्य २

लोकोपकाचित् । तुतोषलाक्षा कमलाचनिद्रं पुनः प्रियं वीक्ष्य विषादमाप । सन्दिग्धं प्राधान्यं तुल्य
 प्राधान्यमिति योज्यं । प्राधान्यं च चमत्कारप्रयोजकत्वं । यथा । हरस्तु किंचित्परिवृत्तये यच्चिंद्रोद
 यारं भद्रां बुराणि । उमासुखेर्विवफलाधरोष्ठे व्यापारयामास विलोचनानि । अत्र किंचित्परि
 चूंवि तुमैः छुतिप्रतीयमानं किंचित् विलोचनव्यापारणं वाच्यं प्रधानमिति संदेहः । तुल्यप्राधा
 न्यं यथा । ब्राह्मणाति क्रमत्यागो भवतामेव क्रतये । कामदग्न्यस्तथा मित्रमन्यथा दुर्मना
 यते । अत्र कामदग्न्यः सर्वेषां क्षत्रियाणां निवरक्षसां क्षयं हर्त्ता करिष्यतीति व्यंग्यस्य वाच्य
 स्य च प्राधान्यम् । तथा हि । अत्र भूत्युपदेशमित्रत्वाभिधानं सामवाच्यं । उक्तं रूपं च दर्शये व्यंग्यं ।
 उभयोरप्युपदेशस्यानर्थनिवारकत्वेन तुल्यता । काकुर्धनेर्ध्वकारः । तदुक्तं । निन्नकं धनि

४०
 दंभात् । एते प्रोक्ताः शुद्धने दास्तेषां चान्योन्ययोजनं । संकरेण त्रिरूपेण संसृष्ट्या चैकरूपयोर्यो तेषां
 धनीनां । संशयास्पदत्वेनानुग्राह्यानुग्राहकतया एकव्यक्तका तु प्रवेशेन चेति त्रिविधेन संकरेण
 परस्परनिरपेक्षया चैकरूपया संसृष्ट्या एकत्र काव्ये संसर्गस्तिर्पया योजनमैर्यं ॥ यथा ॥
 खणपाकुलिआदेअरजाआएसुहअकिंपिदेसणेआ । रुअइपजेहरघरम्मिअएणिज्जुवरा
 ई ॥ पाजेहरवाहोदेशभाषागृहपथागृहवाची ॥ अत्रानुनयः किंउपभोगलक्षणोऽर्थान्तरेसं
 क्रानितः ॥ किंबानुरसानन्यायेनोपभोगएवव्यंग्ये व्यंजकशतिसंदेहः ॥ यथा । स्निग्धश्यामलका
 तिलिसवियतोवेल्लहलाकायनावाताः शीकरिणः पयोदसुहसमाने दकेकाः कलाः ॥ कस
 संतुहृदकठोरहृदयो रामोस्मि सत्सहवैदेह ॥ तुं कथं न विष्यति ह हाहादेविधीराभव ॥ अत्रलि
 वि०

स्कारेण २

अ

80

न्योः ५

ह्य

हम

३२

सोतिपयोदसुहृदाभित्तिव्यापनपरितोषकारित्वेत्तद्व्ये। इत्यत्रार्थततिरस्कृतवाच्ययोः व्यापन
 त्वातिशयपरितोषकारित्वैतिशयध्वन्योः संसृष्टिः। आभ्यां सहस्रानोस्मीत्यस्यार्थंतरदुःखसहि
 स्तुत्वरूपे संक्रामितवाच्यस्येतादृशवेद्यग्यहेतुसंपातेपि जीवित्वरूपदुःखसहनातिशय
 धनेरनुयायाहकभावेनुरामपदलक्षणेकव्यं उक्ता दुःखप्रवेशेन चार्थंतरसंक्रामितवा
 च्यस्यादुःखसहनातिशयधनेरसध्वनेश्च संकरः। एवमन्यदुदाहरणं ॥ इति श्रीविश्वनाथदे
 वविरचिते साहित्यसुधासिंधौ तृतीयस्तरंगः ॥ अथ प्राचां गुणीभूतव्यंग्यभेदानाह ॥ अ
 गृहमपरस्यांगवाच्यसिध्यंगमस्कृष्टं। सांदग्धतुल्यप्राधान्यं काक्वात्तिसमसुंदरं। व्यंग्यमेव
 गुणीभूतं व्यंग्यस्याष्टौ भिन्नमताः ॥ अगृहमिति। सहस्रयाहदयसंवेद्यमिति यावत्। त
 थावनमलकारप्रकर्षः। उक्तं च ॥ नां प्रीययो धर इवातितरां प्रकाशो नो गुर्गुरास्त न इवाति

च १

स २

३२

त्या
विवाहप्र
वृत्तिः

७

द्विचस्या
पि०

तदुक्तं तत्र तेन । १८ गगनयुग्मवेद्वाह्यो रेशञ्जकरुणोरसः । वीभत्सस्पर्शनि यवेन के शनुभयानकः । १९ गगनयुग्मतिर्यमुसहा
सप्ततिसंज्ञितः । रेश्वेव नुयत्कर्म तेयः सकरुणोरसः । ॥ वीभत्सस्पर्शनि यवेन के शनुभयानकः । ॥ उक्ताहोयस्तुवीरस्य सोऽनु
नस्त्विति संज्ञितः । ॥
तरां निगूढः । अथ गिरा मधिहितः पिहितश्च कधि सोऽपि मिति मरुहवधकुचामः ॥ अगूढ
यथा ॥ अवश्यं भाविभावानां प्रतीकारो भवेद्यदि । तदा दुःखेन लिप्येरन्तरामयुधिष्ठिराः । अत्राव
श्यं भाविभवत्येवेति कथित्येव प्रतीयते । अपरस्य रसादेः रसादिरंगमुत्कर्षकं । तथा वाच्यस्यानुरण
नरूपमंगी । केचित्तु वाच्यस्यापिराजा नुगतं नैत्यस्मिन् वदसादिरंगं । आदिपदग्राह्यं भावादि । य
था । नयनान्यरुणानि घूर्णयिन्वचनानि स्रवलयन्यपदे पदे । असतित्वविवाहणी मदः प्रमदनाम
धुना विडम्बना । अत्र शृंगारोचित नयनघूर्णनादिर्जनकमदिरारसस्मरणादिलासस्मरणा
दिगलहृदयत्वाद्धोकावेगमधिकं जनयति । इति रसादे रसादिरंगं । भावस्यापरांगत्वे यथा ॥
सर्वत्र नोवार्त्तमवेहराजन्नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानी । स्मर्येतपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोक
स्य कथं तमित्रा । अत्र सूप्यधिषयकोभावो राजाधिषयकभावस्य । अनुरणनरूपस्यालीकारस्य

रसयोगत्वं २

वाच्यांगत्वं। यथा। श्रुतीज्ञातः कदशानवशाद्भैक्ष्यवर्षात्किंपाली वस्त्राभावाद्भानवसनस्तेलरो
षाज्जटाबाध। इत्थं भूतस्त्वरभिसरणदीश्वरत्वं मया ह्यमं घापित्वं मयिनरपतेनां चिंद्रं ददासि॥
अत्र वाच्यस्य शोभुत्वारोपस्य शब्दशक्तिमूलनीयमानमीश्वरेण सहसाम्यमुत्कर्षकं। अनुरागनरूप
स्य वेस्तनो वाच्यांगत्वोदाहरणं स्वयमूहनीयं। वाच्यस्य रसादिर्गयथा। आगत्य संप्रति वियोगविसं
खुलांगीमंभोजितं। कविहृदि क्षपितत्रियाम्। एतां प्रत्याप्यति पश्य शनैः प्रभाते तन्वांगिपादपत
नेन सहस्वरत्रिमः॥ अत्र रवंडितानुनयं लक्षणनायकवृत्तांततादात्म्यावगमादित्तरतिरूपेण र
सेन वाच्यस्य रविकमलिनं। वृत्तांतस्योत्कर्षणमिति रसस्य वाच्यांगतेति। वाच्यस्य वाक्याथस्यानु
पपद्यमानस्य सिद्धिरूपपत्तिस्तस्याग्रं निदानं वाच्यसिध्यं। यथा। प्रागुदाहृतं सेलंबो मधुपे
त्यादि। अस्फुटं सहस्रयैरपि न दित्यसंवेद्यं। यथा। पत्रावली चित्रकपोलपार्लिघातः सपत्नी मव

३३
वि६

82

नव्यमतेतु। असंलक्ष्यक्रमः संलक्ष्यक्रमश्चेत्याद्यं नेदद्वयम्। असंलक्ष्यक्रमस्तत्र जहाति
 र्थजहत्वाथभिधामूलभेदात्रिविधः। तथावाथंतरसंक्रमितवाच्यात्यंतरिरस्कृत
 वाच्याख्यनेदद्वयमतिरिक्तमितिचित्। संलक्ष्यमस्तुशब्दशक्त्युद्भवोऽर्थशक्त्युद्भ
 वश्चशब्दशक्त्युद्भवस्त्वभिधायाभिबोक्तरीत्यालक्षणायामप्यलंकारवस्तरूपः।
 अर्थशक्त्युद्भवोपिस्वतः सत्तवीकविप्रोढोक्तिनिष्पन्नाद्युपाधिभेदेनाष्टविधोप्यभि
 धायामिवजहत्वाथयामजहत्वाथयामितिचतुर्विंशतिभेदः। कविनिबद्धव
 क्तप्रोढोक्तिनिष्पन्नाद्युपाधिभेदेनीचिंत्यः। एकःशब्दार्थोभयभूतः। प्रबंधस्यव्यंज
 कत्वेनातिरिक्ताभेदास्तस्माच्चतुर्विंशतिभेदाः। दोहदोमाइतिमदेकदृष्टः पंथाः॥

एकत्रिंशत्पत्रांकदृष्टप्रथमपंक्तिकायाः शोधपत्रम्॥

अथंतिरसं क्रमि त वा व्यासं लक्ष्य क्रमं व्यंग्योत्पत्तिरस्तु त वा व्यासं लक्ष्य क्रमं व्यंग्योत्पत्ति १

प्रकृतानुपयोगा
यादत्यंतमनुपयुक्तत्वाच्चेनेहप्रदर्शितं वस्तुतस्तु अविवक्षितवाच्यस्य ते दद्युः ॥ एकोरसादि ॥
लक्ष्यक्रमस्य शब्दशक्तिमत्ताय शक्तिमत्त्वो लंकारतदन्यवस्तुत्पद्यो ॥ अर्थश्चिद्विधः ॥ स्व
तः संपदी प्रौढोक्तिमात्रनिष्पन्न इति । अन्यत्वं सर्वस्वरबुद्धि सौष्टवप्रकटनं । तत्र स्वतः संप
दी अर्थोपयथा । आयातासि विमुच वेपथुतरं दृष्टासि केनापि नो नीलं वो लममुचमुचहर
तुस्वेदं निरीथानिलः ॥ इत्यंतर्जयसन्नकंठमसकृदाम ॥ तितल्यं गता त्रस्यं तीपरिरभ्यते सु
कृतिभिः स्वेरं न वस्वेरिणी ॥ प्रौढोक्तिनिष्पन्नोपयथा । कैलासः प्राक्शरीरं फलफलकमुडु
याम्नेली नो गराजः पथाद्र्यस्य सोयं त वज्रयत्तियशोराशिं राशौ विषे ॥ ५ ॥ त्वत्तेजस्युक्ति
हाने विधिरपि चरविं प्रोक्तुतिव्यर्थमानी जानी मस्तावकी नासमसमरसमुद्रत कली स
तद्रूपि

नैलायं श
क्ति २

83

39

39

वाचमिस्तु अतेने धीं तल्लिगे भजते तु यः । विशेषण त्वमापन्नः ।

प्राचीनते २

स्तु घन्यते । अर्थ शक्त्युद्भवोपार्थो व्यञ्जकः संभवी ख्यतः । प्रौढोक्तिमात्रासिद्धो वाक्ये स्तेनो भित्तस्य वा ।
वस्तुवाले कृतिर्वेतिषद्दे सो व्यनक्ति यत् । वस्तुत्वं कारमथ वा तेनायं दृशात्मकः । तदर्थं विवेकः ।
अविवक्षितवाच्यस्य द्वौ ते दो अर्थो तरसं क्रमि तवाच्यात्यं ततिरस्कृतवाच्यो । विवक्षितान्यपर
वाच्यस्यो संलक्ष्यक्रमोरसादरे को भेदः ॥ तस्येव संलक्ष्यक्रमस्य शब्दात्मकमूलो अलंकारवस्तु
धनैः । अर्थ शक्त्युद्भवस्य द्वादश । एकः शब्दार्थो भयम् । इष्टस्य तपष्टा दश वाक्यस्य व्यञ्जकत्वे भेदाः
षट्स्य व्यञ्जकत्वे तस्य शक्त्युद्भवव्यनक्तिवाच्यस्य दश ॥ इति पञ्चविंशत् । प्रबोधे अर्थ शक्त्युद्भव
वस्य द्वादश भेदाः ॥ इति सप्तचत्वारिंशद्भेदाः ॥ अलक्ष्यक्रमस्य प्रबंधपदेकदेशं रचनावर्णिना
व्यञ्जकत्वे चत्वारो भेदास्तस्माच्छुद्धो एक पञ्चाशत् धर्मा उदाहरणं स्वयम् हनीयं प्रथमो रवभ

सं २ भेदाः १

वर्णा २

४३

३०

३०

रिक्तीर्त्तितः। शब्दाय भिन्नस्तस्मात्त्रिविधः कथ्यते बुधेः। वस्तुलक्षितिद्वयोः क्रमः संलक्ष्यते रसना
वाप्युक्तो न संलक्ष्यत इत्यत्र सामाजिका एव प्रकृत्याः॥ संलक्ष्यक्रमः शब्दशक्त्युद्भवोऽर्थशक्त्यु
द्भवोऽभयशक्तिमत्त्वोतित्रिविधः। यत्र शब्दाः परिहृतिं न सहते स शब्दशक्त्युद्भवः। तदन्योऽर्थश
क्त्युद्भवः। यत्र परिहृतिरपरिहृतिश्च शब्दानां सौभयशक्तिमत्त्वः। तत्रालंकारोऽथ वस्त्ववशब्दाद्यत्रा
वभासते। प्रधानत्वेन सज्ञेयः शब्दशक्त्युद्भवो ध्वनिः। यथा। विद्राणेरणवत्परादंरिगणो वस्तेस
मस्तेपुनः कोपात्कोपिनिवर्त्तते यदि भटः कील्यजिगत्पुद्गलः। आगच्छन्तपिसंभुर्वविमुरवता
मेवाधिगच्छत्पसो द्रागेत छुरिकारयेण ठरिति छिन्नापसर्प छिराः। अत्र शब्दशक्त्युद्भवो विरो
धाभासः। वस्तुमात्रं यथा। शानिरशानिश्च तमुच्चैर्लिहन्ति कुप्यसिनरेन्द्रयस्मेत्वं। यत्र प्रस
दसिपुनः सभात्युदाहरोनुदाहरश्च। अत्र विरुद्धोऽपि वदुवर्त्तनायमि कैकाय्यकुरुत इति व

द्राघापावरवेसुरवामिंद्रियाणांभ्रमादिभिः॥ तथा॥ मत्तेमकुंभपरिणाहिनिर्कुंकुमाक्षेकांतापयो
 धरयुगेरातिरेदखिलः॥ वक्षोनिधायमुजपंजरमध्यवर्त्तधिन्यःक्षपांक्षपयतिक्षणलब्धनिद्रः॥
 निद्रादिजनितं सुप्तमिंद्रियाणां निमीलनं॥ यथा॥ प्रहरकमुपनीयस्वंनिनिद्रासतोच्चैःप्रतिपदमु
 पहतःकेनचिज्जाग्रहीति॥ मुकुरविदादवरांनिद्रयाशून्यशून्यांदर्गिरमुंश्चैर्बुध्यतेतोममुष्यः
 यथावा॥ यत्रैवतत्रैवयथातथैवयेनेवतेनेवकृतोपधानाः॥ दुकूलतल्पेष्टिवन्ततलेषुसुरवेन
 निद्रांतिनितं ववर्त्यः॥ निद्रापगमहेतुभ्यःप्रबोधश्चेतनागमः॥ यथा॥ इतिविरचितवाग्मिर्ब
 दिष्ठुत्रैःकुमारःसपदिविगतनिद्रस्तल्पमुज्जीवकार॥ मदपटुनिनदाद्भिर्बोधितोराजहंसैःसुर
 गजइवगांगंसेकतंसुप्रतीकः॥ उक्तात्तावादिजेदेनतेमीरत्यादयोरसाः॥ रसाभासादीना
 मुदाहरणानि॥ ह्वयमहनीयानि॥ अयंवासलक्ष्यक्रमः॥ वाच्यव्यंग्यक्रमश्चानौधनियःप

तम्
 दिष्ट -

२१

मिहविमुंय

सं० १ तलमतिमात्रं साहसेनामुनातेत्वरितत्वं लतापाशमेनं । सपदिमधिनिरोद्धुं जीवितं जीवितेशे सणाभिहम
वि० मकंठेवाकुपाशं निधेह ॥ मनःशरीरयोः खेदः क्रियातिशयतः भ्रमः । यथा । स्वलयतिवचनं ते सर्वं श्रयत्य
४५ गर्मगं जनयति सुखचं ज्ञेयासिनः स्वेदविह्वलः । मुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुभ्रूवेदस्त्वयि विलसति तु
२८ ल्यं वल्लभा लोकनेन ॥ विशस्यरेवेति निर्वेदस्तत्त्वज्ञानोदयादिभिः । यथा । जरामरणदोगत्य व्याधय
स्तावदासतां । मध्येन्ये जन्मेव धीशरणा । भूको भूयस्त्रपाकरं । क्रियास्वपादवैजाड्यं विंतीर्कगर्भयादि
भिः ॥ यथा । ननमयितुमधिज्यमस्मि शक्तो बहुरिदमाहितसायकं मृगेषु । सहस्रवसतिमुपेत्य येः प्रिया
याः कृतद्रवमुग्धविलोकि तोषदेशः ॥ क्रियाविद्वेष आलस्यं सुखसंगमदादिभिः । यथा । फलत्याट
लेनेत्रपालिविगलं मुक्तावलिप्रसूतलनैरेयस्य तस्य क्लिप्तिकणदलिव्यादृष्टं तच्छुद्धं । सौमोदीज
नरिवल्लरेवतिहलव्यालं विदोर्बल्लमिश्रशयकुंतलिलोलकुंडलितुमस्तालीकमाद्यमहः ॥ नि
यथावा । अथपयिशिथिलायामेधिलेशोद्वायास्तरुणतरणिभासामस्तभासाविकारः । अनुगतरयरेवा
स्नातवातानुरूले सणाभिहतरुमलेवात्मवासोविधेयः ॥ यथावा । अलसललितसुधाभ्यध्रसंतापरेवेद
दशितिलपरिरंभे मंदसंवाहनादि । मधुमृदितसुगाली दुर्लभायोगकानित्वसुरसिममहत्वायत्र निद्रामवासा ॥

भयत्रय
२८

प

य ५
जा

नविष्यति॥ विरहादेर्मनस्तापः शरीरं तैकदोगदः॥ यथा॥ स्थितसुरसि विरगलं पद्मिनी पत्रमेतत्त्रक
थयति न तर्थात्तस्मिन् न थोत्तामवस्थां॥ अतिशयपरितापग्लानिपितो ग्यायथास्याः स्तनभरपरिणाहं मंड
लाभ्यां प्रवीति॥ यथावा॥ निम्बासेषु स्वलतिक दलीवीजने तापसंपन्नेनां नोतिः स्वे गतिपति तेः स्तन
तेतस्तनौतः॥ तस्याः किं विस्मयगतदन्तनानवत्वे विद्योगाद्येनाकस्माद्वलयपदवी मंगुलीयं प्रयाति॥
वलस्याप्येयोग्लानिराधि व्याधिप्रकर्षकः॥ यथा॥ किसलयमिव सुगर्भं बंधनादिप्रलूनं हृदयकुसुमशा
पीदारुणो दीर्घशोकः॥ ग्लपयति परिपांडुः क्षामस्याः शरीरं शरीरिजं इव चर्मः केतकी गर्भपत्रम्॥
उत्कंठाहवशोकादेरुन्मादश्चिदाविप्लवः॥ यथा॥ किं विदुः किकरोति हासमसकृन्निष्पति संतिष्ठते वा
व्यं मुच्यति किं चरोषकलितः शोणं विधत्ते दृशम्॥ बालेति प्रणामत्यकांडकुपितेत्याभाषिते निष्ठुरेत्यालि
गत्य युनां समन्वयशरैर्नातः परांडुदृशम्॥ आदरातिशया ज्ञे तस्यां वेगः संभ्रमो मतः॥ यथा॥ अल
मुग्धाक्षीति न २

भगवतिपुनः ६

परिग्रहसमायदायमस्यामभिलाषिमेमनः। सतां हि सन्देहपदेषु वस्तु प्रमाणमन्तःकरणस्य वृत्तयः॥
निन्दितः परावशागवोस्त्यादिकुरुवेत्। यथा। धृतायुधो यावदहं तावदन्यैः किमपुथैः। यद्वानसिद्धमस्त्रे
एवममत्केनसे स्यति। अहेतुः पक्षपातोयः सस्नेहः कथितो बुधैः॥ यथा। अनेन कस्यापि कुलां कुरेण स्पृष्टे
नगात्रेषु सुरवं समेतत्। कांतिवृत्तिं चेतसितस्य कुर्व्यर्थे स्यायमंगारकृतिनः प्रसूतः॥ अभीष्टार्थस्य संप्राप्ते
स्पृहा पर्याप्तता रूतिः। यथा। सोणीराज्यं सपदि विहितं कांतया साद्रमुज्जैर्देवी तुष्टायै जनिं न गिनी लाभमा
साद्यसद्यः। स्फीताकीर्तिः सपदि रचिता चंद्रवंशस्य तस्मात् कस्मिन्निष्ठेषु नरपितरवे कर्तुमीहातवास्ते।
चेतो निमीलनं व्रीडा वैवर्ण्यधो मुखवत्कृतं। दृश्यते क्वचिदेवेयमनुरागस्तवादिभिः। यथा। दिल्लीशो धारदेशे
नमस्विगजपतिस्तत्परस्तादुपास्ते गोडेन्द्रो नमस्कृतिदनु नरपतिर्गुर्जरधीश्वरोपि। अतैवैवं दिव्यं सौवन
तवदत्तो गौरवं तत्र कुर्वन्नेवीरभ्या। वीरभानो रचयसि पुलकं वीरलक्ष्मीकपोले। अवाहितं तु लज्जायै

६२

४८

३७

अपुष्ट

हर्षाचारगोपनं/यथा/एवंवादिनिदेवषोपांर्ध्वेधितुरधोमुखी।लीलाकमलपत्राणिगणयामासुपावती।सु
खदुःखादिजनितोमोहश्चित्तस्यमूढता।यथा।कान्तेतल्पमुपागतेधिगलितानीवीस्वयंबंधना^{तज}वासे^{वि}स्तथमेरव
लागुरण्यतंकंचिन्नितंबेष्ठितं।एतावत्सदिवेधिसांप्रतमहंतस्यागसंगीत्सुनःकोसोकास्मिरतंतुंकिंकथ
मितिस्वल्पाधिमैकल्यमितिः।संमोहानंदसंज्ञेदोषादिशब्दकृतोमदः।यथा।अर्धागभ्येतिगद्गदिवसदिव
रानेयमित्युद्दिष्टीर्षोःकालिंदोकोपवेगाकलितहलहरोक्षोपिणःतेमहेतुः।तालांकस्यास्तुहालारसविव
शहृदःस्वसंदसोत्तरीयंतिव्यङ्ग्यस्तांघ्रिक्तयंस्वलितमथलघूत्वा न माधावर्नतत्।मनःप्रसादोहर्षःस्वा
दिष्टावाप्तिस्तवादिभिः।यथा।राज्यंनिर्जितशत्रुयोग्यसाधिवेन्यस्तःसमस्तोभरःसम्यक्यालनलालि
ताःप्रशतिताःशेषोपसर्गाःप्रजाः।प्रद्योतस्यसुतावसंतसमयस्त्ववेतिनाम्नायतिकामःकाममुपेत्ययंम
नमुनर्मन्येमहादुस्सवः॥कोपःकृतापराधेषुकिरोमर्षविमर्कते।यथा।लाक्षागृहानंतविषान्नसमा
प्रवेशैःप्राणेषुविचिन्तितेषुचनप्रहृत्य।आकृष्टपीडववधूपरिधानकेशाःस्वस्थानवन्तिमपिज्जीवति

२७

बि३

४२

धार्तराष्ट्राः। यथावा। तस्मैदुःप्रतिपत्तिरुचि तदुदायेनेषदत्तोमणिः सर्वं करवाणि चंडमहसेस्तस्याप्य
 होमं डली। भित्वा द्राक्षुसंलं विपक्वफलवन्निष्पात्य भूमीतले किं न भिन्नमहो चराचरमिदं निर्वसि रं वत्तं ती
 अस्त्यान्यगुणाद्वा ना मोक्षत्वादसहिष्णुता। यथा। निर्वैद्यिगुरुशपभाषितवशात्किं मेतवैवापु र्धं संप्रत्ये
 व भयाद्विहाय समरं प्राप्नोस्मि किं त्वं यथा। मातो हं तत्तति वं शकी र्त्तन विहा किं सारथी ना कुलै र्छु प्रागतिक
 ताप्रियं प्रतिकरोम्यस्त्रेण नास्त्रेण किम्। सपत्नीसंगते को ते कोप इष्यसि मुद्गवः। यथा। वक्षोजविह्वि
 तल्लुरो दधितस्य वीक्ष्य दीर्घा निर्लभ्यसि जल्पति नैव किं चित्। प्रातर्ललेन वदतं परिमज्जयंती वा
 लाविलोचनं जलौ निति रोदधाति। विषादश्चेत्तसो ग्लानिरभीष्टविरहादिभिः। यथा। कथं दुर्तं बंधुर
 कोमलं गुल्लि करं विहायासि निमग्नं तं भसि। अचेतनं नामं गुरां तलक्षये नैवैव कस्मादवधीरिता
 प्रिया। सत्वत्यागादनुत्कर्षो वाक्यादेर्देह्यमुच्यते। यथा। वृद्धो यं पतिरेष मंचकगतः स्तूणावशेषां हं

म-

८

५

२८

कालोभ्यंजलागमः कुशलिनीपुत्रस्य वा सौमिनो यत्नात्संचितं तैलं विदुषादिकानग्नेति पय्याकुला दृष्ट्वागम
भरालसी निज बर्ध्मश्च श्रद्धिरं रोदिति। यथा वा ज्ञातिप्रोतिमनसिन कृता द्वात्रियारणं न धर्मे रूढं सरथं तद
धिनगणितं नानुजस्याप्यरुं। तुल्यः कर्म भवति क्व वतः शिष्ययोः लेह बंधः कोर्यपंथाः सपदि विमुखो मंदभा
ग्यो मयी तै।। अधिरोपानं नादे श्वेतं च उत सुयता। यथा। कृत्वा त्रिः संसृत्वाः समिति विशसनं पूर्वमुर्वीपती
नां कृत्वान्यत्सप्त कृत्वाः पुनरपि कद नं दुर्मदानीं नृपाणां। निम्मायि ह्मापतीनां प्रतिसमर हते रुतमेरु च
मंगैः कापाली मक्षमात्मा प्रादिति भगवतो जै र वस्याप्यधामि।। त्रासश्चित्तवमत्कार आकस्मिक क्षयादि
भिः। यथा। लंकाधामनि वीरभा नुलपतेः प्रेक्ष्य प्रतापे दयं प्रत्यागारमधीरनीरज दृशे भूयो कुलाश्रमात्। सुभ्य
द्वाणि विधूतपाणि विगलं नुक्तावल प्रसरत्वाप्यभ्रेणि विलेले वेणि दयितं कंठस्थले विभ्रति। अतिष्टाभ्यागमो
त्रेक्षां शं कामाचक्षते बुधाः।। यथा। आनीते वमयासीता किं नानी तं मुरादिषः। सचेदायाति लंकायां न जाने किं

विधूत २

२८

तदा क्यं हृदया नाप संप्रति। उल्लेखितं कश्चित्पुनः पदार्थेषु यथा मतिः। यथा। विधाया हृदयं हृदयं मस्या
 मुरवमं कृद्वम्। धातानि जासनां तो ज विनिनी लनडुस्वितः। उत्कंष्टेष्टान वा सौयो भित्ताषः स्यात्तदा
 मये। यथा। पुनरपि मिलनं यदा कदाचित्त्रियमया रूपया ज्ञवे विधातुः। हरद्वकरवैतनोरमिन्ना
 हरिरिव किंतन वैतनु प्रतिष्ठाम्। प्रयत्न हर्षकार्येषु स्मृतिश्चित्तकथ्यते। यथा। आस्तां तावद्वन
 रचना भाजनं त्वं विरूरे हरेवास्तां तव तनुपरि रं न संभावनापि। भयो भयः प्रणतिभिरं हं किंतु या
 वे विधेया स्मारं स्मारं स्वर्ग न गगने कापिरेखामदीया। आत्मप्रकाशनपरा चेष्टा च पलतोच्य
 ते। यथा। कश्चित्कराभ्यानुपगृह्णन् लालमालो लपत्राभिहृतद्विरेफं। रजोभिरं तः परिवेषशोभिल
 लारविंदं भ्रमयां चकार। शौचोक्ताथानुसंधाना र्थनिर्द्धारणं मतिः। यथा। असंशयं क्षत्र

गद्याश्रयोऽऽवेशः। प्रलयस्तीव्रदुःखादेरिन्द्रियास्तमयो मतः। यथा। तीव्राभिर्घर्षेण प्रभवेन वृत्तिर्भो-
 हेन संस्तंभयतेन्द्रियाणां। अज्ञातमन्त्रव्यसनामुत्तुर्त्तुकृतोपकारे वरतिवर्तव। अत्र प्रलयशब्देन म-
 र्त्त्योच्यते। ननु मरणमन्यथा। आलंबनोद्येदेन सात्विकत्वाद्युपपत्तेः। अथैषां व्यभिचारिभावाः। स्मृतिर्वि-
 तर्कउत्कर्षाद्विन्ताचपलतामतिः। गर्वः स्नेहो धृतिर्ब्रीडावाहर्त्तुमृदतामदः। हर्षमिषविस्तयेष्व्याविषाणे
 दैन्यमुग्रता। वासः शौकागदोग्लानिरुन्मादः सैभ्रमभ्रमः। निर्वैशेजाज्यमालस्यं निद्रासुषुप्तप्रबुद्धता। बोध ५
 इति भावास्त्रयस्त्रिंशद्विज्ञेयाव्यभिचारिणः॥ क्रमेण लक्षणोदाहरणानि। स्मृतिः पूर्वबुद्धताया
 विषयज्ञानमुच्यते। यथा। तन्नेत्रांततरंगितं मृगदशस्तत्कारकं डूयनं सावको रक्षिपरंपराप्रिय
 सरबीहस्तावलीबोपिसः। यावन्तो हृदयात्प्रयातिसहसाताबद्धिरेफावली। झंकारप्रणबोपदेश
 रसिको जातो वसंतोदयः। यथावा। सारथासपदन्यासस्तत्परावृत्त्यबीक्षितम्। अन्याक्तिगर्भ

साहि.सु.

स्वर्पंगरुदं विदुः। यथा। भभभ्रमतिमेदिनी लललललं बते चंद्रमौक्तिकं वदद्भुतं हहहसंति किं कृच्छयः। सिसीधुद
ददेहिमेपपपपा नपान्नेमुकुर्मदस्वलितमालपहं रिधरः प्रियं क्त वः क्रियात्। यथा वा। पिपिप्रिय ससस्व
यं मुमुमुखासर्वदेहिमे ततत्यज्जुतं नभभभाजनं कांचनं। इतिस्वलितजल्यितं मदवशात् कुरंगीदृशः प्र
गेहसितहेतवे सहचरीभिरध्येयतु। रागरोषभयादिभ्यः कंपो गात्रस्य वेपथुः। यथा। मागवमुद्रकपो लत
लेचकास्ति कांतस्वहस्तलिखिता विलुप्तं मंजरीति। अन्यापि किं न सखिताजननी दृशीता वैरीनचेद्रवति वेप
थुरंतरायः॥ विषादमदरोषादेर्वर्णा त्वं विवर्णता। यथा। मृषाविषादाभिनयादयं कविजुगोपनिःश्वासत
तिंवियोगज्जो। विलेपनस्याधिकचंद्रभागताविभावनापललापपांडुतां॥ अश्रुनेत्रोर्मवारिडुःख
शोकप्रकर्षजं। यथा। उत्पल्लवो नयनयो रूपरुद्रदृतिं बाष्पं कुरुस्फिरतया विरता नुर्वंधे। अस्मिन्तल
क्षित नतोन्नत भूमिभागे मार्गे पशानि खलु ते विषमी नवंति। अत्र बाष्पशब्देन लोचना अयमश्रुच्यते नैकं

सहति

२५

नु

एतेन। रसेसारश्च मत्कारः सर्वत्रैवानुभूयते। तच्च मत्कारकास्त्वेवं विप्रियुक्तो रसः। अतस्तत्त्वदु तमेवाहं हृती नारायणो ३
 रस इत्युपासीत। तथाहि। विभावानुभाव व्याप्तिवाः प्रतिपत्त ५ दिव्याभिनो परस्पर रंनेदा नृ चत्वारः स्त्री काय रि व ३
 रेणु। एवं शांतस्यापि वण न सुमुत्सृणां वैराग्यातिशयं प्राप्तिं ये। एवं भयानक स्यापि वण न तत्तद्वत्कीर्त्ता मादव
 प्रतिपादनाय। वस्तुतस्तं कविभिः स्वशक्ति प्रदर्शनाय मि वप द्वा बंधादिनिर्माणा वत्त तत्र तत्र तत्तद्वत्त
 ते इत्युपरम्यते। सात्विकभावानाह। स्तंभः स्वेदो धरो मां चः स्वर भंगो थवे पथुः। वैवर्ण्यमश्रु प्रलय इत्यष्टौ सा
 त्विकामताः। क्रमेण लक्षणोदाहरणानि। स्तंभश्चेष्टाप्रती घातो हर्षश्चिर्घ्न भयादिभिः। यथा। तं बीक्ष्य वेपथुमर्त
 सरसांगयष्टिर्निक्षेपणाथ पदमुद्धृतमावहंती। मार्गाचल व्यतिकरा कुलिते वसिंधुः शैलाधिराज तनया नयये
 नतस्ते। वपुर्जलोद्गमस्वेदो रति घ्नमभ्रमादिभिः। यथा। हिमव्यपायादिश दाधराणा मापीदुरी कृतमुखवज्रवी
 मां। स्वेदोद्गमः किंचु रुषांगना नीचक्रे पद पत्रविशेषकेषु। यथावा। श्रीरिवापाणिरप्यस्याः पारिजातस्य पल्ल
 वः। कुतो न्यथा स्रवत्येष स्वेदलु क्षाम तद्रवम्॥ हर्षाद्भूत भयादिभ्यो रोमां चोरो म विक्रिया। यथा। सा बाठ
 नवने क्षितेति निविड संयम्य बाहोः स्त्रजा भयो न स्यासि ती शठेति निविड संतज्य संतज्य च। आलीनां पुर
 एव निहृतिपरः कोपाद्रणान्तपुरं मानिभ्या चरणान्तर विधिना प्रेषानशोकी कृतः। मदप्रमदपीडादे वै
 निर्वर्त्य २

त्याहुः ॥ ५ ॥

स्थित्या वा तन्निष्ठीवनादिकं यन्नेमवेत्तदेवाश्चर्यं कुतः परमानन्दरूपो रसो बोध इति । एवं भयेऽपि । तथा शां तस्य त्य
 क्तसर्ववासनेषु कथं विज्ञवतुरसत्वं । विषयिषु पुनः सर्वविषयो परमो पस्थित्या कथं रसत्वं । तदुक्तं । तयत्र दुःखं न सु
 खं न चिन्ता न द्वेष रागो न च काचिदिच्छा । रसः प्रधातुः कथितो मुनीन्द्रैः सर्वेषु तावेषु शमप्रधानः । एवरो द्रोहं तौ वी
 रादभिनौ । विभावादिसाम्यात् । न वच्छाया भेदकः तस्यापि नियामकमुखप्रेक्षितत्वात् । यत्तुरक्तास्यनेत्रता
 रोद्रेयुद्धवीरास्तु भेदनी । तन्न । क्रोधसंचारिणि वीरे उद्भूते च तथा स भवेत्तदेव कत्वा उपपत्तेः । न च विवेचकत्वा
 दिभेदकमिति वाच्यं । क्रोधव्यभिचारिणि वीरादावपि अविवेचकत्वसंभवात् । एवं दानवीरादीनां भावत्वे
 नैवगतार्थत्वम् । एवं दानवाश्च ल्यो नरसौ । भावत्वे नैवगतार्थत्वात् ॥ ननु कथं तर्ह्यज्विलायादिकं कविभिर्व
 र्यत इति चेत् । उच्यते । अजमही पप्रभृतीनां स्वस्वप्रियातुरागप्रकर्षप्रतिपत्त्यर्थं । अतएवाजमही पतेरिदुमती मु
 दिष्यदेहत्यागोपिकालिदासेन ववर्णितः । यथा । तीर्थतोयवतिकरभवेजलुकन्याशरघोर्देहत्यागादमर
 गणनालेखमासाद्य सद्यः । पूर्वकाराधिकचतुरयासंगतः कांतया सोलीलागारे क्षरमतपुनर्नदिनाभ्यत

११०

२४

३३

२४

= ६

तेषां

उच्यते । रौद्रशक्त्या तु जनि तै वैश्वर्यमनसो भयौ शेषेक्षणादिभिर्गर्हाजुगुप्सेति निगद्यते । तत्र रूपाणां षड्विधं
 निर्बोधः स्थावमाननं । इत्यादि निरुक्तं शोकादिप्रकृतिकानां कैरुणादीनां रसत्वे विरोधात् । तत्र तेषां तथाभूत
 त्वेपि अभिव्यक्तानां दांशविद्यमानां सहाभिव्यक्तानां रसत्वमिति वाच्यम् । एवमपि स्थाव्यं शेरसत्वं विरोधात् । अ
 थालौकिकवितावाद्यभिव्यक्तानां तेषां रसत्वमुचितं सुरते दंतादिघातस्यास्वाद्यत्ववदिति चेत् । पूर्वोक्तं सुचा
 पिपासादिना नाविधुः खहेतुं जनि तवेतो वैश्वर्यस्यापिरसांतरात्वापत्तेः । सुरते दंतादिघातस्य बलवत्का
 मसंभवदुःखनाशकत्वेन भारापगमे सुखितः संवृत्तांश्च इति बहुपादेयत्वं । किंच शोकादिहेतवस्तावदा
 नैव विरोधिनः कथं परमानंदस्वरूपं रसं व्यंजयंतु । यत्तु शोकादयो पिरत्यादिबन्धप्रकाशरानसुरवात्मका
 इति तु न्मत्तं प्रलीपितम् । किंच सामाजिकेषु मृतकलत्रपुत्रादिकानां विभावादीनां शोकादिस्थाधिभावस्य
 च वर्णनीयेनाजुमहीपालादिना सहसाधारण्यं अश्रुपातादिदशनिज्वरानियतमयी भवन्ति चापेक्षितमिति कथं
 वृत्तानंदसहोदरो रसो बोधः कथं वानामंगल्यं । अतएव केचिदज्जविलापादिकं न पठंति । बीभत्से तु पूयाधुप
 शोकादिस्थाधिभावादीनां ३

म

विमर्शो विदुषी तद्विधैर्ध्यामादुर्मनी धिगः ॥५

पि भवतां स्नेहेनयापल्लवम् । आद्येवः कुसुमप्रसूतिसमये यस्याभवत्पुत्रः सेयं याति शकुंतला
पतिगृहसर्वैरुद्गायतां । तत्त्वज्ञानापदप्यादेर्निर्वेदः स्वापमाननं । यथा । धन्यानां गारिकं परेति
वसतां ज्योतिः परं पश्यतामानं स भ्रूजं लंपिबंति शकुंतानिः शंकमं केशयाः । अस्माकं तु मनोरथो
परिचितप्रासादवापी तटः । अकाननकेलिकौतुकं शुभामायुः परं क्षीयते । विवेकः स्मृतिबाहुव्यधि
व्यञ्जो जादिभिर्यसां जायते विदुषामेष विदुस्तद्विवेचने । यथा । आनीतैव मया सीता किं
नानीतं मुर धिषः । सचे शयातिलं कायां न जाने किं करिष्यति । निंदादितः परावज्ञागर्वो
सूयादिकृद्भवेत् । यथा । अपहृत्तहि मस्मीति माते मनसि भूद्रयं । विमुखेषु न मे खड्गः प्रहर्तुं शक्नु
वांश्चुति । वस्तुतस्तु भ्रूगारहास्यवीर्यं तदुत धत्वारं साः । तथा हि । इष्टनाशादिभिश्चेतो वैरु यं शोक
यथावा । अनुयास्यन्मुनितनयां सहसा विनयेन वारितप्रसरः । स्थानादनुचलन्नापि गत्वेव प्रतिनिवृत्तः ३

चनेतेभ्रवौजातैसर्वमेधेशोणितवसामांसास्थिलालामयं। नीरूपांभयदंत्रपास्यदंमिदंवि
 धाविनीतात्मनोतन्मूढैःक्रियतेवथाविषधिभिर्व्यर्थोभित्तानग्रहः। अंगभंगादिभिश्चेतोविका
 रोहासउच्यते। आदिपदादिकृतवचनादिनि। यथा। नास्माकंजननीतथोज्वलकुलासधुत्रिया
 णांपुनर्धृगकाचनकन्यकारवलुमयातेनास्मिताताधिकः। अस्मच्छालकमित्रमातुलसुतामि
 थ्यामिश्रायतस्तसंपैर्ब्रविशान्मयास्वगृहणीप्रेयस्यपित्रोज्जिता। अहेतुःपक्षपातोयस्तस्यना
 स्तिप्रतिक्रिया। सहिस्नेहात्मकस्तंतुरंतर्मन्मलिसीव्यति। यथा। यस्यत्वयाद्वयविरोपणमिंशु
 दीनोतैलंन्यधियतंमुखेबुशस्त्विविद्धे। श्यामाकमुष्टिपरिवर्द्धितकोजहातिसोयंनपुत्रं
 तकःपदवीमृगस्ते। यथावा। पातुंनप्रथमंभवस्यतिजलंयुष्मास्वसिक्तेषुयानादतेधियमंडना

वधः

७५

२२
स्त
धा
को

कथं देवी कृता शनवती चितां। प्रतिकलेषु ते रायस्य प्रबोधः क्रोध उच्यते। यथा। मय्येव विस्मरणं दाहणं चि
तवृत्तौ वृत्तौ रहः प्रणयमप्रतिपद्यमाने। मेराद्रुवोः कुटिलपो रतिलोहितास्या भग्नं शरासनमि
वातिरुधास्मरस्य। विस्मयश्चित्तविस्तारः परार्थोतिशयादिभिः। यथा। कल्लेना घगते नरं तु मनसा
मृद्गतितास्वेष्टया सत्यं कल्लकरवमाह पुशली मिथ्या वपश्या ननं। व्यादेहीति विकीर्णिते तु वदने ह
स्वासमग्रं जगन्मातायस्य जगाम विस्मयवशीपाया सबः केशवः। भयं चित्तस्य वैलक्ष्यं रौद्रादिज
नितं विदुः। यथा। मंत्रान्मृत्युजितो जपद्भिरसं कथं धीरिष्टा सुगन्धुष्य तालुभिरा कुला कुलपदेति
वृग्मिरुत्कं पिभिः। अधन्यैरिह जीवितेशमहिषव्याधुमधूमाविलेपं च्यंते करिमांसं प्रस्मरणात्
लेपकाः पल्लयः॥ गुरुसागर्हणाथानां दोषसंदर्शनादिभिः। यथा। तन्मर्थं तदुरस्त देववदनं तेलो

तु
२२

तः तिरुद्रतोरसः। अथैषां स्थायिभावाः। रतिरुत्साहशोको च क्रोधाश्चर्यभयं तथा। सुगुप्ताहासवासत्यनि
 वेदो धैर्यमेव च। द्वादश स्थायिभावास्ते गर्भाः। परिकीर्तिताः। क्रमेण लक्षणोदाहरणानि। मनोबुद्धि
 लेख्ये धुमुखसंवेदनैरतिः। विभावाद्यैरभिव्यक्ता सेव्यं गारतां गता। तद्रूपेणैतानि व्यतिर्यथा। २
 हरस्तु किंचित्परिवृत्तधैर्यश्चंद्रोदयारंभ इवांबुराशिः। उमासुरवेर्बिंबफलाधरो मृग व्यापारयामास
 विलोचनानि। कायरिंतेषु सैरंभस्तेषां नुत्साह उच्यते। तद्रूपेणैतानि व्यतिर्यथा। नभ्रजो बवतो
 भिवाघचरणावाष्टस्यैनापतीनाम्बास्याक्रमुखान्मुद्रुः। प्रियसरान्नूत्रैष्यान्समादिश्य च। आ
 रंभं जगृहेमहेन्द्रशिवराडुश्चैर्नभोर्लंघने रंहरस्वीरयुर्नार्थपादरजसा मुद्रैः स्मरन्मासतिः। शोक
 चित्तस्य वैधुयमिभीष्टदिरहादिभिः। यथा। यस्याः कुसुमशय्यापिकोमलाग्या रुजा करी। साधिशोते

दं नो निधे २

१३

एषा

दत्त

२९

मामनन्ति। सापिनिर्वेदविशेष एवेत्यवधेयम्। रुद्रादयस्तु सम्यक् ज्ञानप्रकृतिः शांतो विगतेषु नाय-
 को भवति। सम्यक् ज्ञानं विषये तदसौ रागस्य चापगमादिति तत्त्वज्ञानप्रकृतिकत्वं मंगी कुर्वन्ति। दांतो
 यथा। साधारणो निरातंकः कन्यामन्योपियाचते। किंपुनर्जुगितां जेता प्रपौत्रः परमेश्विनः। अत्र राम-
 स्योदात्तप्रकृतेर्ममतिना कृत्यै विषये प्रवर्तते। प्रवृत्ताचनोपरमते। सावसीतेयं मम स्वीकारयोग्येत्ये-
 व रूपेण प्रवृत्तारावणप्रार्थना लक्ष्मणप्रोसाहनाभ्यामुदीयमाना समुपजायमाना त्रीडा बहिःस्था
 स्मृत्यादिभिः कालोचितोत्तरादुमीयमानैश्चां विवेकचातुष्यधैर्यादिभिः संसृज्यमानो दांतस्त्वेण
 निष्पद्यते। अयं च धैर्यस्त्रायिभावारब्धो दांतो रसः। उद्धतो यथा। रुद्रः संत्रासमते विजहत हरयोभि-
 न्तशक्रैर्भक्तुं भायुष्मदेहेषु लज्जां दधति परमसीसाय कानिःपतंतः। सौमित्रेतिष्टपात्रैस्त्वमसिन-
 हिरुषां न बहमेघनादः किं विद्मर्भगिलीलानियमितजलधिं राममधेषयामि। अयं च वर्गप्रकृ-

 नि-
 २९

गङ्गा

प्रकृतिकत्वाद्वास्यः। स्नेहेनैव प्रकृतिः प्रियावसंगतिशीलाप्यनायको भवति। स्नेहस्तु साहचर्यात् प्रकृतेरुपकार
 संबधात्। निष्प्रजिमनो वृत्तिसनमसिद्धावपेशला लापः। अन्योर्न्य प्रतिबुद्धो व्यविहारो यस्य स तत्र। यथा।
 प्रसूतिप्रमदात् सुस्निग्धस्फारलोचनालोकः। आर्द्रातकरणतया स्नेहादयं भवति सर्वत्र। यथा वा। क
 ह्युत्वं नवयोवनो सिचपलाः प्रायेण गोपांगनाः कै सो भूपतिर बुनालमृदुलग्रीवावयंगोदुहः। तथा
 चेज्जलिना भवन्त मधुना च वनं मदिना मायासीतिरिति नंदगोपवचसा ह्रीणो हरिः पातुवः। अयं च
 स्नेहप्रकृतिकत्वात् प्रेयान्। तदुक्तं। अहेतुः पक्षपातो यस्य तस्य नास्ति प्रतिक्रिया। सहस्नेहात्मकस्तु
 रंतर्मन्मालिख्यति। शांतो यथा। माने स्नाति निरवंडिते च वसुनि व्यर्थं प्रयाते र्धिनि स्त्रीणे बंधुजने
 गते परिजने श्रेष्ठे शान्त्यो विने। सुष्माकंबलमेतदेव सुधियां यज्जलं कन्यापयः। तत्रावगिरौ द्रुतं तु
 रदरी कुंजे निवासः क्वचित्। अयं च निर्वेदस्थाधिभावः शांतो रसः। अन्ये पुनरस्य धृतिप्रकृतिकत्वात्
 वतो १

शगरवाश्चमंदिरास्तेषां चित्रं १

१३
व्यं हारादिभूषणं ॥ फलं मधुनिहृम्यणि शारवानंदन शारिवनी ॥ अयं चाद्रुतो विस्मय प्रकृतिकत्वात् ॥ भयान
कोपया ॥ गर्वग्रंथिलगर्ज्जरज्जरकरः कर्णाटकर्णाटवी दा वाग्निर्द्रविडेद्र दप्यदलनो गौडेद्र निद्राहरः ॥ हस्मी
रप्रमदामदालसलसद्रूनर्त्तनस्तंभनः प्रस्थाने तव कर्णाडिडमडमत्कारः समुज्ज्वलते ॥ अयं च भय प्रकृ
तिकत्वाद्भयानकः ॥ बीभत्सो यथापेक्षैः कंकालकटैरतिविकटतरां कंठमालां दधाना मज्जास्तक्या नमस्ता
रसदशिवशिवात्तेरवं क्रंदमाना ॥ वेगाद्यमोद्यं कंठं फलमिव मृदुलं मुण्डमास्येक्षिपंती क्षोणीमाकम्प
यन्ती क्षयरजनिसमाराक्षसी प्रादुरासीत् ॥ यथावा ॥ पायं पायंतवारीणां शोणितं पाणि संपुटैः ॥ कौणपाः
महन्त्यैतिकर्षधैरं च भूषणाः ॥ अयं च गुग्गुप्सा प्रकृतिकत्वाद्बीभत्स इत्यभिधीयते ॥ हास्योपया ॥ स्थाने
यस्य चरंति भैक्षमनिर्शस्ते हेनयुष्मादृशाः सस्यादच्युतमूर्त्तिसेवनवशाद्भयः पवित्रालयः ॥ किं त्व
स्मत्प्रतिवेशिविप्रवनिता धातुः प्रसक्तंगानादृती सप्रसर्वेति स्तकमिति स्थानांतरंगम्यतां ॥ अयं च हास

मेदोघ
२०

२०

त

लान्ठायुक्तमौक्तिकोक्तकिरः कैरस्यतार्थकिरः। उन्नीतचतुरंगसेन्यसमरत्वेगचुरंगधुर्ध्वं जुल्लासुहि
 तिष्ठन्ति पन्निवशयशः क्षोणीजबीजव्रजम्। अयंचतुर्विधोऽप्युसाहप्रकृतिकत्वादीरइत्यभिधीयते। करु
 णोऽयथा। गृहिणीसचिवः सरवीमिश्रः प्रयशिव्याललितेकलाविधौ। करुणाविभुरवेनमृत्युनाहरतात्वांबतकि
 नेमहेतुं। यथावा। हृदयान्नापयातोसिद्धिस्तुसर्वसुदृश्यसे। वसुरामगतोसीतिसंतापादनुमीयते। अयंशो
 कप्रकृतिकत्वात्करणः। रोद्रोयथा। अन्योन्यास्फालभिन्नाद्विपरुधिरवसासांद्रमस्तिष्कपंकेभग्नानां स्याद
 नानामुपरि कृतपदव्यासविक्रांतपत्तौ। स्फीतासृक्यानगोष्ठीरसिदशिवात्तुप्यनृत्यत्कबर्धे संग्रामे
 कार्णवांतः पयसि विचरितुं पांडिताः पांडुपुत्राः। अयंचक्रोधप्रकृतिकत्वाद्दोषः। अद्रुतोयथा। जातोयस्तप
 सांबलेन सहसाराज्यतायां द्विजं स्पर्द्धाबर्धकुतहलेन समन्वजं जलयाजी चयः। येनाकारिसहस्रलोच
 नरुधासर्गांतरं कौतुकादायातः सहसा सचित्रविभवः श्रीगाधिसूक्ष्मस्तदा। यथावा। अंशुकानि प्रवालानि पु

सननभोगविश्याइमवासेमुषिखिरः। दयापभक्तदेवेन्द्रः एतेषु दानधर्मस्याविषयोसोहो दोषाद्वरत्वमेव
 रम्। दीर्घो ब्रूससृष्टिगतविकलौर्त्कपितासापुटातासंख्याशून्यं गणयतिमृगीलोचनाकैकणा
 नि। शापहेतुकोयथा। निश्वासेनाधरकिसैलयत्केशिनाविक्षिपतीशुद्धस्नानात्परुषमलकैकन
 मार्गडलैवि॥ मर्मयोगः सुखमुपनयेत्स्वमजोपीतिनिप्रामाकांक्षीनयनसलिलोत्पीडरुद्रावका
 शम्। अथवीरादीनाक्रमेणोदाहरणानि। तत्रवीरोदौनधर्मदयोपुद्गलेराञ्जुर्विधः। आघोयथा॥ ना
 शिष्यः किमभूद्वः किमभवन्नापुत्रिणीरेणुकानाभूद्विश्वमकाम्मुकैकिमपिक्वः प्रीणात्पुत्रामत्रपा।
 विप्राणांप्रतिसंदिग्मणिगणोन्मिश्राणिदंशहतेनाञ्जीनांसमयायमोपिमहिषेणाभोसिनोदाहितः
 द्वितीयोयथा। राज्यं वसुवदेहश्चभाय्यभ्रातृसुताश्चये। यञ्जलोकेमहायज्ञं तद्वर्मायसदोद्यताम्।
 तृतीयोयथा। तथेतिगामुक्तवतेदिलीपसचः प्रतिष्ठंभावेमुक्तबाहुः। सन्यस्तशस्त्रोहरयेस्वदे
 हमुपातयत्किमुडमिवामिषस्य। चतुर्थोयथा। निस्त्रीशत्रुदितारिवारसाघटाकुंभास्त्रिकटावर

१५
 अथा
 न्यो
 १८

१८

त। गुर्वादिपारतंत्र्येण सूत्रोद्देशात्तरेच्छितः। प्रवासोऽमुनिकोपेन यंत्रणं शाप उच्यते। मुनिरि
 त्युपलक्षणम्। देवतादीनां। सूत्रो रेकतरस्मिन्नास्त्वतिलोकोत्तरं पुनर्लभ्ये विमर्शयते य
 देकस्तदा भवेत्करुणविप्रलम्भ इति मूर्च्छितनायकादिविषयः करुणविप्रलम्भोऽप्यन्योऽस्तीति त्रिचः॥ क्रमेणो
 दाहरणानि॥ न्यवद्वन्मैगिकितस्यालज्जालीलविलोचनं। अंतःस्मितसुधासिक्तं भूपारद्ववचोमयि।
 विरहोऽयथा। समानकुलशीलयोः समरुचोः परायत्तयोः परस्परविलोकनाकुलितचेतसोः प्रेयसोः॥
 तनुत्वमनुर्विदतोर्वकुविधौ विधिर्निदतो रश्मि विनिवेदना विरहो दना वद्धते॥ इष्यहि तु कोऽयथा। कांते
 न प्रहितं करे परिजनेनैतं निवेश्यादराभौ लौमन्मथलेखमन्यसु दृशो दृष्ट्वा यथा साक्षरम्। नासाग्रप्र
 हितंगुली किसलयं पाणो निषिक्ताननं दीर्घनिःश्वसितं मना ग्विहसितं क्षुतं च तन्वाशिरः। प्रवा
 सहेतुकोऽयथा। सांत्वप्रयेनैतं न संलिलैर्गंधुमाष्टुमानेकांतेति र्थाद्भूतवदना संयती वाष्पश
 विनयवचने॥

रतिभावात्कलं वनालाभत्वं विप्रलंभत्वं । तदुक्तं महाराजेन । भवो यदा रतिर्नामिप्रकषसिद्धिग
 चरति । नाधिगच्छति चामांष्टं विप्रलंभस्तदोच्यते इति सत्यं ३
 स्मितं जल्पितं तच्चातन्त्रिजुमांदि रनिजसरवीभ्रांत्या तया विवृता । कांते तु स्तनयोरथस्तथयति
 शोभं सरवीं च फनाबालां मीलित दृष्टि नम्रवदना विजृम्भो मज्जति । यथा च । आयाता सि विमुं
 च वेपथुभरं दृष्ट्वा सिकेनापिनो नीलं चोलममुंचमुंच हरतु स्वेदं निशीथानिलः । इत्यंतर्भयस
 न्नकंठमसकृद्घासीति तत्पंगता त्रस्यंती परिरभ्यते मुकृतिभिः स्वैरं नवस्वैरिणा । अपरस्त्व
 भिलाषविरहेष्यप्रिवास शापहेतुक इति पंचधा । सच संगमप्रत्याशा कालीनस्तदनुत्पादः
 अभिलाष इच्छा । देवो कोपिगुर्वीदिपारतं श्रीविरहः देशैक्य इति विशेषणात्प्रवासाद्देदः कथि
 तः । अतएव प्रोक्षितभस्मकाविरहोत्कंठिताभिन्नेति कथ्यते । स्वतंत्रेण मुनिना तथैव विभागा
 करणात् । सपत्नीसंगते कांते कोप इष्यते समुद्रवः । प्रणयकोप हेतुको विप्रलंभ इति केचि

१६
 ल२

१८

१८

हि भावानुभावव्यभिचारिसंयोगादसनिष्पत्तिरितिसूत्रे कथमिलितानां निर्देश इति चेत् । उच्यते ।

अत्र पुनः स्यादुदियासभावः पश्येम कोदं उमना तत ज्यम् । इत्युक्तस्तत्र सरामभद्रो निद्रादरि
शोरजनीमनेधीत् । इत्यादौ प्रत्येकमेव रसोद्धो धाँनैर्मिलितानां हेतुत्वमिति चेत् । तां दृष्ट्वाप्येव
न च सूत्रे मिलितानां कथमुपायानामिति वाच्यम् । व्याघ्रादिबलावा नां पृथगभै कान्तिकत्वं
बोधयितुमिति केचित् । केचित्तु यत्रान्यन्नास्ति तत्रान्यतमदयादौ प इति वदन्ति । अथेते द्वे व
केषां चिद्वेषानभिदध्यहे । तत्र भृंगारवीरकरुणारौद्राद्भुततयावकाः । बीभत्सहास्यप्रियां सशांता
दांतोद्भृता रसाः । तत्र भृंगारो विप्रलंभश्च संभोगश्चेति संधिः । उभयोरपि रतिप्रकृतिकत्वात् । तत्रा
द्यः परस्परदल्लोकनं वनाद्यनेकप्रकारेणैव भोगत्वसामान्यमाश्रित्य एकैव गण्यते ।
संभोगत्वं चरतिप्रकृतिकत्वे सति विप्रलंभमिति चेत् । यथा । विन्यस्तं करपल्लवं करतलं मंद
संभोगो विप्रलंभश्च शृंगारोऽद्विधा मतः ३

दामोदमाद्यनिर्वालिं हा

तथासजातीयविजातीयैरतिरक्तमूर्तिनाम् किं आवस्यं वरमानः स्थायीभावउपाहृत इति ५

खि२

१७
कंदा५

अत एवाहमुनिः। विरुद्धैर्विरुद्धैर्बिभोर्विद्युतेनयः। आत्मभावं नयत्यथात्मस्थायी लवणाकरः। अन्ये
प्याहुः। विरं विज्ञेवतिष्ठते संबंध्यं ते तु बंधुभिः। रसत्वं ये प्रपद्यंते प्रसिद्धां स्थायिनो व्रते। विरमिति व्य
भिचारिबुद्धसाय। अनुबन्धिभिर्बिभावादिभिः। ननु सपीदतु कुलितेयं किं शुका नां वनाली ललितम
धुपमाला विभ्रमं संतनोति। इह घनमकरं दस्यं दृष्ट्वा ललितं विलसति सहकारश्रेणिगणकं
दकुं ड्वा। इत्यादौ तास्तस्योन्मादलीलानवधिवसदनेव क्रवाचां नवीनापुष्पेष्वोर्वैजयंती प्रैति १७
दिनमृतुलौकापिलावण्यवापी। मय्यादालोकसृष्टेः सकलयुवमनोबंधनागारमुच्चैश्चातु
र्यत्रोत्सीमास्फुरति ममपुरोमान्मथीकापिमाया॥ इत्यादौ च। प्रेमपल्लवितलोचनांतयो
रंतरातिपतितान्तरालयोः। आवयो रिरुनिगूढभावयोर्वेदकः सुमुखिखेदमातरं॥ इत्यादौ च।

विगलिततुलना ३

सचनकाप्यस्तिस्वविस्वरूपत्वात्। नापि घटादिव द्रव्यः। फलव्याप्याभावात्। चर्बणानिष्पत्त्या
 तस्य निष्पत्तिरूपचर्प्यते। यथा वृत्तिव्याप्यत्वात् सत्यदस्युच्यते। तदुक्तं फलव्याप्यत्वमेवास्य शास्त्र
 कृद्भिर्निराकृतं। ब्रह्मण्यज्ञाननाशाय वृत्तिव्याप्यत्वमिष्यते। साचवृत्तिः काव्ये व्यञ्जनामूलेति स्म
 र्त्तव्यम्। साचतत्त्वमसीत्यत्रैव काव्येश्चार्थाभ्यां साक्षात्काररूपा जायते। तेन रससाक्षात्कार इति वा
 बहिरः। यः साक्षादपरो ब्रह्मेति चेत्तथा शेषसाक्षात्वाच्च। अथ कः पुनरयं स्थायी। न तावच्चित्तवृत्ति
 तस्या आशुतरविनाशिन्याः स्मृत्प्राप्तौ न वात्। अन्यस्य वस्तुमवाक्यत्वादिति चेत् तत्र उच्यते।
 आप्रवर्धो विरुद्धा विरुद्धता वा विधिं न प्रवाह्य चित्तवृत्तिसंतानविशेष एव स्थायी। न च तस्याशु वि
 नाशित्वेन कथं तं स्मृत्प्राप्तौ न वात्। वासनात्मतया स्मृत्स्वरूपतया अवस्थानमसीति वात्॥

सा.सु०

१६

ति

१६

स्वो

१६

एतेन प्रतीते निर्मितप्रमातृगतत्वेनोक्तिरपि साधारणोपायबलासाधारण्यमुपागच्छन्निदितात्मनासा
हामिव्यक्तवस्तुत्कालोल्लसच्चयमिणत्तेकप्रमाणोविभावादिजीवितावधिःपानकरसन्ध्यायेनच
व्यभिचारःपुरइवपरिस्फुरन्हृदयमिवप्रौवशानूसङ्गिणमिवालिङ्गनूअन्यसर्वमिवतिरोदधत्
ब्रह्मानंदसहोदरोऽलौकिकचमत्कारकारीभृंगारादिकोरसःअस्यार्थःननुप्रागसिद्धेकथं
स्यप्रतीतिरित्यतआहवासनात्मतयेतिभावेवर्णनीयतन्मयीमवनयोग्यःपौनःपुन्येनेति
अतएवधूमादितोक्त्वादिज्ञानवत्विभावादितोरत्पाद्यमिव्यक्तिःरत्पादिभावस्यापिसाधारण्य
रसोबोधकारणमित्याहसाधारण्यमितिअन्यथासीताघालंबनकरत्पादेरात्मगतत्वेनप्रती
तेसम्मानांब्रीजतंकादिर्भवत्परगतत्वेत्वरस्यतापातःसम्मानोरससाक्षात्कारानुपपत्तिश्च॥

नि। अत एवोक्तं। विभावे रजुभावे च सात्विके व्यभिचारिणिः। आनीयमानः स्वादुर्त्विच्छाधिभावे रसः स्मृतः ११

हृतविशेषाः रसहेतवश्च। एतसाक्षात्कारे वृत्तिर्बुद्धिर्ज्ञाने वेत्यवधेयम्। अस्यां चाभिव्यक्तौ प्रमार्गस्य हृद
यहृदयमेव। अत एवोक्तं। रसोभिमानो हंकारः भृंगार इति गीयते। योर्थस्तस्याव्यात्कार्यं कमनी
यत्वमभ्युत्ते। विविधा दृष्टजन्मायं जन्मेनामं तशत्सु। वासनापरपय्ययिः सुखहेतुः प्रकाश
ते। भृंगारी चेत्कविः काव्ये सर्वं रसमयं जगत्। स एव चेद्भृंगारी नीरसं सर्वमेव तत्र। तदुक्तं ॥
आदि सो कर्तुं तादिसी कथं बंधं च ॥ अत एव। पश्यति स्त्रीति वाक्ये हि न रसः प्रतिभासते। विलो
कयति कांतेति व्यक्तमेव प्रतीयते। अत्रेदं बोध्यम्। वासनाविशेषवर्ता सामाजिकानां वासना
सतया स्थितं स्थायीरत्यादि कोभावः पौनःपुन्येन रत्यादिभिः समं गृहीतकार्यकारणभोंवं स
बंधौ विभावादिभिः परिहृतविशेषैः संबंधविशेषस्वीकारपरिहारा नित्यमानवसायासाधार

इ

नि ५

पर्यन्ते वदितुमावधमात्रं वदितुमाव)

वितावधिरिति। अस्यां चाभिव्यक्तौ लिंगोपहितलैंगिकभानवविभावादिसंभेदोपावश्यकः॥
अतएवोक्तं भरतेन। स्वादः काव्याद्यसंभेदो ब्रह्मानंदसमुद्भवः। काव्यार्थो विभावादिः तेषां संभेदो
ज्ञानं तेन विभावादिसमूहालंबनात्मारसंज्ञिति निर्गलितोर्थः। अतएव काव्यप्रकाशेऽपि पावं
करसंन्यायेनेति। न चुरसस्तावत्सामाजिकनिष्ठरत्नबोधे एव सकथं रामादिसंबंधित्वेनावग
तेभ्यः सीतादिभ्यो भवतु। असंबंधादिति चेत्। न। विभावादीनां साधारण्यमत्रापेक्षितं। साधार
ण्यं च यत्किंचि संबंधिविशेषसंबंधित्वेनाज्ञायमानत्वे सति ज्ञायमानत्वं। न च सीतात्वादिसंज्ञानेक
धमेतादृशं साधारण्यमिति वाच्यम्॥ तदा विभावादिव्यापारमहिम्ना सीतात्वादियरीहारेण
स्त्रीत्यादिने वदनात्। अतएव कारणादीनां संज्ञानेदोपि घटते। अतएवोक्तं भरतेन एवपरि
* तेन। पाठादर्थक्रवागता ततः संज्ञाते रसे। तदा स्वादमवै कायो हृष्यत्यंतमुरिवः क्षणम्॥ ज्ञातेति
* विषयस्यास्य स्वस्वभावावस्थितौ निजः। व्यज्यते ज्ञादनिःस्पंदो येन तत्पथं तियोगिन इति परस्ती। ५

बोध इति चेत् । अयमाशयः । काये हि विभावादिभिरभिव्यज्यते स्थायी । अस्यां चाभिव्यक्तौ अतः क
 रणवृत्तिरूपायां चेतन्या नंदस्वरूपः आत्मापि भासते । विदांति न ये सर्वस्मिन्नेव ज्ञाने आत्मभा
 ननैव्यत्यात् । आत्ममनोयोगघटितायाः आत्मभानसामग्र्याः सर्वत्र सत्यात् । एवं च सति का
 व्यदर्शने अवलम्बमाहिम्ना उक्त्या भिव्यक्त्या चेतन्यस्या नंदोऽंशे आवरणभंगः क्रियते । तथा चरत्या
 यव छिन्नं चेतन्यं आनंदोऽंशे भग्नावरणमनंदरूपतया परिणतं रस इति निर्गलितोर्थः । इ
 ममर्थं क्रतिरप्याह ते स्तिरीयशाखायां । रसो वै रसः रसः ह्येवायं लब्ध्वानंदी भवति । अयं जीव
 । आवरणं त्वज्ञानमेव । ज्ञानो नैतरे । त्वावरणभंगाभावात्तरसो बोध इति ध्येयं । ननु केन रस
 नो नैतरे स भवतीति चेत् । न । विभावादिज्ञानाभावात् । अतएव वक्ष्यामो विभावादिज्ञा
 नं १

नं १

सन २

३

दीपनसंज्ञक इति। अथाहुतावः। स्वाधिभावाननुभावयतः कदाक्षुजस्तेपादयो रसपरिपोषकाः।
 अतरवन्तरतः। अनुभावो विकारस्तत्तावसंस्वनात्मक इति। सात्विका अप्यष्टो अनुभावस्तु
 पाएकतेतुवक्ष्यते। अथ व्यभिचारी। सर्वत्रैवाभिमुख्येन वरंतो व्यभिचारिणः। स्वाधिन्युत्तम
 निष्मग्नाः कल्लोला इव वारिधौ। वस्तुतस्तु विभावना अनुभावना संवारणात्मक व्यापारत्रयैव
 त्वमेव विभावादित्वं॥ ननु कारणादिशब्दसत्वे कथं विभावादिसंज्ञेति चेत्। उच्यते। सामाजिकनि
 चुरत्यादीनामाराध्यत्वेन ज्ञाताः सीतादयो न कारणीयेन तथास्युः। तेषां च विज्ञातवना अनुभावना
 संवारणाय व्यापारत्रयवत्त्वात् तथा विधाः संज्ञाः। तेषां च व्यापाराणां यथा कर्मरत्यादेरीषत्प्र
 काशः स्फुरत्तरः स्फुरतमन्त्र। फलं विगलितवेद्यांतरत्वेनावस्थितिः पुरस्फुरणादिचमत्का
 रित्वं च। अथातः करणवृत्तिविशेषस्य रत्यादेरभिव्यक्तवैव कथं परमानंदस्तपोरसा

रय

१४

कथं रत्यादी
ना

च२

तद्वच्य अतिरेकः। कुविधा तात् २ अस्मात्परि लोको तदभावात् २

लक्ष्यते। अत्र वच्यपदे नाध्वयत्वं लक्ष्यते। त्वोक्तं प्रतीतपादनं व्यंग्यं। अभिधानं लोः सैलक्ष्यक्रमो रस-
भावादिभेदेनां न तो ध्यलक्ष्यक्रमव्यंग्यत्वमस्तीति उमाभित्यपक एव गण्यते। तत्र सप्रमाणं रसत्व-
रूपमाह॥ ॥ व्यज्यते यदि चेत्कार्यैः कारणैः सहकारिभिः। काव्योपासैर्यदा स्थायी सरसः परिकीर्ति-
तः। तत्र कारणैरामसीतादिभिः। परस्परानुरागे परस्परं कारणैः। कार्यैः कटाक्षादिभिः। लज्जाहा-
स्यादिभिः सहचारिभिः सामग्रीसंपाते सहचरणा सहचारित्वं। सहकारिभिरिति पाठे रत्यादिरेकरूप-
स्य तत्तैस्मिन् रुदितादि कार्यजननायोगे न सामग्री वैविध्यापादकैः। काव्योपासैरिति। तथा च वि-
भावावुभावाव्यभिचारिभावसंज्ञात्मा भवति। तत्र विभावो द्विधा। आलम्बनवित्तावो नाधिकादिः। विधा-
उद्दीपनविभावोऽद्यानादिः। तदुक्तं बहवोर्था विभाव्यं ते रागांगभिन्नयाभिरिताः। अनेन यस्मात् स-
त्तासौ विभावः परिकीर्तितः। आलम्बनस्य तु रसो यदा लब्धप्रवर्त्तते उद्दीप्यते रसो येन स चो-

अत्र न

यं

विधा

मा १

१३ पथिगिरां देवी तवी नो दयत्यी नो लुंगपयोधरे वयुवनिर्मथि र्पमालं वने ॥ अत्र धन्यपदेना धन्यत्वं लक्ष्यते ॥
 अत्रार्थशक्तिमलायां जलत्वा यं धि वस्तुना व्यतिरेकालं कारो धन्यत इति संलक्ष्य क्रमता ॥ अर्थशक्ति
 मूलं वदन् धन्यस्य परिहरति सत्वात् ॥ शुद्धे संलक्ष्य क्रमो यथा ॥ विपुलं पुलकपालिस्फीतसीत्कारमंतज्ज
 नितजडिमकाकु व्याकुलं व्याहृतं ॥ तव कितव विधाया मंदकं दर्प्य चित्तरसजलनिधिमांसां गताध्या न
 लनामगाही ॥ अत्र शर्तगारो व्यंग्य इत्यसंलक्ष्य क्रमः ॥ संलक्ष्य क्रमो यथा ॥ उल्लास्य कालक
 रवालमहां बुवाहं देवेन येन जरठे जिह्तिगा जिह्तिने ॥ निर्वापितः सकल एव रणे रिपूणां धाराज
 लौखित्रजगति ज्वलितः प्रतापः ॥ अत्रोपमालंकारो व्यंग्यः ॥ असंलक्ष्य क्रमो रसभावादि
 भेदेन संलक्ष्य क्रमो पलंकारवस्तु भेदेनानंतो षसंलक्ष्य क्रमत्वमेसंलक्ष्य क्रमत्व
 मखंडिमा जित्य एक एव गणयते ॥

इदं त्रयोदशपत्रां कष्टपुस्तकसप्तमपंक्ति कायाः शोधपत्रम्

रसाभासस्य व्यंग्यत्वात् सलक्ष्यक्रमता । स एव सलक्ष्यक्रमो यथा । मातंगः किमु रहिते किमफले राउं वरेजं बु
 काः सारंगा मण्डपामदेव जेत किं शून्येषु शरानके । कोपाद्येयसमुद्रवोत्कटसरा कोटोरिभा रेः पुरः सिंधु
 धानिनिर्दुहते स्फुरति यत्तद्वज्जितं गज्जितम् ॥ अत्र द्वितीयगज्जितपदं प्रशस्नागज्जितं र्थात् नरे वाच्यं स
 कमितं । अत्र शब्दा किमलपा मजहत्वा अर्थावस्तुना प्रस्तुतप्रशंसा लंकारे धन्यत इति सलक्ष्य
 क्रमता ॥ लक्षणायां शब्दा किमलत्वं च गज्जितं मज्जितमिति शब्दस्य परिवर्त्य सहत्वेन । लक्षणा मूलं ५
 त्यंत निरस्तुत वाच्योऽसलक्ष्यक्रमो यथा ॥ उत्तं कार्यमभून्नवेति किमहप्रष्टव्यमेतत्त्वपाहं नानुक्रमपित्व
 याप्रति कर्तृकृत्यं स्वबुद्धौ वमे । त्व इति त्वदतोस्ति काममपरेत्याख्या तमात्रेव सा व्रीडानम्रसुखी विलो
 कवसर्गं चित्राधिति वामवत् ॥ अत्र कृत्यपदेना कृत्ये परेत्यत्र वैशिणीत्यादौ लक्षणा ॥ स्वनाय कोप
 भोगकारिण्यां त्वयि यद्वाधवबुद्ध्यां विश्वसिमियच्च तास्मिन्नुच्चिदग्धे दृढमनुरक्तासिमतधुरुमेवैविध्यं व
 चनपात्रत्वमिति निर्धेदध्नित्वात् असलक्ष्यक्रमता । स एव सलक्ष्यक्रमो यथा । धन्यास्ते कवयो य
 दीयरसना रुच्यध्वसं चारिणी धावंती वसरस्वती कुतपदन्यासेन निः कामति । अस्माकं रसपिच्छले

निर्वर्त
१ अथवा

लोत।
निरवृत्तं वा अतिनवीनास्तव्यं जनया अमुमानान्यथासिद्धिः। युज्यते च। पर्व। लाघवनापि न वति। हितुः
नादीनां ज्ञानत्वेनेव जनकत्वांगीका स्मृतिश्च। व्यंजनार्थाय कथं चिन्तयन् नानादेव व्यंजनकत्वादि
तिवदंति। यत्तु गतोस्तम ईदृशेति वाक्यश्रवणादहं बोद्धव्यादिवैशिष्ट्यान्तानाथोपस्थितिर्व्यंजनयैवेति व
दंति। तच्चिन्त्यं। एकस्यैव धिदर्शनादपरस्यैव धिस्मरणावदुपपत्तेः। नहि गज दशनी शरमाधोरण स्मरणे
पि दृष्टिर्मगी कुर्म इत्यलं पल्लवितेन। न तु युज्यते। वयतिस्वकीयविभवेः शक्त्या परं कृणुते नानार्थं सरसी
करोति सहसा सामाजिकानां मतः। बाधा इति रहि फलप्रहिलया त्यक्ता परं हरतः सेयं वारवित्ता
सिनी व विदुषामास्ते हृदि व्यंजनाः॥ ॥ इति श्री साहित्यसुधासिंधौ द्वितीय स्तरः॥ ॥ अथ ध्वन्यव
तरने दर्शनाह॥ यत्र वाच्यविवक्षानीता तप्य विषयाश्च ये। अर्थान्तरसामानं वा न्तिरस्काराश्च स विधाः॥
तिरस्कारश्च शक्त्यस्य सर्वथा अनाद्यत्वाद्द्वयमाश्रित्यो गित्वं। न च यत्र चमत्कारि सुरव्यार्थबाध

वश्यमंगीकारात्

परार्थोपस्थितिरास्ताम् । धातोसि । नहिपदार्थान्तरं काचिद्व्यञ्जनानामा किंतु च । रम्यपदार्थोपस्थितिः शैत्यपाव
नत्वादीनां वा तस्य व्यञ्जनेति नाम स्थाप्यते । केचित्तु । अनेनेदं नोक्तं नपितु व्यञ्जितमिति प्रतीत्यो वैलिखण्या
दभिधातो व्यञ्जनाप्य कः । अथाङ्गुमि नोभि नसाक्षात्करोमीत्यनुभवबलात्प्रत्यक्षादनुमानं पृथगिति । तत्र
प्रोक्तः । नव्यास्तत्तद्भीजनकत्वमेव व्यञ्जना । सैव सर्वत्र वृत्तिर्नाभिधानलक्षणा । शक्तिशरीरघटकत्वेन
नेय्याधिकैरपि तस्यास्वीकारात् । नच कथं तद्विशिष्टे अभिधादिव्यवहार इति वाच्यम् । यथा सैव व्यञ्जना
अनुशासनेनानुशिष्यते तदाभिधेति व्यवहियते । यदा च मुख्यार्थबाधानंतरमन्यापि प्रितिपत्तिस्तत्फल
क्षणेति व्यवहारः । यदा च बाधितार्थबोधिकात्तदा व्यञ्जनेत्याश्रयणात् । ननु तद्भीजनकत्वमित्यत्र जनक
त्वं फलोपार्थानं स्वरूपयोग्यत्वं वा । नाद्यः । तस्य पूर्वज्ञातुमशक्यत्वात् नान्यः । तथा सति स्वरूपयोग्य
तावच्छेदकस्य कस्यचिद्वक्तव्यत्वेन शक्यादिरंगीकरणीय एवेति चेत्तान् । जनकस्य पदार्थान्तरस्येव

त्वे ।

अथ शब्दकले व्याख्यादिप्रवृत्तिर्न विनापि प्रत्यक्षाद्यवगते पक्षतो परार्गविनापि अत्यन्ता सत्यव्यर्थे वा
 भावतारेष्वन्यबोधद्वान्नानुमानेन शब्दप्रामाण्यान्यथा सिद्धिरिति चेत्तु तैर्ममोपि। ननु शैत्यपावन
 त्वाद्युपस्थितौ वृत्त्यन्तराभावादस्तु व्यञ्जना। तथापि। एकांते सेवते योगं मुक्ताहारपरिच्छदः। हंसः समोक्षयो
 ग्योधिदेव किं बध्यते त्वया। इत्यादौ द्वितीयाद्योपस्थितौ व्यञ्जना व्यापार इति महत्साहसम्। न चैकार्थग्राहक
 प्रामाण्यादेरन्यार्थगोचरशक्तिप्रतिबन्धकत्वं तदेवापराधे शक्तिनियंत्रणमुच्यते प्राचीने। कथमन्यथा स
 र्वैखचक्रो हरिरित्यादिषु द्वैत्राद्यर्थव्युपस्थिति रिति वाच्यम्। तत्रापराधप्रत्यये विलम्बात्तावात्। अन्यथा
 व्यञ्जनायाः किंप्रयोजनं। तत्रापि तात्पर्यग्राहकावताराच्च। सर्वैखचक्रो हरिरित्यत्रैत्राद्यर्थनिबोधस्तत्रा
 तात्पर्यग्राहकानवतारात् ननु नियंत्रणादिति चेत् न। अत्रैकार्थग्राहकप्रामाण्यमवतरति नापराधे तत्रा
 प्राकरति कबोधाय व्यञ्जनैर्विशारदम्। ननु तद्विहितव्यञ्जनाकल्पनापेक्षया चरममात्रमर्थये वा

108

११

११

शाद्यनुपाधिकत्वेन भ्रमणं विशेषणीयमिति कव्यभिवारइति वाच्यम् । एतादृशस्य साध्यस्य
 पद्यादनुपस्थितेः । यावदनुपस्थितं तवत्तद्व्यभिचार्येव । किंच अनुमानेन व्यञ्जना न्यथासि
 द्दोशवृत्ताप्रामाण्यमपि भवेत् । तथाहि । घटमानयेत्यत्र कर्मत्वं घटवत् । तन्निरूपिता कांक्षादिम
 त्पदस्मारितत्वादित्यनुमानेन शाब्दबोधसमानाकारज्ञानसंभवात् । नवयोग्यतायाः कथं
 लिंगविशेषणत्वं तस्याः संशयसाधारणज्ञानस्य शाब्दबोधजनकत्वात् । अनुमितौ लिंगानि
 श्रयकारणत्वस्य सर्वसंमतत्वादिति वाच्यम् । अनुमितत्वावच्छिन्नं प्रति हेतुनिश्चयत्वेन का
 रणान्तर्गतं न संभवत्येवानुगतस्य हेतुत्वस्याभावात् । किंतु प्रत्येकं धर्मादिनिश्चयत्वेन । तथा वा
 न्यस्य निश्चयत्वेन कारणतायामपि योग्यताज्ञानस्य ज्ञानत्वेनैव कारणत्वं न स्तु को दोष इति ।

तावदेवकल्पनीयम्) तथा च तीरकल्पनयेव तदवयोपपत्तौ विशिष्टलक्षणार्थप्रमाणभावः।
 किंच बाधितबोधकत्वेन लक्षणतो वैलक्षण्यस्य च नैव) अथादुमानेन व्यञ्जनान्यथा सिद्धिरिति
 तृतीयः पक्षः ॥ तथाहि। भूमधम्मिअवीसद्वोसोसुणं अक्कमरि देण। गोलीण ईकळकु
 उगवासिणादरि असीहेण। अत्र कुरुंगपदं नि कुं ऊ देरी। अत्र सकेतं काने कुसुमावचयका
 रिणं धम्मिष्ठमवलोक्य वाग्बिदग्धा प्राह। अत्र गृहे जयहेतुः श्वनिवृत्त्या भ्रमणा विधानेन
 गोदावरीतीरस्य भीरुभ्रमणा योग्यत्वं सिंहवत्त्वेन व्यङ्ग्यं तच्च गोदावरीतीरं भीरुभ्रमणा योग्यं
 सिंहवत्त्वाद्यन्नेवं तन्मेव यथा गृहे मेवेत्यदुमानेनैव लक्ष्येति किं व्यञ्जनयेति चेत्। अ। भारो
 रपि गुरोः प्रभोर्वा निदेशेन प्रिया गुरा गोपावा भ्रमण संभवात् व्यभिचारात्। न च प्रभुनिदे
 इति भ्रमणा भावा दुमिधिमिते भावः २ ती ३

सा.सु.

न.स्वा. ३

उ

१०५

न

तु

१०

ये

रा. पूर्वोधावती. तत्रापराधेपिश. दृष्टा. माण्यं स्यात्. न. पर. गंगायां घोष इत्यत्र प्रवाहे बाधातीरे
लक्षणा. नच घोषाधिकरणतातीरे बाधिता. यदन्यथा नुपपत्त्या शैत्यपावनत्वादेरलक्षणा स्या
त्. किंच शैत्यपावनत्वादेरलक्ष्ये प्रयोजनमावश्यकमतस्तत्कल्पनीयम्. तदपि यदि लक्ष्यं
स्यात् तत्रापि प्रयोजनोत्तरमित्यनवस्था स्यात्. अथ कचिदनवस्थाभियासा प्रयोजनमत्त
रेण यदि कल्प्यते तदा प्रयोजनवती लक्षणेति व्याहृतम्. ननु पावनत्वादिविशिष्टमेव तीरे
लक्ष्यतां. गंगायास्तदे घोष इत्यतो धिकाय प्रतिपत्तिं प्रयोजनमिति विशिष्टे लक्षणास्त
किं व्यंजनीति चेत्. न. विशिष्टेन समने कस्य शक्यं संबन्धस्याभावात्. लक्षणाद्व्यांगीका
रे यथा शैत्यपावनत्वाद्युपस्थितिः सैव व्यंजना. अपि च घोषान्वयोपपत्तिरपि वती भवति

१०

वेच्छइ अल कवल कर्व दी हंणी ससइ सुग अहसइ । जहं जे पइ अफु ड अंत हंसे हि अअहि दंकि पि ॥
 ब्रह्म वेत्ता वि-सश द्यो व्यंज कोमतः । यथा । पतस्याश्चतुरो न चास्ति रमणो व द्रो परस्याः पुनर्यस्त
 आपि परं विरत न रुजान्यस्याः परस्याः शिशुः । पतस्या बहिरे वति ष्वति कृषि व्यापार वा मूर्कि
 सरवे स्थानं पश्यसि नेव वेसि पथिक त्वैकापि गत्वा वसै । अत्र वस्तु बोद्धव्यादि वेशिष्टे न त
 त्रैवा वस्तु न ध्वन्यते । आदिपदग्राह्यं काकादि उदाहरणानि स्वयमहं नीयानि । अत्र व्यंजना वि
 रोधिना वाचोयुक्तयस्तथाहि । केचित्तु यत्परः शब्दः सश द्वाय इति न्यायात् त्वयंग्ये थेशक्तिरेव ।
 परे तु लक्षणयेव व्यंजना न्यथा सिद्धिः । तार्किकोक्तवनुमानेनेति । तत्र नाद्यः । यत्परः शब्दः
 सश द्वाय इत्यस्यायः अ । यदंशो विधेयत्वं तत्रैव तात्पर्यम् । ननु शब्द अवगानेतरं प्रतीतमात्रे ।
 यथा । दक्षानुहोतीत्यत्र हवनस्यान्यः सिद्धे र्दधिना त्रीविधीयते अन्यथा लक्षणोच्छेदप्रसंगा

विप्रलं
 तो ३

अर्थः २

था १

दि३

१०६

अत्यन्तासत्पिह्यर्थे ज्ञानं शब्दः करोति हि इति न्यायात् । युक्तं चेत्तत् । कथमन्यथा बाधिताथ किं वा स्य श्रवणाद्वा
 स्यादिरसं परिपोषः । आहाम्परिपोषाद्वा । अत्रोपादानलक्षणालक्षितलक्षणाभ्यां अर्थान्तरसं क्रमितं वा
 न्यात्यन्ततिरस्कृतवाच्यो गौणीभ्यां रूपकप्रथमातिशयोक्ती शुद्धाभ्यां सारोपासाध्यवसानाभ्यां हेत्व
 लंकारो निरूपयिष्यते इति धातुध्वनिरूपणफलम् । अत्र केचित् । षड्विधत्वमनुपपन्नम् । गौ
 ण्यामप्युपादानादिसंज्ञवात् । तादृशगुणयोगेन गावश्चेत् समानीयं तां गावः समानीयं तामि
 त्युदाहरणसंभवादष्टविधत्वमिति वदन्ति । वस्तुतस्तु चतुर्भेदे बलक्षणा । तथा हि शुद्धनेदेष्टादि
 गौणीत्वस्यैवांगीकारात्तदंगगार्थाद्योष इत्यादि तादृशशैत्यपावनं त्वोदिगुणयोगादेवापराथ
 बोधकमिति नव्याः । ॥ अथर्वजं कमाह ॥ वक्रादियोगमासाद्य बाधिताथस्य बोधिका । वृत्ति

सादृश्यसंबन्धेन। अतएव गौरीनातिरिक्तावृत्तिरित्यपि ध्वनितम्। भेदांतरमाह। आरौप्येण
 निगीर्त्तित्यादौ रोपविषयो यदि। आत्यंतिकगुणाध्यासाद्भूमः साध्यवसानिका। एतदर्थे रोपवि
 षयनिष्ठा साधारणधर्मग्रहं विना यत्रान्यस्यान्यतादात्म्यप्रतीतिः सा साध्यवसानौ। एवापि गौरीशु
 द्धाव। क्रमेण यथा। ज्ञाता लता हि शैले जातुलतायां न जायते शैलेः। अथुना तद्विपरित कनकलता
 यां गिरिद्वयं जातं। अत्र तादृशगौरत्वादिगुणयोगाद्गौरीत्वं। शुद्धासाध्यवसानायथा। विपुलं नितं
 त्रदेशे मध्ये क्षाप्तं समुन्नतं कुक्षयोः। अस्यायतं नयनयोर्ममजीवितमेतदायाति। अत्र सादृश्याति
 रिक्तस्येव संबन्धस्य जीवितप्रयोगप्रयोजकत्वाच्चुद्भात्वं। अत्र च कनकलतिकात्वादिना नापि
 कथा बोध्यद्वत्यवधेयम्॥ नचायोग्यताज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वान्नेतादृशी बुद्धिरिति वाच्यम्॥

का ३

१०२
 ८
 आरोप्यारोपविषयोऽत्र वाक्ये स्थितोऽसौ। शुद्धागोणी च सारव्यपत्तस्तरे
 प्रायुक्तवेदिभिः॥ वस्तुतस्तु विषयनिष्ठा साधारणधर्मग्रहे सति यत्रान्यस्यै
 न्यतादात्म्यप्रतीतिः सा सारोपा। शुद्धासारोपा यथा। भास्वद्वैशकारता दधद्व्यवीर
 कर्षकथ्यता मधुष्ठापिहितो रितस्य समरे रोमाणि सत्त्वां कुः। नीतः संपत्तिवोदभिः कृति
 प्रथयन्नामवणविलीमंत्रः स्वभयति प्रतिक्षितिभतां दोस्तं न कुंती न सान्। अचनान्नो
 मंत्रसाम्यं तात्कम्यति। गोणी सारोपा यथा। किंपन्नस्य रुचिं न हंतितव्यं नानंदविधत्ते न
 किं वृद्धिं वा रुषकेतनस्य कुरुते नालोकसात्रेण किम्। वक्रैरेव सत्यं यदपरः शी
 तांशुरभ्युद्यते दम्पस्त्वात्मते न चेतसि पितेन वास्ति किं बाधये। अत्र वक्रैर्दुत्वारोपः

विधुर

लसंदारपुष्पम् ।

विरहको कंधं बंधुविभिद्विपित कपिकपोलकोडताम्र

आ

सुमांसि । अत्र सूर्यस्य कल्पनं विशेषणाय । यथा । चंद्रशूरसिंहासंतलां वृद्धि
पतेर्यातिभूरिशः । तेभ्योऽस्तुं स रेखादिका केभ्यो दधिरह्यतां निति । यत्र स्वार्थप्रदित्या

आ

गादपरायस्य कल्पना । अंगीकृतास्ति विवक्षिते घालक्षितलक्षणा । यथा । अग्निदिन

समनेषीः पद्मिनी सप्रमित्वै रजनिमुनिरतोभूः केरविर्ण्यारमणमात्र । कथय कथय म

गस्वच्छभावेन तावदशुरवसधिकमनायस्तत्र वा तत्र वेति । अत्र धर्मराष्ट्रप्रदित्या

ना ज्ञाय का चर्थे लक्षणा । इमेशुद्धे । गोणीत्वविभाजको माधिरह्यत्वात् ननु

सारदश्यं सं बंधेन प्रवृत्त्यभावत्वं हेतुः । अथुर्थतमित्यादौ व्यभिचारात् । भेदोतरमाहुः ।

उत्तर २ सारोपसाध्यनसान

* किं कतेतीत्यादिप्रभेधवतीत्युत्तरसायलाजकृत्यविनालुपपत्तेः। यतः प्रभवाक्यो देवस्य उत्तरवा *
 * क्यविधेयतयावगमादाराज्यनस्ययत्नो वाच्यः। एवंवाच्येनन्येराधारो गच्छतीत्यादिव्यवहारेण *

108

७

यथा

तिसादिधा। अत्रव्यंयत्नार्थो कलनार्थपचतीत्यत्र कतेमानवा कां तु कलने कति स
 तिलक्षणा। केचिन्नु कर्मणि कुशल इत्यत्र दत्तं ग्रहणरूपमुत्पाद्यवाधाद
 होलक्षणे तिलक्षणे दाहरणं प्रयुज्यते। तच्चुशक्ति सहो दामित्यनादरणी यमु
 गच्छतीति गौरित्यादिवचनः साधुत्वार्थः॥ सर्वग्याचघोषादुपादानलक्षणा
 अपरालक्षितलक्षणा। यथाशुभे द इत्यने वाजहस्वाथजिहस्वार्थेति कथ्येत। सा
 सेपाशुभानेणी च। साध्यवसाना शुभागोणी चेति। क्रमेण लक्षणोदाहरणा
 नि। यत्र स्वाथि यथायस्यादपरार्थस्य कथ्यते। उपादानादियं प्रोक्ता लक्षणा
 विचक्षणे। यथा। अयमुदयति शुभं जन्मः पद्मिनीनामुदयमिदिवनाली वा
 * उकूलव्यापाराग्रथत्वं निरुद्धलक्षणं प्रतीयत इति तदेवोदाहरणं * २

विशारदेः॥ आगत्य व्यभिचारं भ्यां जातं वेदाभिधानता । ईश्वरे छातिरिक्ता वा सेत्यत्रादि न
 नो ग्रहः । यत्र चाकाशादिपदे नान्त्य व्यभिचारस्तत्र साम्यं क्तावपीति नानुपपत्तिः ॥ ननु नै
 य्याधिकं मते सामान्यलक्षणं यत्किंचिदस्य मते समानं प्रकारकत्वे स्य तं त्रैलोक्ये नो
 न्त्य व्यभिचार इति चेत् न । आलंकारिकैरुभयस्याप्यनंगीकारादिति भावः । यस्मिन्
 लाभस्तु जातिशरत्पदं यस्मिन् विशिष्टमेव बोधयतीति कार्यकारणभावकल्पने या
 अनुमानेन लक्षणया व्यंजनयेव वेत्यवधेयं ॥ लाक्षणिकमाह । मुख्यार्थान्वया घत्रल
 क्षणासमुपास्यते । अस्याल्लक्षणिकः शब्दः काव्यसर्वस्वतां गतः । अथ केयं लक्षणा स्या
 ह । यत्र मुख्यार्थवार्थः स्यात्तात्पर्यविषयाश्च ये । लक्षणा कथिता र्व्यापास्य स्या चै

अभिनार्थपर्यवसानमाकांक्षा। वाक्यार्थविबोधोयोग्यता ३

सा नामसमीचीनत्वेन तथा विधगंगा विषयकज्ञा बोद्धव्या प्रतीतेरनुत्तमत्वम्। अतएव महिममहा
नामस्मिन्त्यक्षएवपक्षपातः॥ ॥ इति श्री ~~नारद~~ ~~मुनि~~ ~~प्रणयन~~ ~~संगः~~ ॥ ॥ शब्दः काव्यमित्यभि
हिते को सो शब्द इत्याकांक्षायामाह॥ आकांक्षा योग्यता युक्तता तत्प्यदि स मन्वितः। शाब्दानुभ
वकारीयः स शब्दः परिकीर्तितः। वाचको लक्षणा युक्तो व्यञ्जकश्चेति स त्रिधा। वाच्यो लक्ष्यस्तथा
व्यङ्ग्यस्तदर्थः कथितो बुध्यैः॥ व्यापारश्चाभिधातत्र लक्षणा व्यञ्जना कमात्। त्रिचेति। अत्रोपा
धीनामेवात्र त्वेन तु उपधेयस्य। अन्यथा एकस्यैव गङ्गाशब्दस्य त्रिरूपत्वात् नुपपत्तेः। तत्रादौ
वाचकमाह। अभिधा व्यापृतिर्यत्र वाच्यार्थप्रतिपत्तिरुत्तर। शब्दः स वाचकः प्रोक्तः सर्वशास्त्र

६५

सांज्ञानंदपुरं दरादिदिविषद्वंदैरमंदादरादानमैमुकुटैद्वनीलमणिभिः सैदशितेदीवरम् । स्वच्छंदमक
 रंदसुंदरगलनमंदादिकैनीमेदुरं श्रीनोविंदपदारविंदमशुभस्कंदाय वंदामहे ॥५॥
 लिकव्यंग्यस्याप्राधान्योपितस्याकिंचित्करत्वेनपायंतिकचमत्कारापेक्षया सर्वेषां ध्वनित्वसंभवात् ॥
 अथचित्रेणुणालंकाराहितचमत्कारेणरसस्तिरोधीयतेइतिचेत्ताने । अनवबोधात् । तिरोधानंरस
 प्रतिबंधोविलंबेनप्रतिपत्तिर्वा । तत्रातदाकाव्यत्वविरहापत्तेः । नान्यः । उणालंकाराहिरसोद्बोधका
 स्तथाचतुहानतदाहितचमत्कारानंतरंरसोद्बोधोयुज्यतेएवेतिकथंनध्वनित्वंकिंचुणालंका
 राणांरसादिबोधप्रतिबंधकत्वे । अस्तिष्टुबालतरुपल्लवलोत्तनीयंपीतंमयासदयमेवरतोसने
 पु । विवाधरंस्पृशसिचेद्रमुरप्रियायास्तवांकारयामिकमलोदरबंधनल्लभम् ॥ अजनिप्रतिदिन
 तेषाकदमशेषाम्दंगसंगेन । प्रतिदिनमपूरिषयामदक्षिसंपातिभिःसलिलैः ॥ इत्यादिरस
 धनोतद्रुनप्रयागनस्यामहाकवीनां । ननुतहिस्त्रिछंदेत्यादाबुल्लसत्वात्पत्तिः । तत्रानुप्रा

य

अनं

निरा २

नुकारः। धांतारातिप्रहाराः प्रथमसमुदये सांध्यधाराधराभास्तारा नारा च धारास्तव विभवकरा
 स्तेकराः संतु सोराः। अत्र शब्दपरिवृत्तौ नालंकारः। अथालंकारचमत्कारकारिणी। दुर्वारराति
 राजीवनद्वंद्वहनः कौकुमोदिवधूनां सर्वांगी। रोगरागस्त्रिभुवननवनधौ तविध्वंसदीपः। त्वद्वा
 रुदामदर्वीकरमुखवज्रतनुगभूतधात्री पुरंध्रावासी मांजिष्ठसुव्रिमणकुलमणजगरीति
 प्रतापः। अत्र चोत्प्रेक्षाचमत्कारकारिणी। अत्रोभयत्रस्तस्य रजविषयकभावसत्वे चतुप्राप्तौ
 त्रैलोक्यचमत्कारहेतुः। वस्तुतस्तु अनुचितो र्यधनित्वादिनाविभागः। तत्राह। एतेषु त्रिपुरसा
 धिकं न प्रतीयते प्रतीयते वा। ननु च। तदा काव्यविरहापत्तेः। अथ प्रतीयते तदा कथं धनित्वा
 दिनाविभागः। नचमध्यमे। आंतरालिकव्यंग्यस्याप्राधान्याद्विभागश्रुतिवाच्यम्॥ आंतरा

चिस्त्वकार्यसंज्ञत्पना दासस्तस्य किमंगसंगतमहो विधासहे तोस्तव ॥ अत्र वक्तु बोद्धव्यादिवे
 शिष्टेन नायकस्य हृती संभोगो व्यज्यते ॥ वाच्याधिकचमत्कारि नो व्यंग्यं यत्र नासते । तदेवम
 थमं कार्यं कविर्देर्निगद्यते । यथा । रो लं बो म धु पः पि कः पर भ तो रं प्रा नु सारी म रु त्की रो ना वि
 त वा क्य मा त्र प ठ न प्रो ढः प यो दो ञ डः । हं सः सं त त प क्षा पा त नि र त स्त स्मा द व स्था भि मा भु र्का हं
 प्री ह णो भि के न क ठि न स्त्वां ता य कां ता य से ॥ अत्र म धु पा दि प दो प स्था पि त व्यंग्यो प स्थि ति वि ना
 वा क्यार्थ बो धा दा च्य सि ध्वां गु री भू त व्यंग्य मे वे त त् । अ लं कृ ता नं द सं दो हो य त्र जा य ते । वि
 वं श श य मे दे न दि धा त त्परि की र्ति त म् । त त्र श द्वा लं का र च म त्का र का रि य म् । न्य क्रा राः के र
 वा रणा म रित्व ल कम लि नी का न ना नं द ह राः सा यं धी रा भि सा रा ग त क म ल सु र वी प्रो ढ ता पा

साहिबु

गुरुभ्योऽर्पिता। अधश्च खलु निर्वृतिं व्रज तुसाश्वासैः परं विद्यते विश्वे न वा विप्रयोगजनि
तदुःखं विमर्शतया। अत्रोभयत्र वक्रोक्तिः काव्यजीवितं। तस्याप्यवपुरं स्फूर्तिकत्वात्। प्राधा
न्येन व्यपदेशात् न वंतीति न्यायात्। अतएवोक्तम्। सैषा सर्वत्र वक्रोक्तिरनयार्थे विभा
व्यते। यत्नोऽस्यां कविना काव्यकोलंकारेन याविना। वक्रोक्तिश्च सुत्कारकारिण्युक्तिः।
अथ काव्यविभागविशेषलक्षणमाह। यत्र व्यं चमत्कारो वाच्याधिकतेरो भवेत्। धनिका
व्यभिदं प्राकृत्यः पारिभाषिकमुत्तमम्। यथा। हृतिश्वासविशेष एव किमहोचंडित्यराधा
वनादिभ्रष्टालंकेवल्लरीकथमहोत्तनाथपादार्पणात्। निर्मृष्टाभरं रागपल्लवैरु

नीय

तिस्मरन्व्यसृ-

न

बलक्षणे प्रवेश इत्याहुः। सगुणावित्यत्र गुणव्यञ्जकावित्यर्थः। वस्तुतस्तु। अदोषगुणव
 काव्यमित्यादिवाक्यप्रतिपादितरत्नविशेषजनकताबल्लेदकं काव्यत्वं सर्व्वडं कल्पम
 यत्तथावत्तदेवलक्षणमस्तु किमनेनाहुगतेन लक्षणेने तिसर्व्वसुखं अत्रचविशेषालं
 कारविरहेदितामान्यालंकारसत्त्वान्नकाव्यत्वहानिरित्येवधेयम्। यथा। आपृच्छस्वसखी
 नमस्तुतुगुत्तुचंदस्वबंधुस्त्रियः कावेरीतदसंनिविष्टुनयने मुग्धे किमुत्ताम्यसि। आस्तेपु
 त्रिसमीपवसदना देलालतालैमित्तन्यंचत्तीरतमालद्वंदुरदरीतत्रापिगोदावरी। यथा
 वा। अस्मिन् नयनां बुबंधुषुकर्ततापः सरवीष्वाहितो न्यस्तदन्यमशेषतः परिजने चिंता

दोष २ द्वय २

सांकर्यभियात्तस्योपाधित्वात् वस्तुनस्तु सांकर्यस्य दोषकता

दिनाज्जातिसांकर्यपित्या काव्यत्वस्योपाधित्वात् न च दोषाविति सामान्याभावादिविक
 ल्य वकाशः तस्यैव लक्षणे प्रवेशात् अत एव विषयत्वमिष्टमेव पदं न त्रैस्यापि तथा स
 भवान् न निर्विषयत्वमिति केचित् केचित् प्रदोषपदेन स्फुटदोषराहित्यं विवक्षितम्
 स्फुटत्वं च शाब्दबोधप्रतिबंधकत्वं तेन निराकांक्षत्वा नासन्नत्वादयः परिगृह्यन्ते अत
 एवास्तिकश्चित्प्रतिभावतां विशेषोपः सामाजिकांश्चित्राप्यितानि वक्तुं वा दोषान्त्वाहय
 तीति वदति परेतु यदंशे दोषस्तदंशे काव्यत्वं यदंशे दोषाभावस्तदंशे काव्यत्वं मिति त
 था चेकमेव पदं काव्यमकाव्यं च यथा एकमेव ज्ञानं प्रमा प्रमा चेति दोषसामान्याभाव ए

वीजाभा
 वा रूपक
 त्वमेव ना
 स्ति १

3

चिता ३

पठतीत्यादिव्यवहारः। अदोषावितियथाशक्तिदोषहानेपरं न तु लक्षणप्रविष्टम्। दुष्टेष्व
पिरसो बोधात्। अतएवोक्तम्। कीदृशुविद्वरत्नादिसाधारण्येन काव्यता। दुष्टेष्वपिमता तत्र
रसाद्युगमः स्फुरति। गुणावित्यनेनास्वादव्यञ्जकत्वेमुक्तम्। तिसास्वादजीवायुः
पदसंदर्भः काव्यमिति चण्डी दासप्रभृतयः। तन्ना। आस्वादवदर्थोपस्थापकपदत्वं पदोप
स्थाप्यास्वादवदर्थत्वं वा काव्यत्वमिति विनिगमनाविरहेणोक्तयस्यैकाव्यत्वात्। नचस
मारव्याविनिगमिकाकामिनीशुरवचंद्रतादात्म्यस्यालौकिकार्थस्य कविनिबद्धित्वेन तस्या
विनिगमकत्वात्। नचकाव्यत्वजातेव्यसिज्यवृत्तित्वेअपसिद्धातः। देवदेवप्रभक्त्य

मि

स्य व कुमशक्त्या तद्विना ३

॥ ३ ॥
२
च ना दोषाणां मानं त्येन तस्मान्मात्रा भावो न बाह्यः । उक्तं च ध्वनिकृता । निःशेष दोषमोषणमपिगी
र्वाणामुरो धर शक्यमिति काव्यविरले विषयं निर्विषयं वा स्यादिति । नांत्यः । दोषविशेषाभावस्य स
द्विसौलभ्येना व्यावर्तकतया व्यर्थविशेषणत्वोपपत्तेः । गुणो विविधविशेषणमप्यनर्थकं गुण
स्य रसमात्रवृत्तित्वात् । तस्मादाकूलविशीलमिदं प्राचीनप्रणयानुरोधेनात्र प्रदर्शितम् ॥
वस्तुतस्तु । प्राद्विपातेनाभ्यहितत्वं दर्शयिता शब्दस्यैव काव्यत्वमिति धनितं । युज्यते च तस्मा
ख्याबलादपि । कविनिर्वाह्यं काव्यं न ह्यथर्कविनानि वा ह्यते । कामिनी चंद्रवदिकादीनां ब्र
ह्मणेव निर्वाहितत्वात् । अपितु कविनिर्वाह्यापदगुणनासेव काव्यम् । अतएव काव्यं शृणोति

अपेक्षु देवदत्तप्रभवत्वमस्ति देवदत्तप्रभवेण काव्येषु काव्यत्वं नास्ति. देवदत्तप्रभवे काव्ये देवदत्तप्रभवत्वं काव्यत्वं वास्ति ततो जा-
 तिसं कर्तव्यत्वात्प्राभा वलमानाधिकरणयोर्द्रव्ययोरेकत्वसमानेशः संकरश्च ॥ ७

इति प्रादुः

मलं का चैरलंकृतम् । रसाचितं कविः कुर्वन्कीर्तिस्वर्गं विविदतीति । तत्रादौ काव्यलक्षणमाह । जायते परमा-
 नंदो ब्रह्मानंदसहोदरः । यस्य श्रवणमात्रेण तद्वाक्यं काव्यमुच्यते ॥ केचित्तु आस्थादव्यंजकत्वे मेव का-
 व्यत्वप्रयोजकं तत्तु शब्दे वाच्ये वा विशिष्टमिति शब्दद्वयार्थेऽपि काव्यत्वं निति नैऋः । काव्यं करोतीत्यादि-
 व्यवहारस्तु शब्दपरतया नैयः । केचित्तु अलोपोतद्विशिष्टार्थोऽसौ लोको गुणादितो । काव्यमेतदिति
 प्रादुरलंकारविशारदाः । अत्र वदन्ति । काव्यत्वं दंडत्वादिवत्त्रत्येकं परिसमाप्यवृत्ति-
 उत्तदित्वे विद्यथेत्कव्यस्यास्य वृत्तिर्वा । नाथः । केवलेशब्दे वाच्ये तदव्यवहारात् । नाथरः ।
 देवदत्तप्रभवत्वादिना जातिं सांकर्यापत्त्या तादृशजात्यनंगीकारात् । अलोपावित्यत्रोपेक्षसामाना-
 न्याभावो वा लोपाविशेषाभावो वा । नाथः । काव्यत्वस्य निराश्रयतापत्तेः । रसार्थवाक्यपदवर्णरि-
 द्यं नैत्रादिजन्यतावच्छेदकः ।

जातेः काव्यत्वस्य व्यास-
 जातेः काव्यत्वस्य व्यास-
 जातेः काव्यत्वस्य व्यास-

॥३॥

जितसितां मधुसमान्वितं विंशतिवै प्रमेहा श्वहंति नो गानं संप्रका संवधीयते सुसां चिगा मसंत दुर्लल म्रः शु
 त्नाक्षिम विलासोयं मुनिलपनिलापितं त्नाक्षि विलास ते सुधंसुत नगं लवंगं सिंदूरं गो नोचनं काचनं सिधुध
 बुनिषुष्यमानं हतीय म्रः सीत्वा मागधीयं जानाग न वलिका कपि फलं यष्टि कपोता मलं स एह सधुना
 तुमा तुलन सै सर्व मधुनो विते ना जिमात्रा वै वा जित त्वेद जने त्रिगा प्रवाते ध्वं धर्म ईड ध्वं वलवका कन
 रा ना सा कुल द्वा वरा टं का पान जगध कल वंग गो नोचन धुने विज सै धव है ति या चि फुलें डो न त्ति म्वी ज
 हिन ज सधुन सिरा पिय ती युजा सुदी वा वडि गो क वो स कुहि निजे ए सधु हो ले या चे मल हं ये क व का जा ते
 र्की जे मा तुलें ठा सै मर्दि जे मग मधे मर्दि नि महु नि ये वां ठ वडि र्की जे मर्दि ना तु न पुरु बा ति हि त्ति गा वि धा ति जे
 धा मं हो म हा मदन वुज मणि म्रः हो म्रः सु दि हो हो मनि वग ध कं न स रं क पा मे क वा र छाले दि न स स रं तं
 हा ति लागा २ सिगी ३ मनि क्कां ध क पान ज १ टं क रा गु १ ये क न्ध व र्गा र्की जे गु र स म वे त धो र जे म्म नि वि
 ने च न स्रै य ह छाले दि न स न ग हि गु ले जे पा ले क मा हं वा वु मा इ ने दि ना न ज्व व ह ति गु जे कं सी त या

सहपात्रजाधरिपु लुपेकोत्ररधितेनविजेकजलिकिजेहातित्रेपात्रावावनाहिजे १ हादिनाथ
नसा २ इतिनसा निश्रयका मेहरगलजग होहश्रुतकहवानलावकनकाविययष्टिशाल्मलिनाग
वत्साष्टतसितमधुगुणपुष्पधेवादिचलोर्मवातितनुकांताविष्वान्पुष्टिवांश्च १४ नसलस्यगं
धकुनागलस्यनोहलस्यश्रुतुकलेससुवर्गाभस्यहे श्रवयेककनुकाङ्गालेकिजेहिनेकुमलावना
सातदिनोतरेमाचारसुभागिवातसुखरमोचासुल्यावानसुनागवेलिचायानादीनसुखाभावनाहिध
लेयानसुसिधुलोममात्रावालदश्रतमधुपाखनदुयेसिधेइजेवहनासिधिसि नमोर्वय्यदिवलपुष्टेका
निकरं पुष्पधन्यानसधन्या २४ वारहेतुसमाश्रयस्येताकोलेष्वारिगा निदिनेलावरत्वातुतस
मंगंधकंहेश गधकमस्यानित्वातनः कहालकाचहेन श्रकोलकरसेनेयसमग्रपुष्टिकातरेन
सद्योष्टसुष्टागमांसपिंडमिन्नोहोत्तिपे ३ रत्नाविन्नकंनयंसोलाहंसुलीदस्येसाधाश्रनेमांस्वरद
न्यातुतनामांसेनेवेहमेन मायपिष्टेनसंवेस्यतेसतलाजसप्रलोप्रक्षिप्यतेचंचनाध्यात्वादेवि

राम
३

115

धामेन यो मते जीनती कुमुदे मवनसः सुतगंधजैवा लं डी जै न निरं जल एवे ह डु डी जी ज नि ना ज न क्ष
 म मा त्रि हत पलाश वी जा मो जाना ह आ भा गो त्रि गि च सु हि क्षि ने रा से पु क्र म र्द य त्रि दि न ततः ना त्रि के ले फ ले
 स्त्रा प्य मा हा ना ना ज ये क्षि पे त त त्रै ले जा य ते क्षि प्र गृ ही त्वा ना भि म ध्वा तः अनु मा त्र प्र ले ये न वि ने को कुरु
 ते क्ष रा ग र द्य टि का पा ह मा त्रे रा स म वा ना र वि ने क ये श सु ग्री त ले न त्रा ये न यी प्र प्र क्षा ल ये ततः प्रा नि नो ग
 ध मा त्रि प्य मा हि षं र धि से पु तं ना जा च भो ज य ह स्तं तै ले त्रि प्र वि रु र्ज ये न न ह धा ग्रा रा मा वे रा स म वा ना त वि ने
 क ये र म त्र मि तो पि चा त र्ब गु रा वै य प्र य त्त तः शु र ना गि गु ल्मा नि मू लानि वि वि धा नि च यो प त म वा त ह मि
 कु ली र ना ग न र्द वि ना श ये र लो कां न्न न सो ना मा स र्व नां गां त कः स्तः लो को न्न न स ७ गंध कं लो
 ह पा त्रे ध ना व र न्वा न सा य कं सू त मा चं व नु र्नि र्धं द्य क त स्मि त्रि नि क्षि पे त ततः सं वृ णां र त्वा ते र सं ता प्य तां
 प्र भा पु न ए स्त्रा की म्र स ना भू ग ह स्ति भुं जी ज ये ति का म डू क या र्वा चै ते वो न सं त त्र य लं ब ले नि क्षि प्य
 चा त यो य ततः शु री प्र वि म से र य वा नी हि ए म नि वं री प्यं त व रा ये च कं वि धे च सू ता प्र मि त प्र त्प कं

६

मन्त्राचूर्णितं वाशाकवकतोषेन भागवयेत्समधा दृश्यं सुतु आदेकदिग्दरां न सैस्तु त्रिप्रपन्नये ३
 कृतं विनिक्षिप्य काचमात्रां विधाय च स्थाति सुखं हठं दध्या मां ज्वाला प्रसन्नये ३ अवातायेततः सुतो चुरा
 निमात्रिनिजातिफलं च केकोलकईनं माक्षिकं तथा प्रत्येकं निष्कमानानि सहस्रं घासमात्रं के ततः ति
 धीमवेदेवः नसः सर्वांगसुदनः शुजो मस्याद्रितोषेन संधं विषगोन च संनिपाते ज्वने घोने जीर्णो ज्व — ति
 सानके इत्याग्राहो प्राहृतमवस्त्रेण सने आस्तु मये क्षणो इधि सुक्ते इधि इहो इतीसाने असे ग्रहेः विल
 जीनककल्के नवातनो गो ज्वने वया शुक्लं बुकते लन सानवा जोवे शोयतः पित्तश्रेष्ठा भूवो नो गेशकं नाहु
 ग्धमिश्रितं मूले चैवाग्निमांसे च के वनातो विप्रो यतः खखु सो गे इतीता सुमस्तके वनिठालये ३ इक्ष्वादी
 जीतलेहं यज्ञा पाधिक्यो भिषगवणैः सर्वांगसुदनः सा हेमोत्सन्निपाते के च गद्या ए इर्मनागन याते म
 निचमानेन नागां गद्या एवः तथा न संधा द्विगद्या ए निबुनो नेरा वमथा रादीमनि च स्त्रीनेरा संनिपाते च
 मोदिका सुतीवातेत वा शोमे शीतवाते विषुविका १ जी र्णो वाग्निमांसे च न संधा गो विहं हस्तक

एम
८

नसत्तारसवलिनविनालंयौदुर्नहिं गुप्तियुंयवकदकनजस — त्रमेरुत्रपिष्टं वनवत्तुनहलिर्निवव
 शातकीभिस्तदनुचवनभेकाहस्मानिगुहिनीरेः कफादकुलकेवस्वार्द्रयोन्मायमात्रसमधुनिवनिहमा
 केदुहंशेषनोगे अनुभवतिकषायोनिवृजपेवमस्मिन्नवजमानमात्रेवप्यसुहसेवं कफकेतेनसः स
 माहवास्त्रेयवकीजिमधुसामयाप्रस्तुयुगप्रमाणानिषाजीताद्रुगोजलगान्प्रहगोवकैसियेसेधवप्रा
 ह्मासंनिनस्तिक्कत्वाखलुजंभनीनेअहंसियेवांभासिष्टंगवेत्तुर्लोक्मानेननपुनरत्तामस्तेनलि
 प्रोप्रतिननुवधाओषाधिकंपेचंसुगंधवेत्तनिवद्वयंदाचयइमवानोऽनानदयंनमजार्दप्यसुलंसपुपुन
 धाम्यकतिविज्ञेकेमावकचर्गीवालीटंकर्गचर्षवसमंसेधवमानसनलप्रहीयेनसानादिप्यरांयार्ज २५
 नसभा १ सुट्टिभा १ मिदिभा १ गधकुभा १ पियलिभ १ टंकणुभा १ जेपालभा १ मात्रावाल् १ अनुयानसा
 कनवुयैसिष्ठ नानवः छयानै १६ निवाकोडनावाकाठाही ११ नसभस्मवाल १ गेलमजादो १ छवाम
 नोनसा छ नसभस्ममले १ सुमर्गीलसमदो ३ गधकृमछे २ टंकणुमात्रहन २ दुसार्हं आकुलोवे

निनसेषवित्रककाटनिमहुनिकयडैउक्तलभणभधः निजेउपनिदेकरुताविजेवनिमृविकालाविजे
 सुकविजेइसनेदिवसिचणनिममन्मयभांजमध्वधोमुखउंउनिमुद्रिजेअसमानेनाननगिगवे
 पुटस्रभरीजेसोठाशीतलकादिजेदुर्गाफवुनिबल २ मीने ३२ अर्थेकालउनिभीजेछ हिनएय
 गर्भपोदली छ गोथलैकवडेपल गोथलमाननुपगंथऊकाजलिकउनिपल १ देकरुमामा १ जेवी
 ननसेमहुनिशाएवसापुदिनिबुधनकउनिमुटरीजेमात्रावाल २ मिनिउपेसिदेइजेछ लोकेअवनः
 नसभसभा १ सुवर्गभसभा १ मीनेभा २ गीथऊभा १ नसभसभासिचतुयांरंटेकसुकीजियेमहुनिदि
 वस १ लवरापूराभांजभेदिव २ यविजेमात्रावाल १ मीने ३ तुर्येसिअथवामचुपिबालेसिरीजेनल
 भंसभा जुवर्गभसभा १ तीमभंसभा १ हांयकुभासनसीलाभा १ अमृतभा १ नालरला दिव सम
 र्गकउनि कवडेभानिजेमुखिदेकरुताएवेनिदुर्धुमुहुनीलेपुहीजेअधोमुखमयभाटांतुदेसने
 दिवसिअसमानिपुटरीजेहागशीतलचुयांकउनिमात्रावाल २ मिनीतुयोसीहीजेमात्राकः १०

नसमसमा १ सुवर्णमसमा १ सुवर्णमाशिकमा १ तालकमा १ मृत्तः शिलाभा १ कललरवापनिभा १ र्गंध
 कमा १ हे एकत्रुर्देवे निदुधे मर्दनिभावेनाही जे हनीत फीका था विहेसा छानसुकर्लिल विवित्रकुमाका
 एनं जय मृत्तनसर्दहिं प्रतिदिनि मर्दनिगोलाकडुनील वणाभाउं मध्ये गोलावाची जे मृत्तनयजयमि आले
 नसेभावना ७ त्रिफुटकाचे नि काये निभावना ७ नसुसिह होए मृत्तुयान आले सेंधवमात्रावाले १ ही जे
 छ कनकसुंदनः छ नसमसपले ४ गेधकपले ५ गुलवे सतपले ३ सुदियल १ मिमियल १ पियलिय
 ले १ मुशालीपले ३ मोवनसपले ३ मृत्तुयल ६ लोहमसपले २ सर्वराकज जिफल।
 कथं भावेना ६ ४ माकानसेभावना ३ सेजगाभावन १६ त्रिंशककायभाव १६ कोनिवी — भाव १६
 आले नसुभाक १६ मात्राटी १ गमथं अथवासाकर्नासी ही जे वृष्यसि मृत्तुयचिंचाक्षानोंसी ही जे सु
 रज्ज्वीसी तानी जे पालसि जितुनसु यावा अथवावही छते सिही जे ७ त्रैलोप्यनाथः सुवर्णपिदिभा
 १ उष्याक्षिपिदिभा १ तीक्ष्णपिदिभा १ पानजुभा ३ एकत्रमर्दुविधातिने पासाफलोतु घालनिधातिने

पावेविन - दिवस ३ होलायंत्रिखेतिजेउ सनिउहका यत्रियातिजेवनिर्गधजुहुजंविननसेवादिनिद्या
 लिजेउयानिगठकायडमातिमादेउनिवनिआदिनपुहदीजरवशतगुणजानागाकोजमगसासमलोह
 मसयात्तुनिभावनात्रिकोठका आकाद्या आहीजेमगलोवपुहदीजेपुननविभावना ३ मा ७ तेपु
 टस्वल्पमाउतीभावना ३ मउमेसुदस्वल्पमागकनंजवित्रेकचकसुलमा आएयनभावना ३ तिमिरीजे
 स्वल्पपुहदीजेएवंबानववकीजेनसुलेदुहोएमात्रगुंज १ तीरुलीनसेदीजेएवीचे निमतेसुवगाहीरके
 ३ अगिहिनाहीमेलउनिपूर्वेवापनमातगुणी जानराकनुनिनसुविफजयजवनिगोसूत्रसिंहनज
 घेइजे ४ कालपिधंरनोनसः ४ योनलिनुनीलोहकीटावेहडेफचियालाऊगाचैकोठपीकरुनु
 त्रमध्यगोमत्रधाल्वनुमातएकताउनुविद्ययाजेपुहउहेउनुमसकीजोतेमउरमसभागु १ गोमू
 त्रभागउपाकेकीजेमहाप्रीकीजेकरुवेउनातेसुदिमीनेपिपविचित्रके हिरडावेहडागआवतक
 बी हारुलहलाहे देवतीरुवावाडेगे आहुलिसा चादे मइन्मुसयेंदेकराकासडयाकंतिलोहकी

118

दासमानघालिजेमउरसिहहोमेधाचिसात्रावक३हीजे मेरुर यमुभा१गधकुभा२पिपलिभा२हिनगभ
 मेरुगला५ आइलिसाभा६नारजीगीभाभागु७ येसप्रवेकत्रकसतवातुलवमंत्रसातिआभाववावे१हीजे
 सिहहोरादोक३मदककरनुमधेसिधेइजो वानरीगणी जाकावाप्रातिपात्रपियाले१० घालुउघेइजेगळ
 भागोत्रनवदक ७ जुहुयाननुभा१गधकुभा२लोहभस्मभा२एकत्रमहु निलोहयात्रिमहाग्रीकानिठेवि
 जेउपानेइपनूयजाहलेमोमधीवनिकदलीपत्रमी दूनिमावनिघालि जेवनिआणिपुहालीपत्रघालु
 निवनिगोमयघालिजेघटिया४ सुसीहीजेमगखलिनगंडुनिलावनासातसंतहीजेभानगीमोयावोड
 थवाहसाफलत्रयटाकलिविद्यु त्रिक-डुक आइलिलीसाफन्यादबुएवया भूषधोय्याभावना७
 सातेइउनिवोत्रबुनिखापनिघालुनिखल अग्निगीधुत्रयजेतवहीजेसवेनसुसिधहोए मात्रामासे
 अतुपानतीपूलीनसु अथवानिगुडिकाधारिपलिअथवागोमूत्रालं मयेदीनले: छ नसमसा
 जिने धरोहिनगात्रिकडुकमधेसिधेइजोवीतिरुत: ७ ओमपल्लवकायुमधेनसलेसधेइजे

रभाहनः छ नसमस्तदशमुलकापैसिधेइजे हिक्काहनः छ नसमस्तपिपल्लिमधौसिहीजे छि मूछा
 हन छ मय्यदीनसुबोलसहितुहीजे छाननरुपिज्ञाहनः छ नसमस्ततिलिहीकमिनिपुल्लसिधेइजे छ म
 रयकेहनः नसमस्तमाहलिंगनसुहं गुसोंवचलसार्चसुदि ३ वायुगोकुनिमधौसिधेइजे ४ नाना
 समहनः छ नसमस्तभा १ गंधकुभा १ अमृतभा १ हलपाहीनसैरिहं १ उन्हीमधौमारे जेलाहनला
 हनगोलेकीजेकपिसिकापडवतिमाहेअनि अषधपातुनिसुखनिनुंधनफुगुनीलिकतायेनिमहनः १ म
 ग्रीकीजेस्त्रीगदी तलजाहलौकोदुनिषोरयागो अमृतपातुनिसमरनासैअधमानेचचुर्णाद्या
 लुनिएपुवाटनागडिजेमात्रगुंजएकीतीवुलीपत्रनसैहीजो के आयेअमानाः छ नसमस्तभा १
 गंधकुभा १ हिनाभा १ पंचलोकाभा १ अग्निजातुभा १ समुद्रकेनभा १ कातलोहमस्तभा १ सोवीनाजे
 नभा १ अभ्रकुभा १ रीसभा १ तालकुभा १ अकंभनेमहीनिगजपुडहीजेतुपानेभावनाकाचोरिधु एम
 सेनफलनसु अतिविषा प्रानमेडकी रोदुलि उहियेमुलनसु आहुलिहाटाकलि शालिवानीमुल १२

6

119

तुषानवशागहासंतकुसुमाकनः वसंतकलमाकनसा ॥ दोभागोहेसज्ञानस्यगगनत्रापितत्संमलो
हभस्मत्रयोभागाश्चत्तानोनसभस्मनःवगभस्मत्रिभिर्गिष्योत्सर्वमेकत्रकानयेत्प्रवालेमोक्षिकचे
वनससाम्पेनयोजयेत्त्रधावनगाकडुग्धेनरक्षुवासानेसनवहर्तनडीवाविजेनेमौचकेनसेननुशतव
नसेनैवमालत्साकुसुमेनदुःशानदुःशानिनेरासमसशाग्रतःयश्चन्द्रमुमरोचंद्रसुहिसुहोनसनाभ
वेशाकसुसुमाकनवरमातोवसंतवडुर्वकगुजाभात्रप्रदीपासुमधुनामेहविजिमनःसयका
सहवाश्वासनक्रपिनादिनोगजिरगादुगतिग्रहारीशेषसूत्रायभश्मनीहनेशिताचहनसमुक्तं
मत्त्रपिनादिनोगजिर अनघंसुहिदेवनेहेंयंतंष्वनसमनेआपुसधिकनसुसामजाकनागमुत्र
मे वसंतकुसुमाकननससूताधेहेमलानेचवेगमाशिकभस्मकेनागमुत्तंचकांतचसमाभागात्
कानयेत्कफिलाक्षधवीजानिर्मकदानागफेनने शाल्मलीनसनीनेरातात्तमुत्तीनसेनच क
राकुंकंमकंकोलंचेदनेनरभाचयेशवस्त्रपुमंप्रशानमंसिताज्जिनेनसंपुतेविशतीर्वैशमिहंश्च

एम

समं स्यात्पिष्टं गुंजैकं न समानं दधेन - वंमधुना लेहयेत्वा च उज्ज्वलं सत्वा फले चूर्णितं कर्षमात्रं तु त्रिदि-
षोऽंते सानजितं तुलं कटकं नो हि रायां विल्वमज्जायुतुवि - इथापि वेदातु वदिदो न ह भेन वं सं त्रिपाता
तिसानद्विपं यं प्राकं च पूर्ववत् न - नानं दधेन व न स्तु ध प्र सु त समो गंधं स्तु तार्थं न तम - कं मईये
न्यातु लिगां म्लो मोद्यं पेय्य च स प्रधा - कृष्या नीलिका तुलं ध त न स तु विजकं प्रमं क स्तु त तुलं स्या उ न
ने विज मातृ वेः प्वेता ८ न विता कं मा मर मा ए शिका व मात्रिका - माह कं प र्म टं चं हि मु शाली व रु दंति
का इवे हि न त्रयं भा व्यं मा त्रं तु म स्य वेत प्र ह रा य वि न सो नाम म स सा धं सा ध म त लं द्वि प लं जी न कं य का
अं म नु या ने ह क ल्म ष इ प्र ह रा य वि न स्तु भा गै र्क क र्प व ल्म ट के स्तु य मा पि यो य्य हि ता व्यं च तः का तं स्तु त
क म भ्र कं च कु टिलं मु क्ता फ लो ग्रि तु मं टा म्यं आ दि प ले लो वा श कानं शा मो चा धि पा न्ता ल नी पु व्यै -
त्स प त्र के मु नै स मा क स ग्री का भा र्ज ना व क्षु द्द ति रि ता म म धु बु क्क वि र्च प्र हा ना ग त्ह र्म ह यो ल प न क
पि त्त श म नः पु त्रा प्र - नो ग्ध ह श्री रं व डे ना सी ता पु ने ना ह ग हि क्षि प्रा स त पि मा य ह स र्वा त - ह नो

त्रिषो मनिचैसा जैनतुप्रानप्रशमयशो जयेद्विद्यो लोके सव्यं देव्यं गोकवतशासे त्रिनामो विष्णु मे जी र्णिगार्था वगा
 ते ज्वरे अजिगौ सव्यं नो गे चमं शा मि च विषु चिका लो ले क न य न स न स स्य द्विगुणं गे धं गे धं तु लं च वं क री न
 स तु लं विषं यो जे मनिचं स च धा वि वा क इ फ लं इति वी जे च प्रत्येक मनिचा न्वित च नो क रान सो लो व श्च र्णा
 मे धा म मा त्र कं मा पे के न नि हं ता श उ ज्व नं भि गो त्रि शो व जे क मा नि मु ल क र्थे को प त्वा को ह गे ज लं वं म त्ता वि
 य मं तु ज्व नं ह ति व म ने ना च्च नै त न शि त्वि क के न सा पे तं वि ष म ज्व र वी द्वि वे ला ध च ह न ष शो ध श क वा म त मा
 सि केः शि ने रा स वि षं सु क्तं जी र्णा ज्व ह न य न च ह न स्य क षा पे रा न त्ता पित ज्व ना प ह ह ष भु स्य क षा पे रा स
 ती का ज्व न ना श नं ज्व ना कु श न स न स गे धं वि षं तु लं धू तं वी त्रि भि स मं द र्णा द्वि गु णं मा ष च र्णा क ज्जो लि
 से नि भं मा त्रा गुं ज द्दु यं वा स्य जे नी न न स चा इं के श क न पि त स पु क्तं स वं ज्व नं प्र शा म य मे का रि के शो गी के व
 त या सि द्वि व स च य त पुं व मं ष द्वि धं स मं स च वि षा म शा त मे य ध्मं द धो ह नं हे यं ले य से च ह ने हि मं मा हा ज्व र म
 नो क शो ना म उ ध ना रां कं न रो भा वे श मा हा ज्व ना कु श न स हि य ल च वि ष यो ष द क रं मा गा ध ६

माजागेका सती आकर्षकलेगरुष्वैव कर्षुने धाम्बं वकं ७ एतानि स्रुष्टमवृत्ताणि द्विषलसार्धं योजयेन्भाडे
 नद्विषलस्रुष्टा द्विषलं वानिषादशः महाप्रियादितं सस्रुष्टपदेन दिनभास्त्रुष्टं म्रुष्टेन भावनाहयो वदिसप्रा
 निकानवेशः श्रुष्टेन शोधयेदुग्याद्विषलं सार्धं योजयेत्तमे द्वा प्रियं हवा वृत्तिस्तस्य कलंकं विमर्हयेत्ततः ८
 प्रत्येकं तोयसंमर्द्य एकं विंशतिं तद्विनेति धनो जायमानवस्त्रमावप्रयोजयेत् ११ शर्कनाभीरसंयुक्तं च
 घवामधुमिश्रीतं गोदुग्धं बौहने भुजं सपिर्वा शर्कं चानितं १२ मेघुने हठलिगं स्रुष्टं गाना वशातत्र वे प्रत्यह
 नमते नारी स्त्रिरा मयं तव लेभाः प्रार्थयेत्तस्य सद्यः वरि कामिनी नष्टे द्विष प्रवाहस्य भगधूल प्रवाहकः
 १४ नाजय इमाक्षय कर्हि सर्वं ग्रहणिम जतं सवीती मानशो स्रुष्टिधातुमये यथा वंते १५ अहं धन्यं तरे
 नुक्तं प्रपा नो वज्रवत्तलं पुष्पधन्वा सदा सुजा लोकानां वंदः न सदा तवा रागा न संभोत्सारां वै धनीति स्मिदा
 यकः १६ पुष्पधन्वा न सुसमाप्त सुजागो यमोता म्याद्विप्ररा सुवद्वीरकाः न साधे र्दकं गदत्वा जं विने रातु
 मर्हयेत् स्रुष्टात्मारु ध्वा सुदेह हन्ता गजारुषा विवेश यत् न सस्रुष्टालकिनी यस्य वलं सुगमो गता हकः द्वा

११७

हंति नो नाविध ज्व गात्र संशयः कामे वर्धयते पुण्यान्धो रागा न संतुष्टः ॥ ३७ ॥
ध्यायित्वा भतेर्गर्भं बधोपि पुरुषाय ते अमुत्र पुत्रमाप्नोति जिवेन्न शनई शनै हनेण कथितो गोपी सोषये च दाण
कः पंचवागावसाः बलस्य दुस्वर्गा इत्येन सैदे भावकं शोहमा गंधकस्य शोरोस्तु काषास भवे प्रसुनेः सवे विम
र्द्याय कुमाविकाविः तत्काचकं भेनिहिते सुगाहे मृत्कपटैस्तु द्विसत्रयं च पचेत्कुमा मोंसिकता खये चेतो
न जं पस्त्रव नागनेमं निरुत्थत्यैतस्यां बलं पत्न्य विवर्णिकर्णमिजस्तथैवे जाती फले शोषणामिंदुपुष्पं
कस्तुरी कायामिह यागमेकं चैत्रोदयोयं कथितस्य मोसा भुजगवल्ली इत्यम धर्वातिमदो नाना प्रमदाश
ता नीगवीधिकानो ह्ययस्य कंडे श्रुते धिनी भूतमती बहु ध्ये मृदु निमो सान्न समं नानि मावाम मी ह्य
ने भवेति यथ्यमाने दराह मय नाणि वी न्वालि पालीत नाशनस्त नाभता वयसं धन प्रवृत्त योग्यं चाननः
रुहे वनस नाजं भवती यस्मिन् द्वीदयो स पच शन शर्षितो मृगाह शीवाय वलः चैत्रोदयो नस्या ताव्यो वंकरा
हेमजाननसकं गंधं दृश्य कभा गिकं तीव्रं विदुः प्रसुक्ति जशि खनि एण्णाम शोह यकभा गिकं वगा मो होन

नस्य भस्मगागने वैक्रांत विष सर्व मर्द्य विभव ये मति विने यमित्री जाताग्रिभिः मुक्तो सिन वनाह शम्भु तसदी
 कन्या विहा विवरी गोदुग्धे सुशाले भवानि मुहुरितं गेले मवेद्या मके न आश्री च म्भक वत पुन व सो भो
 सतो भाव ये रद्वे कस्तु निम्भ गां कयो ग कणा मुक्तं च गुं जो ज येन मेहा रव प्रह को गहा ह मरुत आधि
 ज्वने कामले बाहुं कुपु भगं रं बह तने सुत्रं व मुहुरितं भवन्ति पुमान न व स मा ज व स वं ध्वन श्रौषधं ह
 ति स्यादुलं ह धिं ह व नं नुलं पुष्टी श्व कांति स्या न स त वं ध्वन वं गं ता नाना थो ह गं ध क ना गा विदु मवे
 क्रोतं या रं शं रं कं गं ग न स द्या मा शिकं व स क चं व हं गुं लं स म मा गा तां स मा शो ग म्भु न न
 श्रु वा शान से न नु ह नि र्गो वा नि जे नो च मा व कं ह न ह व स न नु उ शी न चं नं भ द्दि मा ल स क स्तु मे न प्र स
 द्या न्द ग म्भु मा अ सु ति थो न य ना उ भ वे र व ल्प मा र्त्र प्र भुं जि त सि ता ज म धुं स भु तं प्र मे ह श्वा स का स धु
 ज्वने जी र्णो प्र हा ये य र व ल्प वी र्ण कं व पुं सा श्रा मु ल्प धि क न य न श्रु क्ता मे व न नै च स्फु टी त्वा लो च न
 व जे र्ण का मि नी ज न मा न र ह प्रो क ह म्भु जि त क म्भु दे प्र व र्ण - न नै च न ग त्ति जे र्णो नै र्ण म्भु ह गो वे

राम

पिपत्तिदं कं जं विषं कनकस्व लवी जानि स माधा विजय द्रव्ये मई लिये म मां त्रं मुं च रामो त्रावटी कृता भक्षयेत न
 हराति हेति रसः कनक सु हवः श्रुति मां घे ज्वरे ती प्रे श्रुति साने वना य ये न ह ध्व च हा य ये न ध्व गाय जे न क्रमे
 वच कनक सु ह न न सु संत के गु ध के लो ह विषं चित्र क वत्र कं विडं गं र गोकामु स्ता एला कं कं म के स नं कलत्र
 पं त्रि क डुकं मु ल्त्व म स्त त थें च व ये मानि स म भा गानि स्तु श्रुति गी निका त्र ये त्र ग्र ह रा पं यो डु नो गे च ज्ञात यो
 म धु ना स ह त्र ती सारे क्ष ये का से प्र मे हे वि ष भ ज्व हे स ध्वा च ज नौ र्ज्ञा त अ य त्र मु ति न सो त्र मः च त्र मु ति न स्ता म
 स भ स्त नि धि भा गं व ड भा गं ध कं च त्रु र्ध मों क्रि कं हा ट प्र वा ल ता हं कं तिला १ ता स्म भ क लो हा नि वं ग मा
 शि क ता ग कं श्र ये वा ए प्र वा ले न तु ल भा गं वि म ई ये त्र ५ भा व ना ग अ ड ग ये न ज सि यो किं त यं ज या द्या थ म
 के र वी जे न प्र णो डी क न स भा वि ते ३ व ह्वी श्र गं धा मा षा ना र श वा र ए थ कृ ए य क ल व गो क्षे ज्ञा ति नो सि धा र्थं
 च फ र्क री ४ ज्ञा ति को त्रा पु न व थि स गे ला गो क्षु रा थि ते ह ह वी जे य चा श्र गं के को ल के स रं त था ५ ता त्र सो
 के सि र वी जे श्रो य वी जे श ता वा ने मु श क के र वी जानि भ ह्वा ने वी ज स्व र्ज ने ६ प्रिय लो म ज्ञा मा सि व श्रा

कं न सुतं प्याजिनने केतवार काहिकं हिकं चातुर्विक शीत हनरां शीतो कुशो नामतः सीतां कुषुम संभागे
 कं मर्नं च वेवलोह मपि संगा धारम भागद्वय लोहेन स्यात्तु दिकामेकां यवेत्पाव केताले वंदित
 वंसमुद्रल विजं के स्नेह शानां शिवं सर्वस जय शाल के चक्रु की कृत यत वा विप्र का भायं सुधी मित सहा द्वे
 कनसौ त्रीस मरुका दृष्टं समघी त्रय शोधित शत हलैः पुष्पैः समल आ यो जं गुजामैत ज्वने थसह साशा
 मेनि नामेतया जीतो वा विषये समीप रा भवेत्पि श्रो यजे श्लेष जेह्वो यो यत्र संनिशान्ता नितं सो ए
 द्वे वसत्व गो गो मे ह्युत्तं विमो य जद न ना हे पुस्तती वं पुस्त छे शो फ सुते च पां दुकागो वी हं भजत्या
 दिषु व्योषा हं रा ससे धन वस जं वी रं पुना पित्र जं पे मे ह्यो हं सिता दि वात इ नु वा लो यं भवे छित त सै स्त्र
 वातिल तैलले पित्र तनुः स्ना पा दुर पुनः यथं भुक्त्वा ये एहा धस्तु रधि द्यो क्षे क्रु स द्वा डि म र व जुरे सा श्री
 ते वलै पन म हो क पूर क स्तरिका श्री दि जो सित लोपं ज स्ना इ नु वा हं हलैः सं स्तरः यी गो त्द त्पु कु च स्तु ली
 पुस्तल ना स्वाती ग च वने पछे न्दतु ज दार सं म मुदीत सता ल हं ता निलः यत्त जय हिं गुलं मरि य गो धं

कारणसत्यं तं। इयमेका। प्रकृतस्यैवाप्रकृतं ज्ञानं द्वितीया। यद्यपि तेषां नासंज्ञा विनाथप्रतीतिस्तु
 तीया। कार्यकारणयोः कोर्वाप्यविषयसिद्धयर्थः। सम्बन्धवत्त्वात्। कार्यकारणयोः कोर्वाप्यविषय
 व्यसिद्धेर्बुधेऽपि पदार्थनिर्वातुमयथाविशेषसिद्धयर्थः। तत्र प्रथमसाध्यवसानागो
 लीप्यवस्थितिः। यथा। लतामूले लीनो हरिणपरिहृतो हिमकरः स्वर्णमुक्ताकारागलति जलधारा
 कुबले यादृ। धुनीनेव धूकतिलकुसुमजन्मापि पवनो गृहद्वारेषु लयं हरिणमति कस्यापि कृति
 नः॥ यथावा। उपग्राकारार्थं ग्रहिणु नयने तर्कयमनावा नाकारो कोयं गलितं हरिणः शीतकिर
 पः॥ सुधाबद्धासैरुपवनचकोरे रनुस्वर्तं किरन्मोक्षाम
 फलपाकप्रणयिनि। द्वितीया यथा। तान्यतराणि च तदेव पदा
 स्वभावनधुराचपदानुश्रवी। प्रत्यक्षरसो दमदुधुधारसो यमन्याह शोभ गदशो वचसो वि

ल ४

 श्रीलवलि
 भिधेयसैव

इति ३

वहुनिधत्वेपितुल्येप्रस्तुतेनूतुल्यांतरं संराक्षिणीं। अतीवचमत्कारइति न देवोदाक्रियते। ययम
वृष्टमूलकं वलीकरो धिनलिन। वृंशनिहेलालसखुं ठातां डविने रकां डकु पिता मभासिल।
होसर। नापातः अतिगो नर किमुत भोली लादलदिगाभो शनीध भिर हिर दें डकुं न क वरात्री।
डाकरः केसरी। यथावा केनासी वः सुखमकरुणेनाक स दुइ न स्तुवि केतुं वा समभिलषितः
केन देशं नरे सिन्धु। यस्मिंश्चित्तव्यय नर सहो ग्रो ह्ये आह क स्ना वरा स्ना तास्ति भा तम र क्त मरगे त्वरी ता
हामोधि। यथावा। अविस्मय वलिगवीयी धली धसरितो मतिः। केनापि पुण्यजुषा विपुषा पदिसो व्यते
यथावा। अलि शो हति तां रां संतं तं हात्मा हल ज्वालाः। शिरा शिर सायन मेतत्सुर धुनिया भो स्त वी वभिः
यथावा। हे हो कु ना शान विराय ललाट कले कलौ पदिव्य स रितः प्रतिष्ठा लितो सि। न स्पे न दे व फ
लमद्य विहाही लम ध्यापितो यद्विह वाल कला धिनाथः। अथ अतिशयोक्तिः। उपमेयता वच्
दक प्रकार कश्चिद्व्यतिउपमानता वच्चे एक प्रकार कोपमेय प्रतीतिः। रूप क प्रतीता वभि प्रसंग
अक्षिणीत्वापि कुताशः ४

129

3/4

लीगर्भसुक्ताविसोत्थग्रंथिश्चानेकधौतं धत्तमिति स्तुतिमपद्यीः नीकहमेवा मुक्तास्फोटः प्रवालेश्वरविपरिम
 दिनेमौक्तिकं वापिशस्त्रोत्तेजसा सैतं विसर्पशमयान्तेनैष तं गौरिकं वाधतेन ७ करवीरपशुकवरानलमूलस
 पवासकासयसमंगमितीहं फीतिप्रमेवतपन्नं विनिहं नान्द्रसंभवेत्तद्विरतोयिविसर्प २ प्रातथोतस
 र्धिरथकेवलमेतत्परितो नत्तविसर्पादिनां यो धत्तमेतद्विषमधुवारिहं देहजलेः दयक्षपरिवे
 कदहेष्टः १ श्रुतं ग्रंथिविसर्परजं परिहरेत्संवाधिसुमेष्टतैलं कोष्ममयासिगाजलजलेसंका
 लेषः पुनः कैंडर्यस्य कृतस्वार्थकालिनायोक्तस्ममधामवः श्रुष्टौ पापि वमूलकैर्विरवितः क्षिप्रं सुखोत्स
 स्या १० हेमिहृताशोभवमूलतस्तत्कस्तुधार्कं दुग्धं वसहानलासि कासीसमिषं वशिलां प्रक्षे
 पोभिधात्किमुग्रंथिमिषं कफोत्थं ११ श्वारेगादाहः शानकैरनीर्योप्रलेपने श्रीर्थाविसर्पहृ हं श्रा
 यवायाकिस्तुखोयचारेस्तपावपित्ताभिषण्डद्वरे १२ चरं श्वारेवैरलेक्षित्वा गारावेतोषिष्ठा
 वायसेयीकपान् मसेहं भौविद्रुं मस्योयारिष्ठाद्रुपोभयः सप्रयच्छं सुहृता न १३ मिष्टज्यैव

द्वित्रिवारं विरधा र्धास्त्रिचैः सा ज्मभिवं हृतैस्त वधान्येयुर्विश्रमव्यापरेषुः सर्पिष्ट हं सोमलक्षारमदि
न १४ दद्यादेतत्रेभा ज्ञातात्रिंशोमैशक्तो बंधस्तुलिकादिकेन बंधं प्रद्योत्रिंशोमादत्र सर्वं कमीभीष्टं
परां यप्रगाष्टं १५ मेरोमांससमुत्पद्यिदं श्रिष्टं कुहोहो सिधः प्रयोग एव प्रयो न तीयः परं सुत्ता
१६ उच्यते मादमेवि त्विदं स ए क तो म माः प्रदुष्टं शो गित स्य वदि मो व नं त ह कतः १७ वैवराय का स
मूर्त्ती न्वरां जं मं ग म मेः सह ह्वा सेः प्रो क्ता तितार सा दे पु त्तं सा व म्प्रां वि स र्वा र्तः १८ स्त्रिगुद वुध
लक्ष्मणा निर्मितो वि स र्प प्रति पा ता त्रि मोगं चे द्वि कां वा १९ तैल छ तं तु व य स्या शा ट्टे सा म व द्धं
गिर शा मू लेः सिद्धं समीर कुं दं शा स्तं सं स्नेह नी माहुः २० पाल गौरी कटु काय वा सी श्रा व ती काय र्ध
त्रिं व वा गोः विल्या शिका क्ता ट क मु ग म तो ये य क्ता श्रु ते या ए क म भी ग शिष्टे २१ आयं ती का ति क्त
कलिंग मुस्तः कृशा हिमै रश्मि तैः २२ धृक्ः सर्पि य चे स्या द्दं शा ए व मे त ति क्ता मि धां यं नृ ज ऊ ह ह
२३ वि स र्प यां द्वा म म हा ह न र्ध भ्र म प्र गा र्ध ग म हा र्ति गं जं न वि स्को ट क र ग र जो स्त्रि चि ता श्रि

५४

125

नमो ह्यपि जपस्य वश्यं ६ संमल्लवत्तगवधपद्मकोशकहीवराय वंद्यं १ त्रिंशदाः गोपीकराणां त्रिंशद्वीज
 छिन्नाहिम भारुपदोलमुखाः ५ यहीविशालाभयामेसेनसूचीविषाधन्वसवासाः सत्रायमाणाः सार्त्तले
 हजंभागेपत्काहविष्टामलकोरसंतुः ६ पद्मेनल्यतिरुमिहंहीतिज्ञाद्रोभतीवाधिकसुक्रमाधेः ऊष्टोवशो
 ग्रान्तपद्मशालपियालसमच्छदवाहीनिवैः ७ सर्पिर्विमकुंकपद्मदृष्टं वैश्राभयामालीष्टजं न्वशेषे स्त्रि
 ग्यस्य संशोधनमस्य शस्तं विसर्पजिह्वमयो यथास्व ८ प्रच्छावष्टगतुर्वैरभोजाभिः शिराभधेवीपि स्त्रिग्य
 स्पदुष्टरं विस्त्रां जंजुहि नो सकृत्तमाद वराय दौला न्दवाहीनिवकरं जवासा कलशीभवेनाघायेन क
 ल्केन छतं विमकुंकवज्रं जयेत्कुष्टविमर्षपां १० ओषधेष्टादिं सिही न्दयत्त रुकटकां कुंभं ही विषो ग्रा
 पाठावस्त्रास्रभागेष्टतमर्थवयवे म्रास्त्रिकं वज्रिदुघात विल्वेनाश्वीत्रकुष्टोहरपवनरुजागुम्लवर्ध
 द्रमेतत्तुं रेकोष्टे विरेकावहमपि गार्ही मन्महावज्रकात्म ११ पश्चावह्यशिवाः पथमत्तमितात्प्र
 नौविल्वत्रयं कुंमतोगो जेध्मद्विशारवत्तमविल्वमयेततुमांसम जेत्त सोमं विज्जीतात्मनो हि गुरुजम्बा

721

सोरहसुहमेहत्वगादगुस्तपश्मदमनोयंमणिधनोवहनः११ विजंगसाग्रीकरोडुलेखाथामलोत्तोहभवश्च
 तैले एकीकृतानीति विलिखपासाकंदरुतिविष्कोदविषोऽजितः प्यातः१२ मूलपुष्पफलवल्कलपूत्रनिवर्जसम
 लवंतुविद्वर्षिस्वादिगसनश्चतैर्विधनाईतत्रतोहलविक्रियमानि१३ गोक्षुण्णमलकनागरवह्निआधि
 धातुक्रमिजिन्मरिचानिहैमस्त्यनललोहसिताभिः सपुनानिस्वनिशावपलाभिः१४ चक्रमदशशिखानिषु
 ताभिर्हृगजद्वेपरिप्लुतमेतत् शुद्धमक्षमितमन्त्रहमयासर्विषायषयसौतजलेन१५ स्वादिगसन
 भवेननकाचिद्यत्रणात्रतहिंदीतिहमात्र ऊहजाततिलकालकनीलिसंगहोषमषमुख्यमषेष
 १६ निवपहोलवृषाष्टतवल्लीधावनीकाकयनेनरियछं त्रेफलकल्कपुतचर्तमिष्टऊहविषपंचैरज्व
 रपांडो१७ स्वाईरोतमावपयरोलपुडुवीरिपुमदजः अतउहप्रविसर्प-अपिशीतमितथनमंडल
 इशूकिदिभानिहानेखलुधावनचनैः१८ निवोप्रावेल्मवीरुबुकुलए शधरणिनिवपयापटोलत्रायती

126

एत्रिसंहिगागदविक्रसावक्रमहीत्रमाभिः ओषधि त्रैत्रपागहवकरिचयलावद्विपूतिकहंतीकद्वाराजदुमूल
 विह्वनलमहानिवसप्रछदंश्च २० - अस्तेद्वीरत्नसारैः सरवहिरमलपुमंडिशीताश्रुलेखानेतावांसूययो
 तैः सुरभिजनपुतः कायसुखोवगाढः समवेक्षोदकंदुवहलतरमहामंडलश्चित्रसिध्यानेकास्त्रीभूतवा
 धाद्रिजपरिगतैराल्लताञ्जलिनि २१ हे मारिद्याभिर्षीतासुगहवजातीनिबभूव्यविशालाहंतीजतु
 घमोसीनृपतरुकरुकासीमराजीवदीपैः श्रेष्ठात्राघातैरुष्णोयगावकीखदिरैः कुंभवीपुषवल्लीशीता
 ननानुपातैः श्रुतद्वीप - - तित्वप्रिकारानघोषान् २२ अंतर्हीयजमेवहिः प्रशमनंलैपादिजुष्टंही
 नेकृष्णस्येहनसुमकेद्रममिदंकेनेः करीषे रपिशास्त्रैर्वापिविष्टं द्यतेष्यमंशयद्वेष्टैरमंघंभवेत्कुंभं
 त्रविमोचिनात्तरामिहंभारैर्भिषकसाधये २३ सिताश्रुमारमूलसुधरंजवत्सकांफलैः सहाविमाल
 तिहलं प्रलेपनेन कुहजित २४ निशाकरंजवाकुचीहरीतकीकरुधवः विरंगासिधुमूत्रपुक्रले
 एवकुहहा २५ रदुघवीजधात्रीसरैर्जैर्षैर्वीजसंपुनैविष्टैः सौवीरकराहभूलैर्षोहमात्र

581

पाकं हः २६ दद्रुग्रहतिद्वितीयाकं दुव जंतु ग्रसिंधुभववेषधूमैः सविश्वसिंहि फलपुरुषप्रलेपः प्रसुसुमि ऊ
 हापहरोविरेणः २७ दद्रुग्रसिंधुभववेषधूमैः सविश्वसिंहि फलपुरुषप्रलेपः सविश्वसिंहि फलपुरुषप्रलेपः सविश्वसिंहि फलपुरुषप्रलेपः
 यामाग्रजत्पवशं २८ हरितालशिलोषणाकं दधैः कटुतैलेन च कृदिति मलेयः श्रुयगोजलपिष्टवक्र
 महीमयनक्रादयवीजनोत्पन्नहृत् २९ कसप्रमूलानिसराजवक्ष्यत्राणि पत्राणि च कावमाभाः सौवी
 रपिष्टा मयवाश्च मारयत्राणि ऊहापहाराणि लेपात् ३० लाभा मूलकवीजसर्वपाने वा सुग्माग्रिहृत्
 प्रजं वीजसर्जरसः कटुत्रयमंथो कृदवापै चारिविलं गोमूत्रेणाविलेपितो कटिभनुमापहं सिध्मजिह्वी जं
 त्वेजंगजातुषोदकपुतं दद्रुग्रं मेकं सतं ३१ दद्रुग्रजिरभागांतु लोकोकं सुहृदी नामूलं लेपात्तुषोदकपु
 तं पिष्टाग्निगोमूले च दद्रुग्रं ३२ ऊं देरिका संधं चक्रमहं हृदं सुपिष्टा मयितारनालैः लेपत्रयैर्गोवैजं प
 तिहृद्ः कं दूं समूलतृणाकं च घृणात् ३३ त्रियंगवो मूलकवीज ऊहं दुरालभा सषषके सराणि स्वीया
 पहं शुम्भिरजातिगंधभाणै च लेपात् कटुतैले पिष्टौ ३४ कासप्रमूलकमं वं वीजं गंधाश्मनापुक्तं

127

सिध्यापहं प्रलेपात्संचेदनास्वजिकातथाभ्या ३५ पिष्टं मं सरक जलैर्मूलं कजी जं प्रलपतः सिधं क्षारेण
वाकहत्मा होषा सुमानवत्तं हत्मा ३६ पीतांगी सुवहा रुमूलक भवं वी जं सतालं हलता वली भवमासिकं
ए ध्यागितं कं वोरजः प्राणिक अमः ३७ मिहं हि सिध्या प्रमनं लेपात्स सजो मव भारश्चापि शिवायुत सुव
जलैः संचरितीतो निश्चितं ३७ तक्रैरापिष्ठा वालै पुष्टं जं धामूलानि वी जानि चमूलकस्य कार्या सि कायाश्च
हलानि भौ मवारे प्रलेपः खलु सिध्या हरि ३८ का सीया मव वत्र को वरा सीतने न सुकं म से च्छत्वे सम
हिनानि लिप्रमसुना सिधं तु धर्म स्थितः नां प्रो सप्रदिना दुषेति नियते मा सा कित्ता सनवं मार्ग क्षार जले
तथैव विदिता ज्योतिष्मती तैलतः ३९ विषा रुणा वित्रक वे श्म धूमनिशाम धुच्छि ह्म यो वरा च ह
वी च वज्र सुधव च दुषं कृष्ण म प्रोषाणि जं वं मलेयः ४० सु को जं निदित्रोयः प्र — सिद्धार्थ जः
कल्कः पक्वः ऊज्ज्वल शिखिना लेपा मां मा पदः प्रोक्तः ४१ पलेपलाई कं क्रमात्सु जो रिना गज मनोः
कं ह्म तैलमाने का मुने यवे ह्या म स्मर ४२ ज न्तवी कल्कोः सर्व पद्वैले वी पाचितं साक्ष भारो

96

देहं रिमंथा इत्थं विनो विपादिका हारि ४३ विमस स्य नातिकेरे ब्राह्मी मृतिव मायत्वा नले पादिका घ्राणा इजी
 ती फलं त्रया विष्टं ४४ श्रीविषसर्जमावरहृदिलानां कं पित्तगंधक यवानि समन्वितां विल्लैः एव गुरुतम
 हं पतितापतमं प्रस्था ४५ निमं हविरे हृदकं हृदहारि ४६ पिष्टा तिलानकं योमिरेता मृता नभी र्गंगा वि
 नियुज्य गाढं हृदं मेने जल हृदमासाः प्रुष्टा द्रव्यं हृदय हं तिनी ब्राः ४६ पिष्टा सूत शिला लंगध रजनी जीर हृ
 मं नाग जं हृदं प्रुष्टा पण वा कुच र पिष्टं तं लोहं न लोहं हृदं संमर्द्या वि लेपितं विजयते विष्काट्या मायुत
 कं हृदं जल युं डरी क किटि मं माहेश्वरं निश्चितं ४७ ब्राह्मी कटो पायुग वाच माची पत्राणी हृदं प्रुष्टा तानि
 पिष्टा तैले न गाढं क हृदं तं ल युक्तं मुदुतं नंतं त्रुवि वाच कां प्रुष्टं ४८ चक्रम हं तैले सर्वं य वृणं सा सुगार्ह रज
 ना शायिले खं न काप एव प हं ति विले पा हृदं जल चिंतन कं हृदः ४९ रसगंधक सोमं त्रिनिश्चन व
 नीता ह पिष्टा हं चिन्वि हृगप हृदं म कृतं नुति का मद्य मं प्रुष्टा तं प्रुष्टं जय मयौषकं हृदः ५० मस्ये मातुल एम
 पुत्र के भ युगलां धात्वा मिश्रं पितं तं तं का हृदं ने विहा य स मिश्रं विल्लैः विमिस्ते लतः पुत्रं पिष्टा मिहं प्र

लिमरहनखित्रीहिमेनोभसास्त्रातःस्फोटपुतामनीदृशमद्योऽमशेषांनयेत् ५१ सिद्धायतेलेपहिना
 गजन्मसीत्याम्हतासंगयलेकषाभिःसनाभ्रजन्मस्ययद्येमेतहांविश्रयामपिहन्तिकछे ५२
 सिंहसमयहेतधावनवनामासिहरिद्रागुगारिष्ठाकत्रिवरप्रितातफलिनीनक्तादृशातोषणोःकृष्माशावरच
 क्रमहविकसायशाद्वेस्त्राहतेस्तेलेयक्रमयाकरोतिविविधावभंजनात्वागहन ५३ यथावत्तुजच
 क्रमह्रजनायुक्ताहहनदूलाः कृष्माजानिपुत्राविचर्यनिहिताःकौमारपत्रोदरेनकलेनसमाहताः
 परदिनेरधस्त्रहिङ्गुत्कठारहमुष्महलानिमुल्वनिहितानीत्रातयाह्लादुते ५४ गुहासुरीसंपुनमा
 गिमंध्यविलोपिमंसमदिनानिपुच्याविजालकस्यापरिवद्रुमेवमसंप्रामंध्यमेहलेविनप्रपरतुरासा
 नीन्मनमोत् ५५ पारसीकजपवानिकायलेकृष्मावोत्रजपलक्ष्यान्वितचूर्णितैरावेदिने

१८१

५८

एगुणाभः संस्तुते मुनिदिनानि तिथेयं ५१ स्त्रियभाजनगतसंमुद्रतंतजलं तुष्टुनानुदिनेयः तैलवत्स
 मनुलिपतिनशपेतस्य नोदलमासुसमूलं ५२ मरिचालकं भजनदीकावीर्यं तरुसाराजदिलादि
 दिशामिः सुरदारुभानजलं ऊहविद्यात्तासुरमाधुरिस्तलिलैः श्विचभागेः ५३ एवंगर्हावित्वाविदि
 वंसुगिरशेवैः कद्रुतैलतोपिवशाशवकसुगंधिगुरोसुगोपसिधारिणीवैतद्विषवत्प्राहृष्टधिभिर्मि
 रायं ५४ विस्फोटकासंभवाभाः कंदरुग्रासमाश्रितं इदमंडलदृष्टव्यं नारीश्वराविगजपतिः ६० वि
 त्वांशमरीचोद्वहद्विविधसोदसीहरीद्रासुगंधावैरीगदरुसाराजदिलोनेपालिकालाघ्रिषुकलज्जावत्स
 कसप्रयर्गजलदंभरीकमिप्रस्रहीछिंवातिवयाकद्रुसेद्राकलाज्जोनेपलीइदुहेतः ६१ नका
 द्वाविवीलवत्रकवचंपिष्ठासुसुयंविषा ६ त्वासर्षपतैलः छंः छंः छंः छंः छंः

राम
५८

129

मादकमितंमूत्रेचतुभागीकेलोहामत्रगतंविषाद्यतदिदंयामाहदम्भंननालंकुसोरविचर्चिकात्राकमियगाकलो
 पायहं ६१ अवलुननिशायुगावध्याहाःकरंजासलंमहेरगतसर्वयंतिविद्याचवेकालिकेससर्वयजतैलमि
 लभितिहंतिदुष्टव्रणत्वगामयगाप्रमुमतिगभीररक्ताप्रयान ६३ खुहीरविहीरवलाविश्रत्पापलाशकोशात
 कवीनवल्नेःसमागधीकेविषवेत्समूत्रैस्त्रैलंनयामायहरंमसिहं ६४ कासीसहोवायुगतालगाधवेत्लाप्यपुष्पा
 पुरताहृतुत्वांशिलामधुविच्छिष्टशिरीषमासीकेपित्तयमदकदूषंयोंच ६५ सिंहरगोपीहिमरक्तसारहेमाकरंन
 प्रयुह्वनादयविज्जीवासनिबद्धदलोच्चम्रम्रमिहंयद्यग्रायतेविचूर्णि ६६ प्रत्यहयेमसमुतामसंस्पीती
 प्रातयेसप्रदिनानितमं प्रत्याविकंदपिरिकाविसप्रविस्फोरवातास्त्रविंजराघं ६७ त्रिज्वारत्रिकटपदनिवेत्तुहीषा
 युगमोग्राप्रयन्तयदहहयवावाहाःनेपोलीमहनैरसंननालगंधं सिंहराशिचसरसोनैरामरानि ६८ सुतुकीखरस
 वीभावितात्रुकल्कादेतस्माकदुजनिष्ठगुणंतेतेले एक्तयंभुरभिजलेचतुर्गुणोतन्मदेग्राविदमुपहंतिपुन्यमानं ६९
 कुषान्मसेष्टाणिभंगंरसत्रहोवातिदष्टव्रणायुकीलान् अभ्याकर्मरपतिमात्रकछूततुष्टकाकानलनामधेयं

यो

५८

हं भं विवर्तको विहाय दिनकत्मा लस्यारि वारं जित्मलं सप्यपन क्रमालकमिनि रदुघ्नी जालितं श्रेया योषतिना
धिनिपुणयुतं कल्की कृतं गोतले तैलं सिद्धमथा मुनातिगहन तारोष जिह्व कंदरं यमैरं मुगदनी पफलिनी ताहं
: कुनयो बध आवेष्टाल सुसरेंद्रवारुणिपुरैः कं पिल्लकारुधरैः निर्गुणी रुमिजिह्व हं वकन कही श्यनैः सुप्रविही
रै कुलं लवंति पद्यमधिकं तैलं मस्रवज्जकं ७० शिलाता लता यं विमुदस स्रुतं स मंदं कसां माणि मं चं च रत्न विच
रं विदिभा गं वलि मस्र ता मं रसादि सौ जं मनी रं विमर्ष ७१ दशा द्वादशाया यष दिष्टु मभ स देरं न रं तं दिमर्ष रवेः
स्रैः च होषादतः बहुलं मस्राता मादिवि त्ववतुर्विल्य मत्रा पसश्च ७२ विमुर्षद वै मं मं जं यावती यं लविष्टे पुरे त्रिवाह
विषं वा निधाया यमं सै रसस्नात कैशः स्मृतो मादिषात्सेन तीये हति ह्रुः ७३ जये लु रजा तीर हो वा विरोषा रती वस
कुष्टमत्र तुलित्या तं स मं मां ह का ज्ये त क र्षमा तां रजः सो मरा जी नवी जस्यति स ७४ रक्ता क्षम ल्य व हिं द मिनुष्ट
शीर्षमाणां तं तदमाति सारयुक्तं विरजये लुष्टि नं वैद्यः ७५ अतिगदः बुलहम निमिता बुया पा रति कुपे पुत यो गचरि
कायां ७६ किला मरुत्तं ते पुगविशो धनं विहोषतः रसक्त वा कुपी वी भवो गुगलितो ररे न नं १ बीला मक्तं तनुक्त पया

राम०

५८

30

वलं सूर्यसंतापं सर्वेवैतरेति तत्कान्तिदितं येयापि वैमिथ्यामुष्ण १ अत्रांगतान्कंदकतेविभिन्नास्फोराकृततेष्वुतुयह
 मेकं प्रातःशताक्षामसनप्रियंगुं फलं वतिः कार्यपिवेजलेन ३ सर्पिः कुभेगोजले ओषधिमूलहोरोपे तमाधा
 पयज्ञसंयेयं दुष्टमित्रिणात्रत्रयेष्टं कुष्ठोदिसं सर्वशो पद्धिधानं ४ कृहीराजवृक्षार्कसती कजाती हलं मूत्रपिष्टं
 प्रलेयेन हन्यात् ५ दुर्गमिन्नुत्तमदद्रुणादी ह्यथा जोठके इति विस्फोरणमाः चित्रो कदैपं दग्धमथा जितं गजभ
 वतै लालितं लेतं पतं श्वित्र घ्नन् पयः जने न म्पिहितः ह्रीरेण सति स्तथा कीदो वलाजवीजतस्तुकुडवस्ताला मि
 भागा न्वितः पिष्टा गोसलिलैः सवरां करणः श्वित्रे परं लेयनात् श्वी गो जलवा सितान्न एकतो जितस तान्न जने
 एनूष्ठाया पादिवसे विशोषरचये देवं त्रि करं ततः पिष्टा स्त सयसा प्रदेहति स अत्राय रुः संमतः रुक्मा हे स्तम
 धी कलिदुम फला तैलेन तदद्रुता हारै सुदग्ध गत्रिदुतिने तुही यमूत्रैः स्तुते छदमिते दशभाग पुक्तं चीजे त्ववलाज
 भवं प्रति धाय वा वत्र चिकरा तै मुयग छति या समेवं श्वित्र प्रलिप्तम सकृते न विष्यं ममाश मापति कुपं मय स्मति
 लकं पत्तो संसाधरो विकंतं च २ मत्ताता ग्री सुधार्क मूल सहितं गुजा फले न्नयरां शंखे पंचयट् नितुत्थे गदयु कता

रदयंलायाली यत्ता लुकरविज्ञेयस्ययसितत्सारे शलाकादिमिलिमेकुकिलासयायुजमषयार्त्तसकीलान्नयेत् १०
 गुं जाफलागुलेयाछिन्नं न शेनपरकाऽस्म सप्तनः शिलं विलिप्तं शिन्नं हन्तात्त हा मूतं काणोपवकयणि काफ
 लसुरैः सोभां वनाद्याति तैर्वै ह्री वृमिशत्रुकल्कसहितः पीतो निरुत्तात्कमीन पक्षा किंशुकबीजनिस्तारसः हौद्रा
 न्वितं स्नानद्यो कः किंशुकबीजजो मयितवानेत्कादन्नः हौद्रयुक ११ अतो विदंगतो जयेत्त्वकत्तै कूपकुरुमानया च
 रिष्टपन्नजो हरसः सहिगुवेत्तमाहिकः १२ निवयुलाशजबीजयवानी चोरकहिगुविदं स विदं जेतु विकारहरयं
 मेतस्य भुजोने विरेणानरस्य १३ रसे द्रव्यं केमिशुनुदीप्यब्रह्म दुबीजं विषतिंदुबी जे अथुत्तं मायमितं निहेतिक
 मीत्समूलानपिमाहिकेन मदनपत्ररसैरदिवलि जैरथरसेश्च पलः परिमरितः जपतिजो कच यानतिमुक्तजं य
 दपि मूलममूलक दुतैल युक्त १४ पार्थप्रसूनकमिजिदगुकदिशला श्रीवेष्टमर्जमदनाभयजस्तभुपः शृण्वा
 सुमकुणावयस्ये शिरोश्रुकेषु सर्कीगरास्पवविनाशकरः प्रसिद्धः १५ तुषोदकशुकदुमः समूत्रकोतिमुक्तेकः शि
 लाकहुत्तैल युक्त जपेत्तुषो कसंघनित १६ गोमूत्रेण विषयं कहुतैल वेत्तै लखिला गंधैः सप्ताहदिनिहनायुकाति

130

हास्त्यामशवात् १२ अतिगुटः बुधलक्ष्मणनिर्मितो नृपायामतिधातादतिवोगचंद्रिकायां २० परिलेखनसे
 दसं सुदियोर्गैर्विशुद्धेमहद्गोपिमायउक्ताः कषायादयः सिद्धयेत संहर्षं भिषस्त्रेहनादि क्रमे स्तं विहितेन सैरं उत
 वयवातसीनीकार्यासजास्वीनिविद्याचि ताति अर्धं तिस्रोमेनति वापंति स्वेहा तसी रार्तिमतीवतीव्रां १ रास्त्रामत
 व्रततीदेवतरु रुद्रककुंडी कषायमभिधीय विपुजते शक संध्यस्थिमज्जगतसामसमारोगैर्गोकंदकोषधुभवं
 कषायमेकं ३ रास्त्रापुरदुमधुपर्णिपुनर्नवानां गोकंदराजतरुवातहराविकानां काथोमहौषधरजः सहितोति
 हंतिषट्पत्रिकोरुगतसामसमीरोगात् ४ रास्त्रास्त्रात्रिलवायवासाचविकीकसाशरीवारिदृष्टि नोमासुर
 हातनागरकणासीहीयुगाश्चावत्ताः पथ्यावेत्तुर्गिरासगोक्षुरमिश्री शम्पाकमादीवीवर्षाः भूखुसैयकाश्चसहस्र
 : काथ्याः कषायरक्तसः ५ कस्मानागरहीषकादिर्जसापुक्तः पुरेणाथवातै लेनापुहकु कर्मननियतंसर्वं गकैका
 गुने वातक्षीपहृददिग्धमिसुगंधानादितापोलिकानेघाजानुभिहाममारतममाप्रहिघेतिपीतोमयेन दृष्टकीक
 लिङ्गतिविषाग्निहवितिकाः सुषिष्ठाधरराप्रमाणाः मूत्रेणपीताउदरानिलान्तिकुष्ठाप्रमेपहसः प्रदिष्टाः गतिरीर

६९

यो लाष्टकैदिगुणितो न मासं युते त्रिहदुवकधारनीपुगविवेचमूलंगुर पत्नीशमुदकर्मणोऽप्यरिहोषमेतत्तवेदतंसह
धिपात्रकत्रियत्तयवभूके श्रुते चतुःकुरविकंषवेतद्विलंगकेजीगकेसमीरगमतिदुतंजयतिवभंगुलोदं अ
शोकन्यपवत्तयोरपितरीद्वत्ताधितद्युतंवि विहमरतामयहरभिषग्मिः स्मृतं २ सकियुवीतमूषांगफणि
ज्जपुग्निङ्गकैक्षिरोविरेचमंमूहर्जयेत्तहायत्तानकं। विषाययोदपिषलीविभीतकौषधिजाः शुशीतवा
रिणां ब्रुतं जयंतिवायत्तानकं १० शस्तंनसंमूहर्तैलशुबोहितमिः प्रायोत्थरितेथुर्दंतु शोफोयेतेराह
एगालितेतुसर्वेपायेभ्यः शिरावेशधदष्टः ११ एताद्यातरहेषंस्नेहनमेतद्विरकञ्च नावनमयववाहोस्नेहश्च
बोतरोधक्तात् १२ स्नोहोविशोधनंवातेषंस्नेहाममेदञ्चाधिसात् ऊरुस्तभ्ररहेषेरत्नोपायेविधिशमनः १४ आ
द्यानिलेतुपेयः घटुरगः कोसं नीरेण मूत्रेण वापि यय्यागुगुरेकांतया कीरिजं १५ ओषाग्निमुक्तवेत्तश्चेष्टामि
द्युलुं समं वादं न सर्वान्येदिकारान्तेः स्नेहामवातोत्थात् १६ मुत्रह्वरसमेताः विहाः सेकास्तद्योद्वर्षाः रुहादुला राम०
समेहोयुक्तं वापुंजपंत्यविशत् १७ लेपः सर्वपतक्तमालफलनोमूत्रेणामूलैस्तथातकीशरवितिवंजैः सकहकहौ।

६९

182

समलोषामरैः शूलोनाकुम्भद्वितैर्विदुर्गफेमेहोनिलेशक्तिनोयाधामपरिष्ठीलयेवनिताः मत्स्यापगंवातरेन १
हरचरामरहससनागरं प्रपुनतैलमिदं श्रुतमापिवत् अखिलमारुतजातविकारतोतविरतः प्रविमुच्यतएवहि
२२ सगमसामरदुमैमिशिववावरासरैः सभातुदुग्धलेवनंगभीरवातजिन्मते मेघीपयः सपदुपंचकमेकमस्येत्
वीफलेकक्षतिसप्तदिनेतिरवातं उवन्महान्समनुत्तितसमवाकरोतिवक्रत्वमतिमपिवातकंतीसूतीञ्जो २१
मिश्रीनतामरदुमैः सपष्टिपुष्कराभिधैः हविष्युतेः प्रलेपनेत्रिकासपवसः सैषश्चूलजित २२ आभावहि
पुष्पावांवागस्त्राम्नावेत्तारोधोववसः सनागरः साद्विषुवाचचरात्रिकांसंयच्छिरुजोविजेता २३ हीय
हासमगधोयगावत्रिग्रैयिवेत्तवरद्योषमशोषं तुल्यमोषधिविरेतनहारस्यादशोशमभयैकतण्डुं चूर्णमेतदहीमो
दकपीतंशोतूनीपुगवातकफातीः हंतीएकदिनानुभिरहीस्ततथासमगुडंचविपकं २४ नागरचयविरेगया
लविषालीकलिगगनकुस्माः हिमिववाकडुगड्डी प्रथीवकीहंजिकांकराकोसः २५ हीयुकनीरकमूला
पुक्ताः सर्वद्विरेत्रिकत्रिकलाः त्रिः कौशिकानुयातासतापसावरीकृताह्वीती हनुः समीररागतिपुक्तादिकाद्य

संयु
को.

६२

संयुताः क्रमशः पितृक कफं च न चिरात् काकोत्पारगव वाहिति सहेः छिन्नामूलकहारी कायेर्वा तास्त्र कोचम दद्या
: माहिक निंब श्रुता प्रां मे हो वृद्धिः त्वगा म पाय हरः निरपि तो गीति व तुष्ट पेन स को ग राजः पुर एत म त्वं उ द्वा ति।
मि सा धु निरप यामो य मा दु र धाः षड शी ति सं हे ३० या सा ए हा र वा सा से र्य व्या धी पु गो प्रा ल्ताः ॥ प द्मा व र वि हारी
श्रे षा ये वो ष ग मे हुर छिं त्राः ॥ घा षा ह रे रा गु ति क्ता ह स्ति क रणा मो द की मु द्यः श म्पा का गो हुर द्वा दी वे लो रि वी रा त्री वृ द्धि
शार वा श्ठीः ही प्य द्वा म य म हं स वा धी द्वा गं धा श्च हे ती जो ग क म्भ गो वी र त ह त्व कि रा त ग न क रा फी ३२ ना ती प त्र
फ ले लानो गं म्भी सं ह वे ली ति पा र्थ वि षा वि ष म्भी सिं धु जे कै र्थ वा न री ह वि र मं हार मूल क न कं ती रा मि षा ल
नि षा मु स लि यो छ र मा र्ग स मे है रे ते स्त त्पार सा हि रा धा च य कः प्प र व रा श्र त स्तिः पुर ए ते र्थ नः सर सैः ब लि हि
गु ल्म भा श्रु त्वै र्थ क रा वं गा हि ता प्य लो हे श्च ३६ शु द्धा म्ता नु या ते र्थौ शि का या रं ति ते रे लैः कृ त्वा हि की स्त गु वि
काः सं द्याः स द मे द स र्पि यो नु शी ते ३७ धा तु प्र वि ष ता नू न्यु म्भ्रा य स्ति स धि स्तु न ज्य तु र त्री क कु हि श्रो त्र शि
रः पृ ष्ठ वं श स्तु न ३८ म न्माल ता र श स भू ह नु स त्वा त्प्र मे हो श्च आ धा ना श्र म पु रा ण ज र पां डु स्त्री ह गु ल्म श्रु त्वा ति

राम०

६३

132

इरे अहमाग्निमांषवातहोष्मकतातीरनेकविधाः जित्वारसापनगुणात्कुर्वन्वाद्यतात्मनामखिलान् ४० कंदेनिरं
 कुरतुषंलश्रुनस्पदकेलिखैकराक्रमयतीपविचरितैश्च योषाज्ञादीष्यजरोगोपिहिंयुक्तैस्तसंचमोशकलितैः
 सहकर्षमात्रे ४१ अद्यात्तोरुबुकमूलश्रुतेपिवेद्यसायाममर्दित् द्युनुर्मरहादिवातविश्याचिकापवनकंस्कभमीश्व
 सेयंप्रयोगउपदेतिनिषेधमात्राः ४२ येचकोलकवरयवजन्मरुजिकासुरभिजिरुगानि धान्यहीयविपुषा
 म्लकैद्योषातित्रिजीकपदुपेचकवाद्यं हागीमंचसववाकवरीकंसर्वतोपिचतुरंगारसेने सर्पिषातुपरिपिदितमेत
 हातरोगमखिलंविनिहंति गुल्मक्षतियुगलक्षयश्रुलश्रासकासहृद्यग्रहादिकाः कोष्टशोषविशमजरदोम
 लेष्यराश्वविनिहंत्यविरेका ४३ एस्त्राद्यायात्रोत्पप्रसूतियरिमितांममगंभस्तलापीएत्कायादेनहीनेजलर
 दमुचितैःस्वेदयेत्रैःकवाधैः वातांतुक्लितस्तजलपलपुगलंयापयेद्योचयानात्रादिष्वेतदिष्टविधिमपिचकुली
 संस्थितेरावोत्सः ४४ अत्रगोधूमशालिप्रभवमलबलंसर्पिसेष्वहानिप्रोक्तंसमातितीव्रगदरदमुचितंपावदुत्का
 याभावः एस्त्राभिन्नोत्प्रेरगधितपुरापिभजेहाहिकंनावलात्पवायामनेवमासाश्चतुरदहमनेदल्मशोतोहकाही ४५

३

को संध्यस्थिवातामपका र्वालिगप्रगात्कीपिशितमुरोपान योवाविश्रोयानुगमोपजातानपिप्रयोगोपमपाकरोति कशा
येः समूलार्कनिर्गुंरीधुर्तप्रजातेशरीहरुगस्त्राति कुंभैः। त्रिवृत्सिंधुजस्वांतभा।त्रीविपायिन्निकद चितैः कुषयुग्मिच
कं विषकं जपेत्स्नेहभकं पाति शौत्यंत चो ह्येयका द्विविमेहादिरोगान् ५० प्रसारणीगोचुरयंचमूलीपुगाश्चगंधामत
वलिर्वयः पुनर्नवासेर्ववलात्मगुप्ता राक्षा क्लृप्ता जलवदिकुम्भे ५१ कोलेकुलत्वे श्रुयवैश्रुकं समितैः पचोत
त्रघगवशिष्टे पात्रोलितैः सूक्तकमलकां बुम स्वारनालैः सहतैलपात्रं ५२ कुष्ठादगावारिद्वौलगातत्रिजात
कोप्रमुधुकाष्टवर्गः शृंगारहोतानलहरदोषदपाएकचरितिशानतैश्च ५३ सम्येयसीसिद्धकंदेवधूयस्य काशमि
ष्टैः सवदुषणैश्च शृंगीमराचोरकसेरुकापोमूलेर्विसहारपदुतमैश्च ५४ सशीतघोपानलजीरकीस्रपुकानतै
ः श्रुक्तिमितैर्विषाचं प्रसारणीतैलमिदं हि वाताति श्वाचिकाच गरधसिकादिता नि ५५ सपज्ञघातो मुहजगहाही
कासामततियुगरुदिरोगान् जगति तत्तत्त्रयमंगचतुः शिरश्चोती श्रुजयस्वरूपे ५६ अश्रुसिंहपुगम
ल्लरसोधाकदुगारिष्टाश्रिमथावलेष्टैश्च सारिरापसंग्रहुराश्वेतियाचं पुंताम्रतद्रावहेकंस ५ तेषो गेदुग्धेपि

राम०
६३

६४ चो- जदिलजलहृमिभ्रहिंस्त्रामिश्रिगोपीयुगलोलतिक्लं कैश्च ६० अपिष्ठाकवरारिगश्मज्जल्लर्षभकैर्मीरकतेजि
 नीसमेतैः यदुपेचकयाकलद्विमेहानततालीसकमालजीफलेश्च ६२ सहकीभरुणाहरेणुचंदारचनीहीप्यपु
 गोअगंधिकाभिः पुरतुंबदयल्लौचनैलाकरजाहोर्मगनामिसंपुतैश्च ६३ अरिवलेरपितैलतः पदंगौरितिक
 ल्लैः सहस्रममानलेन सुदृगपतभातेनेहशाहंयदिस्यहप्रसापियंचणत्रं प्रविपाचमुसिहमुदंतं तत्सुरभिद्रव्य
 पुतं निधायपात्रे अथघंयककेतकीप्रसूतैरति सौगंध्यमुदागतं प्रयोज्यं ७१ रत्नैर्नवनयानमूर्त्तनाद्यैर्नीमामंग
 हयादिवातहारि गरितंबहुतंचलचवर्गैरिह नरायणतैलमेतदाद्ये ७२ अथबाहुकमर्दितं हनूरुत्रिकण्णदिह तो
 श्मकछुमेहानु त्रणविद्रुषिहृदियांदुरोगानपिवा मानिलभूतहोषशोथान् प्राविजिसचिरायुषुषंविश्रोषाल्कमनी
 यंरमणीयनस्पन्नं विदध्यातिनरं प्रभूतवीर्यमचिरादेवचिरंतनत्तहीनं ७३ योगाः सर्वेष्वेकचोवातरो गेनैल शो
 र्णीसंछिति चैकतः स्नान् कोहंउच्छोभोस्वतीयंप्रपुक्तानाशानुत्पाशयवाप्येनरायाः ७४ शोणीश्रुत्वायोमयी
 तुप्रशक्तामधाहारुत्याधमासादयजाहस्त्रदं द्रवामतुष्टितानु साह्रहस्तद्वेदप्रत्राप्तनंच कायसोख्येवातनिचमये

184

वीहस्तार्द्धेच्छिद्रोणिकाथः प्रमाणं तस्यैतत्सूत्रे निवाते निश्रुते नैलेरुस्मै स्तांतु त्वायायणाद्यैः सिद्धैरसौ वीयथा संतु
 चतौ दद्यात्प्रमाणं सखचितो ज्ञानवान् आतिषेदास्थानतो बलसेवी शीरीह्म्यादग्निमा कंच प्रमाणं मात्रा सहस्रोत्त
 रतोत्रमूर्द्ध तैले विद्वाद्दुरितं यथास्वं स्वस्त्वसने पंच चतुस्त्रिंशत्सहस्रमात्रावरमभ्यहीनाः जलं वमभेत्पिपे
 यमत्र संमर्हयेद्वात्रमथोत्थितोऽप्याः गुर्वत्र शीतो ह क जागरस्त्रिमुखा निवर्त्तानि हिता धिनात्र द्विमा संतदाहुर्वरं सा
 र्द्धमा संततो मथ मूर्द्धने त्रिसमाहमेतत् हितं सूतिका यो अथीहं विधाने चरत्र शुजेय वरस्तदाहमः बलवरासौ कुमा
 र्यैर्बुको मुक्तो बलीयलितैः अमिलादिगो जातेरनभितः स्याच्छताय जीवि च सूतायो बलीना गवंगगगनेता मेकणा
 रं कणां शुद्धीतीत्या युगात्तिकं पृथगिहं संचरार्पणमं हियेत् अस्मिन्माह्वितुः सुवर्गमिमं तं त्रिस्त्रिंशत्तु गोभावयेतोऽ
 त्रैरपि मनोपैर्बोवैरसदस्य जनिभिर्गोर्कहा रोडवैः तिमंजिरहनोड्वैरपि मनोधात्रीरसैरादितोरकां यैति बुज
 लैः पृथक् पृथगिति स्याद्वा तद्विरुं सन वा ताशेषगहाग्निमोघालदरुह्यहृपादिबुयोक्तो माषमितो हितोऽथ यः पुनः
 सोऽप्याय मुखोरसः प्रमुमसंमित तचं सशोफ कं पशूलि नं विवर्जयेत्तु मासतामयैरप्यदुतेनरं ८५ अतिमदं ० उधल

तो

६५

नोनरुहस्यतथा बलस रग्रागहाहार्तिपुरकृपाभिर्देष्टां तरोत्सर्पि शिरास्यधेना प्रच्छानकैर्वायय अंगानुवैः कंदुर
 जाह्नपनपुक्तमेतत् पुक्ताविरेचयेत्तंसंस्त्रेयस्त्रेहरेकैस्त वातोत्ररेपुग गांयतास्त्रेपायवेत्सर्पिः इशमूलपीलुग
 स्वागवालाभिरभिः सिद्धं वातात्रितिस्यो यथा म्रैरंरं स्थिराभिश्च द्वात्रामधुकजलाभां सिद्धं सर्पिः सितापुते
 येतैः क्षीरंतथा मत्तायास्वरसेयकं चरंशस्तं एरंरं तैलमेकं क्षीरोपेतं प्रयोगतः येयं श्रुद्यै प्रभुतलोषेजीरोदुग्धोदना
 दाः स्यात् घृतभर्जितं कषायं यथा ना वापि वेच्छुभ्ये ॥ क्षीरानुषोचकुंभतोदं द्वात्रासोयेतं क्षौद्रो लोनि लास्त्रेमु
 स्त्राद्वाहानिश्वाकायः शुक्लसुखावरापासुहोदः सर्वकोमु रवीच तुमानलवचाफलत्रितययचकोलाईपुत्रीजा
 तवृषकाक्षिवजविशलवेत्तंसं स्रं विवृण्वैपरिलिप्तस्त्रिपुसितुप्रगेभक्षयेदिताईरुमीरितं प्रदलसर्ववाता
 स्त्रजित् वीतोतिलास्त्रमचिरात्रिर्हः कौकिलाहस्य श्रमयेदमातुधाश्रुतोपैर्लेलीतकस्पृष्टिर्नैवं कासेस्य
 पद्मकसितोश्रीरमसूरदललेपस्त रग्रागहाहरोफालीसर्पेर्वाविजयति उमादुग्धपिष्ययवेरंरवीजं मलेपेन
 वाताह्नहाहार्तिहोरि ससिद्यार्थक क्लिलागुपिंदः परं चोपनाहृतशूलघृतुक्तः गोपीजलमिधुस्त्रे मं जिषासपु

राम०

६५

तैः सिद्धं तैलं समीरसिंहान्वाद्यं जना त्सपदि चतुरंगुलात्तलतायुज्यातः कथितो विरेणारुवुतैलसमेतः ॥
 रिवलांगसंगतमुद्रग्रतरत्रिजयति स्थपं वनश्रोणि तरोणां वत्सादनीकषायपीतो ननयले कषायुक्तः शेषांत
 रानुवदं वात्रास्त्रनेतुमुद्युक्तः तिस्रोथयं चं पद्यागुडपुक्ताः प्राश्रतिपुहं अमृतोदवं भजेन पुषानास्त्रानुचजेने
 तुः त्रिक्तावरायसेलक्षित्राभीरुदवः कायः हाहात्रिपुमुतीववातास्त्रे निर्देसीतः १७ हेमावरोग्रसुरहारुतिक्ता
 निशामातानिवभवः कषायः वातास्त्रमातां भविशहश्रुलंकंडुमहामेडलपुदि हंति १८ प्रस्थत्रेयं वरायाः प्रस्थ
 छिन्नोदकायश्च संसुद्यलोहपात्रे सार्द्धं शोषेत् पक्ताविशुद्धनीरं त्रिस्त्राप्रस्थं पुराभूयः आसोद
 तमप्यास्मिन्नश्रेयावित्त्वदपुगुकास्तु यत्नमज्ञपदमात्रं योषादेवास्त्रलाहं च ॥ कुंभनिकुंभो मयुगे त्रिस्त्रासच
 गित्तकृतागुडीकाः मजिषादिश्रुताद्यै पुक्तापुक्ताः समीपस्त्रे सर्वे तिहसुरश्मप्रमेहपिडिका त्रिमांघादि शोफामवा
 तयोदुलीहमरुदुल्लशोषांश्च लघोषदुष्टनाजैः श्वकैश्चोण्णपुण्यपानि यवानीतुषादहं मानीभवानीयतेदी
 जतः कर्षकस्तदेतत् हवोलूखले मोसलैश्चावधानैरशले रथास्तलोपविचूरापगुडं गोक्षतैमानिकाई प्रमाणीय

यो

६६

यत्तसंनिपापयवधोविषेयाः पुणोर्विमितास्तुति ताशासमेतोमनेत्मातरेकेकशः शस्तमस्य २५ अपुषाज्यभूषिष
 गोधूमतात्रसुखोस्वजलभूत्रियंक्लीतोदलपोगः सुखंयातिचेरीशतोवदहीयेविषकंययस्तत्रगंदूयइष्टः तथेह
 चतुष्टासरकोभिषेकेबहिश्चापिकनिनिषेधोनर्कश्चित् यदेशपणोगति योगोविभक्तैफलसेवितस्तद्वषंसंरंहा
 मः मरुच्छोणितोच्छाः यरेसांषिपीडाः महुद्यागनरसंगजाताश्रुतीग्रः जयसेकुएवाचिरेगज्ञ तानिज्ञतोत्थाश्र
 प्रीजवरांगेविरूढाः पवानीतुयापालिकंशंभुवीजादिकेनोष्टकाणोष्टयकाद्रं कषवि एषिधुलिकंवाद्रिकंयंप्रह
 धारशी तोरकः प्रातरेवंचसायं १२ चतुभिदिनैमास्तस्मोयजातास्तस्वस्थि संविस्थिताहंतितीव्रा अपद्वलम
 मन्त्रात्रमिष्टप्रदिष्टोहारातैविमौदुग्धगंदूययोगः पयसिंहवाहहिरंती हरीवृजंगधामहेकेशभृगोत्थतोषेः परिधि
 त्रवास्तुदस्तप्रमाणंस्वरहन्ति तोनातयेचुष्कमेतद्विकर्षेणगंधादद्याहेणायआदुस्त्रेहतेश्वप्रसस्तावलिमं समा
 वष्टितं त्रुसंदंशुग्रेहरेहं तोयस्त्रवेतैलमस्मात् अधोनिष्कमात्रेणतेनेशेवीजमितंमाषकेणान्निपत्तस्य सर्वसमा
 रास्तुमायायसंधास्त्रिभुलंतथायादिवाताचिनप्रपंतेशीघ्रं गोहंतद्यमस्मसमरंकणामात्रमेपीययोभिरभिम

राम०

६६

192

धनयेवतोयैः कृष्णान्जैरथकुमारैः सनिबुं वज्रमर्कवारिभिरथायुष्मद्वक्तैः कृत्वाचंदीमधुघतेनविष्णुयकाच
 कृष्णोपवेसतुरहं सिकताखयंत्रे ऊर्ध्वद्वितं नुकुलि शल्कवितालसत्तंदुःसाधकातरुधिरापरं सखेडं गुजोत्ति तं घ
 तयुतं हरिमं घजात्रयं चतुर्दशदिनेरति संधिभूतं योगग्रहामयं च नापविचोपदशदुष्टव्याधुयशमंतयतिप्र
 सप्त मूर्च्छामहत्वरार्त्तस्वमेयहातश्चेपितं वज्रपुच्छं शिरोग्रहोर्ध्वं श्वासेः सकोटकोनं यसंकोवैः ३० अतिगूढं ३०
 धलक्ष्मणातिप्रितौ चलास्रप्रतिपाताशति योगचंद्रिआणो इतिकोयंतत्रं परोलाभयावारिहाधिए पदी कषो यस्त
 शेषनरघ्नः शिअनो वचाकोशिकारिषयत्रिभमेपाजित आधितायैः ससपिअयूमः अशोकरोहिणीजपे स्तिता
 मधु मुधनाजरं तदीयकल्कलेपनं ज्वरतिहाहहसरं अंगीकरणावाधविसायवासवूणिः शिअनामतिसारश्चाप
 ज्वरतिविमिजिअपतं शिअना विलेद्वीजधनिकाजलधातकिं धिलेहस्तिरीरमधुकतयोचरिषः महाशिरीषसा
 रिवानेमस्करीअतंजलं मधुसुतं शिशोमतिं सुदुहातिसारजित् गजकराजलशावरमीरितं शिशुजनातिसृतिजने
 शीतये मधुपुतोपिचवित्तमहारसः सरधिराजिस्ततावुचिनः परं ॥ यादावेत्तवरात्ताधातकीविषा अंगीनुदिअपरोत्तु

पो. त्नेर्विलि तिरीदही यविषु बा मुस्ता म्रमज्जा पुतेः अष्टाष्टलगाश्चिकाविजपि कैश्च तासमेरितयं चूर्णः साति सति त्वर
 चस नजिघः कास काष्णर्षिहाः वातुन तिष्योषव व्याश्च गंधात्ताली सत्व कली रिका कुष्जीरैः मूलोपे नैः सति
 तैस पिषा यं ले हो ताल सोय हि लो निशस्तः अजीर्ण कास ताप दृढलोगं पुष्टि बुद्धनः अशेष दोष शोष गो विष्णु व्यते
 तिसंमतः जाती पत्त्रवपुष्यं हौ द्रुतं बाल का सपाक द्यं पिबं जले न ता ह्यं गृह्य के लिष्ट मुष्टि दिष्टं १० एता
 सिंधु कणो शरीरं समधु भिले हिः सिता सपुतो हन्ता न्न व दिवं धुमर्भक जन सती वाती व्रंदुतं एता राम दहं जि कोष धव
 रैर्ले हस्त या जसु तो वा ता ना ह म हा ति जि व य प सा पी तः सुतो ये न वा ११ कृष्णं रवी जा मर हा रै मुक्त कलि गं का से
 लपु वम शि शूना लोपे न शो था प ह रा विली रंत थो यणं गो न व नी त युक्तं १२ धव कि मि द्रं कु द नः क पा य को व गा ह
 तः शि शो र शो व त्त स्स ग म पा म यं ति रा र पे त् १३ ति शा ति शा न धु म पु क लिंग र मि का म येः मू ले प नं मु त् कं पु ति
 च चि का हि जि छि शोः १४ ति का ति क्त क पा दा म् व्य म ता हा र सा पि वा मूर्गा मू ले रवी ज यु क्त नि दि द्य स्व म हा ष ष्य
 १५ सि द्धार्थ गौ ल मु व जि वू सा पो य हा र पा वा म् स फ ल त्र याः प्र दि शाः स्त म ग हा नां श मा पा मु १६ व ची म पा म पा र जी र म ०

मधुसूतं शिशुलिहन् ययोमिरेव मुच्यते विरेरा तालुकं दकान् १७ इकी विडंगो भयरात्रि मार्ग पुनर्नरः शुषणा विल
 मधेः सहस्रिकाली जलं है विषकं सर्पिः कर्म र्दग हरं शिशूनां १८ शिलां शं श्रुनाभिः कणातां शैले शि
 शो मन्त्रिके साहि रोगे सुवतिः कुकूने हिले पांजने त्याद हत्याः सती ई कि के अं ज ते मा ति शक्ताः १९ ज
 रादिप्रदितं तु यकि षमिजतं ते रभके भिभं यो ज पेदिहा त्पमात्र पाचया पयः २० लघुनाहिकं च कमधु स्रवतिं व छद
 ना तु भुज लत नू र ह मा शु क दु मे ष अंगी स हि ता अ वि रे ता त्व र भू त हो मे शं म ने ते र धु यः २१ अतिगुरुः बुधलक्ष्मणादि
 मि तौ नुवा ला म य को गा इ त्रि यो ग चं द्रि का पां र ति को मा रा तं त्र ल घु ने र वि ज टा ले ने यो लि गो ले मे क भू त के शी व च कु क
 री स र्वा वाः पुता त्रि क दु ति ल ल ता ज लो मी दी का लो लि ष्ट गी व प स्थाः स सि द्वा र्थ वे द क व त्वा भि वाः पुत भ व स र्व शो भू त
 नित् २ गृही मं ज ने क ल्क मे वा प्र ले ये क पा य त था से व ने स वि ह द्या त् अ यो गो प मु न्मा द भू ता तु रं व स र्जि भ्रं श त् स प्र हि षे
 मु त्ती ईः ३ सि द्वा र्थ दि नि प्रा व चा र ता ल ता हि गु प्रि य ग त्र मा यो वा म स शि री ष र ति ज स फे ले ष्टे त हि क स पी पु तेः गो म
 जे य रि पा चि ते स क र भो नि व छ हैः स्या द त सि द्वा र्थ नि पि ला सु र ग्र ह वि षो न्मा र्श म ति भ्रं श जित् २४ नि का णु ग यो च य

६८

हंलां हिगुकरं वि काश्च कदु भंरि पुष्पं दधित्यजत कफलवक्रकुण्डवचनमूलं कदुभीक्ष्णेति प पिषाजमूत्रेण विभाज्य
यथापि तेन कुर्यादुदिकानि शोध्यम् उन्माद दुष्ट व्रणसर्व हंशान् श्लेष्मण्णान् तोति हंति ईमहमगरे च सिंहो वरि
पचायुधु गिरदुत्साज्जरदं गतग्नराशौ च पुष्पं सन्तकवचमहित त्वग्निगुका योसजा स्थिग्रहरिविघटिमोहधंस
ने ध्रुवनेन बोधोस्त्रांघ्रि सिंहिकु पुगलशुन ज्ञारयत्रेदत्रिकाशरशी संतुष्टोयादधितगरववाकुपष्टीवृत्ताभि
ः मांहीवीरुहगोलो जत फलव वि काकुण्डमाधुकरसारे गोलापणा एषु क्तेरनवष्टतमिहा शोष मूत्रांशसिधं च
मूत्रावमिति नावनपावाभ्यं जनादिविति ये जितमेतत् निहिरसचिरतोऽमेव लभ्यते न्मादकुण्डमुचिरं ज्वर इ मोम
ते ग्रहग्रंहरिनेवलीनविचहोममृजाविधीन मिषकप्रविदधीतयचयललो म्बादीप्तिने नहीयमरिविलंसमुष्पने
चिरादितोमोचयेदपप्रमथमृतनोयपरिचर्षया शोषकः १० अतिगूढं बुधल ह्मणानि तितो ग्रहमात्रपचाररति
योगचंद्रिका बोधिधस्य शुचस्य पथास्वमुक्तमुन्मादिनो हर्षणागर्जनादि अभ्यंजनोद्धर्तन लेपवृ यपुरव व सिधेरु
विषोपिपानम् १ बोधप्रमासातलाधी लुपली शंखाग्न दुत्रि वृज्जेतुजिभिः माली तोयस्य पुमेदमाजं प लोस

राम ७

६८

[illegible]

यो ६८

होत्मादहरं प्रलेपयु पांजनात्पंजनपत्रमं घाम्भंवारिषटं घृष्टोषमिति तत्सत्ताहिके श्रीसूराणीयमप्यत्रिचद गिरो
हिषनि कुंभास्तैः सगापीपुगैः १ भूतिकेभ कणा कदुत्रयमहीनिं वैपुतै सपिकायूवाभां सुरभेः शकदसरविहीरैः सम
त्रैद्यते पकं घास्त्रिकमस्म तिग्रहगदश्वा सोदरप्रीहदुल्मा श्रीः कत्वरदिशमनेयसं च गंधविदुः ३ माजरिगदप
णिवावसवभुजातेस्तुतैः शकदिरथ वापिगरभिरैकः धूवयसतैललभुनं ययसावरी च मास्त्रोर सोय मधुनास्य
तिना शहारी ४ अतिगूरु ० बुधल ह्मसानिर्मितायुयायाः स्मतिना कोति तियोगचंद्रिकायां ५ रतिभूतं तंत्र पमेल
दिनात्रैकलेनायि सर्वयिरिस्ति ग्यश्च घंतमिस्त्रादिजुष्टा हिताचारमा श्रौतनैः पिरिकाभिवि ज्ञातं जनाद्यै विधित
श्चिकित्सेत् ९ दहोलतिवा भयया सगासावरा जोहारतिक्ताः सविकाः सत्रायमाणाः एयमान्नाभा गाः प्रसूचं च
आवियवेददेव्यां यारावाद्यो वेदपलेर्जले स्मिन्भूति वयदि मधुशक्र शीतैः सवारिवा रिप्रहपिपलीकैः प्रसूयता
ज्जपतिप्रसस्त ३ नासाहिक एाचिवि सर्वरु ए द्रगाज्वरत्वगा हर क्रशयान् विषे शतः सुक्रतमोति शां धमसुक्रान्तहाह
रिचसे यमाने ४ यत्का प्रिस्थितिकं सभात्रिकजले श्रेष्टाष्टविल्वसमहीरेणेति प्रथोतचदिकुरवं सर्पिः पचेसंयुतं श्रेष्टा

राम ६८

140

कल्कपलेनतद्वसितपात्रौ देणवासिपुतयेयं धांतविमृष्टगभिरथतधुक्तोवरायारसः प वापामंजवगरसैः पथग
 थछागीययोभिः समैयष्टीधावतिकाम्नो सत्तकरागी रायुगाम्नै पथकमदीखंडयुतैस्तुगवहतिपाः प्रस्थं प
 मिच्छागीययः सिद्धं सेवे निपुक्तमुक्तं जस्तः सर्पिः मर्मिहानैक लं ६१। एंडमूलपत्रत्वगमैमिच्छागीययः सिद्धं सेवे निपुक्तमुक्तं
 येनक्तांधार्मतिमिस्तुश्रुक्तजस्तः सर्पिः मर्मिहानैक लं ६१। एंडमूलपत्रत्वगमैमिच्छागीययः सिद्धं सेवे निपुक्तमुक्तं
 वीताभिष्यदनाशनकोष्मं ७ रोघ्रमधुकसमेतसर्पिर्भ्रष्टं सुवृणितिसेकात् आजययः स्थितमिष्टं पित्तस्य रस रस
 ८ यष्टी रोघ्रवराष्ट्रस्वदम खिलीपिष्टं सुशीतां दुना सेकात्स्यं दमया करे त्रिसुत्ररा वित्रासु जेदु स्तरं पिच्छाशीतजले
 ननिवजदलं लिये त्रिरी दत्वचं तामहनौ परिताथेत स्तुतरसैः सेकस्तदे कौथयं २ आश्रोतने श्वावरता ह्यजि नं सो
 राधिकानि दुनिकाह लैयत। शिवायता संगं पुतैस्तर्हक्ष प्रकोयमात्रं जयति ग्रसस्त १० परस्थितागद्यश्रद्धसेतुवि
 भ्राः कुलच्छावननानखेन वीतत्वचः क्षुद्रात्ररविचूर्णनिष्पक्षिकोपावहराः प्रपुक्ताः ११ अनेकदोषसंभवा मयोष
 लोचनयंथो रसस्तशिपुपन्नसं माक्षिको निवायेत् १२ एंडमूलपत्रत्वगमैमिच्छागीययः सिद्धं सेवे निपुक्तमुक्तं

पो.

७०

यदमेकमेवावाताघमिष्यदहनात्तुपिः १३ ससेववानभारपत्रनिचपिंजीमुखोस्मानयनेतिवद्वा॥ कंठपाशोय
स्वावरायाः पिंजीयरंरक्तकफात्रिहंजी १५ हावीसीधुजताह्येगौरिकपविपुतैजलेपिषेः लेपोवहिप्रदिलेष्टिप्रंसवहि
रोगघ्नः १५ ५८ वं तुलोभ्रंसहमागिमंथंतेमधुच्छिष्युतेयपिषं लेयोजनाभ्यामपहं त्रिसर्वनेत्रामप्यातयत्रितीवदप
न १६ घृष्टोरसोर्निबुफलस्यलोहेवहिः अलेपनमदगुत्तिहारी विवृणितंभगरसेनतीक्ष्णविटालकेनामहंघ्रि
ष्टं १७ शिलाद्रोसनाभिर्विभीतस्यमज्जाकराकुंष्टमुग्रोषणकेतकीति विवृणयजिदुषेनवन्निविधेपादरेण नित्रा
वारिणासंप्रष्टा १८ त्रिमिश्रमकावणदलंदोषं भवार्थिकंतथापुष्पं चंद्रोदयाभिधानासेषायाकांजनेनयति १९ रूपा
शुकोलजरुगोष्टांगैः सरांखण्डकाष्ठिमलैस्तैः पादोसतीक्ष्णैः क्षतमुक्तमेषावर्तिनपेद्यत्नसृतं समंतात् २०
हृत्पादंजनयोगादस तांशौर्यः कृताः पिष्टः विविधद्वयस्ययसापुष्पैर्देमासिकंनियतं २१ यलाशुपुष्पजरसेविभा
वित्रानेकशः करंजस्य बीजोस्त्वर्तिरेकादष्टैः पुष्पविनाशपत्रि २२ अशीतिलजलरुगतयष्टि कृष्णापुतं द्रुता
हं मिहमातती कुसुमत्रः कलासंमिताजघोषराक्षिदंजलैरिष्टदितंतमोमपिहातयाजुमिकशुकदेकुमुमिकाव

को.

७९

शलाका ३२ पुक्तांजनेनाथनिरंजमेपेनयेत्पुक्तानयनेप्रगेनु स्वाकर्मतेमिषसुविच्छलत्वपिल्लासुराजीरति
 नायकं ३२ तुल्यमांक्षिकशिलोयणाकेनाः शंखगैस्किमितावरपुकाः दण्डितास्तमधुनांजनतामस्त्रावकाचति
 मिराहितंयंति ३४ दह्मांडवत्तलशिलाजतु शंखसिंधुशीतैः कतोपनविधिः कुसुमा मंहारी विष्टंफलंतुमधुना
 कतेकस्य किंचित्कपूर्वपुक्तामुहितंनयनप्रसादि ३५ अतिगद्गदं बुधलक्ष्मणानि मितावपायनयनोर्ति धिति
 योगचंद्रिकाणो अरवः शूलशाल्यैर्मतं वस्तुमदं कुरुक्षेत्रसिंधुत्थमेकं निषिक्तं सुधीतं तथायत्रमार्कं यतेमप्रति
 मं प्रतापस्तुतं स्वीत तोयैः १ पिष्टांश्चेन्नियचेत्स तल्लक्षणा कां कुगन्कोरिते सुक्रांडेयुदयाकरदिनिरिता तेत रसः
 सरणात कोचाः संशमयेषु कोर्त्रिम वि। लोमे कंतथासाधये तलंतुव रदिगु तागरभृतं हिगूहकंचद्रुतं २ हो माप
 ताथ यपयचमला नैलेन सिक्ता सरीदीया ताग्रा त स्नेहः सवेत्स अवगातिहारिदेव द्रुमालुष्टतरोः सुतश्च ३
 अतस्वर्जिका द्विगु घोषाभिः श्लाभिः स्त्रीणां त्वगुक्तं स पुक्तं च तैलं अरवः स्वाधूला स्तुतिघुपुटं कं दुल्लं चनाहा
 त्वयेपरतो न ४ यक्षेप्रपवहे अवस्य भिहितो ध्रुमो मृदु न वतं यश्च तथे महांसिल किंचिनागि विधा नतिवा। हो कालो

142

पिबुवर्तिभिस्तुपरितोनिमग्नादिगंधंभवोदोषलोमहिषासुधुपित्रमयसौद्रेणसंश्लेषतपयुत्रयज्ञापुगोप्रगंध
 मिश्रीगदांभोधहासविश्वसगमदंमूलकमस्मिन्निशूजाभिरेकांर्जनयुक्तमेतेः ६ तैलंविषयंमधुसुकरंभावी
 जादुतोयेर्जयतिप्रसद्यश्रुलाश्रुतिस्त्रावकमोनुतीत्राहोराद्वयं वक्ररहामयाधेय ७ जंवीरजःप्रस्थमितोस्सो
 यहोदंशरावादेमितंकणांमं सुधानगराशौमधुभाउसंस्थमासंतहेतन्मधुसुक्तमुक्तं ८ सूर्यवतोत्मागुप्तावदु
 दलजिजहावारिसवोषमेकीकसहिमंतकरोपदुतरमुदितकणांकीदोषकोक्तो पुक्तं तालेनगोमूत्रकमपिक
 धितंसार्वयंतैलमेवं ९ कीजादुसायबाहश्रुवादिनिहितंस्त्रिकाचूंणमैकं १० तैलंहिद्वार्यमन्त्रिकदुगद
 गरववाकदुलैस्तीलागंधावेत्तोलकैरेहसेःसुसुरसकुसुमेः श्वेतवर्षाभुपुक्तैः दिगुपेतैःसमूत्रंमदुतररहनेप
 दमेतप्रदिष्टंनसात्रासागरानामयहरणमयध्रीरिःश्रुलजिबु १० अतिगूढः पुधलक्ष्मणातिमितावुपायः
 वसात्रिधितियोगचरिकायापयोदधुगावल्लभाकुदनीपणलिसेहिणीसुरदुमेमितीहगोजलविधानितंहोइपु
 त्तंशलाक्तिरमेमंगुरीमुखधताहकीतिनिनीकणांजनयययचापवजमहिक्वैवर्किता १ जातीयल्लवगोरीद्वार

मो.

लायासाम् तात्रेणानिकाथामात्रिकपुताः कवलप्रहणेनचक्रपाकप्रं २ मुखोश्चरपदेशजतमिल्लिक्ताहिमकीतके
 : यथासमदलांतिनितैरिति श्रुतोनेकास्पयाकापहः ऐश्वर्यविश्रयदोलपलितनीतिशायुमोत्रमारेहिनीचित्राभि
 श्रुकवायकोमधुपुत्रः सवास्परोगायहः ३ तार्क्ष्योषनिश्रुतधुमदहनैः पादोन्नमातेजिनीशायः सहितैस्तूकाल
 कदतिदौरेणवर्गोपुतः धार्पेदतगलास्पदस्युः सद्यतक्षोरः शिलातलकक्षारेः सिधुनयीजहासहितैरेवोयः
 वीतकः ४ यथाव्योषविडंगतिबजदलांभोहः परं चंद्रगतिं तैगोमवेणवैविधापविधिवछायाविश्रुक्तामिमांस्व
 याहस्पगतौविधायतुवलदतोस्यशस्त्रोपिथाश्रेणशारवेतुत्तुसिधुजकणापन्नगकोर्ध्वगं ५ मधुगोहकदशम
 लवारिभिरितिस्नेहेरथैतव्यतैः स्नेहैर्माहिकसंयुतैश्चबकुलस्यैतथाचर्वां शीतोस्वतिलकत्ववरिचयुतंगैरेष
 रसेष्वलहतैरुषमरुद्रास्यतस्तुसक्तंभिषग्भिस्तथाद्विचूयितमुदीरीतंरतुतिरीटतेदोवतीनिशायुगसहिपयो
 दकटकासमगामपांभिषग्भिरितिमात्रकास्वपरिसंस्तुतिप्रपरंरतनामिषिष्यणादपिचमूलकंदूयहं ७ रजःसजिका
 कुशकासीसहिगुकमिष्येकृतसोमकल्कानुयातैः पटस्त्रंरुद्रात्रिप्रंमेतद्वतचदहैवगिपुंरकाकपांचतरत्नं ८ सेतो

रान०

नस्तु माकाविवर निगुडिवसोमत्पवित्रा माहिवपित्रा मभूवपित्रायं आ क्रमेविभावना ३ वीमिप्रसके
 हीजेसितुहोएमात्रावात्तु १ छ वरवानत्तुग छतनसभस्वभा रभभुस्तभा फजनयभा १ चित्रकुभा
 १ वावपुगेभा १ भावेगीभा १ केहनकभुर्ल्ला १ श्रीकटकमा १ न्मदतभा १ वेवेजभा १ एकत्रवालेनसे
 मभुर्नैवत्तुपुटहीजेमात्रा गुंन ३ न्मात्रेनससिहीजे ४ श्रीकंदवाटिका छनमस्मदी ३ हिमुलुदी
 लोहटांक ३ तांमभस्मदीक १२ गंधकुदी १२ सर्वजवानसैमहुर्निहोउर्मुलनस्तुधानिपाकरोनुर्वा
 आभावना ७ सातप्रमेकेहेननिसुकर्जनिगोलाकनुनिवाल्कायंविप्रहन २ म्दहप्रिमाकुका जेज
 पानि न्मदतदी १ फलत्रटादा १५ पेपतिटो १ घालुनिनगडिजेनस्तुमिदुहोए मात्रा गुंज ३ न्मयवात्तु १
 पुळयेतिवेसैहीजे छ एवंचनः छ नस्तुमले ४ गंधकुमले ११ एकत्र पुर्गीकनुनिवीवेमले १२ घिवा
 किकंभुनिवनिधात्तु निवानेम्भुगिकवेलगिपालथिघालुनिसीधिलेपुटठकनुनिवानेमस्मेकनुनि
 भीउभानेज न्मयिकीजेपहन २ मग म्भर्कदु गंधेलावनादेजनिपुटहीजे एवं ११ वेलकीजेमगफ

143

४५१

लत्रघचित्रकमीकापीच्याभावनातिनितिनिप्रत्येकेंहीजेनसुसिद्धहोएमात्रावात् १ छे केअवतु छ
 नसुभासुवर्गभा १ एकत्रपिष्टिफुनितंमवत्रेभाग १२ साविद्यालोपिजेमयुगीधकुभाग १२ वनिद्यालि
 जेमरावनिभानसिगावाभाकभाग १२ चूर्णककुनिद्यालिजेवनिमत्सासिमहारीजेमासाक्षनीनेसिं
 पोनिबुंधनककुनिनुहुनिदृढकापडकतिमाहेजानेप्रहर ५ पाविजेनसुसिद्धहोएमात्रासा १ मधुनुये
 सिंहीजे छ अथवाएतदेलेहीजे छ त्रिषत्रनसेहीजेअनुषानहिसौबधेलसेधवहाहिमसाउवाव
 डिगंभद्रमुक्तसुर्गककुनीमातृलिंगनसेकालगनी ३ सिंहीजेनसु छवतकानलोपसः छ यानड
 शासेउगाकक्षनसेअगिमाससाचेनिनसेदिन १ माहिजेमगलूहविगोलाद्यालुनिबनिमूत्रिका
 अंगलेहीनिद्यालुनिलयुपुटहीजेएवंपुनवपिमागिलाकसिमहुनेप्रहरनपुटसंबधुट ५ मगलुल
 जेपालपोजुनिमहिजेनसुसिद्धहोएमात्रावात्तरेवेंसिंहीजे छ उभामनोपसः छ नसभा १ गी एम
 धकुला १ नालकुभा १ तीमभा १ माभिकुभा १ मनःदित्ताभा १ सर्वसमबुर्गककुनिपिपलीका १२

148

येवनिवडिगसीनेदिन१महिजेनसुसिदुहोरमात्रामासे२अनुपानननमूत्रअगिमधेसिंहजे छुश
 विद्याथडु छु नमला१गंधभा१पिंपलिभा१हिमजभापेनवर्कभा१पाहवाभा१सर्ववजिदुधेमाहिजे
 सिदुहोरमासाविवाकलनयेहीजे छु गुल्महनः छु नसभा१कोतलोहभागंधेउभा१लोहमसा
 भा१मासिकभा१त्रिकदभा१फलत्रयभा१शीलाजितुगोमूआभा१मनःशीलाभा१आको
 लघीज१हलाहिला१कैवीदसाउभा१सर्वरक्तमोकावोननसेभावनाहीजेसिद्धिहोरमात्रा
 दी१अगुमानमहानिवाविवीर्जेंतंदुलोहकैतुपापेनेयालुनिहीजे छु मेघनाहः छु नसमसभा१
 अश्रुकुभा१आवलेकटीनसेदिनउमहिजासिदुहोर छु हानिशीखनः छु नसमसभा१धगभ
 सभा१मात्रामासे२मधेसिहीजे छु वंगेचनः छु रत्नभाग१गंधकुभाग२ऊमानीनसेमहुनि
 गोलाकजुनितीमसंपुदिंयालुनीलाजमधेदेउनिवेनिमसंभाजितरगीजीखालिअग्निअ
 हन४स्वीरादीतलसपुसमाहितमहुमिपुटसात७हीजेपुअगिजवीननसेमाहीतेजाहेजमा

मारुज १ चतुषानमथतया भगवद्वनः छ नसमस्यवात् १ चतुषानजवत्तुनार्जनीसाकनता
 क मृत्रकग्रहनः छनसुभा १ गंधकभा १ तौघभा १ निर्गुडिनसेमर्दुनिगालाकनुनिवालुकापुत्रिप्रहन
 पाकुप्रीजे मात्रवापु १ मातुलिंगनसेहीजोद्विविक्रमः ७ नेगेलेसिंहसलाहिरगोयुगिलसिअथवा
 मूलत्रयेसिंसेविज लिजसोयहनः छ नसुभा १ गंधकभा १ लोहः ६ अथकुमा ६ दौलभाः वित्रकुभा २
 अमृतभासुदि २ मिनिः विषलि दहेतीसुत दहंकराभा ५ जवत्तु ५ संधव ५ मोमवभा ३२ निव
 दिगुवीकुभा ३२ वाउहेलमरीदिमात्रामाते २ परिकाकनु नियोजने अगिरवीशसनेलासं जधिअमिलो
 येडनिहिदिजे ७ असाकुपनः छ नसु १ अथकु १ सुवर्गभस्य १ तौहगभस्य १ तौघ १ मुंजभस्य १
 मेहन १ गंधकु १ माक्रिकु १ कमा नौरसंमर्दुनिअथमुसलिकाकुहिवस १ लुकाप्रिकीजेमात्रामासा १
 साकनेसिंअथवयनमधुसाकनेसिंहीजेपिनाशशमति ७ तीक्ष्णसुखोनसः तीघ्रवर्माहीहने
 जगवत्रकुतिलतुनेसिंहा जेवुंसाछसंनिपातो ७ अटीनशानि छ नसा १ गंधकु १ जवत्तु १

रस

१५५
 हितोदिनत्रितयसेविः सकिलशीतधंजीरसः ६५ रसशिलाहरीजालमशेषककटिकारसमर्दित्मार्क
 भाजनश्राहितमादिमपक्वाया अमनुष्मजलेनसनीश्राः ६६ ज्वरानशोथतोसमानघेतुमास्रमात्रि
 कः सुतीव्रशीभपूर्वकानिहंतिशीतधंजनः ६७ रसाश्लरविगंधकाभ्रजययालनिष्काएयकसमाधि
 कशिलंतदहमिहदंकरावह्रिजेः विभाअस्तुविरसेः सविषनिष्कयुगमज्ज्वलजुराश्रमनोरसोषमुह
 भक्तमस्तुजयः ६८ श्रुतभ्रांथकारसेयगभंतित्रिज्ञफलविषाभयुरावे संविमर्धफणिवस्त्रितलेषु
 स्वास्ततेषुधिषडंगुलगते ६९ संविधासंरसकल्मस्योर्दंतदलेस्वद्वक्रपिधानं सन्विधायलसुवन्म
 करीवैदाययेस्तुमथाहृतमेतत् ७० साहिवस्त्रितलमस्यगोनप्रागिवाचितमथातिविमष रक्तकानि
 तमथाई कवारावित्रकोवरास्येः वरेः सहदयात् ७१ वाताग्रिसादगुदजातिस्ततित्रिरोचनानास
 मज्वरहरोदधिमक्तयथ सूर्यागस्तुदरदतिप्रद्युतो रसोषमायैः पुरातनमिषमिरुदीर्तस्त ७२
 रसद्विस्ववलिस्मादंकरासोषरासकनकसविधद्वयसंशोषरायम् रसमितिजवस्त्रमाययुक्ता

२५ ईश्वरीयतपुत्रसवयं ज्ञा संववञ्जविहोषे ७३ गंचकंदंकणविषोयणारत्रीवीजकद्वलसुमेत्रसार्द्धम
 धमार्द्धकजलेरथमाथेनसिताद्वैरसपुज्जरभेदी ७४ रंभोभोभिधावितेनालचूर्णीतुःसाधेतछर्दिधर्तम्
 हेणारंरोपेत्सुहृदमनेतिहं आताभिप्रभीयन्नाशिनः शीततायम ७५ वर्णीतालमनलनसमानं वधिजे
 नसलितेनविभाषः याचुषेत्तपुटेस्यैववस्त्रः शीततायहरणः समितस्त ७६ तस्यनालचूर्णमकेके
 कद्वदुमर्धसषककारवेत्तारसंजायाजशोणाधत्सुदेवस्त्रमात्रेवडोयस्त्रोपेतशीतपूर्वेन्वणरि
 ७७ रसोवालेरथामृतकनकंवीजमेतेः समंकदुत्रममिहाविलेहितितडाइमोषावितम् द्विगुज
 मार्षसपुतंसरसत्रधमजामहाज्वरंकुप्रारसाभिधाचिरंजरज्वरप्रुषंम ७८ आह्वयेनशंखरसक
 सतनाथंकुनदीपुर्तद्विहीतसामलताप्रक मुनिकारिवेत्ति ७९ सभादिनामिष्टसितमैवसुदुमितमा
 हिहिमेषु ७८८ कणसहरहामृतकसं सोषणारं द्राठोमासभात्म भैरविमरीचमानवदीये २५
 नैकेपुत्रिणचैतागरहत्री ८० रसरविशु जगयोयंग्नोगवकस्यहृगुणरचितभागद्रावयस्त्रोह
 ध

146

उस्मसमविनिहितपंकस्यापिरंभाइलस्यंतदितरदलयोगात्प्रहनेष्युमंजान्न २१ तदत्रयवास्तव्यपति
 स्मभंज्वरोशोषविषशेषत्यरिकासभयायौग्रहणागदभ्रवस्त्रद्वयंशोदकणावलीठम २२ रसकदरं देताल
 सोमलकारवेस्त्रीसपरिमृदितं तत्वं उषुक्ताद्भवं विषमविवधवाधानुस्मपूर्वज्वरौघं उदिति हरति दुग्धा
 त्राशीनाभैरवात्स्य २३ व्यायामांशवनम्यवायहरिनासाभ्यां जवेष्टमलमिष्टान्नात्रिगुरुक्षपजो
 गलपजंशुगीशाकाभेचं दज्याभ्यावत्तत्ताभतो न सहसा सक्त्रमुषिज्वरः स्याद्विमेवहिदुर्वलेप्र
 तिगतो नूनं ज्वरो नात्सक २४ गंघ्रीरो वलवानसाद्यज्जितो यो दीर्घराचस्थितः स स्वासभ्रमरात्सम
 प्रत्यमनो हृच्छूलमुग्रऊदक व्यामूढो विरुतेद्रियः कृशतरो निद्रस्तपेनादितः सोतिभीरावलात्सव
 द्विपिशितस्यातीवतीव्रो ज्वरः २५ प्रतीगदविधिप्रकाशका यामगचंद्रिका यामगदकारचकोरतो
 विकामाम् बुप्रलक्षणागामिनीनौ ज्वरभाज्यचारदति योगचंद्रिका याम् अस्त्रे महति नोति शेषम्
 मीतद्रेकै नयदूर्ध्वागत्रायंती त्रिफला त्रिद्वत्रपंते सद्रोक्षगामिना धैर्निषक अस्त्रे रवोरितर नधूतकम

१६

मोषथाद्वयेभ्यः कश्चेत्तारं देवं तदादिभिश्च श्रमनः प्रवृत्तः शस्त्रो विधिः । मही कामधुक् मधुकरो ध्रु
 यमश्रीवर्णा जलरूपस्य को मलानां पाटीरामलकमृणा लपय काभः सेव्यानामुपहित सास्त्रिंशका
 नाम् ३ श्रीतोपमधुसिकता पुतः सत्ताजः स्थाज्जाती कुसुमसुवासिनो यकांठः संमाह भ्रमवमनो
 धोरक्तपिते द्यतमः श्रममदवातपित्ताभावे ३ जंबधुने जयामिरसा लादिमो निपीतः श्रौं दान्वितो स्रव
 मिहाह नृपो निहंति निक्तालता सवक निक्ते रजो मवासका यो विरेण सपित स्तुतिनेन सोपि ४
 सपद्य कहिमद्वधीकुल — कनिविं कामालतीतिरी ४ मरुं पंतिकाः सितमृदा ह्वना रैर्हयः वरी
 मधुकवापसी पुपुत्रगोपिका श्रम फल सारयसिताः पररुधिर हरिणोः मी श्रताः ५ धाम्ना
 कधात्री सषहार ह्वरनो हिमो स्रज्वरा दशो यान निवारयेत शौं दी सितान्वितो वी से का
 द्रज केवल एव चेत्ता ६ पश्रं नो शीरय यो हला जमुहोषणा पुक्तः पच्यै कवायः वलाज
 लेष प्रेषितो सरक्तापेता र्त्रहा ह्यमहरोतिमात्रम् ७ स्वावेन सुतवारिश्च फ्रयाक लो कू

राम
 १६

142

आं इतो ह्रीं तुलाभृष्टासाधुशरावसंमिन्नधृतेस्वडेयभृत्मेयचन् त्योषात्रात्रिसुगंचनीरकाजैरेतद्युतं ता
मिकैः शोडाद्वैशरावकेण च न योतित्रात्रियक्ष्मा मयान् ८ समूलायीरसं हं वसुगोष्टो वज्रलेदीया
अमयनेन वत्सुमगर्भसर्विः यवेन हिमं मयुपुतं तज्जगतिरक्तपित्तज्वरभ्रमश्वसतकाशितदृष्टि
सर्पगुल्मादिकान् ८ हाडिमयुव्यरसोवाहवीयावारसस्तथाप्राप्ताः प्राणाप्रवृत्तेमस्तं प्रज्वंसिक्तो ज
पेनस्मे १ आतिरक्तकृष्णमपि वेदधनुर्वीज्वलशस्यकंददृष्ट्येधनिपूति अतिभूरिवेगिविस्तृतं तदुरंधु
घतिसारशोषवमिकासिषुयव ११ तदस्य पित्तमृगितं विवर्ज्य मन्त्रमन्त्रया जरन्त्येवाङ्गुलिषु ज्वरादि तं
पुत्राभवेत् ११ अनिगूटविधिप्रकाश काप्रासादं कारचकोरतोयिकाशम बुधलक्ष्मणातिमितीतुपि
स्त्रहं रानीति हि योगचंद्रिका म १३ तिदग्धिका नागरजः कषायः काससह द्रोधमुयाकरोति वासाहि
मोप्यस्त्रपुते सविश्व निदाग्धिका वासकजास्त्रयवान् १ पिष्टु कष कदले पुटया कष फनिष्टी अ

श्री तमधुसुक्त सरसोत्तकासं हमारनेन विधानात्तिरिक्तायाः पंचांग ज्ञातृकराः कफा कासहंता १ दीप
 त्रिजात ज्वरणाहमपोधनापुगर्हसमाह्वकमुल्लतुलयाविषाजं लेदः सशूलकसन्ज्वरयश्मशोफफेवावरो
 धकफरोगहरत्रिहारी ३ शृंगीघ्नोष्ठापंचकं सिधुजादिमोषमद्यापौष्करं धावनीति चूरीः पीतो रणीततोयेन
 हन्ती कासं हिष्ठाखासं ज्वरान्ति त्वं धृति कषित्कस्मा मरीचं ये वो ग्रेजन्माहं कर्षी च वहाडिमन्त्रिः चूर्णं तदृष्टां
 गुजेन योज्यं शारागप्रमाणास्पगटीमुखस्थ ५ समस्त कासश्वसनापहं वशिषोषधादे गुडमुगुदीच भी
 द्वे रात्नीटं कफकासहरित्री हृगंतया जोगकमुक्तमाधैः ६ लवंगमरिचोषणाखट्वादिमन्त्रं प्रजः सहागुरुनि
 धेयतनुलिहं कोलसनमस्तसंवर्जिन ७ शृंगीकदफलमोक्षरं सखटिरं भागीलवंगो प्रकष्ट ८ तकोलम
 धान्वितम् विश्वद्वतरश्च तौ निगमवस्त्रयक्तं योजिहं तनकफादिजं कसनमस्तसंवर्जिन ९ शृंगीकदफल
 लपोक्षरं सखटिरं भागीलवंगो प्रकष्ट १० शृंगीकदफलमोक्षरं सखटिरं भागीलवंगो प्रकष्ट ११ तकोलम
 धान्वितम् विश्वद्वतरश्च तौ निगमवस्त्रयक्तं योजिहं तनकफादिजं कसनमस्तसंवर्जिन १२ शृंगीकदफल

148

पिशाताकेशीकृष्णादीवतयसिनीमोसीनामाद्वितीयांथमोसीव कशीभूतजटामता पिशावीभूतनाकेशीभूतकेशी
 चलोमसाभूतकेशीनामामोसीद्वयंकषायंउवःसंघवित्रकफापहंरुकोग्रवसुगंधंस्वातकफघ्राकेश्यमुत्रमोमोसी
 द्वयगुणाः ककोलकं कदुफलं कालकंकडुकाफलं तुलं कदुफलंवीषमारीवंसाथवोदितं ककोलनाम ककोलं
 कदुकं कदुगंधं सुगंधं कफवातजितं ककोलगुणाः स्वात्सृगफलमुद्गेगंधं सिद्धौ सफलं स्रुतं विक्कारां विक्कारां
 विक्कारां गुवालेफोफले चतन पूगीफलनाम पूगं स्यादुक्तं सर्वकषायखादरे वने कफवित्रहरं रुधेव कृत्तेरुम
 लापहं स्त्रीधं विदोषं हृद्यं च वातले सरसं पुर्वमिस्ति भृशं वट्ठिनाशने पूगगुणा ऊहं रागागं ह्यव्याधि
 रुमलेमाकं रुजावाप्यवाभीरजयमं कोदरेयादिभद्रकं ऊहनामा ऊहं सुतिक्तं मधुरं वाताप्लावविषाप्रजितं ऊ
 हगुणाः रणुकाणजयवीचवंदिनी काषीला द्विजा कपि लालास्यं दुषत्री स्रुता कोतीहरेणुका रणुकानाम
 रणुकानिक्तं वाशीताहीयनी कफऊहं रणुवाहनागुणाः नगरं ऊहं लेजिहं हीमं वक्रं नतं भावं कालानुसा
 रं मन्त्रं नुष्टं वितनं नुष्टं नयं तगरनाम नगरं ऊहं वक्रं नतं दे कशीषयाधिनैः शुभं नगरगुणाः परियेतं नुष्टं

दत्तं गापुटे स्यात्कुटे नटे शतपुष्पं शशपुष्पं गोवंत्रीस्य पुष्पं य गी प्रवनाम पणियल वे सुगंधि प्रस्ये मल के दुजिन
 पणियल गुणाः नखः करुहः शास्त्री कर जो नखाः शफः शुक्लिः शंखश्चलः कोशी हनुनी ग हनुमहा नखना
 म नखपुष्पं च कुट्टं प्रतिक्ते वस्य सुगंधिव नखद्वयगुणाः नखमयध्या प्रनखपुष्पं द्यालो पुष्पं मते भग द्या प्रतले
 कट— कटकारकं द्वितीयनखनाम पूर्वोक्तगुणाः स्फुक्का स्फुक्का त्रिप्रणीतवा नाला लोका वितामरुन पंचमु
 छिदिवपु त्रीति मीत्यापि पुनावधूः स्फुक्कानाम स्फुक्का गुणं कृष्ट श्री वीर्गश्च स्फुक्का प्रानी भुक्का गुणाः बोलंग
 धरसंविदं निर्लाहं वषि रं लं सो गंधिता बका गोरे सगंधं रं विदुः बोलनी स्फुक्का त्रिप्रणीतक वषा पञ्ज उद्रिक्त मस्य गंज
 येत बोलगुणाः इमन के पादरा गं हतं गं धा कृष्टं मुनि पुंडरीकं ब्रह्मजटं सविपु त्रेत पखिनं इमगानामा इमनक
 कटुकं शीतं सुगंधिविषु कृष्टजित् इमगगुणाः सुगंधवती देया गंधमा गंधमा इनी सुनिभिर्धूरी गंधव कृष्टी
 गंधकृष्टी स्फुक्काः सुगानामा सुगंधवती त्रिप्रणीतक वषा पञ्ज उद्रिक्त मस्य गंज सुगगुणाः स्फुक्का रोम के वीद्र वृष्टं मुक
 पुष्टं मुक छंदं विक्कचमुक गहं वहरि नं श्री सा रम के स्फुक्का। एमकनाम स्फुक्का रोम के वीद्र वृष्टं मुक गंधिके इति १८

रुद्रिः श्वासेयता क्वाविनिहोत धूमातया धता क्वाविनियते पद्म २ मधु छिहं रत्ना धत मधु हिमं लोहं म
 धवा शिला वा गोश्रं गोनिषनमिति धूमो विजयते अतिश्वसंसेमंसेयं मवरा सोमं डिकु सुमो द सो वा स
 ओदोषण इभानितोते प्रशमनः १ हिं गृहं पुक्ता मलक प्रमाणा शुक्रा वली दामधुने वली ही रत्ना सा पहा
 मूलक तो विशु फा धुषः समधा अकर सोप ५ मेषा श्व गो श्वा ज वरा द र व र ए व स्त वि ड र वि वा म धु सु
 ने ए य गो व लि त्या त श्वा सी क फी ल्व र ण इ ना धि व र ण स्त्रि र म थं ग णा हि म स्त चै पि वे अ च नु ष्य णा ५
 न स्वर से न धा त्री सिं व त्थ क ष्माः सक र णा ज न वा श्वा सा व हं त्री गि र म् क पि त्थ रं सो थ वे केः सम धु स्ता
 या ६ हरीत की गो स्त नि का कु ली र श्रं गी क र णा ध न्व ष वा स व र ण म म धा अ यु क स र्व म तै ल मि श्रो गु ड ल
 था श्वा सा ही र्जि त्प व श्र य म ७ भा गी त वां वु हो ग्रा कु ल क ष ष स्त र धो ष हा र्वा वि श्रा ता मो धा क द्वा ग मा सेः स
 स्तु र भि ह्म ह ती सु ग म क्क हा व र ण भिः त्रा यो ती श्रं क्मा शी त्रि वृ ह म् ल ता त्रि क्क वा धा द्वा र त्री त्रा स्ता क चै र सु म
 क्त त त ज प ति फा थ उ ग्रा न ने का न ८ का स श्वा स व ला स ह्नु इ रु ना हि धो र्वा त्रा ने यो ना नो कार म

मध्यामयुक्तं ह्यस्मात्तैरिहविदुषां त्रिफलिकाः शंखा द्वजो मक्षिका विदुस्तमेन तथेव वा वक्रसौरिणोपरं ताव
 ने १६ कटुत्रिकयवासकद्वयलके कारवी बोधरैः सशृंगिभिरतिद्रुतमधुपुतो वले ह्येजयेत् सहिधे कसने क
 फरवसनमंभसासिंधुजं प्रहतमविनावने रुदितिसर्वहृति सर्वहृत्काय ह म १७ श्रीगोत्रादिदृश्यमरीतो नि
 मात्रं देहोपस्थापयतां हि — तत्र उर्ध्वं दृष्टिताम्यते नीमवापावमोहि — दीर्घरोगामिभूतः १८
 अतिगदविधिप्रकाशिकायामगदंकारचकोरतोषिकायाम बुधलक्ष्मणनिर्मिता बुयायाः श्वसनश्चा
 इति योगचंद्रिकयाम १९ स्मिथः सितः शोधनापो वली चैद्योपायुक्ता हरणैः स्नेहवभिः उर्ध्वं धस्ता
 छुद्रकोष्पशस्ताः सर्वायाया बृंहणा इयनाश्च २ फलसंपुतेन यमसासपि क्त्वा यमगाम्वा वा व
 म नोषधोर्वीहितस्या बहुदोषं वामयेने २ त्रिहृत्तयदुमादिभिः समाक्षिकैः सितायुतैः वीरेचवेदमुत
 धाय यावत्ते न हीयते ३ इशमूलधनाकरोषधानां सचतुर्जातश्च तोयमेक एव अतिघोरतरक्षपा
 नुराणा ध्रुवमुक्तो नुदिनं सुखाय पुसा ४ तुल्यययः कटुमचकषोकोः पट्टपलिकै रितैकल्लोनिमु

२०

तैः प्रस्यमितं तशते धनमेतद्यः भवत्सकलं विधुनोति ५ इशमूलश्रुतो नवभवेद्यस्य यः परिहितं स
 पितृलीकं समधुस्वरसाह्यार्वाशीषासकजाकासहरं ज्वरायहारिः ६ मदनमधुकट्टीजंतुजिनि
 धलीभिजपतिनासीति विक्लहंसमयाश्चमूलैः परिसृजामिहनेलं कटसाहप्रतीप्रपाश्वसनकसनस
 हर्तीति श्लेषहारिः ७ नश्वत्सवश्वमरुचिमेधमाणिमंयसहीहीजप्रफलकं सरवुक्रध्यामृतमूल
 त्रिककवलग्रहतोसक्तस्यासाह्यसुयशमंसाद्विरेननीव पारीलात्वक्षरीकंसरोषणकणादिष्वे
 विहृदं क्रमाभागेस्तस्मात्सितप्रसेकमरुचिमेध्यासंसासंजयेत हृन्नाम्रासकदीप्यसारं वहरं वि
 श्वं च कर्षाशकं प्रसेकं फडबोमितापिवसिताध्यामजीराणितु ८ अर्द्धाक्षारणीयमवरागसाहितामेक
 कणायाः शतं तद्वदेमरिवाद्रजोरुविकरं हृद्यं वसं प्राप्तिव हृन्माश्वग्रहणोगराधहृन्मुण्णोयं सकासाम
 यं प्रीहानं सगुहं मयप्रशमयेत तच्च जीर्णं ज्वरम् १० प्रसेकं मृताभानुजक्षारतोषोनिशासंस्थितं सक्त
 वः स्युर्वैवेयं गेवेवेतताग्रहमेहत्रितिकोषणोमेवलीजागलं पात्यमघान् ११ प्रतिष्ठापेच्छायाम

राम
२०

पिचविदधीतक्रमाभिमंहीनोभंगस्नेहविधिविनिहीताःगामसंगहेअजिस्त्रिधाःखेद्यालवराकडुकोद्याअपिर
 सायुतास्नेहोसस्फुटनिहयथास्वविगहितं १३ अतःपरंअस्तसमस्तप्रोषत्प्रयोजितामश्मविद्यातदशाः
 रसायनोक्तानिततोत्रधातत्रिरुपयामःकलधोतमुत्थान १४ स्वर्गांतरंताप्ररीतीसनागोवपनीभ्रासमधातुनि
 तीमाव आहुपत्रागपाक्षितमानिध्रयोधयोमोक्षामेषुनिर्वपितानि ६ तैत्तेतक्रंकोजिकेगोजलेयकायेको
 लसंपितद्वित्रिवारम् अहुतीनिस्सुनागवंगोतुतलावेषुक्षेप्योविहृतोत्रिस्ततस्मो १५ भयस्तमावर्कदुग्ध
 पितद्व-छुदियातोमृषेषावर्गमःस्वर्गादीनां पूर्वतत्रोषरीष्टंनृत्तचित्संप्रदायातुयानं १६ स्वर्गादिः
 स्तनममैः परीमृदितमयैतत्समंगंधवर्गादिद्यादस्याधुर्धनदनुददमुदंवरुमानेनिरुद्धं त्रिशमद्वमा
 मलैस्तद्वयुपुटपुटितंतमुनस्फुल्लगंधंवाचं पुष्पंनयैतद्युगशाशी २५ पुटनोदमभसोयद्विष्टं २७
 दुतेनागरामेषुपदेवोदयोधाक्षिमेअगितद्वममूनगोलमविधायायततुत्सगंधंनमुक्तंनयापूर्व
 मेतत्पुटैःसमाभेसात् २८ हिमार्द्रुवेष्टणधरसयोःकृत्वातनुकजलांलियेस्वर्गादिलांनितुत्सव

वल्लभाहेमविवकोद्भवे मृषासंयुक्तेति धातुतदयोमास्ते विषयं स्वरेव ह्यौ गोमयसंभृते त्रिपुरतो भस्मेवमा
 हायम १८ ज्वालासंखानिहमात्को वनामहावहारिकल्पनया तदुन्मत्तः शिलैवंप्रयोजितालांगलावा
 पी २० नमालीनागेन सप्रभवसमरजः सप्रधाभातुदुर्ध्वैः शुद्धं शुद्धं विभाज्यं तत्तु गलिते हेमिकल्के
 समंतम् इत्वा गाढधमेरा विलयमिति पुनः श्रुतिभिस्तत्प्रकारेण स्मानुभ्या नमहावहमिहमविले
 स्मेवममेधुमे २१ कपोतदधामतरोद्भवेन मलेन लिप्ता निहला निहमसमेन गंधेन ततो तरेतद्
 नानिरुद्धा निश्रावसुमे २२ च वेत्सुटेर्नहमिते कनिष्ठे तेन क्रमणा यवतो मले श्रुतिं शान्तिं सौहे शसं
 पुटं स्यात्तु हत्यमित्यमृतिमेति हेमः २३ स्वर्गाहं हगावप्ययस्या विद्याजीच्छीतं ममी बुद्धिकात्स्नियं
 स्वादुष्टनिस्पृतिप्रदमयो धातुप्रदं होषजित एतत्तस्मिन् धनोषणा युतमातिशीलो जसो वद्धं नमहे
 श्वासदृता शनाशकसनधं सिद्धिगुं जोन्मिन्नम् २४ भागे कमस्मेवा विमर्द्यता तं निस्तारमत्रागीततो
 नुलिं येत्तमृषा युटेरुहमहोभ्रवहि २० वनोत्पलैः पाञ्चमया तमेवम् २५ इत्वा निरुद्धं विषयं घुगोवी

पुटैः परं तारमुक्तेन सुमस्तुं हीययः पीष्टविशुद्धताम्रमथालवजारविभक्तिकारिः २६ स्तेलीते मसमाक्षि
कैराहरहेनैतैः समैः मर्दितैर्जभाजिः परितिशराजतहत्तं मषास्थितं मारयेत् स्नाम्नो गंधकसूभजेः
शित्तिपुटैः मृदायजं भांभसाविष्टाहिं पुलमारयन्नरममुनातिष्ठापुटैः सप्तभिः २७ इत्थानिरुप्यस्य तन्
निपिष्टातायं सुसुक्ष्मं रं रं चाले पते पचेद्यैतत्सुदयोगतो हि द्विस्त्रिर्वेति तन्मस्य भवेन्निरुत्थं २८ श्री
नरसंभ्रमधुरविषाकैस्त्रिधं सुसुक्ष्मं रजते तु सप्यम् पित्रा नीलं प्रविधिवत्प्रपुक्तमेतद्वयः प्या
पनमग्रसुक्तं २९ समोरजतमस्मन्नो गगनवासरे शावहः समं त्रैकटको तमं मधुच्छतावली रंज
येत् अथ भाषिता रेहनामविलपित्रनेत्रा मयानविश्वसनका सजिह्वजहृत्परमेहनुत् ३०
सुभाषिताम्रपत्राराम्लेन स्वेदयेत्त्रिदिनम् उदुत्पमाहस्यतामेतामसू नमर्हं कोतवत्त्वे ३१ अम्लोन्ना
मद्यस्य गंधो मत्ने नालिमाह भागेन गोलपुननको याश्चा गोषाः कल्कतो यमानाश्च ३२ त्ते प्रांगुला
अमाणा हृत्वा जंभा जनेने रुद्धमुखे सैकन्यं त्रैविषवे क्रमाग्निना म्रायसंतीता मामान ३३ श्री

तं स्वतो विमर्शं रगीतो वैदिनं गो लभः कृत्वा इभागां धोयलेन छेदनेन सविधां लिपेत् ३४ मूषागते जगपुर्वे व
 मचेच्छीते स्वतस्तु रुहासं वातिभ्रमकृमाद्यै रये क्षमेतदिजानीयात् ३५ लेलीतो धीरसं चित्तः पुत्रमितः
 कमासैर्मर्दितैः शूक्ष्मांश्च त्वदत्ता मरः समलवा मेने नालिस्वाः न्यसेत् स मात्रे यशस्य वरुहवदन
 तत्सं कता रमेय च दं त्रं साधु धिवा क्षिपाम मवमि भ्रांतीति तान् स्मृतम् ३६ ताम्रं सेंतिक मधुरं सक
 वा स्रशीत सुक्लं क फग्रम प्रापीत हरं सरं वा एन द्विधि जविनि युक्त या करोती का सोर्धवा त विष या मुं
 जं पादुगां न ३७ अक्षरं रसु पिष्टां धुरज सा तु ल्यं मलि प्राद ला मार स्या म्भु वि शो धिता नि व हु मा
 मूषा पुटे धारयेत् वा अंत ह ज सं ज कं द शु पुटे प्र स्या मि न्य पुट दं दं नै व भवो ह्येति ह विरति कां स्य व
 जे प्रा विमं ३८ म्भार कृदं गा नं स कां स ओष विडं गां च समं सम स भ क्षात कं प्र त्यज जी ज दी या
 ला न्दि त्रं निष्क मित त दद्यात् ३९ कृमि ग्रमे त दारि त्रं सम स कृ द्वा जि रन्त त र्वी यो वतः सिता म हं क
 ही धनं र्वि पा च नं ४० अहि वल्लि रस प्र घृ गौ ला परि लि मो न प ना श्र मि ३९ चिकेः प्र सृ ग

राम
 २२

153

पलजैः पुटैः कृत्वा गोमृतिमायानि निरुत्थितिसुखेन ४१ ममात्रेदुतनागेविंशत्यन्यचोरजः शिवा
 पादैः कृत्वा मयसद्वीचालितमायानि भस्मनां यामान ४२ समकुनदीकमयेदं काजिकपिष्टं यवेत्तुटेम
 हति शीतोमनोनुपिष्टं स्वातशीलाहो जिकानितेऽमयाः ४३ पुष्टिपदेरिति मत्सुसीममनुत्थानमाया
 तैः सिद्धगुरुणावर्गोपुंज्यात्सर्वपुष्टसंयुध ४४ सीसक्षारमशीतवातकफधनयास्त्रीयं हीमनमामय
 लघुमेरुपयोरोषजिन्मरम् ४५ नागक्रमेणवंगं श्रिवाश्वम्यत्वात्तममायः यामहमेन भस्मसाह
 यतात्तसमापिष्ट ४६ अस्त्रैः पुटेन महतापत्कानीलेन नदयाशेन अस्त्रैर्विमर्षयाममायं भस्मना
 दशभिः स्यात् ४७ वंगान्दीर्घाविलसुस्मरुक्षं तीक्ष्णममहाय तरत्तुसिद्धं सप्तसामेदः कमिनि
 मयोऽभस्मेतरोयविश्वार्थधानुयानैः ४८ अयसोविश्वद्वर्गांमर्षयानोत्तगरुहीजैः शवैः पु
 टेदयायाविते त्रिवारं तदुदृष्टम् ४९ सलिलैः कुमास्त्रिमास्त्रीः पुटवद्वन्तनोदद्यात्त घृष्टाजलेः
 कुगरैः चोभूतैर्भवद्भस्म ५० नवंसारं शाण्डुतलोहजवर्णाकुडवांजलाद्रितदहो ह्यतर

स्वात सलिलेन शीतमिदमाद्रितमोहस्य न परैमहः खलकमारिरमाद्रि ५२ मर्षसाधविशेष्यत्
 पारगतेव मोमलेः पान्तिन शीतं स्वातमवलोहमस्मितं स्यात्सर्वकमारुहम् रघात इत्युक्त
 शतोन्नहरहेसंमर्धकमारवेयोमहं दुमयाः पुरंदरिपुटे मृत्पुत्रवेत्सप्राप्तिः ५३ पातालगलीडकाद्वा
 वैः सन्मनवाकं दुधेन मर्धुतया कंठस्थिना शोधयेत्तयो भवेत्तस्य ५४ लोहं तैलकपापशीलेने
 मिजिने म्रं परलेखनापितम्लोष्णं प्रज्याज्जमध्वनितं वै त्रयोपुतं घनिष्ठतुलितं पांडुप्रमेहादिजिने
 त्संवेरसाधनाधिकमिदं संसेधसावेजाः ५५ लेलीतहृत्तुला कशीरक्रीडाधानकः सवर्गाद्याः पुष्टि
 नाः पुष्टिर्हार्दप्रमितैश्च स्यात्तु सायाति ५५ नागे नहे मशीलया नागां धेनुत्वया लेन वंगमयां हर
 नम्रतीह न्यामोक्षिकेणालव ५६ इति धातुशोधनसारं तु त्वाधनीला जनेमाक्षिकाणि शिला
 स्यात्तात्पर्यकश्च सप्तमिषमिदं कृत्वा उपधातवो येशुद्धिं वृत्तं वृत्तमिदं वा ५७ कथोतमाजारपु

१५४
 ११ — एषु नंदशांशोनतुटंकरणः पुटेवचेत्कोष्ठादुद्धृतं तद्वा विमर्षीयमचेत्पुनश्च ५२ ससारद्ये
 विमर्हितं पुटे पुनः पर्वोर्द्धं विशुद्धमेतितुल्यकं निषोजयेद्यथोहितं ५२ अशेषविषयो बहुहृदसमूलप्र
 लायहं विवंधवि विविधत्वगामयविगल्लपितादिजित् विरेचनकरं तयावमनकसं रश्चिप्रहस्यपुक्तमपि
 वीजनैश्चिगहहगिरितु न्युमतम् ६० क्लृप्ताभ्रमग्रिधमिमं क्षीरेवै सिष्यभिन्नपत्रं तत् मर्द्यतु तं दुलीपा
 न्न कर्तव्यैरहया मतः श्रुत्येत ६१ क्लृप्तानुधान्याभ्रकमेतद्वर्कक्षीरेर्द्धिने स्वत्वात्तं विमर्द्य चक्राभ्रमार्कैः
 प रिवेष्ट्य पत्रैः पुटे गतात्मे विचेत्पुनश्च ६२ मर्द्यपुनः पा ममिति क्रमेण सप्तैव वारांस्तदिहं कथार्यैः मग्नो ध
 मूलस्य विमर्द्य मूयः पुटे नयेया ममपैति म्पुम ६३ धाम्याभ्रकं श्रुद्धमथा दृष्टं दीपभागा वन्मर्दि
 तमारनालेः दिनं नयाही पारसैर्गतात्मा पुटे विषयं त्रिफलाजले स्त ६४ संमर्द्य पात्रं त्रिदशो वला
 याद सैस्तत्तस्यामुयाली रसेश्च कंद्रवे गोपयसा विमर्द्य त्रिभिः पुटे न्पुमये सवश्वं ६५ मतेवा

तपितभयप्रतदभ्रवयः स्थापनं हव्यमसतवत्सम् सुशीतं परदीपनं स्थिगुरुं प्रयोगेने कामय
 प्रप्रपुक्तं ६६ विडंगकमोषपुत्रं हतेन वक्ष्योन्मितं सेवितमेतत्तुं श्वा सप्रमं ह्य रुचिकासंस्तुताश
 नत्वा हि जयेत क्षयं वा ६७ संवर्गपि जंभवा एभासं नीलोजनं हि नमये श्रुतं श्रुतिमुवेयाद्विरिमतका
 सीसं वं कणा मेवम् ६८ ककशं खनुवारी वण्टिका श्रुतिमाप्नोति परियोजयेद्यथो श्रुतं तमेतु
 तान्नीमान्वेयः ६९ नीलोजनं विश्रुतं नेमं शोषत्रयापहरम् स्थिगुरुं प्रदिष्टं प्रयोगानेकरंगम्
 म् ७० भागत्रयं मासिके मेकभागे सिंधुस्य मेकलपूरनीलैः जंभुवैर्विविधैश्च मन्त्रैर्लोहस्य तत्त्वो हि
 ततावधीदम् ७१ श्रुतं कुलस्य कषायकणतैलेन तत्रैरातया जमूत्रैः संमहितं केन धिद्वयमीषा
 म् सुव्रजे मासिकमाश्रयं ७२ कर्कोटिकां मेघविष्ठागिकोत्थे जंवीरजैश्चाप्येवोर्विष्टा
 धत्ता येनैकहितं विश्रुतिमिति प्रकारादिमलाप्रयति ७३ हिमं कषायमारीतं विवेचितं प्रयोगतः

तः ८४ लाक्षामिनाः गीषयुग्मागार्ग्यागुडगुंजाः सैधवदंकराशिगुह्योदधतं पुक्तयवतिक्तम्
 ८५ कटुपिरायालसुगेतैः संयुक्ताधातवोषया जाभम् मृषाधातावहो जायते युक्तमन्वास्त इमुषधातु
 शोधनमारणम् वज्रं व्याघ्रीकंदगकोरदवधायकोलत्वा न्वित्तोलेषत्रेया संशुद्धं वाट्टिसखेटिनः स्या
 तप्रंतप्रंत सुवालेषमूत्रे ८७ शिमं शिमं भूय एव प्रजायामीत्रेवं त्रीः समवारा विदध्यात् विद्यानालं मत्तु
 लौगोत्तकोस्मिन् संवज्रं संधमेतीत्रेवं हो ८८ सिंद्वे मूत्रे र्वरा सातगोले रुधा ध्राप्ये तत्पुनः समवारा न
 कुर्वादे कंवज्रमेवं हि मत्तुगच्छे र्वरा सर्वकसेवुयो मम ८९ सैधवरा मठयुक्ते शिमं धाये कुलत्वा स्ये तमंत
 संवज्रं भवति त्रिः समयोगतः दूर्गा ९० रुद्रः कास्मै मूत्रमेतीत्रं कस्तस्मिन् मूत्रे तमंत प्रानिपिचेत् मूयो
 भूयो वज्रं कने कवाराने वेष्टं पाति वृत्ताय मयौ ९१ वज्रं वद्वहो हितं वापि नीले श्रद्धं वै क्रान्तं सिधे र्वमूत्रे
 तमंत संवेदं शीतां ९२ वारा मवांगो ह्यो मे वष्टं ग्रास्तुगोले ९३ कत्वा मूषा संपूरे रुद्रमेतन्ना अवहो
 समवारा म्गच्छेत् म्मं वज्रं सास्त्रान एतत्तं योज्यं स्यात्ता मे मम वेक्रान्तं जातम् ९४ मुक्ता मणिप्र

बाले होलाये वे जयंती नैः सिचं तो येः शुद्धि पाने के नत धाति २४ सुक्ता मणि प्रवाला अकने वर्णी नित प्रतमा
 नि सन्मनं दुली मद्रावेः कन्या रसेः खग व्रमा २५ सिचं मणति नृत्तुमाक्षिक वनोक्ति के प्रवाले चमहा पिरल
 जाते विशोधये न्मारये पथा वज्रम २६ सामा मनः २७ यविषः ग्रह हो बहुरिव ज्वादि रन्मिदमा यगुणा वि
 क्षिष्टाः नोक्ता स्तु विलरमिया स्तु धिमान मेयाः केया वदुन्न गुण सग्रहो समर्थाः २७ मणि कोतर गोर्मते कु
 मुदिना वंधोस्तु मक्ता फले होणी जस्य तु विदुमं शशि भुवो गा रुत्सं गीष्टातेः उक्तो हित के भगोरिह भवत्
 वज्रं स्तु नीले प्रा ने गो मे हंत म सो विहर जाते के का तो स्तु रत्न मत्त म २८ इत्यथो वरत्न मारण शोधने म गो
 दुष्टो गिरिं जं फल त्रपा से र्गद वै र्मि र्ते शुक्ल वा स मे क याम त हं सुध मथा म्गो विधिः सुक्ता मस्म शिलो वि
 चूर्प नि हिता म सु नी रे स्ति ता यामे के परि सर्व वस्त्र गलिते वारि स्ति ते भा जने २९ मात्से धारित मात ये यद
 मारि स्या त हुने नि हं रं न्या मत्र नि धा य धारिते मद्यो धर्मे र्द ही तो हुत म भयो मा स पुगे न वा हि नि हि तो ति
 गो य मं क ल स क्ति र्द मं य द धो व शि ह मि द म ये त क्र मा ल्छे ध ये त्र १०० न द्य ल स वे र थ हं म रु प्प ना

मायसांभसमिभित्तं सुसंस्कृतं सस्कृतं देहयुक्तं श्रीरगावामयनाशनाय १०१ किंलोहजमभोगी
 रैर्ध्मात्वाभिनिजगोमूत्रैः ससावत्रितउर्ध्वसंवर्णत्रैफलैः सपुत्रैः हिरुगुणैर्विमर्धवद्गोभ्रमहरमुहिए पा
 दुप्रमेहजीर्णाज्वरनानाबाधवाधनापालम् ३ प्रज्वालवद्दिनाहोष्णकारिण भारसंभाररुणि चतुरंशिके
 वसलिलेलिप्रातभस्मयसात्रे ४ संमर्धरात्रिसंस्कारार्धजलनिर्हरेरस्मात्पत्काविमुक्तमेतत्प्रतिषाध्यं
 कायवत्पुनः येषमु ५ लोहामन्नसुतससर्पिर्विषलोमाभेक्षिष्यु रितलेलीतस्यपत्नदुतेयपासेत
 भिसंविशुद्धिं व्रजेत् गजमस्तपयोगमसह्यतद्वामनोपरिस्थपितं वासस्यर्धवनोपल्लैश्चपूरितं सं
 शुद्धमेतीतिवा ६ रसेस्वादुरुक्तस्यः कटुस्त्वेषपाकेमतोगंधकः कुष्ठकंदादिकृणो विष्णुहोत्रमाभिकाये
 नशाणाः परेक्ष्यश्चापुः प्रहः श्वातिनेत्रः ७ मेषाययोभिर्हरं नयाश्चोर्विभावितेचित्रशि ७ खंडिवार
 म विष्णुदिमायात्रिनिरुपयामस्तोरसाकषणाहिद्वयत्नम् ८ निवुरसैर्निवर्तौ हकेवावेमर्धका
 ममहमन्नरुद्धम् सुलिमसंधिप्रपद्येत्कथानोर्द्धभांतेमिचुनाद्वये ९ देवामहपादेवरसंविष्णु

१५५
 इमथोलग्रंभिषगादहीन विनैवकर्माहकमेषपुक्तः समस्तकर्मस्वनयायुक्तः १० स्तुतेगंधसमेविमघेस्तु
 चिरं कृष्यामसे च मर्दोर्लेप्तायां स्वरसंमितैस्तत्तावत्लेपं त्रेष्वेव चार्करे वा माहादशमं दमधमस्वरज्वला
 भिरुध्दितैर्हिंदुरागामादहीनभासितं सौतस्वशीतं भिषक ११ तद्यश्मकसश्च सनाग्रिमो घप्रमेह
 जीर्णाज्वररक्तदुष्टीः निहं सपुष्टितनुते प्रपुक्तं पुक्तौषधैर्द्वानुपरं मया १२ हेम्रोहलानिस्तुतनूनिप
 तौ मिता नितेभ्यामतीक्ष्णगुणितो हरजो विमुद्गः गंधस्ततादिरखिलं गीर्मघशोराकार्षी समुद्यज
 रश्चकमकाभिः १३ लावीष्टम सुविलितस्तुगाहभां जैर्निक्षिप्रमग्निदिवसे सिकता त्वये त्रे मकं मरु
 त्यानि खिलं पल एतदी ये जाती कले दुस्वरसन समुद्रशो वा न १४ चत्वारिद्वयधरणा र्मणा तदधमेन
 चंद्रोदया त्वमहि वस्त्रिदले नवलं अस्मोयसे अरुतणी शत संगतश्चः श्रीगोपिनाथतज्जदप्ररते
 रत्नमा १५ सौतेभस्मविभागे धुमणिभवमद्यो हेममेकै कतुद्वेने पाली गंधता लेहितवमपि घृष्टशर्करा
 यित्वा वायान संपूर्णं जाय योभिर्विदहितरेजसाठै र्करीनास्ममेवोरुधा सरुप्रमात्स्नेतदे अह

२७

दतरेमत्रमाहामाशुक्ष्म १६ पाञ्चसम्यगाज्जाख्येपुटर्जितदिहं वृणीयेत्वांगशीतेरव्यातः सोपेष्टगोकः
 श्वपहर २ उचितैर्भेषजैः संप्रयुक्तः वातावाधाक्षपित्तवक्षकसनमहाश्वासघोरुप्रमेहोन्माद्यपस्मारजे
 ताप्रतिदिनमशितोमेकयोषित्तीक्ष्णः १७ रसवज्रहेमरवितारककांतागनेष्टतानसहसौक्तिकगधमकन
 दीप्रावालहरितालकशंखविष्णुद्वमेतत्तद्विलेसमभागम् १८ चरीभावयेन्मुनिदिनार्वाकषायेहं न
 त्वचास्त्रिदिवसं विदुष्ये प्रथमसूरगोहसुरंद्रववाज्जैप्रभवच्छ्रुत्यपरिभावितमेवम् १९ तदिहं निधाप
 युभपीतवराटेषहरेण दुग्धपुतटकणालिस्नानविषवेहमून्सुरदभोर्जनरुद्रानस्वतएवशीतलतनूनभि
 पूर्ण २० अथतुल्यसूत्रभसितं परिमर्धं सुनिवारमेतत्तद्विशिष्टं पुनर्देहिः अथमूर्च्छनाप्रातीतमप्रकषाये
 मुनिवारमात्रकरसेर्विजयोत्तैः २१ सलिलैस्त्रिवारमथ जेमजलेस्तफलपुरकासकजलेश्चविभाव्यम्
 स्वरस्वार ७ मेतद्विलोधिभिर्हंसादिहरं कणविषमद्योषणमेवम् २२ सुरसनागरकराभयजानी फ्र २३
 लतः पृथग्निषवतुर्थविभागम् तच्च कद्रवैः परिचिचूरापततेतन्मृगनाभिचावितमुपेताहंसिहं २३ अथ

२७

वल्लपुममुचितौ वधपुत्रे प्रतियोजयेद्विषगामुद्यविलोक्य अतुदेष सात्प्रासवमेव हि चिन्ता मणि संज्ञको स
 रत्नप्रतिदिहः २४ पुरा नेतरं भस्म वै क्रात नातस्त्रिंशत्त्रयैको विंशतिप्रमाणम् मरुत्तेषां पितो लुका स
 क्षपास्त्रज्ज्वानप्रसादादि ज्ञेयमेकः २५ अनाहरक्तवैमिषाश्चरुगं सतापतमस्यम ॥ इह न स हतसर
 स्य विभ्रंदिनप्रपरिवर्जित एष शोषोष्ण लो गदोष्ण धवलाक्षमं दुर्वलस्य २६ अतीगृहीतविधिप्रकाशका
 यामगदंकारचकोरलोषिकायाम बुधलक्ष्मणानिमित्तौ क्षयघ्ना उषचाहति यो गच्छेद्रिकायाम् २७ हितं
 नृलेघनेषु रावमीषमारुतादृते अथापि वा मयेदमु विरेचयेद्यथा हतः १ वराकषुमारुतादृते अथापि
 कमयेदमु विरेचयेद्यथा हतः १ वराकं कणौषधो जनेः सत्ताजकोलमज्जभिः विचूर्णितैर्मधुसूतैर्वमीवि
 राम मृच्छति २ स सिंधुसंभवे हविर्निहंति वात जायमिम सका सह द्रवामि मां यदीयदुस्ममप्यहः ३ इधि
 ल्छलाजमागधीः समाक्षिकालिह्नरः वमिंजयेत्कटुत्रिकं कापील्यमध्वपुतया ४ शुभं न दारिद्र्यं
 भसादुतामसूरसक्तवः सुमंथकल्कमोजितामधुसूताधामेदुहः ५ बुद्धिदेवसूत्रकरिके सरस्वाजैः

सहकोलमजफनीर्लिघनकसैः सहिमैः कृतं मधुसिनापुनमद्यात्कफवातपित्तवमिनितवलुचर्गाम्
 ६ जघांश्रमस्त्रवमुशीरवषवरोहधिसुगैपुतैश्चतमद्योहिममाधुहमात औद्धान्वितं वमितपातिहति
 ज्वरस्रमोहानद्यामृततृताकथितं सुशीतम् ७ द्राक्षाभयावामधुनायवासप्तथैवहमुर्वहगणिवानिम
 मनशिलाभागाधिकोष्णानित्लीयानिषद्वा फलपूरतोयैः ८ रसात्तत्रेवुफलपूरकाणां प्रवालमूलेन
 पुटेवियाजम् औद्धान्वितं सस्परसोनेहंतिद्रुतेवमिषितमरुत्केकोत्थाम् ९ वमिशक्लम् त्रिविधं धिरस
 त्वैदफपतकृशासपुतासकासा सचंद्रिका वातिशंभसक्ता सोषद्रवाचोतविर्वजनीया १० वमनं विरेच
 नमथासुकपित्रेविधिवत्प्रमुग्यशमनानिविध्यात्प्रसवेनविषश्चर्तं बहुमिताहज्वरपित्तहृत्कफहरो
 तिहितोत्र ११ धात्रीनिस्तुयतीभ्यामुकवप्यजः द्यायस्त्रिजातान्वेताहंभान्मुद्रनपुष्पभोकुफदिता
 पितांस्तुवशां वमिम सरंजनलमूलयासवजः कोष्ठतिग्गहापहोमहीपाससीताभवाकरामधुः प्र
 स्नेषान्निगहापहमे १२ भूवेधान्वाचतवस्त्रिभगवदा लवासीत्रिफलारजीभिः स्नायोदशगाः

समधुःप्रदिष्टं च धीमत्पितृव्यरहाहृदरि १३ अवयवोत्तराणां च तर्हिरितोमधुसुतो मूलापितवमीहरः २
 हनर्नैववरोलगु दुचिकाविरचितोपिवमस्तिकसंयुतः १४ कणाकषायकल्कपुण्ड्रं तं च तं मधुसु निषीयमम
 पितृपुत्रगो तथाग्रीहीपतं १५ ज्वलंतमिव मे मते परहंतु स्वमस्याधिताविष्णुर्द्विरनवोदते वमनमवतत्रापि
 च धृतं समं वरिरसं च तमभीरुकल्का नितं चतुःमयं हं ह्युपि त्रयमिमो हं ह्योयहम १६ पटोलहलरोहि
 तीमधुकमुत्रमा संयुतं च तं मधुसितायुजं विविधममृषितं जयेत् सन्निवर्तधसुत्रमासनयरोलया सं च तं स
 कौशिकमिहं मरंकफपुता म्नापितायहम १७ व्योम्यारविफलाग्रिवेक्षजपलं प्रसेकममृष्यं गंधाहं हं म
 तोरसादिति भजे न धाम्यपुष्पाधिकं शीतं वाष्यगम्युधमयवातकं ततो नुदुते पितामृषिरिगाममृष्यलम
 लावायं सपोदुजमेत् १८ पटोलामृता रोहिणी विश्ववारिद्रुतं श्लोकापि त्रायं हरिप्रदिष्टम् भ्रमा रोचका
 ग्रिहाहतिमृत्तज्वरहृतिद्विधाश्वासकासापहं च १९ पटोलधाम्योषधजः कषायः स श्लोकापि त्राधि
 कमृत्तहारि पटोलपुष्टिहो च तमेवमाज्यपटोलमात्रेण च तद्वत् २० सधाम्यजीरयुग्मधुगुह्य

तः विषयमस्यति कफास्त्रिपुण्यमीमरोवकानलक्षयम् २१ प्रसूनुपलवत्वचोद्वेषात्करंजतः फलात् क्रमे
 रातच्छिवारसेविवर्गितंविभावयेत् २२ सुफाणितैश्चकौटजैर्मधुप्लुतं पिबेद्दं पुतंतुतं दुलोः केंवलासपित्र
 जिमरम् २३ गुह्येथयपाकतोविरेणामोहकोजयेत् वलासपित्रमुद्रतंतद्यानलातिमंइताम् २४ पिवत्वात्
 कंहहहं गतेनैलं पुतंमसुसौ वारतक्रैः सुखोष्णम् विरोपेतमानाहगुल्मार्तिजितससिधादिमूत्रास्त्रिद्व
 वतद्वत् २५ हिं ग्वस्त्रकौषधकराकरकोः क्वयैरंगुत्तं तुक्कस्मलवगोनहसमयमंमू मय्यामहो कथशटीक
 लफरमूलवाद्याहमस्त्रधत्तसिंधुजपीतमेवम २६ मलद्वयंतुगैवकेऽभयाशनादसंयुते ष्टतं हविकलाय
 त्संयुक्तहृत्पदम् २७ संहलंघनविशुद्धिविधानेः सफलवार्त्रिभिरतिः क्षारचूर्णविधिभिश्चयथास्वमा
 रुतादिजानेनाशममेति २८ स्महेजीर्णावाधिकार्त्रिविरेओजीर्यसवेभीमूलः फलोश्च मूलैस्तीक्ष्णो
 सर्वहैवाधिकार्त्रिवकास्वामाधारमूलीयशोक्तैः २९ सपावश्रुकसारधोरसस्तुषीजपूरतः निहानिवः स्तिम २९
 श्रुद्दुनेसकोहमा रुताम् ३० इधो कुरंगष्टं गं पुत्तारुद्दुश्रावपुंगलेन गमं धत्तेन च पिष्टापीतं हृत्तूलनाशाम

60

संनसपदि ३१ सरंडवित्वसिहीषुगमशिलाभेदफलप्रणत सहगोभुयन्नुभूलेः द्याद्योवातारितेलाहिंवाधः ३२
भारपुत्रमयुक्तः सधकदीमेवहमह्यत्रिघ्नः हिंवाभषुद्धिश्चैरंडकाद्योर्निर्जिसपदि ३३ गुरुवृकजराष्टतः
पादाः कफहपाश्चरुजापहप्रदिष्टः ३४ शमूलप्रतः सुसिधुमासोनिलरुगुल्महृदाभयानिहान्ते ३५ विउयावश्रुके
पुहाडिमाहेगुत्रिकदुनिवेतसहुताशसुतानि सहान्तेत्रिडाकगदजीरकसुगमेरुपिटीष्वचत्यरुचकोषणामूलैः
३५ परिकल्किर्तेरितिधनेनवतोमैः फलफरजैः सहपचेदपिरध्या एरवसिबेभरागएष्टकटीहृत्प्रसरमहर्गति
नयिदाधिकसुपिः ३६ द्विभारत्रिकदुवगनिशुपुगाएप्रप्पश्चिचित्तवरावव्यरुग्निदंयम् सस्मेलाधुगारपि
तासुरसवामेष्पानुं वुविभवंयलासमाभिकाव ३७ तत्सर्वसममहिच्छाभपुक्तचूर्णकपीशामप्रयुक्तैकोधतेन
कर्मित श्रीरंभस्तुषजलमुद्रुयपीत वातात्रिभयमुहृदाश्रुतीजिन्सा ३८ अयस्मतिक्षयभमोद्धवातमेहपो
डुजिन् किलासकुएकामलाइयंविनाशमत्तले ३९ चूर्णकुवेराभविदोषधानामुष्मावुपीतसहासंधुभूलै
म् जमेत्पटुओपरसोनगाधैर्भुतः कुशवैराक्षदहंसहिंयुः ४० बीकामदुहयामरैर्विडंगकृष्टतलकैः आशीत

वारिसेविनैभ्रशामरुक्मराशति४१ त्वरुक्मरावेतसषभ्यासिंधुपुतंरुक्मनेनसहितुगु मर्त्यपतंत्रकलानिपीने
 नूनमिदंययववारिमिरुक्मम् ४२ मल्कोरुक्मनेलेषभ्यात्वाहेतदेवानु नैत्तंपिवेद्विमुक्ताश्रुतादिषंभतोपिस्वात
 ४३ विद्यजलंरुक्मनेलेविमिभ्रहियुपुतंरुक्मनेनवपुत्तं पीतमातेत्वारंतेदिनिरुक्मन्मूलममूलमिदंरुक्मयास्वात
 ४४ शंखरजोलवरावसंहिगुभ्योषपुतंरुक्मनेनवपुत्तं पीतमातेत्वारंतेदिनिरुक्मन्मूलममूलमिदंरुक्मयास्वात
 च ४५ शंकककृष्णोषराविभ्रयंयवदानीपंछाफलपूरतोयेः प्रातर्वटीप्रागजानोदद्योषपीताजेयेत्तामस
 मीरश्रुलम् ४६ यदुपेवकंफलामितंसंभावेनवावासासितंस्तुनरदशरसेन परिनाय्यशंखयलेमत्रनि
 पिंवेदुहशोरगोवृधेकदुत्रिकविलं ४७ सहादेगुगधार्वेसुभुजानेकंगुदकेतिकोलतुलितानिलश्रुल
 म् मृदगीमयामपरिणाममाहर्तंशमयेयेहधिरसाहेतिपीताः ४८ गरलत्ततभुविश्राजानीवचो
 पराहंगुभिविधिविम्बदिनैभ्रगंद्रावेवंहीहीरीःमयवत् हरतिविविधंभुक्ताश्रुलंतथानिलम् ४९ ताम्र
 रविलानं सैवाभास्वदटीभुविविश्रुता ४९ देवाभ्रकंदुषवतीसमेतान्निवत्तातुयो देविषतिदुवीजानु क

एम
 ३०

169

इन्द्रिक्कारयुगादिहीप्यं कमिधं हिं गुत्रिषुदुत्रिवित्वं ५० दृष्टकप्लुतं जंभजलौवदीयमगस्त्यपूर्वावहरप्र
 माणा मूलानि गुल्मक्रिमिभं वदित्वा हामवातानपतिप्रसत्प ५१ तुलासंघिते वस्त्रपूते तु जंभद्वेजीरु
 म्मेविदं स्मीरुयुग्मं ससौवर्चलं एजिकायद्वहनिक्षिपेद्विवित्वमात्राणिसंबूर्णितानि ५२ साहिं गुदिवित्वानि
 भूमौ निदध्यात्रिसमाहमेतानि म्भं दुगानि समुद्रस्य मात्रां विषे वेतपुक्तामनः मूलदुर्नीमगुल्माग्नि
 सादी ५३ बद्धदुष्यचयदुत्रिस्तुगंधं क्षारयुगं यवानि कफलकं सविदप्रदेगलवांकर्षयुरीनमिते सह पा
 दं ५४ हाकं सधान्यकवांश्चिमगरेलोकमुग्रयोष्करभागी सपत्रकश्चयी उष्ट्रकमिधुरवारिदजाहं ह
 क्रीदकणाशानपुष्पम् ५५ कुष्ठयादीहपुष्टात्रिहृदेला कौषफलं सहयात्मलं हीप्यं माकधं हिं गुव
 एस्तुरभीदं मूलकवीजपुत्रं यत्नमानं ५६ चूर्णितमेतदथो विनिदध्यात्रिं बुफलफलपूरकं जेम्नं वे
 तसनेथाविद्राव्यस्तु रुचं हृद्यतरं च पिबे च वधस्त्रै ५७ गुल्महृदश्चनलास्यमशूलैश्च भूमितं सविस्
 चालसेषु पादुकमिक्षयमाकृतमौ मेषेतदतीवहितावहमाहुः ५८ कासीसामलषट्कमूषकचतु

विस्त्र्विवर्त्यक्षीयेकपाकाचमुविदमीयनलिकाप्रोतांयमिसुभेविमस्यज्वलनेषुर्धनलिकावक्रा
 त्रवेत्रस्यदंशोस्वदावहतीस्यतेनलमिदंवध्नोन्नितंमर्दिष्टाध२ त्मिद्याग्रेरसनातिधावनलिकायंत्रेप्रसे
 नस्यशोहेतैलेतदप्रमूलविविधाप्रीहादिदण्डोदरी गुल्मनिविसुगौधवातापदजाजीरागनलायायसुक
 स्यादेतस्यनिषेवणाहविरतोनेषामुनभाजनं ६० अहलसुषकतः सहयासात्सिधुधुवः कुडवाहेतयेव
 कुडवाहमनोनवसारस्वदेविभागहंदरपिष्टम् ६१ पूर्ववदेवविमा असुतंत्रेवाथजलेततोनिषतेघट
 मूलमनेकविधं गुरुगुल्महेतिहिवध्नमितंविधिपीतं ६२ गंधाहंशुद्धमूलं प्रहरमुगुलकंमदंवेहं
 त्समूलंमुहंनिहंलवणपरिगतंमात्स्यंआधामभांडं पक्कातत्सांगशीत्रंमदितमथमितवध्नतो
 नागवल्लीवत्रेणाघात्समूलद्विपहरिहाहेतोहेतिमूलं समूल ६३ मजीजाजिकोषधोषणं सरामदो
 ग्रं गंधिकं चिचुरार्ककाषिकं पिष्टं शीतवारिणा नैव ६४ चयलेवलिखीषाणं कणं स्वर्गांशुत्वं रा
 दिनमिदमभिर्नर्धंशुं गवरोहकेनो लघुप्रारययिषकं माषमां त्रसमपिमथुचविष्टिविधमूलं मसिप

162

त्साहिहारिइय मधुकरुचकहिंउज्जोषविंवाविभुतिप्रयतमसणछंतामसुसोदकै नहुततरमतिशूलोच्छी
 दिनाम्राएकंस्पादयवितिरिवावीसोभांस्कराएधनेवा ६६ सुत्वं न्तं फलमितं समगंधमहाविल्वामिकाभसि
 तमिसुर्पादएमेततश्चाएस्याताम्रमोहमोदकपीतमारा-छूलसमूलमयनेतमिहंभिषग्भिः ६७ विधि
 वीतपितापहः प्रायश्च.पियासास्तुशीतोवाहिश्चातरेच सुधीतंवादिमंजलेभौद्रयुक्तं प्रतमाप्रमलो
 एदिसिक्कचभोम ६८ हिमोबलाच्चसक्तुभद्वोमंथयेक्तैः सैताभौद्रयुक्ताश्चामेवैश्च यवैश्च दुरालोच
 वागस्तथाकोरुवैः कृतायातिभिर्वास्तुशोताशनं व ६९ श्रीयशीनतरमयुक्तधामशानैः सक्षौद्रैरतिशी
 शिरःसितासमेतः तृतीहभ्रममदमोहहातुफाटोवक्रस्तुहरतिरवंचयस्ति संज्ञा ७० फलफुलपूरहो
 रिमविहारिजकलैः सहशावनैः शिरासिवेलेपावेधानं फलपूरंतयाट्टाडिमकोलेमुखलेपनर
 विहितं वसयुक्तैः ७१ भौद्राचितं पीतजलेनैषीमप्रकाममाशुद्धमतः पियासा नशपात्ययासोवि
 धतावहीमांहरसवप्रंजरतोयजाता ७२ गहताजवटाग्रमाशिकाणामद्विराद्वक्रविधारणो नतयः ग्राम

मेतिशिरः शिवाविलेयादुधिरौर्ध्वानुगतिश्चतस्रोत्त ७३ खजूरमृद्धीमधुकंसखंडेष्टयसलं प्रागधिकात्रिगंधे तथा
ईदित्वेमधुनागुदीयं हराप्रोक्षितान्नजयेतिशला ७४ यथाहोषणामलपूयस्त्रवनीलोत्पलोभवशीतः ह
आहमेषिषासामंतर्द्वादेवधाम्नजसासितः ७५ गहंनरेणनिर्जितोवस्त्रैतनंयामीचुतो वहीरसत्तमुहतात्तथा
विनाशवेन्नरम् ७६ अतिगूढविधिप्रकाशिकायामगहकारवकोरतौषिकामम् बुधलक्ष्मणानिमितायुषा
नावमनाहेरिति योगबोद्धिकामम् ७७ सोवर्चलओषपुतंसतोयमद्यपिदेहात्तमहामयान्नतयेवहृद्यानिनुदा
दिमास्त्रवीजाहृजौयैरपिपाराकानि १ खजूरहाडिमवहयलभममृद्धीतायैः सस्तुकुसिकतंवहुवारिषेनैः
मधेनुशार्करमुप्रातिमहामद्येयताहयानकमशोबोहमोषवारम् २ तुल्लेखनंरोष्यबलादिश्यककोत्वरौ
लंघनमिहमाप्तेन मद्यंविषेदीयनमेव जैस्त्रुष्टोष्टोरसंओषरजोपुतंव ३ सोवर्चलजीरक्षितामृद्वभा
मृकंगेत्वगेलापरिवाहभागं मृष्टंगमेतस्त्रवणंककोष्मेत्यमहामयंनारीबुदीयनंएषान् ४ क्रियाभिराहम
भिर्नशमोयदिस्यान्मोजयेत् क्षीरमश्याकफास्यानिर्वतयेत्तेनजितेनुरोगेक्षीरप्रयोगंभजनौलमये ५ ह ३२

॥
 वृक्षास्तदादिमयवृषकहारहरास्वजराकामलक जोमदजितुमर्थः चूर्णाश्च पूरकमहौषधीरंगुदाद्यसौवर्चलैस्तच
 विकैर्मदिरानिपीक्षः ६। कृष्णमाथाश्वरुषकामरन्दीजीरेष्यनागोषणैः सयन्त्रससिते मधुक सहिते सुकंद
 धीयद्रवैः क० पूरेण सुवासितं मदमदा श्रीतं जयेमानकं हृद्यं वनमग्निदीपनमिदं फवौमेवाग्निस्मृतं ७ श्री-
 त्वांतुमधुमविरादनुलिदासर्करासधत्ताश्रिततीक्ष्णामछपीतोमादकतामप्ययाकुरुते अतीवशीतानिमम
 रंदाहं तैलप्रभासं रुधिराभनेत्रं आपीतनीलाभरत्नाजिह्वा महाशयः क्षीरातमंच ह म्यात् ८ मदेष्टुमूर्च्छ
 सुचवांतपितहराहं न प्रायइहातिमात्रं पीतततपीतविलेपसिकर क्षारिप्राप्तये जनानिलश्च १० सि-
 तेस्तु स्वजराकहारहरा श्रीपरीकादिस्वरसाश्रितं कं कल्याणकं वटपुलसाज्जमग्निः क्षीरेण कृष्णागिरिजं
 विधानैः ११ सर्पिमधुप्रयुक्ताश्चेष्टाश्चेतापुतानां चिदान् मूर्च्छा मदे च ह म्यात् न सोपुक्तं तथास्तमं १२ सम
 धुस्त्रिफलातिथिप्रयुक्तासगुडं प्रातरथा इतथेव दिनसमकनोजयप्रदश्वमदमूर्च्छीय कृषोथकामला
 हीन १३ कृष्णोडजो गुडयुतं स्वरसो निहतपीतस्तु कोडवमदं ससितं ययस्तु धत्तरजं मदयाकुरुते

ययोगमातृपिपातमतीशतजलंक्षणेन १४ आघ्राणतोनिहमाहमकरीषंतुपूगमरम् लवणोतव्याशिता
 वाक्वेताहमाहमुत्तविगत १५ समासदहंतातीतीक्ष्णानस्वधूमो ननायकरजातरेषु तोदशस्त्रीभिर्द्यालका
 नाविलुचनं हश्चिकरं जहृशः १६ तहोद्यकदहृकगालनानवक्रैवद्यवैः केषिकलुकायैकः सजातसंज्ञः स
 सुस्थितश्चरसंज्ञो न स्पष्टिवेत्तुयुक्ता १७ अतिगुदविधिप्रकाशिकायामगदंकारवकोरवकोरतोपिकामा
 मबुधुलक्ष्मणानिर्मितौ महादेववत्पारादीनयोशब्दिकामाम् १८ मद्गुरितं खलुचतुर्विधमशोगदभेवजं
 मुनिभिरस्याविभागं अवलम्ब्य हं यवनचित्तकफाहरतुबंधमन्नतुल्यमौक्ष्ययथास्वम् १ नवपापुजेपुश
 मनेक्षिरनातेषु नत्नेन वातकंफजेबुस्तुतीव्रैः भास्वितं सुषुप्तकथिरप्रभेवं प्रउप्रशमो यथास्त्रविधिभिवलि
 देहो २ सुषोद— देहलुक्कमित्तानत्नेन क्षारेण गदं ज्वलनेन चैव छिद्यान्महत्तद्वलिनो निरीक्ष्य
 चन्द्रैर्यथास्वतदभित्तपुक्तः ३ प्रदेहोहितो वस्तिमूलो न नाभरेधकुष्टवर्षाभ्युक्ता मरुद्वैः मिशीलो ह
 सुगन्धः सुपिष्टैः विवेधं शकन्मूत्रयोस्तादृभेदे कृत्तुक्तिः ४ अतस्त्या नयानां कुरान्मूत्रेषावातो भवार्निर्गतो

नमो मकं हरुगाथैः उपेता समभ्य ज्यमात्तर मूलाग्रिक क्षारक सिद्ध तैलेन सिंचेत ५ वसाभिर्विजालोष्टको
 लाहिनो वा कुलत्थादिपिंयादिभिः खेदयेच्च न के शाः शमी पत्रमर्कस्य मूलं घृतं वृश्चिरो तोर हः कंठकं
 च ६ हितं धूपनं या पुञ्जा नाम या आरुणा धावानी भिस्तुल्य स्यादतेन प्रदेहतया सोर सोऽचारयं जात्रिया
 मा कणोभिश्च गोमूत्र विष्ट ७ शिरीष वीजा मयसिंधु कृष्णमायुः शय्यो कं सतया सुधायाः वराचले योग
 हजेषु शस्तः कोंडं सुधायाः कद्रु कादला वीर्य पत्रा ग्रीभानोश्च ययः कंजो वस्तो बुधिलं मरुहातं
 शस्त अभ्यजनाय विदधीत तैला ममी भिराले पाहंतोषधेश्च ८ कासी सायमचित्रका प्रिके कणा
 विष्णालने पालिका लागत्स्य अलमिद्विषद्वारमरं को शातकी वीजयुक्त स्वर्गी क्षीरिनि कुंभसुवि
 चुमितं वञ्जकं दुग्धा मूलं हंतैले शलाका वपुम मिति गोमूत्रे विमाछा यानेः १० का सी सतैले
 मुनि शारनादि प्रोक्तं तदभ्यक्तं मयान् की लान् क्षारो यमं यान्ति श्वेरो न वीलेन सदृषय त्रीति
 चित्रं ११ धूमाले पाभ्यंगयोगैः वस्त्रवन्ति दुष्टं दुर्नामानिरक्तं सुखी स्यात् स्रावादस्यायं मानं ज

लोकस्तु वा कूर्चं गह्वरे हस्तमेभ्यः ११ तक्रानुषेहि मवती गुडं वा वेत्ता प्रियव्याकुलजनवो वा पिवेच्च तक्रेण
 कलिंगक स्माप्रि सूरणा नंश विवर्दिता न्वा १६ इधित्व विलानुगतं सप्रविदे न संयुक्त मरु फरे वा तक्र स्मृतं
 तर्धरा मशी सायदद्यादद्या प्रेषयुतं वत क्रं १४ लिप्त्वा कंभं यं च कोलादिदूरीं स्तस्मिन् ज्ञातं देव्योतक्रमया
 त भुद्रावी जेतैष ते पिते कुभर हंत क्रगत्रिः संस्थितं यो युजेषु १५ पिवेन्मंघ्र्य गीजरा कल्कमा जैः सुमूत्रे
 गुडोपे न वार्ता कशुक्क जयेन्मापुजानाह मयुत्र मोहैः स्मिन् नूतनमेवं चतकं रापयाम् १६ यथा प्रस्तुद्धं मे
 भौ वरुहह विषये त्रस्तु मे कंशिवा याः पं ज्ञा मे स्मात्कथित्वो च्छं सलतु नितान्न त्रदेया विशात्ता कं स्मा
 लो ध्रौ लवालु क्रिमिहर मरि वाहित्व पुगं एक स्मात्पूर्वस्मिन् मारया वे मुद्रमपि तुलया सीमंतं धातकीतः
 १७ प्रस्ते हत्व गला यत्र गाला सारी कद नितया मसे हि तिहं हो क्रो नितो यद मसे न हत मस्ते एत रा मज्जन्ना
 यक्ष मूर्धं से ओरियो यामी हा गुह न वा मी धूमि प्राह न दुग्ग्रह रा यं देवी युक्पे व पूलं त्रिफल ह ह न तो हो रा तो
 ये ह य क स्मादित्वं या स्ते तुला सि नु रल शीत यथा पूर्व मम यत इत १८ धृतं यं च कोला भयाभार

168

हीयेः सपाठो वराणां विज्ञेः सिंधुमुक्तैः सवित्वैः यदेतद्विशतं दक्षणां त्रिगुहं शक्यं छेजयसा धुपीते १२ अष्टावना
 पंचकोलाजमोहाः सवित्वाः सपाठाः यदेतद्वित्रिकावारसैः सर्पिणमिष्टाश्वा समतद्विशतं शक्यं मानाहकछेवहमा
 त् २० पिवेत्तेदुलोहोरयामां गवीजं मध्याक्षं कजत्वकलेः शौद्रयुक्तं युरोहोजनाभ्यामथोहादिमोत्तुत्
 चं निवगोरीत्वं चोशीरमस्तैः २१ नोयदोरोवत्सकत्वकनलायाः छाद्ययत्कायाहशेषैर्विदध्यात् इत्वात्रि
 दाहैत्वमस्मिन्नुदस्यकाद्यभयः सारतावप्रथास्मिन् २२ श्रेष्ठायां वशात्मलो वित्तपाटेलज्जावह्रीश्च
 जनां प्रेद्वीजमवेत्तोदीर्घे मारिका रुक्मरश्मेः तद्वित्तं सर्पिषश्चादं मां नी २३ श्रुतेः शौद्रात्संप्रदद्याद
 धाजे गंभैः क्षीरैः स्तेलसर्पिः ययोभिः पीतेदुनामाने सा रौसहास्त्रावस्त्रेहमात्संप्रदयास्त्रपितं २४
 आर्द्रादसकनस्तुलोजलघटेयत्कां श्रिष्वेषु नलजावेषु नलजावित्तमहाः सशात्मलधनाः पाठावि
 वा संयुताः धिक्पावित्वमिनाः सलेहउचितैः क्षीराभिदिभिर्हृत्पस्त्रादुर्नामानेहतीद्रुसदरमथोक्तछू
 ग्रहणयो मदे २५ यथायं च यत्तायलं तु मरिचाज्ज्योः मलेन क्रमाद्वेद्यादिह यंच कोलमनलाहसा म्र

३५

कंदिस्ततः कंदः पाञ्चमलद्वयगुणैकताः कांकायनोक्ता गुणः शालभारपुरवेरातिद्वगुणैकतासाधयतिद्वुतं २६ कंद
 मोरुमाचूर्णितादह्नोभागास्तद्वयुगं शुभाङ्गुष्णामेकं भागमिति सायुक्ता गुणैकतासापि त्रीशस्तनमाह्न
 तुविषयेत्कंदविलिप्तं दृष्टुं प्रायात्रवनरासतलैलवराष्ट्रसावीसः सर्वज्ञ २७ विरवित्वशक्रजमहापिबु
 मेहामसुरेतसावरपुत्रेन समेनान् मायिताप्रता सुनिदिनं प्रापिवेद्यः स उदप्रपायुजरुजोनलभं २८ य
 म्रमपौषधोयकुत्सावेत्सुकांजाग्रिभिः सितातलैः श्रौंरं वस्तुगुवपि स जतं यममन्नमाह्नत प्रशीः २९ य
 लं ओवात्साह विरवित्वमिहरेवेदनयनाग्रिकेमेष्टावित्वत्रयपरिमिताह्नेरातुमिने त्रिगंधेसाहं यदि
 युगितगुणैनेनेवदकाः समं सक्तमिष्टा गुहजशमनायातिमाहिताः ३० हतवहोषधमागधिकोवराम
 याचितानिषधोन्नरमग्रितः गुहजतनुवतुर्गुणरत्नामीगुहपुत्रो गुहजावै हरागुणः ३१ विष्णुकेषुभस्त्रा
 तकेप्रादुरं गंहिता श्रीस्वयाद्वै बुशक्रत्वगैवं समस्तोपुसर्वर्तुबुधालेसेवंश्रुजेः लीपा वधकदलमा एम
 येयरुमं ३२ विवेधभेदिमाकतानलौमनेचयभवेतु तदत्रपानभेवजंभजे नत्वा मरेशीसः ३३ शु ३५

165

हंसतेपलेवल्लिहिलिकेमुताभ्रताम्रादयिष्वाहाम्रवितयेष्टयुक्त्रिकदुकमत्रिंपील्लनिचध्यामंलोगलिका
 पुगंष्टयगिरंभारन्नद्याहंकणमंवांम्राणितयोःसमंयदरुःस्त्रक्षीरगोमूत्रयोः३४कंसेनोतिवि
 यावपेम्दुतरेवहोषधपिंडितंश्चाशस्सुकुटारवनिगदिनंमाषदुषंसेवितंनमूतकथनेनशौचसुदीनंस
 र्वाशसांनशनंपिष्टैवंकरुंविक्तुषजलैर्लेयाहरेनान्वितं३५अंशंसिपाणिपदभ्राभिगुतास्यमुष्क
 शोफातुरेद्यगुदयाकवमिज्वरातेहृत्पार्श्वशूलिनितयागरुजायरीतेवर्ज्यानिविज्जमिषजातंमशोधि
 नातु३६स्वभ्यक्तसुस्विन्नतनोप्रदिष्टःसर्वोष्णदावर्तनिपीडितस्यवाजापहारीवेधिरैवमस्यक्षाराश्र
 वूरीःफलवर्तयश्च३७शामाकुभनिकुभनीलिनिकणाएदौर्हिंसिंधुभवेःपिष्टैश्चगुडान्वितैर्वि
 चितावर्तिःकरगुहवत्अक्तैःकामुगुदेशनैर्विनिहिताभ्याददावर्तहृत्पुल्लानाहमथापणाकटुफलःसारा
 रधूमैःकृता३८अतिगूरुविधिप्रकाशशामगदकारचकोरतोषिकामासुधुंधलाभ्ररागिर्मितावुषाया
 गुदजघ्रादतियोगबेदिकायाम्३९हितंलंघनंवातजेसातिसारेसवानाहप्रालप्रसेकीड्यम्बःचिता

येविह गधावापे मूर्छितास्ते न संसंभनीयाश्चतीसारहोवाः १ आधानविहंभगुरत्तश्चत्नसौमिसकारिणपति
सारिहोवेहिताभयाप्रघायिताश्चद्योनाभृतीकस्मौषधधामपय्याः २ सावैल्वधामनागरंरंयमोहमंयुसमुतं
श्चेतेपिवन्विकर्तिका मश्रुतावित्नुती जयेत् ३ विवेरवीजोबुद्धवित्त्वतो क्के कायो रुगस्त्रानि स्थितिप्रउक्तः कलिंग
को ग्रातिरिवाभवाश्वाहे गुस्त्रतं सुरभिरेवमेष ४ ववाविश्रापुस्तामरतलविहहैमवतिकाश्चतः सुदीमादी जल
धरश्चनोवातिसारगामु ५ जयेत्तं मेहि त्रौषधयन्धु सोसावेरवितः कथा योति सारं निषत्रमातेतवातिस
हितं वीपा ज्ञात्रजाभयाववास्तुहि गुसंपुताः ६ जस्त्रमस्त्रविस्त्रवातेसारयापुरुगद्विषः ६ अहं ह्योर
ब्रूकाश्चतावित्वसुग्धिः यदैः कांजिकस्त्रिचयथा वहात्ता दुने सोरघे एणति सारसुवद्वालविहं स अ
लास्त्रमामंनिहंति ७ घुणप्रियांभो धरकुंडलीभिः सरामसेनो वधकाक्रजाभिः श्रुतीति रुगलोहितताय
मारावपत्तु रागमयावित्प्रवुक्तः ८ मंहायां वारंवारिहः शास्त्रली जः सावैल्वेद्रेवी जोगुहंनो यमुतैः स
तक्रैरतीसारयातिसायास्त्रा मराही चानिधा संविद्ये निधीतैः ॥२॥ रसात्तवीजमात्तजीफेलाहेके

राम
३६

162

नदित्वजं विलेपने तु नाभिं गं मृत्वा तिसारनाशने १० पिष्ट्वा तदुल्लवारीणां द्वैकं जञ्जकपिष्टं मालेपितं गोधूम
 स्पर्शजो भिरान्वपि मृदायत्का सुदेतु द्वे संशीते शौद्रसुते पिवेत्त एतौ भस्त्रकवल्को भवो यो वे मोचरसेन वा
 यमधुना सुक्रोप्रिकत संभनः ११ सुषकहाटमी फलं सुदेविषा जत द्वे संमधुमुते पिवन्सुखी भवेन्नरोति सा
 रकी १२ जीराहिकेन करभद्रुमसारं गंधजा ५ ती फले सुनवहाडिमवीजतोषेः पिष्ट्वा तदीयमुदयकमिदं नि
 हेन्यास्त्रीदंतु दुल्लजले रति सारमये १३ विडो वंधाशिवा पुत्रे जे रणा गंधं गती कले सहिगुसममा सुरी मधि
 ते कल्क त्रीहाशकम् सुभर्जित मयूषवन्मदुहतायानेरि एक अपिष्ट मयूषत क्रसुगु हारीकाते सारं
 जयेत १४ ययो भिर्वरी कल्क मयो मरुता नि सारं जये भीरु सुग्म तुते न सुसिद्धं तत तं धाप चारि म्रो
 षणा कद्विहावी द्वीजेः संयावेः १५ अक्षितानि लजकल्कः प्राकर्तय च भागो रुधिरमय हरं रप्या जनु धे म
 पीतः हिममपि मधुसुकेतुला भो नि पीते सक्षित मति पिपासा हाह मोहा स्त्रहृर १६ वरो दुं वरा ज्य
 ल्छं गुं गा नि रध्या है हो ए न म भ स्या ते य सर्पिः य चेदं भ स्या ते न त्र्यो दे वे उं भ जे न्यादि के शौद्र

मस्यातिसारी ७७ जितस्नात्वा यवा नीमदिक्कजलवनु जीतक प्रथिवि आश्रे कोशे मंशमस्मिन् करक करामदा
 विल्वतभासरी यम श्वेतायाः षड्कपित्वा ह विवस्वतु गुणितः सुलवाः सोतिसार आसा शौवा द्वे सार ग्रहणिग
 लग्नारोचका ह निवृत्तिः १८ तुगावनु जीतक मक्षपुमामिते क्रमादाय कथा मजीरत स ओषध्या स्यात्सलमव्य
 सविषमूषणं वृत्तिं तौ द्वे गुं जमति सार कीत ह वलि स्थितु शोदयुक्त तथा कुटजतत्त्व वे सार धिभ क्रम धात्मने सत
 क्रमवाने त्रिषिंति ह दिते सुशीतो ह कं २० मस्याधु उधार मिहोत्तरेण प्रवर्तने यस्य सुशी सवहः भवे च कोषोलयुर्
 स्यात्ताते वदे इती सार भुत्तार बुद्धिः २१ यक्तमिहित धावना सवव सार धिर्क्षिप्त सते लघुतम जाव च मधुवे सवा रा
 बुभिः समोत्पसित रक्तः निशक र द्याति वा द्वे स कोति रक्ता सीत का च्युः कोतीरु गद्या त्रधा त्स्मर २३ विशीरु गुह
 मं इत्ने ज्वर त्पाति मूला चिते जरे तं माति वा दिकाः नहन गह मोक्ष तरे प्रत्या यवामे हि किन म्र सन पी ह्यर्तं च
 चिते हि हो हरे हं हो निहंते त्रम तोमिषा व जं येत् २३ आर्तं गदा वै धि प्रकाश काशाम गहं का व कोर तो शिका मा
 म् बुधलक्ष्मण निर्मिता बुयाया अतिसार सतु योग चेद्रिका याम् २४ सरुजि ग्रहणा गहे य ह द्या ह सि सारो

६४
 हितपाचनानिपूर्वं अथासंग्रहणानि हीयनीयान्युपयुज्यादिति संग्रहोपचारः १ सोवर्चलोषणदुताश
 भवेत्तु चूर्णितक्रेणो नुदिवसं प्रविवेचतस्त्वं दुष्टग्रहसमुद्भवं हृत्ताण्युक्तं प्रीह्यते यः पदमुपाहृतेश
 रीरे २ गोवेतत्रिको बुद्धितक्मक्षमितं हुताशाक्षसुगंधुभिः विल्वौर्मतावत्सकतस्त्वरगेतु हं वुपीने
 ग्रहणीगदघ्न ३ दिक्षारत्रिकदुषदुत्रयाग्रिवमग्रं छेवं मिथि जरणा जमोदादि ४ चूर्णितद्वचकरसमु
 तंतुतक्रोस्मोराद्यैः ग्रहणीगदघ्नसंशमाय ५ त्रिकं समथितेवरदिकुडवाभयाप्यष्टिजत्तचं नुवियचे
 त्ततैलधतविश्वमानी क्षिपेत् अथोषणकरणापुत्रं जरणादीषकं घालीकं जयमन्तलसारजं ग्रह
 णिपायुजासाभया ४ वेलगद्यफलत्रयं देजकरासुम्मास्त्रजीरोषणदीषदं हृत्ताशमं चलेवणप्रत्येक
 मक्षौमीने स्वात्कुम्भाकुडद्वयं तैलभुवस्तेलाचंधात्रीरसात्म १० स्त्रुः स्त्रुस्त्रपएतइदं तैलपा
 सादं गुडासाचयेत ६ कल्पाणाः सगुहोखिलग्रहणिकास्वर्शस्त्रुग्लोभुवप्रोक्तशस्तेनमस्तद्यो
 हरकृजामेहाममोदादिषु वार्ताकीमथसातलो हुतवहदग्धः कतः सप्रशाविस्त्राव्यादलवे

३८

नतेन विषवे सपिग्रहाणां हितम् । ७ अरुहर सहस्रकं जलघण्टे प्रोषं यवे तुलामिह गुणतश्चिषेत्ककषद्ध
 तीपुत्रे त्रिवृकरिक्काहकी मुगजमोदयासेयुतकलहवमितं दयकपुनरिहवतु नीतकात् ८ पलेन पुन
 मिसरुहर गुणमिधानं भजनसमुत्तमगुः जानलमयचिरज्वराहीनजवेत्त विशेषत इहा तिसंयुगिका
 रु जीवदुतो रते भवति निर्गहः अथ युक्तमोदावितः ९ ताली सपत्रवविको यगातस्त्रिवित्वमूलान्विता
 मगधजो कुडवप्रमारासु व्यायतत्रयमुशीर इले तलंग नागप्रसूतमाषिकषित्वं विषय १० कल्पायुडे
 नवदका नरसपुष्यमसुमेया यमोनुषरुहातिदुरंत वीपान् दुर्तीमसप्रहाचिरज्वरपांडुगुल्फाना ममाज
 पतिनि ससमूहसमग्रं १ विहाय विम्रमेव नहि ताभयी त्रिविद्धं हे श्रीसुपुत्र जेषु तुल्योसितामिहोदिता
 न् १२ तिक्तातिक्ता यदोतको रवकलान्तरुत्रापमाणा बुद्धेर्हवीषय कसंभवद नविषाम्वा वचायवदे
 दीप्यद्योयसुरात्री गंधसाहितैः संरक्तसोभोजनाही जे निवपुनैर जो ग्रहाणां गुल्फात्रिमा पादिहत् १३
 महानि व कही कालिंगा बुवाहः सजीवमेतत्समो र्ध्वका हौलवो वत्सकत्व ग्लवाः बाउशेततु शेभो

एम
३८

निपातेरजः पुर्वतुल्यम् १४ विषोषधामोषदवित्वपाहाताक्षुं महाशोहिणकेंद्रजीवम् सहत्वचामाशिकते
 दुलोहैः २ पितृप्रहरणस्य गुहाकुरद्य १५ निक्तायदोलभूमीनिवमहानिवधर्षटपुष्पा दग्धमाहिषमूत्रेपी
 नैवह्रैविंशदिकरं १६ निशासुगाग्निरोहिणीवक्षामेषोवृद्धनरहेता नञ्जमूत्रसेसुतीनिपीतमप्रिवर्द्धनं १७
 सुधा कुरविकायद्वषफलत्रयेणात्वीतादीवित्वमिहवित्रकात्कुट्टवएववात्रीकतः त्रयं दिनकरादहि
 दिवीवटीहिवातेकनोरसैः रसनतः परेविविधमुक्तपाकेहिता १८ विद्याशुधरसाभसंगेधकपेवशाशे
 स्तथादंकरासुक्तोदगितज्जपेति सलिलेर्जभोभसापि अहं भंगाभिश्चविभाव्य एतत्कमिमंसंशो
 व्यलोहैमसेत्यात्रेथार्थशरावरुद्वदनेपामार्गमेतमवेत १९ उद्धमानिर्विषासमोचणसिकोक्षिस्था
 रसाशामथोभात्मनदिजयादधित्तरसैः सप्तैववारं सकृत् रोध्रामोदमदेन्द्रजामृततलनावील्यां
 बुभिश्राथनच्छुक्कं वज्रकयादसेनसुरितेक्षोद्रेण शोणोभजेत २० विजोषधोग्रीवित्वसुसादुतमापि

वेदनुश्रुतश्रीनवारिणानरश्चिरप्रहणपुष्यदुतः ३२ सुक्तामस्तारहेमाखिलसमस्तविकगंधकस्वेकजोहिः
 स्रतस्त्रिस्तद्विधित्त्ववयारिभट्टितश्चगमाधायमार्गे वा जेमध्यमुदेयाहृतमपिसलिलैः समवारं वलाया
 स्त्रिश्चापामार्गतः प्रागुद्दिनशवरजादिद्वैः स्त्रिश्चभाजम् ३३ माषेन्निनो वंमथुभो वरौश्चनिसेवितो नी
 वस्तुनी घृणये जयेदवभवे ग्रहणीविकारमनेमराहप्रहणी कषा ३३ विस्तृतिमुखा नामिहोवन्नमोषप्र
 संगान्मपाप्रो जनेमभवेति हुताशप्रणायादजीर्णातिनेभ्यो निशारप्रहणपरीसा मुभ्वश्री २४ स हो वि
 स्रं विदधानराहेमाषोहीमलेषनमाहितस्त्रिज उर्ध्वं नुयेपादिनती श्रमूलोप्यर्तिप्रमयाः ग
 त्वजीर्णा ३४ जीर्णाशनः सधुगुरुहरश्चोवा वयोवस्य विवा जनाय संयुक्तरा कपिहृताशन
 स्पभनेप्रं वा वनदीनानि ३५ ओषाग्निहिगुमाही यथो ग्राः को ह्यतो येन त्वीष्टा पिवेत्त्रिरमेको ह्ये
 विष्टं भूलातः ३७ हिगुर्वद्योनलकुहंस्तु वचिकाभ्यामहीषा विडं च हिगुणोत्तरं चूर्णाभूला नाना ३८

तिगुम्ना प्रमू २२ त्रेयोद्वर्तनधूपनानिरचयेदुग्राविषाजोगाक व्याप्ती बुम्भपुरैः सषत्रकनखांभोर्तेविमुक्तेर
 पिरास्त्राकद्वलसंपुतेर्विष्ठादेतेमूत्रेणवासिंधकग्योषादाहशिवाभिरमूत्रसहितलेपेचमूत्रापहं २२ मल्ली
 तशिमुमुदीपिण्याकैःसिक्थसंपुतेः माल्लैः तैलेधतंविषयं गात्रायामार्तिखल्लीघ्रं २० त्वकात्रागुरुगंस्त्र
 शिप्रुवचाकुष्टयोषाभिः पुद्वर्तनं प्रदिष्टं खल्लीघ्रं चाम्नीपिष्टाभिः ३१ तमस्विनीमुषणनक्तमालवीजानि
 मूलेफलपूरवभान् लोपाविमुक्षयमिहां जननेनहुमादिसूचीगुटिकाभरणेन ३२ जीरकात्रीकदगंधरसो
 नसिंधुहियुतमाद्रितमभिः निवृजन्मभिरिदेहीविस्वीम्भलतनीपुगलाहितिहंति ३३ साध्यां लसी
 तमजीरामाहावुग्रायदुग्धामहनावपीय सहोष्मवारदुतमुस्त्रिते ससेहाहितास्वीकलवाने रुक्ता
 ३४ करणागारधूमत्रितकुष्ठकिण्वववाहेमदुग्धापवश्मारंति सासिद्वायं गदंवांसूत्रपिष्टपरं वति
 रेयाविवंधात्रिहंति ३५ विष्टधोत्रिलजेहितस्त्रावीधिनास्वेहोविहयेपुनः त्रीनोच्छेवमनेहिल
 धनविधिकत्रामसज्ञेकफात् महावस्थिकमेयुभेवजमयोक्षेवरससाविरः प्रस्वापोनप्रातस्किं

४०

चिरविलो जीर्णी दिवें न भजेत ६६ श्यावो हरे तन खरे त्छर्हि सुताति नाश्रुत् सुक्तांग संधिमत्ते जत्याही मान जी
 र्णीत ३७ यत्ने सुता दिव्य द्रव्य मय बले लोह सहितान यत्ने सुत्वा दूधं देत तदेतानि इत्या प्ररमयि निषिंचे हे रं
 छददमम्यो लोह जानीते हे दाम त्रों पियवा नो हेत र ह प्रते तु सलिले ३८ सुजं वीर शिष्या बलशतमिते कि
 चिद्वलं विधाया धो जीर्ण रस ह्वा विडे सर्व तुलीनं अथा धर्मा या स्यात् न मरितु मयितु लुं विड लवेः सुभं
 निक्षेप्यारसा विविदा टं कण मयि ३९ विभा मं वागे व्याप्ति न म अ नो यं र न ल जेः र छे ता वी फ हे नं भ र पु
 मिने पं व क ह जेः त ये वा द्वां भो मि अ ग क ल व ग म मि अ वि वि र वि धा भं गा भो मिः पूता मी ते तु मा व द्रु य मि
 ते ४० र सं क्र या ह्वा व र म यि त पु क्रं मा डै भ जे र जा र्णी त्रः स यो भ व ति व य ग्रं स म त मः ग री पो मा सां र
 प्रतिदिन म द न्दी म ह्नु न भु व ला ह्यो त र वां तो स क र श न को शी व भ वा ने ४५ स मं व लि र सा स तं त्र
 त य तु ल म ती ह्वां लो वं भा म क ल शी भ वं लि मु नि सं मि ते सा व टी वि गुं जा म त मा त्र या वि वि ध मा म हो यं
 ज ये र जी र्णी व य कं ट को र स द ति प्रा दि ह्यो बु धोः ४२ स धा म वि अ भे य जः अ त त्व जी र्णी ता य हा वि डे य

रम
४०

17
180

वानिकोष्मकैरजीर्णमूलतहप्ररं४३ सिंधुप्रथिवकृष्णवज्रहतायोवधाभयाःक्रमशःसुहावद्वान
लमिमेत्रद्विप्रदीपयेचूर्ण ४४ गुडेनौषधवाकणाहडिमवाभयावाशितानिसमामेषजीर्ण त
रतीवयोन्धारिसंगेप्रहरायमयश्वासकासेहितोक्ताभिषुग्मिः४५ चित्रकोषधकणाकणाजटा
हिगुंरीव्यवविकोषणाविता श्लेष्मिकाःयदुवयोयवामजःस्वर्जिकेतिथ्यकईकार्षिके ४६ तद्वि
चूर्णफलंपूरजांबुनिहाडिमाजतरसेविभावयेत् गुल्ममूलगुदजप्रहारितोसु अतंगिसदनाव
तभवेत् ४७ सुसुर्वियथ्यास्यान्मथिनपरिषिष्टादशयलाकणामूलोषेताजराचनिकाभि
धूजाविडे सतालासेवत्राजमपिथ्यविल्वयुगलोन्मितवादेत्वेस्यादुवकमयिसासुद्वलवर्ण ४८
सितानाजीसुंठीमरिचमयिसाहोकुडवत्तगलेवित्वांशोकेरककुडवोद्वास्त्रविदुले पलेदेदे
चुक्रामलमप्यथ्येकभधरेंगीसितोदंतीहिंवामलकशडिमूलान्नीयुगल ४९ आपि
शाहशाम्लकमयिसुदीप्यनिरिततोलगवेत्तष्टाशसरसफलंपूरणदेसलितैः विभाज्य

तस्योक्तं लवणमिति यद्वाद्यरमरोभजन्मत्वाद्येऽप्यहं लवणवत्त्ववियोजितवपुः ५० महं च लं गुल्मं गु
 दं ज्वरविधात्रिरयत्तस्येव रोधं कोष्ठस्य मरुतमपि वप्रीहिरुजं तस्यामोमहोद्यं प्रहरिगिरादयादृश
 गदाद्यने कार्त्तिकीजित्वा नुपुनरिहमीमांसादं मये ५१ गोधुमवर्णाय यस्यान्ति सपिना तुषजा न्वापिरसा
 नतैलेः स्नेहं मधुच्छिहं पुतं यथा यद्यतं पितृत्वात्तिना नवेरोः ५२ श्यामात्रित्तस्य कययो नृशंस्तविरे
 वनेर्पित्तहतिमुहुश्च स्म्येगं वुम-स्याः कफकारिमेधेगुर्वन्नमहिस्वयने वभुक्ता ५३ यच्च स्यात्प्रगहा
 मेनाद्वहीनः तिरोकांस्ततो धातुमाग्रेभ्यो जतो जीवितं ज्ञेयमाभ्याषवत्तेषतेते दुर्दिक्ष्योत्कृष्टिरेगाः
 ५४ अतिगुणविधिप्रकाशिकायामगदंकारचकोरसोयीकायां दुधलेभ्यमाणनिर्मिमोहप्ररपाद्युष
 चारा ज्ञानयोगवाद्दकायाम् ५५ विवन्नशाल्मभेदश्च देहागदप्राभया सानिर्गूढकं भोदेषुक्तं सकृदा राम
 हंसगं परं मूत्रकच्छं जयन्मूषतकं नुमवावरोधं ? एता कं राशौ लजशौ लभेतावे चुरितास्तडलां जो
 यपीताः गुटेन पुक्ताश्च यमासमात्रा कच्छुर्निहा हानरिवलाजयंती २ पंचयद्येवाहं जवी जयद्यः

172
121

सुतं दुलाभोभिरथाश्रितक द्वाभ्यामवकष्यधिताभिरिहः सिंहिरसोमाश्रितकपुष्कलच्छे ३ समूलनश्रवण
 कषा योनिपीतः सिता शोदयुत्तुत्रल्लुछोस्मवाते जयमेवमापीतमात्रेविद्युत्समेतं त्वहलोदेः सितापुष्क
 शाते ४ सुश्रभावर्याशितिवारवी जात्रक्रेण राह्यात्रिहरेनिपीत विवर्णितं तदलनोपपीतं प्रवालसे
 वं मुनिभिः प्रदिष्टं ५ क्रौंचोष्णसभजकीकसपुष्कश्रवणद्विषोषधं समुशलीककदंबमूलं पीतं सुरा
 हिमजलाग्रतमेहन म्पाहोमूल शार्करवीकारमिदं हचूर्णं ६ माश्रिकसुगणदिष्टसंकोटकवीजोभं
 चूर्णं अविषयसासहपीतं सप्ताहादशमरीभिघात ७ चवन्नीलकिंशुकं रंभा मार्ग शारोवे मन्त्रमु
 क्तितः सुश्रुतमुखमुनीद्वैरुक्रौंचशर्कराशमराहारी ८ घनहवरासरुमूर्वीक्रीतकमध्याः समं पी
 ताः शीरसुरासालीक्षैश्च मूत्राघाताजायेत्यखिलान् ९ विषहृमन्त्रेणारुह्यनमुष्कं मूलादिने च
 श्वरिकायपार्तं प्रमेहीरां नट्टिदिकातिराहः समं सको यतिस्तत्र च न त्याज १० अतिगू
 टविधिप्रकाशकायामाहंकारचकोरतोशिकोपां बुधलक्ष्मणातिमिता बुधामादति मूत्राभि

हतौतुचंद्रिकाया ११ वलीविशोधः प्रथमप्रमेहिनिधंभकेभाक्षकरं जनेलैः स्त्रियांस्तोषंशमनेष्टिकि
 ४२ त्पोविशोधनानहंरहाहितस्त १ होषावसानेसमधुः शिवादिहोषाविषीताजपातेप्रमेहान् फलत्रयं
 हारुसपीतहृदधारधरश्चोतिष्टतं वतद्वत २ गौरीवरावाहकालिंगमुक्तांसमाक्षिकंमेहहरेप्रयुक्तं छिन्नोभवावा
 रिसमाक्षिकं वाशिवाजलहनहृदिहृद्यष्टिं ३ वराविशालाष्टकं हंकरेरीकाद्यः क्षपाकल्कयुतानि पीतः समाक्षि
 कोशोषविशेषयुक्तमेहोषशोषापानेवभिदत्तः ४ ययोधर प्रसारजन्मभीरुमुपसन्नंतेक्षुरमर्कदीनाम्
 सशर्कराणां सदृशाविभागाभिशीप्रसूनानिचतुल्लवाति ५ आश्रयितसचूर्णं रनोक्षमात्रययोत्पितं न
 पतिप्रकोहानखदलिषिच्छासहितः कमापीरसः सितामुष्णविवर्जिताम्लः ६ त्रिकटकरजश्चनईशापुगा
 म्रिकं वह्लेहं शेषमभिपाचयेन्मूर्निपलंसुरंतनच समीक्ष्यगुणकवत्स्वत्वरांतुह्योषतोविचूर्णयत्नस
 प्रकचिहनिधायपित्रीकतां ७ जयसखितमेहक्रुद्धमरुदस्त्रवातामयानमधुपूरः परं प्रहरमंश्मशुक्रामराम
 वान् गतंतुममधुतेहितामखिलवैद्यवर्गोत्तिशिलाजतुत्तलावां सुचिरमोहेनजीवयेत् ८ प्रस्यद् ४२

येनित्तुषवानरीजवीनंसम श्वतमद्याएवित्वं धत्ते चङ्गुधाटकसुविधिज्ञयचेत्कशानोऽदुकीलेनतत्तद्वी
 विल्लोपिमद्यतत्रचूर्णीजातीफलंमोषसुरप्रसूनात् सजातिपत्रीकरभक्षुरास्त्रिजातवर्षाशुवलाशुगात्र
 १० सतालमूलीफणिफेनसूतलोहाश्रकारहं वलेपयध प्रलयशीतेगुरुद्व्यप्रतिप्राशोकतःशायाचन
 दयं च ११ लोहादनेस्वर्दयलेप्रगेद्यामेहारिनारीशतद्व्यहारी करीवरीतीरतीमात्राविनातरीक
 रोमस्यनिषेवरोन १२ चूर्णीगोशुरतश्चतः कुर्जविकंतिक्षिप्युद्गधाटके श्रीसंजाषणलोहजातिनफला
 कूपाशोषणा एलेदुष्कजातिपत्रीरजनीधात्रः कुवेणक्षतोदीनंसर्पजफेनदमरितलमप्येतदयथा
 धिकं १३ श्वेतासर्वसंमोर्दितश्चविजयासपिंपुनः प्रास्थिकेयत्कायुक्तिरतद्विज्ञितलिनंप्रातर्भजेभवे
 मेहसंभनमोषदोषक्षज्ञेप्रोटोगनासामोहामानेकमनोजसंगरविधावसंतलेभप्रहं १४ द्वियं चमू
 जाद्विपुनर्नवार्कस्तुज्जलेरतीसुरसद्व्ययथाः मुलेकगायावरणात्करजां द्याद्यां द्यारुद्धाभवेकद्व्य
 १५ शरीपुताः पंक्तीपलेपयत्तकोलाकुलद्वयवतः पयक्षमिः प्रथमवेदहृणोदकं प्रिप्रोषणातेन

यत्तु कलकितेश्च ११ द्विषिष्यलावयववास्तविश्रुमिप्रकंपित्वककुमभागेः सरोहिषत्राह्यरावदिभिश्च प्रसू
 यद्येत्सर्विषयतदुक्तं १७ धान्वन्तरं महविष्टोदराश्रीः पद्ममपाविद्विष्टोय शोफान् आसवमिकासमयापिगु
 म्लहिष्ठां वहन्नात्रीपतेनिपीत १२ शावरायवावेस्त्रस्रवपद्मावक्रशादिकुहं प्राद्वीत्तनाकलिंगप्रथिकचमोतमा
 त्रिकेपाटा १८ चानु नीतकक्ष्मीनिवविशालाद्वयं वायं कटरोहिणीयवानीश्वरनीम्राशिकाणि कुभेयो
 २० पत्काग्रिशेषमस्मिन्प्रीनेप्रसूद्वयं शोडात निक्षिप्यवक्षमेतस्याप्यरेप्रासवः सोयं २१ मेहान
 पानकील्लह्रीहृत्त्वहोषयक्ष्मगुल्फार्तिः स्त्रोत्तमप्रहरणनग्रीपादुतद्वत्कमिज्जयति १२ भस्मावः मृतसु
 गद्विजतकुनटीकाताप्यमांकोश्रवो नमोयश्चैवभावं नसुपरिमितितस्तद्विद्यद्वेरा होषाभगावुनाचैव
 मुमयमधुनानिष्कमात्रं विद्युक्तादेनैहगमिभूतोहितामनिभुजिपुष्टोवृद्धगमिधानं २३ महानिवरीजाति
 यद्वदुल्लोभः यत्नेनप्रविष्टानिनिष्कद्रुयेन यत्ताहन्तिनानिप्रकीयानुतस्मादनमप्रमेहानैहम्राहवश्यं २४
 मेहागुल्लीवातणीवकुक्षीरकीचापस्मारोगीक्षवीचवर्ज्याः स्त्रीणाश्चत्तमात्रेपिरोगोप्रोक्ताएतेमस्तथै

हरार्तः २५ श्राविकाघाः पिटीकाश्च यकाः शोफोष्वारेर्द्रावतु यथाः सिद्धंतिवस्तोवह्ययपूर्वरूपेषिवेक्षीरि
 तरुदकंच २६ यवपादकरागमृतिमंदोत्साहमेहपरिपीडितदेहं हृत्पुरं सत्तदयस्तनमहापानपर्वविस्तृताः पित्ति
 कास्तु २७ मृतिगृहविधिप्रकाश्रीकायामगहंकारत्तकोरतोर्विकायाम बुधत्तश्चरान्तीर्मितावुयात्ताहमीमे
 हेयुतुयोगांच्छिकायाम २४ शोफोष्वारेणसमस्तमाममुयाचरेद्दिहाधिमस्तमस्मात् हरेचप्राप्त्यारियकर
 घट्टागोयचारेरुपचार्यश्चार्थैः १ वरणात्तवृणवयः कयापोवरकासीसालेलाजहिंउपुक्तः अविषयमाक्षिप्रमा
 गामुमप्रयद्येविद्वधिंमातरंनिहेति २ द्वियामिनाहीत्यकरत्तशिगुवोधित्वापुम्वरणात्कषाय वीलात्वे
 तौतस्यमुदग्रशोफसोमभवंविद्वधिमेषहेति ३ वरणापुनर्नवजनितः कार्योतर्विद्वधिजपति हिंगुमद्रममु
 क्तस्तद्वल्लिगृहवपीतः ४ शोफालिकाशोमुयवानिला रिगोथूममुदैर्वहलसुखोत्सः लेपोनिलाहिद्वधिम
 हमात्तेतासीताक्लीतकलाजसर्व ५ यमः ययस्याधमचंद्रंनवास्पष्टिकंत्वायसाकहमेनं कफोभवंगोमम
 शर्करामु — त्रैः सुखोत्संगामययेत्प्रवृत्तिं ६ प्रलेपेनसेवापिधानेप्रमुक्तोर्विमयोहंतोविद्वधोशोणशिशु

समेनायमाणावराशो करोहि यपरिष्टस्य समधुसादयक ७ षडोत्तत्रिंशत्तलसायायभागेमसूराष्ट भागाः
 ससर्पिः कषायः नयेद्विद्विहिवीसर्पगुह्यप्रमेहज्वरछर्दिमूर्च्छाषडाहानर २ त्रायंआः कुडवंजलेएगुणितेय
 काष्टशेखरसंधा त्रासेनयममयाहविपिप्रत्यं कमलोमिनेः त्रायंतीकटुकाज्वयासजलहेज्जीवेतिवीरहिमैः य
 त्नातामलकीयुतेः सममिदं सर्पिसुपूर्वाधिकं २ मधुकरज्वरकहाराहाराविराकाभीरुपरुष्टकाणामवणपुतानां
 विषवेत्तयायोभीरेभुधात्रीसलिलेभ्यसर्पिः १० हरीतकीकल्कपुनंसुमीतोयलामाक्षिकपादिकंतत् विद्वस्य
 वानांकरगुल्ममोहदाहज्वरादीनुषहंतिपीतं ११ त्रायायाफिलनृयासलेमुगहृस्मान् एतत्पुण्येवाग्रेरापुतेय
 द्याविधिभजेत्तुकेयपूषस्तिरोगेछ्विद्विहिसंज्ञकेत्राणागोनाडीपुकंठामयंतदुष्टोयभागेदराविगुहनजीराम
 हृदिषपि ५१ आधातमर्मरोधछर्दिदधास्वासाहृधार्त भ्रमणावमार्तमर्त्यावीदधापिदितंजस्मान् ५३
 रास्त्राहताबलाभिर्षहीगोकेदकैरेडैः एरंडतैलमुक्तःकायः प्रोक्तोत्रहृदिप्रः १४ एरंडतैलभट्टायप्यातश्चै
 त्संयुतापीता हृदिजयेसमाएसीतोगीगोनलैस्तुतेकफजं १५ मूलमात्रहृदिज्वलनहृदितिकायुष

पूती कशी गुणमा भोयो हर्षिं हर्षिं धिच्छादणकर कृमिजिह्वि श्रुत्वा जमोरा ग्रंथिः क्षारो वरहिल वरागा राहं व
 र्णितं त्वारनालेः कीर्तनो मेरयो शो मयिन मुयया शेषवर्ध प्रसुते १६ पुनर्न वल्ला प्रयाद शयले मयसावरी
 दशाग्रिरुवर्धभुगमचारकाशमत्तासवे सहे भुनलवाजिगंधमिहम भवेथाठकस्थिते रुवुजते लडुग्याधत
 नो गुराच्चक्रमात् १७ इहै कसुगुलद्वयदिगुणितावक्षिषेत्प्रस्थाका मलद्वयमयो मदुत सकशौषध ग्रंथीतः सगो
 लनीयवानिकामधुकतोपिदत्वा च वेदते रुसुकुमारकं तदिति द्विरो गायह १८ सुकुमारयोग्यमेत ह्योक्तो यो म
 ति विदुंधान विद्राधिगुल्लुखुडालीहं स्याद्वातादिष्वत्रा नान १९ अतिगूढविधिप्रकाशकायामगदकारचको
 रतोषिकामा बुधलक्ष्मणानिर्मितोतुविद्रधुमवार इति योगवेदिकायाम् २० सुक्तो ग्रामशरणासेहाः से
 हाश्रवातघ्राः संतर्पणानि तद्वत्स्त्रियोषणमन्त्रपातानि १ सौचचलमोषमयानि हिं गुविडास्तका जाजेह
 रिप्रियाभिः पचे षडीमोक्षरदादिमैश्वसंधामकैर्हृष्टिष्टतं तदेनत् २ आनाहप्रत्नानिलगुलमक्ष्मणा हाप
 हंपानदीपनेच मोषोतमावहिविडंगचमधाम्येविमकंसयमश्रुतद्वत् ३ दशमूलसुनर्नवायुगाश्चादि

पलाभा र्गम्यताः वल्नासगम्याः विषवेच्छादिगंधेष्वत्र कात्वा जलकंभेतुकलसलमाषेः ४ सयवैरवितोस्तुकं स
 भा गेहं धिकं सेवक वायवे च तास्मिन् स्वरसेः सहगदिमोय जातेरपि वा प्रातः कमातुत्तुगतोयैः ५ घृतमाटकपा
 दि कंतुगम्यसहधा मास्तुषोदस्तुक्तभागोः धनिकास्तुक्तवहत्राद्योषण मूलोषक जीरसुमकुंभैः ६ विषुपा
 वषकाद्विजाद्विषुपावसुसेवीरुजवीजवेस्त्रिपुक्तैः सुरभिधुरहिणुकारवीनिसानिकुंभैः भकणाशमभेदसूवैः ७
 मिश्रिनीलिकाफलैः सहिस्त्रैः विषवेक्षारयुगाद्विगोपिकाभिः अरितो रितिसूक्ष्मकल्कपुक्तैः सुरसेवो
 यषद्वत्रयानुपातैः ८ जीतहाधिकसर्विगतं गुल्मोदरहृष्टाश्राह जसमत्रघाताः यहरागकसनाममाहर्न
 शोस्वेषिचानाहमयस्मृतिचहंति ह वचाजगंधाविजया ह्वयाहाः सगमयादिमदीष्यशेषः वाद्याहमयोष
 यदुदकास्त्रिभारहृष्टासूकचमसुक्ताः १० सार्द्धे जीराविषु पोषभाताविचुर्यपीतावीविधानुपातैः गु
 स्त्रात्र का सोदरवसिपाश्वे मूलायताः पूर्वाभिधीमिरुक्ताः ११ वीरसूत्रहृष्टाश्राहदुनामकं वरुफासाहृ स्त्रा
 ध्यानवर्धहिध्याश्रीहृष्टासांश्रनिघ्रात १२ त्रिकुंभकुंभासमवाययथाः साजीजकाविश्रविदोश्रगंधाः स

 रम
 ४६

१४ टांशविहदपूर्धाः कोष्मोदकैर्गुल्मरुजोदरघ्नः १२ उष्मोभसासिंधुजरीष्यवध्याकरास्तुशूलोदरगुल्महेत्रः
 सदादिमैहिं गुविदेवरेचसवीजघ्नं सुरपापितद्वत १४ कटुवितपजोरकहितपसिंधुहीष्यसमं सरामठमवोष्टमं
 शमितिचूर्णातेसमिषा तद्वाहिकवलाशितं जषतिवातयुम्नानलव्यार्धविरमूलजगर्तविषमार्तिमस्यभते १५ शुं
 माःपिबुगुडादौधोताहाम्रतिलात्कस्मान् क्षीरातुमोविबुर्गप्राद्यायुष्मातिवै १६ कुडवेतशुनाद्वै १७
 शुकाद्वयचेक्षीरजलेष्टभागसहै प्रपिवेचवयोवशेषमेतत्तितुम्नज्वरशूलविद्रधिग्रं १७ एरंडवद्विभुवीक
 स्माशूलोदवकायः विडासिंधुहिं गुसुक्तोविहंभानहशूलघ्नः १२ गुल्मेपितसमुत्थेतिक्वासाद्युतंचेष्टं वैरे
 र्त्तनिकस्तुसिद्धैः सर्पिर्भिर्वाविरेचयेहेन १२ द्राक्षामधुकपयस्यावेहनमध्वयमंकांनयकं तुदुलतोपानेपीतेपीत
 जगुल्मानिहत्काथिते २० वाय्वाहयंचोगुल्महीष्यवासकायस्तुकोष्टार्तिविहाहारी वाघाहमैरंडकुशोत्थम
 लेसहरुविभ्रंचतथाविमकं २१ ह्रीप्रस्याभसीयातिनीफलमुगंवाकाष्टशेषं प्रतेकोतक्षीरसमपिवेह
 परिचक्षीरेकवोष्टं ततः गुल्मीपितरुजार्हितोस्यचिह्नोदहस्तुशीतेष्टतैरभ्यगः सद्यतेः प्रलेपविधयस्त

दन्वशीतोसधैः २२ वसनोषवासमुक्तातीक्ष्णोऽस्मान्नैः कफोभवेगुल्मेशमयेद्विरुद्धिगुह्योस्तद्वृत्तवाधेश्च २३
 विरुद्धमहिगुभिर्निपीतंत्रिकटुक्षारयुतमानुषानैः दृष्टशमूचतंष्टतदुल्लेकफगुल्मविलसंनवस्यवृष्टं २४
 अक्षोरोग्रिनिर्कुम्भवेनकितुलावागमचेत्यस्थिकंक्षापहंमवनीयुतेगुदुत्तुलापाहंसकुम्भानलिमोषा
 त्रद्विचुतैः लतःवलपुगंक्षिप्त्वापुनःशीतलेह्यौदृष्ट्वाप्रमिषंदिगुल्मजटरादीदापहोक्ताभया २५ भस्त्रा
 तकानोद्विषलेकनीयः यंचाग्रिविल्ववचनयशेषतोषाटकेलोध्रमद्यास्येतुल्यसर्पिः समः शीरुतेचप्रा
 चं २६ शटीषवक्षारविडाग्रिहिगुसिंधुसवेस्त्रौवर्धपिष्यलीभिः रास्त्रोत्रंगंधामधुकाचिताभिः प्रत्येकमन्य
 प्रमिताभिरेतत् २७ भस्त्रातसर्पिः कफगुल्मयोदुष्प्राहाभयश्चासगुलं कुरं प्रहृष्टयुतेराधकिलासकु
 हवाभापहंस्त्रात्रिमतेनिपीतं २८ यथागुगुलुकुष्टक्षारस्यामात्रिसृष्टीः गोमूत्रेरापीवेदुतगुगुलुम
 कंतयाध्याने २९ त्रिवहारुदेतुजमायेचकोलसकहागहस्त्रिकापावश्रुकं युतेतदकीनाकुलीकस्मजी राम
 रोहीकपेशिकेपालिकेसिंधुजाहि ३० विचूरपिष्टुतेतैलसर्पिर्वसाभिर्घटांतः पचेद्द्विद्वराप्रयत्नं ३१

172

126

वेसीसर्पिः सुगतक्रमेण ग्रहणपतिगुल्मोदरीक्षारमेन ३१ अथस्मारमानाहमूर्ध्नि विलोति कर्मिभ्यो निमुक्त
 मयानशरीर्या विषं वा सुसर्वा भवेद्वर्धतद्द्वारं क्षारपथभोगेति क्षीणोति ३५ क्षारत्रिवाभानुमूलसुहृन्ना
 विल्वे विल्वे शंखभस्मदिविल्वे अर्द्धतस्माद्भामरं तस्य चार्द्धं गधाहिले व्योषतोऽग्नेः पुराञ्च ३३ कर्षकर्वं चान्ते
 हिं गुले च प्रोक्तं तस्मिन् विल्वमात्रे बहुभ्यः जंवीरमौर्मातुलुगौ सुगन्धं भृंगान् सिधुवारञ्च मुञ्चाः ३४ अ
 द्रश्वाभिवासरं तद्व्यकसाकोलोमानाञ्चोदरी प्रातरेव भुक्ता गुल्मा नीराशूलाग्नीमांघानाहानरह
 मातुलिका क्षारपूर्वा ३५ धनिकोषणाग्रौत्रकर्णिलीप्यद्वयजीरद्वयमाक्षिके दथक स्नात अथ राम
 दशाणवद्वयसिंस्त्रवस्मणक्षारपुगत्रिहृदिकर्ष ३६ दथगाम्मिकवाधवेत्त्रहंतो शरीषथ्यासूकरा
 दिमाग्नीचूर्णं फलपूरसेर्वक्तते यं मुनिकं कायनसज्जकोषदिष्टा ३७ मधेनवातामयसातुपिता
 मूत्रेणामुल्लं तु कफानिहंति दिमं वमूलीसालिलैस्त्रिदोषादुद्धीययोषिः खलुरक्तगुल्मे ३८ मथ्यो
 पंचशते अहं सुरभिने मूत्रे निधाया यनेन पंचात्रिद्वयजेयते तु यज्जलेन केयजं भाभयि संस्था

व्याघ्रदशात्रिकं त्रिकटुकं ग्रंथप्रविलम्बद्वयं यं चाम्रपदयं वकावत्प्रमिषिभात संहिंगोः शिषेत ३८
 विवेधगुल्मवर्धनं हृद्गुहानमयायुहृतं प्रहरणयानकीलकोहरावहेति साधिका ४० विल्वो प्राहय
 पाठाविलम्बद्वयविकाशारहिं वृत्तिनिष्ठाभोषश्रेष्ठात्रिंशोर्मिषीयुगाहपितायुममूलैर्दुजैश्च
 तैलैरेरंज्यातैरशिरीशसालैः सेवितो हन्ति वृणो गुल्मप्राहर्ति पांडुप्रहरी कर्मिषु रावर्जैश्च
 धाम्रिमाघं ४१ समतीतसूतिकात्मानाणी गुल्मे स्रजे स्त्रिया वित्रावतज्जवायुस्रोहविरेकं भजयुत्सा
 ४२ तिलकायः यथागुह्यन कर्णावधमरिचैषुतः पीवो गुल्मरुधिरभवसेको विजयते कर्णाभा
 र्गामूला मरुतकरंजोऽध्वरजः सिलकायैः पुष्यप्रतिहन्ति मरुगुल्ममपि च ४३ पात्रद्वयं पर
 लाशक्षा गृहेतैलसर्पिषोः पात्रे यत्काप्रमो जयतां मात्रा गुल्मे स्रसंभूते ४४ चूर्णातिलानां यम
 सांयुधायाः क्षीरेण वा येन वि शोधनाय विभावितमस्य वराहपते यो मन्तेरेष्या चिचवोपि राम
 तद्वत् ४५ त्रिकुंभक्रमागुहं की एव गदैः ससो मवल्के सयवा प्रजेश्च वतिस्तु दीक्षी रेवे ४७

70

18

भावितेयं योऽन्तरस्थार्तवनिर्गमाय ४६ गुडभारशुक्रि स्रवमस्तं वरांगो जोबंधगुल्मा पहेकाभिनीनां
 रसोनः सुतिक्ष्णः सुगन्धमस्य परितः गुल्मापहोर्वा एषः ४७ शिलातालयात्रिगंधो यश्चुल्लेह्यते
 शुद्धसूतश्च तुल्योऽशमेतत् करणवारिणा वज्रिनीरेण मद्यं हिनेकरसोपेन विद्याधरात्पुः २ मर्दुनिष्क
 मात्रकं विलित्य सारधेरा तु विवेच्य मो जलनरः सुतीव्रगुल्मशूलवान् ४८ वरीणाही कुर्मो चतघनश
 रानघवममज्वराध्या नश्चासार्तिष्टतिकसनोपद्रवपुनः प्रतिष्ठा तद्वासानुगताः गुरुहिध्यातिरु
 दितः सशोको गुल्मो येन पतमिति वज्रं सुनिषजा ५० अतिगदवि बुधलक्ष्मणानिर्मिता बुयायाद
 ति गुल्मेषु तु योगवेदिकायां ५१ शस्तो विरेचनविधिर्जठरेषु तेन मूत्रं रावापि यमसाप्सुरुक्कते ते
 मासं नद्यादिगुणमत्रपिवेत्सागं मूत्रं तीदृष्टमथमाहिषमन्वहं ५२ गोक्षीरभृगमवहाकारमु
 ज्जु धैकं वनिनोपहा राहानाहपि यमो मूर्छाश्रुती विशेषेण ५३ इशगघ्निप्रहमस्तु सीहं संय
 चकोलं वसशवश्रकं छत्तं समस्तोत्तरगुल्मयो जुग्रहण्यथाना कुंरशोकहारे ५४ यवकोल

कुलचपंचमूलोदकसोवीरसुराष्टतंतुसर्पिः जठरेषुहितं विरेचनीयै रिति सुस्त्रिधममुं विरेचयेच्च ४ षष्ठो
 लमूलत्रिफलाविडंगात्रिशीघ्रिनीनां पृथग्गणभागां द्विअक्षविल्वप्रमितं क्रमेण कं पित्तकालात्रिचतुर्वि
 चूर्णं ५ गोमूत्रपीतं त्रिपतं निहत्या देत सुदालादिमहोदराणि प्रजातवारीण्युषिगुल्मशोफवाहामय
 श्वित्रहलीमंकांश्च चित्रादंतिशांश्चिनीतिल्वकल्मगोलोमीनाचूर्णमेकं निपीतं कोलांभोभिहीरहराजले
 र्वागोमूत्रैः वाहंति सर्वे गुल्मोदराणि २७ द्वीप्योद्योतमालामित्रीजरणापुगधारसुगमाप्रिशोयोवाद्या
 कं स्वर्णदुग्धा क्षमिरिषुविषुषाप्रथिकुष्टयदनिद्यपंचैवौ श्राजगंधासुथार्दसमलवं सर्वमं त्रैभागां
 दनीश्यामाविद्यालेहीरषिचञ्चुतुभाणिकासातले १८ देयः सर्वोदराक्षौत्तिलहाजीभिषजातक्रहागंभुम
 घेर्गुल्मानाहृतिभूलेवहरजलसुरातिनिडीकोदकैश्च विद्रुमंगेमस्तुनाद्योविषकसनचिरानप्रिपांडु
 ज्वरान्निश्वासेत्तत्कंठरेधेयशिशिरसतिलैश्चूर्णानारायणारभ्यः २ त्रापां नीहेमदुग्धानलकणद्वे
 षारोहिणी कुंभकालावीजो श्रासिंघुजन्मासितलवणोपुतासातलासोतमेतं चूर्णः सारोतमोदेराशी

राम

४२

179
 185
 विशिष्टायमसागोजलेम नाथपीतः श्रीहार्थः कुण्डगुल्मोदरमजरकपुसांशुरोगं चहंति २० नीतिनीतिवु
 लपंचयदधिशारयुक्तीकद्वंद्वेषुतानि चर्गात्तनिहविषातुषिवेद्यः श्रीहगुल्मजठराणिवतस्य २१
 सुक्षिरयुक्तदधातप्राच्छीतातरवजाहताज्जातं त्रुक्षीरसिद्धमा जंगुल्मश्रीहोदरातिघ्न २२ क्षीरदोरां
 प्रस्यमंदसुधापादुधाजातदधमयेतस्मयिवा यत्प्रादा जंक्तुं भसिद्धं वगुल्मानावाहीलाजाठरातिनि
 हंति २३ सहस्रसंतीतोयणासुहीषपोधिभाविताहरीतकीचर्गा जलेरशेषजाठरातिहृत् २४ शोणार्द्र
 यक्षकम्रातलभरसतोमाणिमंथाध्वमा नीमेकीकसत्सुदेतंतद्वत्तरवसनसाभभाजनेमसमार्त्त पुक्तं
 लोहप्रसृत्तानवगुडजनितप्रस्यवन्मुह्रितसंमासेवद्वेहधारास्थितमपिगलितं वाससोपुक्तमेतैः २५
 त्रिभिर्गोषाग्निरीषात्रिफलजलधराजाजिकायुग्मकुंभद्वेष्टादक्षासूयमावद्गृहत्तरजनीधावनीक्षार
 युग्मेः सो ग्रावेह्येयवानीद्रसुरसैतिलक्षारकृष्णोदजन्मक्षारैश्चमाभवाद्याहमयदुसह्यतैः २६ गि
 काहिगुप्तैः २६ कर्षाशोरातयस्यविष्टदितमयतघरुणा कर्षमात्रं यथाशीप्रातरघादुदह्युष

भवप्रीतिविवचनयोः श्रुतानाहयहर्तिवजरकचिरुचोपाङ्गुलामवातेतुमोरहीलिकातावपिचानिगदितो
 यः कुर्मर्षसवोयं १७ विक्लुंभोषणानागरंतुममंशहयंहेमवसाविशर्द्धशमुक्ते एनोशीतनोयेनपीते
 विहंन्यादिनिहिरगुम्मानलाषाषपादुन १८ दग्धासम्यक्पालेक्षमिहोदूतभुक्सिधुगोलोमिसक्त
 नृसपियुक्तामयाभिर्षदिपिवानिनरः प्रीतिरोगाभिभूतः नप्यादेष्येनरोपाङ्गुलामवातेतुमोरहीलिकातावपिचानिगदितो
 बुक्तेः संमर्षाद्योनिवहोमुसलविस्थाहेतः क्षीरभोक्तुः सनश्चेन १९ रोहीतखंडानेसहाभयानिम्
 त्रैजलेवासुनुपाद्विधितः सरप्राह्मदूर्नुषिवेत्सगुम्मानलाषाषपादुन २० रोहीतो
 त्वत्कुलाकंसपुगंकोलाहंभागेणिकायादिवाप्यानिपूहेस्मिन्नेराशोयेतलीषत्वक्तुमांशो
 पंचकोलसम्यगैः २१ विल्वोमानैः सार्वधुवावकोयंयद्दः पानात्प्रीतिरोगानिहन्ति तदुहत्सं
 नादरानेकवाधादूर्नामादीनहन्तिरोहीतसर्षिः २२ अंतर्धुमसिधुमुगानुषत्रदग्धाक्षारमस्तु
 नत्रापिवद्यः दोषाकल्कोपेतकमारसंवातस्यप्रीतिरोगानिहन्ति २३ गुडाभयारु

करजीरजातः प्री रापरोमोदकरुक्तः रसोनवच्योयरा मूलवृत्तगोमूत्रगंदूषनिषीतमेव २४ प्रीहा
 भिहृहोसमुदीरितोयोविधिर्ब्रूतो गहरासव विधेच्छिरं भुक्तवतो ब्रूधा वामे तरे प्रीहि भुजेतु
 वामे २५ वातोत्येनाति सौंदं मधुरीमहकरणा सिंधुमुक्त क्रमिहं वेने श्रेतोषणाभ्यां जरणामधुषु
 ओष हीष्णेः कस्यो न्येः सर्वोस्वेहरेतीत्रिकटुपटुमवभारमुष्णप्रीहिं शुटी तैलोप्रा शोदसिंधु भुवामि
 शिगहमुवदसं तेनुपे २६ श्वेताजाजिषवानी पतुवरने सुवा सुकरा गोभोदुक्ते छिद्रेयोष'रा
 तोपोहरति गति तोलाठ रसक्रयोगः संभ्रतिर्वहिसारादृहरजाने रुजसोनपही यती यंभादि सारम
 पानं लघुचहितमनोवर्जनीयमहमत् २७ मुर्छा छर्द्यति सारदुवलमहादि ध्याविबंध ज्वरश्वास
 भ्रांतिपुतातिश्रु ननयनेरेकाद्वमानाहर्कं न्यानत्यंतमभीष्टा मन्त्रकुदिलोपथ्य चरुण सवेत्संकि
 न्नाभतुत्तवजवरिणं वैद्यो यशोर्थी परि २८ अतिगूढ बुधलक्ष्म मरुतिर्मितावुयाया जरप्रा

पांडुरकारका मत्ताग्रं २ मंडरनागरतिलैर्गुडमुक्तेर्मीनतः समैरखिलैः द्विगुणोषणैर्गुदीयैर्हंम्यात्पादुमेव
 निषते २ गौरीवज्रप्रथिताप्येदं हारयोषवैस्त्र्यंभोत्तमं च द्विर्मंडरेष्वनोप्युभयो मंत्रेण कात्माह
 तन्निधंय १० पीतासक्तैरिति मंडरवद्याः पादप्रीहायानकीलानजयौत फोगत्तमैसाते पांशुमयश्राद्धो
 निःक्रामेतेतमेकोपिनेदक ११ रजनीपुगहारहारहारतिलताद्यात्रिफलाकटुत्रिकाणि करिकैसरवारिह
 त्रिजातोयगामूलक्रिमिजंघुदीपुनानि ११ जरगाद्वयकोत्तवह्निदीप्यावुजमुक्तानि नुक्कषमात्रकारिणि
 द्विपलानुसितामसोर्द्धावैल्वंसकलाद्वाविहकिहमिसशोषं १३ सुविचरणपतिपीपतक्रमुक्तेमधुनावा
 रित्वत्तपांडुगुल्फकासान् जठरानतमोघवह्निमेहानजयतिश्रावशोकाविहधीश्रा १४ ताप्याहवेम
 तीक्ष्णारुध्यजमशिला जतुलाः पंचाम्रिकासुः पयवह्निओषकतोतमाक्रमिहरोर्विलोन्मिनेः सं
 युताः श्रेताष्टाश्रुताः सुतासुमधुना जन्था जवंमुहते पांडुं यश्मावेवा स मज्जरमह्यमह्यहच

श्रावितात् १५ अथराकोलतिलायमर्गसमाश्रयतोरजसः शोद्रेणापां दुरोगे त्वनुत्क्रोमो हकः शस्तः २६
 पुनर्नवनिशासुगत्रिकदुवित्वमुत्तोत्रमाहकीकितिमश्रुकातिकमिजित्सहायेरजः सभाति परिकल्की
 नसत्तयमोष्टते जर्पाद्वयक्रमिदमीदितं निवित्तिमृद्रायायत्त १७ हाहासचिह्नं धीतिसारते त्राध्यानप्रमे
 हश्रयश्रयपाते विवर्जयेत्सीतनखेक्षणाभ्यं पाजुमपाते निवर्तयेत् १८ धात्रीविहारिभूरस्तुराजदुर्म
 सह धृषणमेकवित्त्वं शिवे नरः कामलयाभिभूतो द्विवित्त्वं ज्ञेयं प्रापिणीतवारा १९ विवृणुजसमाक्षिकं फल
 त्रयोदकेन वा विधीतमेव कामला मलं विजेतुमीरिते २० त्रिकलाकंदं कटेरी मधुपर्गाग्निं वजाः स्वरसाः
 मधुनाष्टशकसमेताः कामलिकापां दुरोगघ्नाः २१ जननीनिशासुगफलत्रयतीक्ष्णो भद्रवर्णमित्यपि
 लमेव धिचूर्णं श्रवणित्वमाक्षिकं छतल्लुते मेतुतमेव कामलिकया विपुतः स्फात २२ तीरिजं प एम
 दिकं भकामलायामहमूत्रेण निधीयते युनायं त्रिदशमहमयापिरुष्यकिं न चिरादेवावेपुं जतेतयेति ५१

२३ अतिगदवि. बुधलक्ष्मणनिर्मितोतुषांडुप्रतिपाताहतिषेग चंद्रिका याम २४ सर्वत्रसर्वांगवरेवसामे
 होषोभवेतुअथयोपुगघात विशोषितोर्विअ पाविविडंगकालिंगतीभामरमुह्यवारा १ विष्णुभया
 हाहपुनर्नवंवानवायसंवायवेमुद्रिहेतो मूत्रेणयध्यामयकोसिकवानद्याशिलाजं चभजेदिश्वह २
 आमवद्वगुरुभिन्नपुरीषस्त्वशमाक्षिकपदत्रयमुक्तं तक्रमंवतुषिवेहतिशो ३ यस्तोनेवागुडशिवंगुडा
 मुद्रिं ३ विल्वार्द्धनीवत्तदमप्यपचितंतुत्सगुडैर्नादकं पचात्रावभिमासमंवभजनोगोभीरपूषाशीतः प्रा
 यश्चासमनोविरगुडजलीहाप्रातश्पालसागुम्मान् अतिमेहघातु कसनोपेतावुजतिक्षेप ४ विजुभकुभा
 त्रिकदुत्रिकैर्यच्छतंययः शोथहरंतुक्ते मूत्रंमहत्विश्रयगोः सद्गुधोमसात्ययः कारभमः यनने ५
 यवानकयवानिकायवजपंचदकोलोषोः सद्गुडिमहकीधना स्त्रविदुलैः सावित्वैरपि जलाटकइहा
 शिकैः समष्टतद्यतेप्रोफजित्तमेहगुडकीलहसवनगुह्यशूलापहं ६ दद्याच्चित्रकगर्भात्सर्विसातक्रसंपु
 तंपक्वं चित्रककल्कसमेतंप्रोफलीहार्तिहक्कथितं ७ दशमूलवलाकशामकसंशानमेकतुहरीनकीदिपा

तकीविद्याअगुडतोपितलां प्रहमवर्गीत्रिकदुभारसुतत्रिजानकाभु २ एथागक्षितंतेक्षिपेच्छुराद्यमधुनःकं
सहरीतकीतिहमात्र अयसुज्वरुहमेहश्रुकनिलंमन्त्रार्तिमयाक्षकीक्षपितेयोलेयागुरुकेष्टेवतक्षिः
स्थोणोयकोतीनखश्रीदेष्टेः पालिनीयवोद्वयलासांसीजलधामकैः२ वातुजातकवमधामसाहेतैस्तेलह
हभ्यंजनेलेयंस्तानजलवशोयहजयेज्जदीक्षिष्युक्तिः१० श्रुक्षमूलकपुननवरासादाविश्रपरिपाचे
ततेले शोयहारिसपुननवपूतिनिवभानुजलमप्यदगाहैः११ वसाभूकरवारकैश्रुकवराहिसाविश्रात्मा
मरेमीद्रिनाकुलिकाग्रिमंयसुशालीकाकादनीयावरेः शालचक्षवकणिंशुम्भिसादीतोलेपः सुरवोषो
जयत्येकांगचमय २ धुंचिरस्थितमतिस्त्रंअदृष्टप्रमयः १२ एस्त्राज्येयंतिफलपूरमूलहंवद्रुहिंस्त्रोषधजः
प्रलेषः शोद्योनीलाच्छादलमशीतनलोत्पलांभोमयमस्तुमे २ १३ पयकरोधमुशारैरोषाशीतदृष
इवाहृषीवगौरीकाशिवारसाजनंरक्तजेतयागतौ १४ पटोलमलामहरोतियच्छात्राशानकाल्कीनेक ५२
शीतगोर्षः कहीविश्रात्मानिबुलोवणाश्चष्टताष्टतेनज्वरशोषहंअः १५ पुननवारिएमटोलति

यो

७३

१८३

६३

सोच्चविरेकैरपितीक्ष्णालेभेषजवक्तैः कवलाद्यैः कटुतिक्तकैरितिकथापवहरेवेविलयंजनीतिविधिवदितिपुक्तो १८ अ
 तियद्वुधलक्ष्मणनिर्मितावुपायावदनार्त्तिधितियोगबोद्धव्याणि क्रोभितायेतिलजेतुनसधुमादिस्तुतिमय
 रीधाम्योः मांसैस्तथेष्टाज्यनादपिस्वेदाप्रलेपाच्चपिभारतश्चा १ पित्रात्मनेत्यायदक्षिःशिवभिःश्रीताःरोवक्रविले
 पसेकाःश्लेष्मोऽद्वेस्त्रिघट्टानवार्त्तैःसवामनीयःकटुकैस्तथेष्टाः २ स्वेदाप्रलेपाच्चपिभारतश्चा ३ लेकोवातशिरोग्रिहिरितःसस्त्रहसोवीरकै
 यवास्तुक्रियाभिरैतात्तिरश्नामनयोहाहश्चलश्चक्षुष्यभवेजुपुत्राः ३ लेकोवातशिरोग्रिहिरितःसस्त्रहसोवीरकै
 :पिष्टोदाहृतताम्रपोषधगदःहीरेणपितात्रितयेष्टीश्रीतबलानलोत्खोसलजलोशीरेरद्योपयकडीव्यानययचह
 तनलेद्विबोशिवसंपुतैः ४ कौतुककययोरशैलजजरास्त्रोखुकाभरैरलजोंगकसंपुतैकफकिरःश्लेष्मसुखोद्योतप
 तद्दुष्टामररोहिषोषधगदैर्मूत्रेणपिष्टेतथाहवेदीवरपिप्यलीलिलवलीवर्षामुजोशेषजित ५ ययसाप्रपिष्टमाज्यम
 र्चवाल्मीकमनितंसितपाभुशेखाहिरौत्रिहिराहातास्त्रतासपरिद्वमप्रफनंराशुकडुमजवीजतिसत्वितांविरेननसिनि
 हियेनैरुत्तिश्रियोद्विनुतस्त्रिहारसमृथाश्लकलितरहप्रपुत्रारकःप्रलेपनविधौहितोयदुदितववातात्रिजित ७ निधे

योवियवेत्तुरादितुलोकायेत्रवाप्रास्थिकेतैलंत्वंनलुंकुमागुरा
 विनुत्रांनुभिः यत्रेगाप्रचोवयद्यककमिदिप्रिः यद्यका विने
 वलं दशोर्वितनुते वाराहवशाश्रुते गोरीशवरचक्रमर्दं
 नौलीमुखं १० तुलायुगंवालद लाहपीतुमुपेदिमाराचुतुला ॥ वपाय सतेघने चाप्रिमितेयगोप्रनिशौजनईहुमहादि
 मायं ११ सपन्नकोशीरवरासमगायुं दोहर्षेलेयत्रयपवासोमियगुहेमावकुलावुप ही पन्नगलास्यागुरासोमकेले १२
 नसोधलेहारीमवालपत्रपुतंचतुर्जातकर्गेमिकंवाहियेयद्यक यमिनमुशीतैलवे गजाती फलज्जातियनी १३ कंकोल
 पुक्ताः १४ यगाप्रभागाः कसरतश्चादृशमेताः कताविधिज्ञवदिकासुखेतुष्टताः समस्तास्यगदान्निहसुः १५ काशेयोषधय
 त्यपत्तेवियकृतैरेवतैलं गुणकगथे वा तचेरित्येलादिमिकेति चेपा वहीदंतवयं करोति १५ हावीपदीलेपचुमद्वृषा
 हिमारपहीवराखदिरतोसतमस्यसारे कायाद्रसः समधुगेरिकण्यवचकनाही व्रणा यहरणा मुखयाकजिघे १६ हंतस
 गलवकतागहादुषुशोणितकफाधिकोद्भवः प्रायशोसहृद्त्रोक्तमेवतु स्या वयेत्रप्ररिमसुतं विधिः १७ वमनेनकायाशिर

दसिंदुवारकः रत्नैकमिति च ७ अरिष्यत्रमन्त्रितं घटेन रोषणं मतं यवस्य सक्तवत्सथापुगणासर्पिराद्यच्च ८ तालनि काष्ठ
 गयो जनवल्ली स्वांतशिलाननुमासिकसर्पिमुद्धिकरंत विलिप्तमयेष्टवरापत्तनूरुवृचविलेपः ९ त्रिफलाकुसुमेरयोरजो
 भिः सह कासी सकण्डहिप्रलेपः कुरुतो भिनवत्वचतुकाष्टुप्रतिरुद्ररासंस्थितौ विलिप्तः १० सरसोजनः सतैलोवा
 रणंदतस्तु निर्हयः ॥ अंतर्धूममिहोलेयादोमप्ररोहकरः ११ रुद्राप्रतानिवयदोलकासाहलंबवी हकथनेन वाच्य
 वरापुरावोषपुत्रं द्विपकं व्रणेषु काले समगदरेषु १२ जातीनिवयदोलघदनुत्खाएगलत्रामदनेः नक्काद्वीजकहीगे
 पीरात्रिहयाभयैः साध्यं १३ सर्पिः सुसूक्ष्मवरनामर्मगतास्त्राविरोजितगंभीराः सहजोत्रणः सुगतयस्तनविभुम्यतिरोहं
 ति १४ यष्टीरोध्रकरातिशयगुगलतागोपीमधुच्छिद्युगलनासुजरसामयात्तयह भिबीजाकापत्रैरपिकोः तीपद्रकधानकी
 तदीपुतैस्तैलविपकं जयेदभंगोनभगंदरवरागरात्तदोषमेहोपचीः १५ यलयंचकंतुपुरतः यलभागाप्रगधोत्रमाचपय
 गजलवक्तु तदीतस्त्वचश्चमधुलीहमितीहगतिबुधशोणितभगदरुपी १६ वराजः सखादिरं विभावसासनद्वैः सतुल
 कोषिकं मधुसुतं भगदराग्रहं १७ सामुद्रकांजिकसुधानीरगिरोकेच्छैः सगुहं ग्रंथ्य बुहोषहरगीप्रच्छातेपिठिकावह १८ गुल्का

पो ७५ दंगुलउर्ध्वगतोत्थे स्त्रीयदेविद्योत धमनीमधुक्तापैत्रेगुल्फागुष्ट केकफले रे एरंडतेलमिष्टमासुमूत्रेगागतिकेपैतैपि
 नायकीरसर्वद्रोष्णभवे शीलयेत्रुयवान् १० अथवाश्रुवर्धमानादृष्टाः हौदेगावाकषायसिः कर्तुं/किंकाकटु च्यो लेयोप
 दन्धधातयविहितायल्लोभा ली कल्कयलेनतेले पदं द्रागार्ध मितंद्रवेणा द्वाणिक्तायासुवतुगुली कल्कयलेनतेले
 पदं द्रागार्धमितंद्रवेणा द्वाणिक्तायासुवतुगुली नतत्रावनाघेरयावीदिनाशि ११ पिष्टंतं दुलतोयैः शरयु रवा मूल
 मस्यमिहिप्रं अथवीत्रणादिन स्यात्तैपदेतकमिष्टं च २३ मत्तात कटुक निंबछ हनंदेगधानमत्रसंयुक्तं लेयात्
 रसयवी प्रंथिविसर्पहतापहरं १७ सगत्फलवपांस पावकमथोककस्ययत्राणि वस्तमचे सखितं स्तु गकीयय
 सात्कालीकृतं तादिको हस्तचयेरंडवुफलं वेपिष्टं मरिचा तैपेनयचुद्रो स ह्मास्ये विहितं प्रसाधनमिहं नारीप्रो
 कीस्यते २५ अमला केती ज्ञासवणां क्रि मिहं हो युग्मबाग्निभिः सिद्धं तैले समाकवेरसे नारीदुष्टवृणापहरं २६ अतिगुह
 बुधलत्तागति मितोत्राग्राउयच्छागरतियोगवोदिनाया अजगलिकामयकांसस्य ग्वित्वायेनतो कामिः ॥ तैपेवि
 नोतुपवप्रवांसहारागोलतैः १ मुविष्टिकां प्रलिये लो भव धावीनकोरयवा वर्यत्वा वलपत्ताः शुक्लदवा सनालिते

७५
 ७५

105

124

अंगपदं तदभंगान् १० यथा द्रुतलाहा कुंकुमकालीयकोशीरं तथो धरो हयद्वयकरत्नानीलो मलेस किं मल्लं
 ११ सलिलारकैः प्रिष्टोऽं पालिकमैतसवेच्छते नाथ यत्तंगताम्रवल्ली जनुष्य कुंकुमैस्तथा ह मित्रैः १२ तैले कु
 विकमजाहीरशावेभ्यं जयेन्न स्यात् मूखहृषिकाः सधलितं अंगवल्ली नीलिकालिकाः १३ अतिमृदु वुषलम्
 निमित्तं बुयाया रतिरिह दुर्गदेषु वंदिकायां उपहंसो निनवेहं मये मद्रं शिरां विधा ॥ विलावयेदिहै कर्म शोतं विरे
 चनं चाग्रं १ तुल्यललो धगिरि मता र्शशिला पुष्पकासीसैः तदि माणि मंथकोती सोराखी पुगिरचितै मधुना
 २ उपहंसतत्राग्रा लेयः सीहोय वाहाद्या विफलानवेकपाले सद्यतामरो यराया मु ३ श्वेताश्व मारमूलं पि
 खं तोये तल्लिगसवमने यथा शिरीषताम्रैः सज्जो देले यनं च तथा ४ अरुणदयाजमोदकं स्यासिंधुखवयकोप्र
 : ससिताम्रिया वभुकाः पिष्टालो यम सजाण लुपि वेत् ५ घृतमर्जितास्तदेतद्यो निरुजाया शुश्रू लसहसो गान
 हयादता घृतो यं मूलैस्तं लथोत्तराण्यं ६ वृषकत्रिकं दरास्त्रा सिद्धोत्पत्तिजिसहस्रं विफलामेताति कुंभका
 यैः सेकस्तथा सिद्धिः ७ वाताकिनी ततगैः सिंधुतदेवाक्यैः सिद्धात् तैलासिधुः प्रपुकोपो निरुजनाशयेन्नियते ८

को

७६

शतावलीमूलतुलाचतुष्टाहसंतीरसमेवियाचः घतावककषमित्रैः पिपालमृद्वीवलीजीवनकैः परपैः २ पला
 इषीमधुकैः सुश्रीते शरावरकोमधुतः कण्ठ्याः मिताधिकतः प्रसूते तसर्वहितेति लिप्तासितुमात्रमस्मात् १० योमस्त
 शुक्रामपहारिहसंज्ञनलयास्यमनापहंवाहलीमकाप्रानिलकासयांडुक्रोप्रहोत्माहुरंतदेतत् ११ जंघामयोर
 स्थिहकीशिलाजंघाजंतवत्सकतस्वगष्टः वाहीकविल्लातिविद्यासमं गतिरीष्यहीमधुरक्तसारं १२ सांवष्टकदंग
 महोषधेंद्रमाचीकपासंमधुकांजनेच समैरिकाशात्मजिह्वाजावपित्स्वसमोमवलोसमहावयुष्ये १३ अमृतिसंर
 त्वविचरणेपुत्रं हौरेण तन्नेदुलतोययीतां श्वेतारण्यवहजः माहोषानक्रांस्वस्त्यवमपाकरोति १४ दंतकतान
 पिहोवातालानामस्यतिहिमोअत्रैयएजितमिदं पूर्णं श्रव्यानुगं नाम १५ एहीचित्रकलाजंवीर्जयीतंतुतंदुलाजोयैः अ
 स्त्रस्तुतिं निहन्ताहौरेणोदुवरं ययिष्टं १६ जंघामसोरयही कदलकासौदुंदरैस्सधात्री यत्रैः कषोमिनेदजीमूत्रे तैलं प्र
 रद्धं विषवेदिगुणितदुधं प्रयुक्तं तत् १७ ५ सीसतिरुकोमौजैः कोतोमरैश्चकांही हाडिमजस्यहासहितैः १८ ५ अम
 गसेकपिचुभिः सूनेत्रानेत्रजस्तथाः पिच्छिलसंस्तुतिशूलसोदपुसतापोनिजार्कोजयति १९ यद्यंकलेकस्याधात्रीच

राम ०

७०

186

175

र्गनसंयुतं सप्तितं मधुसंयुतं तिहंति प्रद्वं तद्वसो मगहं १० धात्री त्रिकंदकवरी जंकवरी जंवरवहिरैः समुसली के बाधो
 लापित मेह प्रहर प्रः सप्त एत्रेण ११ तं दुल्लुषु पुत जीर्ये तं पीतं ति वारय साश्रु पयुषिते न हि वा एता ना कप्रोक्त शोणि
 तप्रहारान् १२ कर्कषु चूर्ण मास्युः १३ तितुल्यं जपे स्यं स्यं तं तुल्यलेन कुशजं मूलं तदु लापाश्च १४ लोहितशालिजपिष्टं
 रस्त्रं शीतमलितं मधुना अत्र प्रहर जिह्वे वति कथिता त्वे न स पुता ला ला १५ भू निवत हर्षहा विनित्तु वापैः समल्ल
 त्रैः समधुः कषायको नाना कारं जपे प्रहरं १६ कासी सकी ही मरती यह तु जघा मजा स्थि त्रि फले सुपिष्टं लोद्रेण पे
 छिल हर मपुक्त वै शय कघो निरु जाय हारि १७ जंबू पलाश मआ प्रोचर सेः स्तु वान की सहितेः हौ गंध पि छिल त्वदे
 दे युक्तं भन चूर्णः १८ तैला लितं पलाश दी जं सो हु वरं मधुना लि सम नी वरा ग म्र थ म पि गा टी क रं से त्त् १९ घन सार
 आ म्र मूलं मधुना लि प्रं वरा ग शय पि जघा म्र सा स्तु लो मो चर से ना लि त स्तु त र २० दिशा शोर जः कुं दु तं ताल म दंत
 तः स्वति काष्ण द्वि भाग शिलातः सु ति घ ज ले नै त उ सा ध के शी त लि त्वं य रं लो म्र सं शा त ना प २१ च गी ग कं कं वर जो द्व
 शा गं तालं पलाश म्र च म्र म्र मधु म्र म्र र सै र कं ह ला इ सै वी लो मा य हं स स भि रे व ले वैः २२ भा ग म्र म्र प य सो व ला क य

यो

७७

नजःषड्यंचमूलीपुगातोलाचैवकुलस्थजोपिषवतःकाथादिहैकंपचेत् तैलस्यापि कुर्दो न समितं कल्पी कतेः सारि
वामे हापुगमनत्राश्रुगंधमधुकैवीरायुगोआरहैः ३२ वाघात्तामसहारजीवकवरीपुत्रहीरशुल्कादिजैवधामिचरशीतले
हितलताकालीतुसायमिधैः घोषाजोगकसूर्यपणित्रिषभत्वक्पत्रकैलापुतैपुत्तामंदुताशनेनतदिहैतैले
लासंनकं ३३ हितं सति कवा लमर्मत्रहृदिलयेषुज्जगोत्तागुत्तग्रहेषुश्चशेषेपिवातामयेयोनिहोयेविशेषेसाध
न्वतरिप्रोक्तमैतत् ३४ वीरायुगाश्रुगंधात्रयकौमहासितातिक्ताः साहारहिंशुदीर्घादिनिशामृषीवपरिताः ३५ त
दिवेदनायमधुकद्राह्यावक्रोगंधात्रयमकजीवकजीवाहीरविहारीपुतास्तकवांशाः ३६ पिष्टाकुटववैतुक्कह
विषःहोरात्कालिनेविचचेत् सर्वेषुशुक्रहोषेधातवहोषेषुतैसरंशमनं ३७ कुष्ठुभिःकतशुद्धैः पुंसो नार्याः प्रयोजि
तयस्मात् पुत्रकलायतहृस्मस्तलमपिमिधमापुष्यं ३८ अग्निगुहः दुधलक्ष्मिगितिमितौतुगुत्यामययो जादते।
योगचंद्रिकायां रतिशालतत्र पुराश्रुगंधाग्रहधुमलाजाः समेष तादृशतिमूत्र पिष्टोः विषाणपिस्वावरजंगमानिद्रु
तंप्रपुत्रसंगहोहिनसि १ निवच्छोमयवाहिगुसरोध्रेषुक्षीतञ्चलपिष्टं सर्वविद्याणिहिरुत्पादाहपेसर्वयोगेन २

राम

७

186
187

द्विच्छा श्रीयशी मुक्तसुखिवायुप्यमरिवलं हि मां भो मिः योतं जयति विष माहेयय चिरात् संमं सिद्धं नमरिचमुभयोनि
वत्सु जंतयावी जंमपिसिद्धि तमरिवलं पीतमपि च ३ निवस्य दंलश क्ररुत्वपाकलाभ पनतानिसेताये रोध्रवारिदमि
तीहनकां गं हे मरी जत गतं विमिह ध्यात् ४ प्राचेतसा ख्यचु दाली ठं हौ द्रेता सर्वाणि स्वावरजे गमजातीन्य पास जिहि
प्रमेव हि विषाणि ५ जैलुत्व कुं दवका जतानुयतरुत्व गवावती तिवजः सवहिष विषा पदो यमगद स्वास्ती कना ओदितः ३
ग्राकोशवती फलं समहनं कुं च चूरां पिबे हो मूत्रे विषु आतरे बुजे मृतु मृद्यो को श्रयत की जति ह ६ तैलं यल मया के संग
इत्तीरं सम समैकं यो जं भिनत्रि चो गा हल के दुश्चि कित्स विषं ७ फल पूर करि विष हि गुस गोदंते मस्य तिहि सं ले पां ज
नम युक्ते इच्छि कर शधि धाव विषं ८ कौती से व्य शिला नु दाल रजनी स्पृक्षा स्वका ताद्य नै रै लाय मकय द्र के शिम लये
गौरो वना सं पुतेः चं ज शैल ज कुष्ठ वारि सहितै रं का सिद्धाय के रक्त ले लै श्रुतुरं शिके भकु सु मै सुंदो दया स्वावरी ९ पा
नां जना दियो गा क त्याल ह्मी विष नृग निहरी गृह भूत होष शमनी फलतः सुवी ग हा म धिका १० अत्रिगद उध ल ह्मी रा
निर्मिते विष द्रा उय चार र ति योग चरिकाया इति विषतत्र त्रिगो विषु द्वे विषि वस्तु तास्व पु सि प्र पु नी तरे साय ना नि व

वी

७८

जीकराणपपविश्रुदहेरेप्रपोजितात्मादुरपार्थकाति १ हिमंवारिहीरंमधुघृतमिति वस्तमयवासमस्तं प्राप्सीतं स्त्री
 तरवयस्त्वंप्रकुते २ घृतहोदध्वेतामलकसमेतमधमखिलं लिहानोहं सुग्रावरमवपसाद्य ह्यविकृति ३ तुमासिंधुपपी
 कणमशार्कगुभिः प्रपुक्ता रगति स मापुष्य दद्या गुहेना यशुं याक गाभिः सह च न रेणाभये दे सु श्वीषाधि ३ चूरो
 मतामलकगोहुरजः ससाभिः शोदोति ह्य तरवार्क क वै हृतघः क्लेशैः तिलैः सह तया तत मे वराया स्तराभिः पुक्तमवलीत
 त्वकारि ४ शीते वसं नैपिक कारितं श्वेष्टु मोदये वा तस्मै विजेतुं शुद्धाशयः स्वा दुहि मोय चारेः पुंसं कृते धाल्ना शुनं य
 तात्मा ५ निरेकुरान त्वचरात हीय कं सा त्रिशाया मदिगिरि संख्यात् उच्यते तत्कलरसं पिबेत् त्रिना रपुक्तं यय सो घृता दा द
 मस्तु मूलत को रित योग जन्म का च्यारथोषस्य पुमं कमेरु गंधय मत्रै गल शुद्धये प्रा क्त्वे हो हितौ नु तजले न से को वर
 ने विधेयः शोषं कमायाय दमं रिशु रो ज्ञा पिबेद्विहा हेतु हिमैः प्रलेपः ८ यराण्यमात्रा कुडवस्त हर्द मकिस तत्त तदहा
 प्रमात्र जी रौषि धोत्रे तु पुरा सा शा ले भित्त स पो एव रसे यथा हं ९ पिही त्वसं स ग विवजने मद्रा योरमो ना ब्रुहि किं वि
 दक्षि गुराण न शेषानि लता म्रोग विद्यं स कसा स तु किं वहामः १० दध्नु गंधुहीरं मधु यला द्विपं पुरुषं अति ति ह्युमप

राम

७

गैशमविचंयं वभागा निषभा गावहनि तकी जे जाले सप्रभागा निस्तु अश्वर्या कृतं भवेत्तु एतेन चुरिती ते कृता भग ना
 ४ वृन मई ये तवरा प्रमाण वटिका युहे न भक्षयेत्तु श्रमाते नैव वेत्तु धा श्रमा जीरी ज्वन नाशन कामल जलोदने
 चैव शुल बाहु महो बुद्धे न विता मारी न ससा तो सर्व ज्वन नि कृत नः विता मारी न साष्टक मते सुप्रसहं धम
 दुताले कं हंती विजा निषभा गंयं वभागा स्वदेकं सा च त्वनिक न क सां प्रस के त्रै तं वं भवेत्तु चित्र मुल न से नैव रव
 १२४ त्मे निक्षिप्य मई ये तव दवा तला रमना मोयं न सोत्स्य मास नो गहन व्रति हि मात्र प्रमाण न होती ना ना विधत्त र
 १० वरु वान लन स हो अस्मात् स्तु त व हं धं विष ह द्वा त्रिका कगा भगा सि भिस्त द्वा गो जै स्वो य धे सर्व नो ग हा
 जो ज्वाला मुखिल सोना म से वं ज्वन नि कृत नः ज्वाला भा मु खे व सु सु त के द क रा गे धे सो धं वै री स म स म
 स्त ता त्रि गु णि ते हे यं जे पाल न नि ते सें ध वं म नि वं त म भ स्या शर्क ना री स्य ये के तु ल त ल स्या ते र्वा वि ने म ई ये
 दिने दिगुं जे त प्र तो ये न वा त श्र य ज्व ना य हं न सः सी त पि ना मो वं मि सरा जे को श न त्ति ता नि न स्तु तु लं ठ क ए म
 पा सु त गं ध क वि यं स र वे र्प न ता ल के स र्वे स्व त्म वि स र्प मे धो य च या ह यं म से न तु गुं जा मा त्र मि हं स श ४

जिमम १३५

महेश्वरीये अमाने बलिंद घोरे सजेवचेक मारिका ततः सुरहीरं मधुघातिले समुप्येरे उम्र होत रसह संसु
देवीये अदहरीम वदे केतस्मिन् सिध्दर र्थ साधको जयं सु ग्रामर मव सुह तै त शिहो पारहर निका
नभ्र हय ये मधुर सपि म्भिर वा पि पि वो दुवु मं ये ह भोजन कार्य के भो ५ वदु वर्जितं अने ना विधि ना कला
नर स्या रत्ना मे हे व व म अत र म त सह सं वा का मिनी काम निजं लु अ कला मि न र त स स्फु टि त्वा ला
वने व्रजे उवे तस्मिन् क्रिय मा सो तु मि सु ने ना वर्जये व पार हं सं क्र मे य स्तु नि धि ते वा य दो च रे रे स र व म न्म य का
रो ना व्र का र्थी वी चारणा वृ टिका र स ला स्या ल भु भु ति पू जा न रा वि ष म स म सं म य हे म ते ल न द्वि यु जं ती त
या ल हे प्रा न म ये स्मि स स्त्रा णि प्र म त्ता म र व र्ध नो १ न स म स भा ग १ अ भु क भा ग १ गं ध क भा ग १ वि ष भा ग
१ वा नि ये क व र्क जे ली के जे क न क तै ल पा ताल मं त्रि का टि जे क न क मं त्र का ट उ दुर व र्ग म धे घा लो नु त्रा हां
न म र्दि जे मा र्ही मा त्रा गुं जार सा व ने सि ये वि जे स्त्री या श तो न मे व ल पु टि का त का र्नी वी ये व धि द्रो य हा को
मे उ च न न स धो न त्रा हो मा ७ न स भा ग भ व दे वा को गं ध कं द्वि यु गं स्त घा टा क रा त्री ण भा ग ना ष्ट ग व न वं त

यथा वा । रत्नभिनिषु संजातप्रतिवि

सर्वो बुधानां गणः ॥ १ ॥

॥ का तोल के अरु के धातु जने येन तत्वता ॥ २ ॥
हृद्या न दानी बुध १

तिपरस्वल्लो कल्लोको युनत्रलीयत इत्यर्थः ॥ ता धातवता विज्ञे विविं त्य द्विजं क्षरि क्षरि गृहे गृहे प्रक
दिता नो दे सुवर्ण विलाः ॥ सर्वस्य सर्वस्मादपि लिता गः कलयति सहसा संगमा शानु बोधं तैलंगो र
गम्भीरो सुरपति तफली संभच्यते ॥ लोके न के लो गते शुभास्ते कलित निजं बधू कं कणः कुण्डिने शो
वेदभोदिभ किडा कथित निजं बलो नोति युष्मत्प्रताप ॥ अथ समुच्चयः ॥ इतरा न पेक्ष साध के

तां पय्यासेतत्फलजनकतया तत्परिस्वप्तिना विवेक्यो न त्वं तत्त्वम् ॥ न च समाधिसाधिका यो
शका ॥ अत्रर के कस्या परनिरपेक्ष कार्य्यकारित्वं समाधौ नु परस्परसापेक्षत्वमिति भेदात् ॥

अथैव सद्यो गे असद्यो गे सदसद्यो गे व ॥ यथा ॥ दुर्गा त्रिकूटं परिरबा पयोधिः प्रभुर्दशास्यः शुभरा

धराक्षसाः ॥ नरो भियो क्ता स विवैः क्षत्रवं गमैः किमत्र वो हस्यपदे महद्भयम् ॥ यथा वा ॥ श्री हर्षो

निपुणः कविः परिषदयेष्वा गुलाग्राहिणी लोके क्षत्रवत्सराजवरितं नाद्येव दत्ता वयम् ॥ वस्ते

के के मयो हवा द्वित फल प्राप्तेः पद किं पुन म्मै द्विग्योष वया दपे समुदितः सर्वो गुणानां गताः ॥

* उक्तं व का व्यादर्श ॥ आशयस्य विवेकते अयि न्म हत्व मनु तमम् ॥ उपतं नाम ॥ द्वा द्वर लंकार मनीषिणः ॥ १ ॥

अंगः स
लोप ३

वा

संभवति ६

असद्योगे यथा। ह्रीं बो विरूपोत्तरवधुसर्माहामत्सराभुषितः। निद्रानोपिकरोत्येषमनुष्याहं कृतिं जनः।
 सदसद्योगे यथा। शशी। दिवसधूसरो गलितयो वनाभूमिनी। सरोविगतवारिजं मुखमनसारं स्वाकृ
 तेः। प्रभुर्द्विपरायणः सततदुर्गतिः सज्जनो नृपांगणगतः खलो मनसि सप्तशल्यानि मे॥ एष च
 द्रव्यगुणक्रियासमुच्चयभेदाविधा॥ यथा। सुरवमिदमेतावदिह स्फारस्फुरदिदु मंडला
 रजनी॥ सोधतर्लकाव्यकथा सुहृदः स्निग्धा विदग्धाश्च। एष द्रव्यसमुच्चयः। एवंगुणक्रिया
 समुच्चययो रुदाहरणी बो द्रव्यम्॥ जाति समुच्चयस्तु जातिभिर्ब्रूते॥ नये कत्रानेका जातिः संभवति
 अथप्ययिः। एकस्य नामानुक्तत्वगतो त्यज्जि कर्त्तव्यकर्म अधिकरण स्थिति कर्त्तव्यं बाल सारं।
 तत्र स्वतः संभवित्वेन कर्त्तव्यत्वे सिद्धे विज्ञेयं सदैव तत्॥ यथा। न चाभयस्थिति रियं तव कर्त्त
 कर केतो नरोत्तर विशिष्ट न सभाग भवेद्वा प्रागण विद्य हृदये हृषल ह्मणोथ कंठे धुनावससि
 वा विपुनः खलानाम्। तथा।

८७

८

८७

अथिद्यत्वात्तमस्तु

उप

199

一

[illegible]

श्राप्य ३

शाध्य ३

नृजतिवः कुंजरविंदुरशेणा इति वस्तुस्वरूपप्रतिपादके स्तर्नपरकराद्यै । तत्त्वगुणोद्देश्यो लक्ष्यजनकानामपि

शेखरनेपादान्तर्विनाशनी २

करः ५

ग्रहमथनादीपनः सौमिसानी कृष्णा क्रोधो नरी युष्मप नयनपटुः पांडु वायस्य दासाः । राजा पुः रा
 सनादे गुरु रवु ऊ रातर्सागरा जस्य मित्रं का सना पुं धनो जनी सो कथय त पं रुषं द्रष्टु मभ्याग तो
 स्वः ॥ एष द्रव्य परि करः तथा । अनेन पु ना सह प्रीय वेत रं भो रु कश्चि न्न न सो रु विस्ते । शि प्रात
 रं गानि ल कं पि ता सु वि ह र्मु मु घा न परं परा मुं । अत्र नृ प स्य अनेनेति ष द प्रति पादि त स्य
 अना पाथि वेनेति विशे षणा भ्यां परि कृतः । एष एव म्प रिकरः ॥ तथा । यो सो क्री ड ति दु दि नं सु
 दिन य न्नां धं त म थं द्रव्य प्रा का रा न्प्र थ य न्न नं न व न य न्ने न्नि रा प र्थ क य न् । वा ह्यो पा थि परा यं इ न्नु
 राय म न सी मि सी म सं सी । अनेन पु न्ना ह स्य ते के न ले न्ने न्नु रि वि भा वा य त स मे न मः ॥ एष क्रि या परि
 करः । लो क स्त्रा डि धो दि । एव ने सि ये वि जे स्त्री यु । अदि ते ये धु म हा न्म हे दः । किं क र्मु म थ यि दि सो पि रा
 गा गा ग ति किं सो कि म त । न स भा ग म वे दे वा वे । प्रति पा रि करः । अथ वा जो स्तिः । त त्वे व उ डि न्ना थ मि
 ग्र ह ज्ञे त्वे नि ग र ह न्त्वा मा न् ।

५

तथा

न

प्या

अपारणीयमनतिक्मणीयेऽह्यत्वात्तमसः अज्ञानरूपादुपाधेः परस्तात्सराचीनां अंतकः कालः तत्ब्रह्म अथ
 तिगच्छति प्रलयं ते कालोऽपि तत्र लीयते इत्यर्थः ॥ अणीय इति दुर्लभं अक्षरधारया साममिति अस्य तावद्विहिते न ग्राह्यं म
 हच्च पर्वते अइति उपलक्षणं सर्वस्य सर्वस्मादपि महदित्यर्थः ॥ २० ॥ प्रतिष्ठा अधिष्ठानं अमृते निर्विकारं विकारोति
 विकारांतरमापद्यमानोऽमृत इत्यर्थः ॥ लोकांत इति लोकादुपर्युपर्युमात्रं ब्रह्म ब्रह्म शोरमणीयमपि तदेवातस्य नामम
 अपारणीयं तमसः परस्तात्तदंतकोऽप्येति विनाशकाले ॥ अणीयो रूपं शरधारया समं महच्च रूपं तद्वै पर्वतैभ्यः ॥ २१ ॥
 सा प्रतिष्ठा तदमृतं लोकास्तद्भूतं यद्वाः ॥ भूतानि जज्ञिरे तस्मात्प्रलयोऽयं तितत्र हि ॥ ३० ॥ अनामयतं नमदुद्य
 तं यशोवाचो विकारं कवयो वदन्ति ॥ यस्मिन् जगत्सर्वमिदं प्रतिष्ठितं येन हि दुरमतास्ते न वदन्ति ॥ ३१ ॥ इत्युद्योगपर्वणितृतीयः
 ह्यधश्च इति श्रुतिः ॥ तस्मादुपादानात्कनकात्कुंडलादीनि वभूतानि जातानि यतस्तत्रैव प्रलयं सृष्टिं च वदन्ति ॥ य
 तेन ब्रह्मणो जगत्कारणत्वं मुक्तं ॥ तथा च श्रुतिः यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते ॥ येन जातानि जीवन्ति यत्प्रत्यक्षं वि
 शंतीति तद्विद्विज्ञासं स्वतद्ब्रह्मेति ॥ ३० ॥ अनामयं निर्वृत्तिं ॥ उद्यतं जगदाकारेण उद्यतं महद्यशः परं व्यापकं आका
 शादिभ्योऽपि महदित्यर्थः ॥ वाच इति षष्ठी तृतीयार्थः ॥ कवयः विकारं वा वेदास्तीति वदन्ति ॥ न च रूपेणास्तीत्यर्थः ॥
 तथा च श्रुतिः ॥ याचारे जगो विकारो नामधेयानि बाणलवणं विकारस्याह ॥ यस्मिन्निदं जगत्प्रतिष्ठितं
 ज्वामुरगवल्ली नंतद्ये विदुस्ते अमृता मुक्ता भवन्ति ॥ ३१ ॥ इति नेलकंठी येनारतभावदीपे उद्योगपर्व

धारसंनियमगं च न च यदिति तत्र शब्दादीनां विषेधात्तेषां च शब्दादिमत्वात् रूपान्तराणि तु च न निवि
 तानि न तु ब्रह्मरूपाणि । तथा च श्रुतिः । नीतिरधर्मा कर्तृनिष्ठा न तानां संख्योत विद्युत्स्यदिकं यशीना
 मेता निरूप्याणि पुरं सराणि ब्रह्मण्यडिभ्यस्तेकराणि योगेति । सहदे संसारसागरेण न परमात्मानं सन्नितं स
 लि लोपयदितः पंच भूतात्मकोदेः विभर्त्ती जीवानामिव ब्रह्मण उपधि जंडुः खं नास्तीत्यर्थः । यदा जलु डेज
 ले विप्लव इपं नास्तीत्यर्थः ॥ २६ ॥ न तारकाविति रूपदिरादिरूपेव पंचः ॥ २७ ॥ नामरूपात्मके पंचे सति मतद
 नोतस्ते च ॥

न तारका तु न च विद्या श्रुतिं न चाप्रेषु दृश्यते रूपमस्यापि न विद्या न च ब्रह्म न च देवता स्तु नैतच्छब्दे दृश्यते स्वरूपे
 नैव कर्तृ न च यज्जुषु नाप्यथर्वसु न ह तैश्च वै विनक्षु सामस्ता । श्वेतरेवा हि देवा विराजन्ते तैश्च दृश्येत्तु
 तत् ॥ २८ ॥
 तिते त्वं ब्रह्मणो बलं रूपं यं गदयस्व तु त्वं नाम प्रपंचादयम्यत्नमाह नैव कर्तृ तदि सादि नावदित्यनेन च
 ध्यात्वा ब्रह्मणो नाम निर्दिश्यते । विनलेषु वै भानरसाभादिषु रायंतरेवा हि देवा विराजन्ते तैश्च दृश्येत्तु सामनी । न तैश्च तैश्च
 शविशेषे विने बंधुश्येत् नश्येत् । कर्म विरहितदर्शनं न प्राप्यत इत्यर्थः । नास्त्वकृतः कृतेनेति शेषः । अतः
 अकृतः मोक्षः कृतेन कर्मणा मोक्षीति श्रुत्यर्थः । यतः तत्तत्तु नैव निसं ॥ २९ ॥

अत्रेव तेनम

साम्प्रदायधाम्। विनयेन भवति गुणवान् गुणवति लोकोत्तुरज्यते सकलः। अभिगम्यते नुरक्तो सहसा यो
नुरज्यते लक्ष्म्या। इति प्राक् हेतुर्नामालंकारः पृथग्भूतः। तल्लक्षणं तु हेतुमता सह हेतोरभिधानमभेद
रूपं वेद्यत्र। सोलंकारी हेतुः स्यादन्त्ये। सोलंकारः भूतः। यथा। अविरलकमलविकासः सकला सि
मदधको किलानंदः। रम्यो यमोति सुंदरिलोकोत्कर्षकरः कालः। यथावा। आयुर्धर्तनदी पुण्यं भू
वोक्ते सुखं प्रिय। वेरं धर्तं गुरुत्वा न भ्रयो आसृणु जनम्। अथान्योन्यम्। यत्र परस्परमेकः कुत
तिगिरः कभिधेययोः क्रियया। संजयेत स्फारिततत्त्वविशेषस्तदन्त्योन्यम्। वस्तुतस्त एकसंज्ञं यति
येथा। साकेतं द्वयोः परस्परपकारं तल्लक्षणम्। यथा। कंठस्य तस्यास्तनवं धुरस्य मुक्ता कलापस्य वनि
षाणम्। तथा। स्फुरदस्तस्याः। अन्योन्यममलंकरणं विभाति शरदिदुसुंदस्यः। अथोत्तरं। उत्तरव
मनो भूवि सत्यं सविता च विववना नाम्। क्रियते तदुत्तरं स्यात्प्रभादपुनैतं यत्र। प्रभात्त

अ३ ७

सरं ९

पौरसंनित्यप्रगंचयच्चयदि

नानिबन्तु ब्रह्मरूपाणि। तयोक्त्वा नानसत्यतया व्यवहृष्यते तत्राप्यकुम्भिनैव प्रकृते तथेति ता
मेता निस्तृणाणि पुरं सन्तु कुम्भे निधेयं भवति दस्युस्तथाभावात्। नाहं दस्यमानो दाहणे तो
लि लोपलक्षितः प्रविध्या न्यक् विविधीयते। किंतु तस्यान्यहेतुकत्वं विधीयते पार्थिवस्य शक्तिन्यत्वेन कृ
ते पितृहर्त्रेभ्यः। यथा। शैलेन्द्रप्रतिपाद्यमानतिरिक्ता हस्तो धरुहो ललमद्रो मां वा दिवि संकुलाचिल

नानासु वासो भोगाकुलः। हा शैलेयं तु हिना बलस्य करयो रित्पूविना सस्मितं शैलात्तः पुरं
उलंगले दृष्टो बतद्वः शिवः॥ अथ परिसंख्या। अन्यथ पोहाय कीर्तनं लक्षणं परिवर्जनाय ल
ख्या कथनं परिसंख्योति समाख्या बलादपिलक्षणं नामः। तत्कथनं प्रश्नपूर्वकं प्रश्नापूर्वकं।
यथा। किं पुरं वसपारतं च किं धनं मविना शानि मर्ला विधा। किं कार्यं संतोषो विप्रस्यमहेच्छता
राज्ञः। प्रश्नापूर्वकं यथा। को हिल्ये कच निचये करवरणाधरदले पुरागस्ते। का विन्यं कुवयुगले तर
लत्वं नयनयोर्वचसि। अथ कारणमात्मा। उत्तरोत्तरं प्रतिपद्यते हेतुवाचिधा यकनिर्देशो ल

अपरं

ग्रह इति विशेषात् । तत्र स्मर्यमाणे पः इह नु गृह्यमाणे रोष इति नेद इति कश्चित् । अथ वि
 शेषः । विना प्रसिद्धमाधा रमाधै यस्य व्यवस्थितिः । एकोत्तमो युगपद्वृत्तिरेकस्यानेकगोचरः ।
 अन्यत्र दुर्वृत्तिः कार्यमशक्यस्यान्यवस्तुनः । तथैव करणं वेति विशेषश्चिद्विधः स्मृतः । एका
 त्मा एकस्वभावः । तथा च । एकमेव वस्तु न स्वभावेन युगपदेकत्र वर्तते इत्यर्थः । तथैवेति ।
 तेनेव प्रकारेणेत्यर्थः । क्रमेण यथा । दिवसं धूपं यानामा कल्पमनल्पं गुणायैषी । रमयंति जगं
 तिमिरः कथमिह कवयो न ते बंधनः । अत्र बांवा माका शाश्रयत्वेपि कर्तुं निष्ठतया कविप्रसिद्धिः ।
 यथा । सावसदनुहृष्टिं सा चिग्र अक्षी सुसा अर्व अणेषु । अहादिसा ए सु हर उगैः कथपार
 बाणम् । तथा । स्फुरदद्भुतरूपं तु प्रतापज्ज्वलनं त्वां सृजता न बधयिष्याम् । विधिना ससृजेन वा
 मनो भूषु विसर्प्य सविता वरुणस्य मित्रः । एवं हरणे पि प्रागुदाहृतं गृह्णीतु । सचिबेत्यादि । अथ तदु

अ ३

धोमतः ३

व-

ए १

कोसि१

सुभयथा

लः। असमानगुणं यस्मिन् नतिबहुलं गुणेन वस्तुना वस्तु। संस्पृष्टं तद्गुणं तां धत्ते चेत्तद्गुणः सति॥
 त्वगुणपरित्यागेन परगुणग्रहणं लक्षणम्। नचमीलितेऽप्रतिष्ठापितः। तत्रस्वीयगुणग्रहणे ता
 त्वत्वं ईहं परगुणग्रहणं इति तात्पर्यं भेदेन भेदात्। यथा। उत्कृष्टकमलाधिकृता कान्तस्त्रि
 रभास्त्ररेत्वा कंठे। एतत्प्रभा नुलिप्ता चंपकदासभ्रमं कुरुते॥ अथ तद्गुणः। संभवत्यामपि यो
 न्यतायां परगुणग्रहणं लक्षणम्। परगुणग्रहणं उभयथा अग्रकृतेन प्रकृतगुणग्रहणम्। अग्र
 कृतेन वा अग्रकृतगुणग्रहणम्। यथा। जगत्तद्विज्ञितमहं व्याधवलं न विलासिता त्वयान्नमः॥ रा
 गा इतेऽपि हृदये सुभगनिहितो नरकं तां॥ सि१॥ अत्र प्रकृतस्वारागभेदे हृदयस्याप्रकृतेन ना
 यकेन गुणेन गृहीतः। प्रकृतेन प्रकृतगुणग्रहणे यथा। मां ममं बुधितमं बुधा मुने रञ्जलाभ
 सुभयत्रमञ्जितः। राञ्जं हंसतव सौव सुभ्रतस्त्री यतेन वनवी पचीयते॥ अत्र प्रकृतस्य गुणः

गी१

तस्य वास्तुसुखस्य दाराणि प्राप्ति साधनानि दुराधराणि दुःसंख्याणि ससंयथा
धर्मावर्णं। आर्जनं अवन्तता। लोकावर्णं पवाटमयं दमइन्द्रियनिग्रहः। शोचं प्रज्ञ

दाराणितस्येह वदं तिसंतो बहु प्रकाराणि दुराधराणि। ससाजने हीर्दमशो
चविद्यायथानमोहप्रतिबोधनानि॥४६॥ इत्यधोगोपवर्णि सनस्रजातीये।
लाभ्यां वैश्वं आर्जनं चतरं तु मनः शुद्धिः। विद्यावेदशास्त्राधिगमः। यथेति। एतेषु
सस्रजातीनां सनया आगतोपिमोहो यथावन्न प्रभवति। षण्मानमोहप्रतिबंध
कानीति षोष्ठे स्पष्टोर्थः॥४६॥ इति श्रीपटवाक्ष्यप्रमाणमयादाधुरंधरचतुर्हर
पूर्वशावतस्रश्रीगोविंदसरिसूनो नीलकण्ठस्य कृतो भारत भावदीपे उद्योगपर्वणि
सनुस्रजातीयप्रकाशे प्रथमोऽध्यायः॥१॥

नवा इति माने क्रीवलमावर्षा मुनेः कर्ममौनं योगि चर्या। मूर्ध्नि नां परलोको दुः संपादः। पर
लोका धिनां मोनिनां च इह लोको दुः संपाद इति भावः ॥४४॥ अत्रि रिति। धना पि जने श्व
र्यस्य पालक्ष्मीः सुखस्य मानस्यस्य संवा सोधि ज्ञानं तथापि सापरिपं धिनी चोर तुल्या

न वै मानं च मोनं च सहितो वसतः सदा॥ अयं हि लोको मानस्य असौ मोनस्य तद्विदुः ॥४५॥
श्रीरवस्ये ह संवासाः काचापि परिपं धिनी। जाली दुर्लभं मां श्रीर्हि प्रशाहीनेन क्षत्रियो ॥४६॥

परलोकस्वनाशिनी योगिनां तु सुतरामनिवृत्तरीत्यर्थः। जाली ब्राह्मणस्य योग्या श्रीः
रुग्यनुः सामात्मिका। रुचः सामानियः नृपिसा हि श्रीरमृतसतानिति श्रुते। प्र
शाहीनेन रगादीनां रहस्यं न प्राप्नुं शक्यमित्यर्थः ॥४७॥